

55265

A József Attila Tudományegyetem
Könyvtára
külföldi cseréjéből

55265

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

CLUJ

1972 APR 12

XIV

1971

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ

XIV

1971

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE:

Acad. C. DAICOVICIU, redactor responsabil,
Acad. D. PRODAN, Prof. ȘT. PASCU, m. coresp. al
Academiei Republicii Socialiste România,
Prof. M. DAN, Conf. I. KOVÁCS, conf. B. SURDU.
Secretar de redacție: AL. NEAMȚU.

Redacția și administrația

Academia Republicii Socialiste România — Filiala Cluj
Cluj, str. Republicii 9

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE DIN CLUJ

TOMUL XIV

1971

SUMAR

Pag.

ȘT. PASCU, Însemnătatea istorică a creării Partidului Comunist Român	7
ȘT. PASCU, Mișcarea revoluționară din 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu	13
POMPILIU TEODOR, Nicolae Iorga (1871—1971)	19
CAMIL MUREȘAN, Comuna din Paris	25
ȘT. PASCU și S. GOLDENBERG, Despre orașele medievale din unele țări dunărene	29
GRAȚIAN MĂRCUȘ, Date noi cu privire la unele evenimente din ultimele zile ale domniei lui M. Viteazul	45
V. BOLOGAI , I. SPIELMANN și Z. SZÓKEFALVI NAGY, Contribuții noi la viața și activitatea lui Ioan Piuariu Molnar (1749—1815)	55
AL. NEAMȚU, Tehnica minieră din Transilvania în sec. XVIII	81
LADISLAU GYÉMANT, Proiecte dietale de reformă a învățămîntului românesc din Transilvania între 1790—1848	105
SIMION RETEGAN, Recunoașterea egalității națiunii române și a celor două confesiuni în dieta de la Sibiu (1863—1864)	120
DUMITRU SUCIU, Activitatea lui Ilie Măcelariu în dieta de la Pesta (1865—1867)	143
GELU NEAMȚU, Inițierea, programul și colaboratorii ziarului „Federationea” (1868—1876)	157
LIVIU BOTEZAN și N. CORDOȘ, Politica guvernului Bánffy în Transilvania în anii 1897—1898	173
GHEORGHE IANCU, Din preocupările Consiliului Dirigent pentru organizarea administrației românești în Transilvania	195
MARCEL ȘTIRBAN, Aspecte ale problemei agrare în presa românească din Transilvania (1919—1921)	215
GHEORGHE HRISTODOL, Despre problema agrară în satele dispersate din Munții Apuseni (1918—1940)	229
ION CICALĂ, Agitația antifascistă desfășurată de forțele patriotice din Banat conduse de P.C.R. (1940—1944)	247
T. HĂGAN și B. SURDU, Activitatea F.U.M.-ului în jud. Cluj 1945—1948	267

MISCELLANEA

AUREL RĂDUȚIU, Despre „ierdaș” în estimarea sesiei iobăgești	283
GEORGE CIPĂIANU, O scrisoare a lui Alecu Russo din vara lui 1848	291
AURELIA BUNEA, Steagul României, simbol de unire a Transilvaniei cu România în perioada dualismului	299

RECENZII

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHEOLOGIE DE CLUJ

TOME XIV

1971

SOMMAIRE

Page

ȘT. PASCU, La signification historique de la création du Parti Communiste Roumain	7
ȘT. PASCU, Le mouvement révolutionnaire de 1821 dirigé par Tudor Vladimirescu	13
POMPILIU TEODOR, Nicolas Iorga (1871—1971)	19
CAMIL MUREȘAN, La Commune de Paris	25
ȘT. PASCU, et S. GOLDENBERG, Les villes médiévales de certains pays danubiens	29
GRATIAN MĂRCUȘ, Nouvelles données concernant quelques événements des derniers jours du règne de Michel le Brave	45
V. BOLOGA , I. SPIELMANN, et SZÖKEFALVI NAGY, Nouvelles contributions concernant la vie et l'activité de Ioan Piuariu Molnar (1749—1815)	55
AL. NEAMȚU, La technique minière de Transylvanie au XVIII ^e siècle	81
LADISLAU GYEMANT, Projets diétaux pour réformer l'enseignement roumain de Transylvanie entre 1790—1848	105
SIMION RETEGAN, La reconnaissance de l'égalité de la nation roumaine et de ses deux confessions par la diète de Sibiu (1863—1864)	120
DUMITRU SUCIU, L'activité d'Ilie Măcelariu dans la diète de Pest (1865—1867)	143
GELU NEAMȚU, La fondation, le programme et les collaborateurs du journal „La Fédération“ (1868—1876)	157
LIVIU BOTEZAN, et N. CORDOȘ, La politique menée en Transylvanie par le cabinet Bánffy aux années 1897—1898	173
GHEORGHE IANCU, Les préoccupations du Conseil Dirigeant pour organiser l'administration roumaine de Transylvanie	195
MARCEL ȘTIRBAN, La presse roumaine de Transylvanie sur les aspects du problème agraire (1919—1921)	215
GHEORGHE HRISTODOL, Sur le problème agraire dans les villages dispersés des Montagnes Apuseni (1918—1940)	229
ION CICALĂ, La propagande antifasciste déployée par les forces patriotiques du Banat dirigées par le P.C.R. (1940—1944)	247
T. HĂGAN et B. SURDU, L'activité du F.U.O. dans le district de Cluj entre 1945—1948	267

MISCELLANEA

AUREL RĂDUȚIU, Du „ierdaș“ dans la mensuration des lots des serfs.	283
GEORGE CIPĂIANU, Une lettre d'Alecu Russo dattant de l'été 1848	291
AURELIA BUNEA, Le drapeau de la Roumanie, symbole de l'unité de la Transylvanie avec la Roumanie au temps du dualisme	299

COMPTES-RENDUS

INSEMNĂTATEA ISTORICĂ A CREĂRII PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

DE

ȘT. PASCU

Cinci decenii oferă o perspectivă suficientă pentru judecarea obiectivă a evenimentelor istorice. Lucrurile s-au conturat, problemele s-au cristalizat, informația s-a îmbogățit. Mai presus de toate acestea, concepția care stă la baza judecării evenimentelor s-a limpezit, oferind posibilitatea aprecierii însemnătății celor petrecute acum o jumătate de secol cu ajutorul unei balanțe sensibile și sigure, totodată, izvorită din interesele superioare ale țării, ale poporului, ale națiunii noastre socialiste. Cel mai prețios ajutor în aprecierea evenimentelor de acum 50 de ani este cel ce și-a înscris merite nepieritoare în înfăptuirea lor, în îndreptarea desfășurării lor pe drumul cel bun, în asigurarea biruinței depline a celor mai îndrăznețe gânduri de acum cinci decenii: Partidul Comunist Român.

În calitatea sa de cel mai autentic reprezentant al intereselor maselor producătoare, al intereselor poporului și țării, Partidul Comunist Român, de la înființarea sa a influențat, mijlocit și nemijlocit, marile acțiuni de caracter social-economic, social-politic și cultural. În calitate de reprezentant al forțelor progresiste, Partidul Socialist și apoi cel Comunist a influențat opinia publică din România postbelică, aceasta, la rîndul său, forțele politice, determinîndu-le la o apropiere de tînărul dar puternic stat socialist sovietic care n-a putut fi înfrînt de forțele reacțiunii mondiale coalizate. Schimbul de note diplomatice dintre România și Rusia sovietică din 1921 avea drept scop asigurarea raporturilor de bună vecinătate între cele două țări, într-un moment cînd fiecare dintre ele avea nevoie de pace și liniște pentru a-și putea vindeca rănila pricinuite de un greu și pustiitor război cu întreg cortegiul său de nenorociri. Sub influența acelorași forțe democratice și progresiste și în același scop, se statornicește un sistem de alianțe defensive: cu Polonia pe de o parte, cu Cehoslovacia și Jugoslavia pe de altă parte, și unele și altele pentru zădărnicierea unor proiecte revanșarde.

Rolul determinant al forțelor progresiste, sub acțiunea directă și sub influența nemijlocită a Partidului Socialist și apoi sub aceea a Partidului Comunist, s-a vădit în cele două înfăptuiri de însemnătate apreciabilă, cu toate îngrădirile inerente condițiilor interne și externe de acum o jumătate de veac: reforma agrară, de care au beneficiat 1.458.668 familii țărănești: cele lipsite cu totul de pământ, cele cu pământ puțin, sub 5 ha, invalizii, orfanii, văduvele; legea sindicatelor, hotărâtă în luna mai din anul 1921 sub presiunea, fără îndoială, a intensificării mișcării muncitorești și a celei socialiste, a marilor demonstrații din toată țara, prilejuite de ziua de 1 mai.

Mișcarea muncitorească și socialistă se dovedea pe deplin maturizată. O dovedise cu prilejul marilor și determinantelor acțiuni din decembrie 1918, din întreg anul 1919, din octombrie 1920. O dovedise prin concepțiile principale exprimate în presa vremii, în toți acești ani: „un singur partid proletar“, pretindea muncitorimea din România în ianuarie 1919, clădit pe temelii solide și puternice, încît nici un vifor și nici o furtună să nu-l poată dărîma; un partid care să ducă înainte lupta clasei muncitoare pentru înfăptuirea României socialiste de mîine, pretindea, în februarie același an, Partidul Socialist și Uniunea Sindicală din România. Erau vremuri hotărîtoare pentru mișcarea muncitorească și socialistă și biruința nu putea fi decît a celor hotărîți. A celor ce înțelegeau să reprezinte adevăratele interese ale proletariatului român și internațional.

A biruit, în toamna anului 1920 și în primăvara anului 1921, curentul revoluționar, atît în discuțiile ideologice din Consiliul general al Partidului Socialist, cît și cu prilejul grevei generale. Aceasta însemna înfăptuirea unității organizatorice a mișcării muncitorești din întreaga țară. Concluziile cuprinse într-un manifest din această vreme erau limpezi și ferme: „Partidul socialist trebuie transformat într-un puternic partid politic comunist“.

Gîndul se concretizează în faptă. Perioada relativ scurtă în timp dintre hotărîrile Consiliului general și Congresul ce avea să hotărască înființarea Partidului Comunist Român a fost determinantă pentru mișcarea muncitorească și socialistă din România. Acum se statornicesc de fapt principiile ideologice și organizatorice ale Partidului: învățătura marxist-leninistă, centralismul democratic, legăturile cu mișcarea revoluționară internațională, transformarea partidului socialist în partid comunist.

Ca într-un film emoționant, dramatic uneori, de înaltă elevație al-teori, se desfășoară evenimentele în primele patru luni ale anului 1921. Au fost emoționante și dramatice în același timp ultimele zile ale lunii ianuarie și primele ale celei următoare. Aveau loc dezbaterile Consiliului general al Partidului Socialist din România, de puțină vreme întemeiat. Se înfruntă păreri și concepții între reprezentanții celor trei curente: de stînga, de centru și de dreapta. Motiunea propusă de curentul de stînga sublinia cu îndreptățire necesitatea ca Partidul socialist din

România să se întemeieze pe principiul luptei de clasă și al solidarității internaționale a muncitorilor, pentru cucerirea puterii politice și aplicarea dictaturii proletariatului, în vederea socializării mijloacelor de producție. Rezultatul votului: 8 pentru dreapta, 12 pentru centru și 18 pentru stînga. Cîștiga stînga o majoritate relativă; era o biruință fără îndoială și era în același timp, o busolă care indica în ce parte se îndreaptă gîndurile, dorințele și voința reprezentanților partidului. O victorie a stîngii, de însemnătate incontestabilă pentru vremea aceea și în aceeași măsură pentru vremurile de după aceea, a fost fixarea datei congresului care avea să hotărască soarta partidului și, prin aceasta, a drumului pe care urma să pășească proletariatul, masele populare, țara.

Lunile februarie, martie, aprilie se întrevedeau a fi hotărîtoare. O luptă se desfășoară în secțiile partidului, în uniunile sindicale. Stînga își sporește influența, zi cu zi. Tot mai multe secțiuni își însușesc și urmează conținutul scrisorii-circulare a secretariatului Partidului adresată lor. Din textul trunchiat și masacrat de foarfecile cenzurii se înțelege, totuși, spiritul ce străbate circulara: reorganizarea mișcării, îndreptarea ei spre stînga, dezvăluirea adevăratei înfățișări a democrației burgheze, solidaritatea cu Internaționala a III-a, care a reușit să strîngă rîndurile proletariatului. O atenție deosebită acordă secretariatul Partidului secțiunilor din Ardeal și Banat, îndemnîndu-le și cerîndu-le să se solidarizeze cu rezoluția congresului de la Cluj din august 1920 și a congresului din Timișoara din luna următoare a aceluiași an: unificarea de îndată a mișcării muncitorești. Reorganizare, disciplină, sistem în activitate, în propagandă și educație — cerea scrisoarea circulară tuturor secțiunilor.

Rînd pe rînd alte secțiuni, tot mai numeroase și mai importante, urmează asemenea îndemnuri: Cluj, Tîrgu Mureș, Brașov, Timișoara etc., etc., se aliniază aripei de stînga, înfierînd pe cei ce se puneau de-a curmezișul înfăptuirii noului partid. *Socialismul*, *Faklya*, se transformă în tribune neobosite ale noului curent. Tot mai limpede se conturează „Programul de luptă”, principiile socialismului revoluționar și tactica luptei de clasă.

Ziua de 1 mai 1921 poate fi socotită drept o repetiție generală a ceea ce se va petrece și hotărî nu mai departe decît peste o săptămînă. *Faklya* din Cluj, în numărul său din 26 aprilie, chema muncitorimea din întreaga Transilvanie și din Banat, fără deosebire de naționalitate, la o demonstrație impunătoare sub lozinca: biruință sau moarte; trebuie să biruim, vrem să biruim. Voința de a birui a învins toate piedicile puse în calea demonstrației de forțele burghezo-moșierimii.

Ceea ce se întîmpla în acele zile înfierbîntate la Cluj, se petrecea pretutindeni, în toate orașele și centrele muncitorești ale țării. Dorința și voința de biruință au triumfat. Alegerile reprezentanților secțiunilor la Congresul de care-i mai despărțea doar o săptămînă a fost o altă victorie a proletariatului.

Nimeni și nimic nu mai putea împiedeca înfăptuirea evenimentului

ce se pretindea înfăptuit. Delegații partidului: comitetul executiv în întregime sa, delegații secțiunilor (1 la 25 membri, 2 la 100 de membri), delegații comitetului central al tineretului, ai comitetului central feminin, ai presei de partid sînt în majoritate reprezentanți ai grupării revoluționare. O asemenea reprezentanță asigura aprobarea ordinei de zi a congresului Partidului, așa cum fusese prestabilită: Darea de seamă morală și materială, raportul delegației reîntoarsă din Rusia, afilierea și Programul, problema agrară, cooperativele, presa și propaganda, modificarea statutelor, chestiunea naționalităților, mișcarea tineretului, mișcarea feminină, alegerea comitetelor. Congresul sindical ce trebuia să-și desfășoare lucrările în continuarea celor ale Congresului Partidului (12—14 mai) era chemat să confere temeuri în plus hotărîrilor Congresului Partidului. Cei mai de seamă reprezentanți ai mișcării muncitorești și socialiste acopereau problemele înscrise pe ordinea de zi a celor două congrese: Gheorghe Cristescu, Dumitru Fabian, Alexandru Dobrogeanu, Petre Constantinescu, Eugen Rozvany, Tiron Albani, Constantin Mănescu etc.

La 8 mai, la București, în sălile modeste ale redacției ziarului *Socialismul* încep lucrările Congresului Partidului. În cartea istoriei începe o pagină nouă, scrisă cu litere strălucitoare.

Oțeliți în luptele de clasă din ultimul deceniu, înarmați cu voința hotărîită de a birui, reprezentanții cei mai revoluționari ai proletariatului din România și-au afirmat din primele ceasuri poziția lor radicală, patriotică și internaționalistă, voința de a merge hotărîți la victorie. Biroul congresului ales îndată după începerea lucrărilor constituia, el însuși, o garanție în acest sens. Erau în birou reprezentanții secțiunilor din București, Ploiești, Craiova, Iași, Brașov, Cluj, Oradea, Arad, Timișoara etc. La Congresul întrunit la București, în cele 5 zile de dezbateri (8—12 mai) s-au înfruntat opinii între reprezentanții diferitelor curente în problema viitorului partidului, a programului acestuia, a afilierii la Internaționala Comunistă, a statutului, în problema agrară, în cea națională.

De la început stînga se impune. Lucru pe deplin explicabil, deoarece cele 29 de secții care și-au trimis reprezentanții la Congres erau dominate de comuniști. Din cele 540 mandate încredințate celor 62 de delegați, 380 susțineau transformarea partidului socialist în partid comunist și afilierea acestuia, fără condiții, la Internaționala Comunistă, 78 erau pentru afilierea cu condiții, iar 82 aveau latitudinea să-și precizeze poziția în timpul dezbaterilor. Numeroasele adeziuni adresate Congresului de secțiunile ce nu și-au putut trimite reprezentanții la Congres întăreau, prin poziția lor, aripa radicală: Brăila, Baia Mare, Turnu Măgurele, Focșani, Silistra, pielarii din Cluj etc. etc. Cei închiși în temnițe caută și găsesc posibilitatea de a trimite și ei congresului salutul lor, convinși că reprezentanții clasei muncitoare din România încep cea mai rodnică și cea mai mult dorită muncă pentru consolidarea puterii clasei mun-

citoare de la noi, convinși că Partidul Comunist Român va fi conducătorul cel mai viguros al clasei muncitoare.

Problema viitorului partidului a dominat Congresul de la raportul secretarului Gheorghe Cristescu pînă la sfîrșit. Adept al creării partidului comunist și al afilierei fără condiții la Internaționala a III-a, raportorul dezvăluie cu limpezime drumul greșit pe care apucase Internaționala a II-a, abaterea acesteia de la principiile socialiste, înșelarea proletariatului. Dezbaterile au subliniat cu hotărîre necesitatea imperioasă și imediată a schimbării metodelor de acțiune „dacă vrem să ieșim din făgașul greșelilor petrecute, altfel oricine, urmînd aceeași cărare, va cădea în aceleași păcate“, cum afirma unul din delegați. De aceea, „nu asupra persoanelor, ci asupra metodei“ se cuvenea să se stăruie pentru a ieși „din congres mai tari ca oricînd“, potrivit dorinței aceluiași delegat.

Statutul, carta Partidului Comunist din România, trebuia să se întemeieze pe principiile ideologice și organizatorice leniniste pentru a putea înfăptui comunismul cu ajutorul dictaturii proletariatului. „Partidul socialist-comunist din România, se spune în primul articol al proiectului de statut, urmărește organizarea proletariatului pe temeiul luptei de clasă și al solidarității internaționale a muncitorilor, pentru cucerirea puterii politice și aplicarea dictaturii proletariatului prin regimul politic al sfaturilor în vederea socializării mijloacelor de producție, adică transformarea societății capitaliste, bazată pe exploatarea muncii, într-o societate socialistă, în care munca este organizată după un plan general cu eforturile tuturor“. Pentru înfăptuirea unui asemenea program în condițiile anului 1921 se pretindea luptă și sacrificii. De aceea, membrilor partidului marxist-leninist li se cerea „hotărîre de fier“, li se cerea „să intre în sînul mișcării ca simpli soldați și să se ajungă la conducere cînd se va dovedi că au meritat-o în lupta ce au dat-o ca soldați“, cum afirma în cuvîntul său delegatul Niculescu-Mizil. Un comitet executiv format din 11 membri titulari și 3 supleanți a fost ales în fruntea partidului; acesta era dator să vegheze la respectarea programului și statutului Partidului, era împuternicit să dea directive politice Partidului.

Opoziția reformistă pierdea mereu poziții, pentru ca, în cele din urmă, să fie înfrîntă. Centriștii oscilatori au fost înfrinți și ei de forța stîngii. Rezultatul votului din 11 mai era concludent: 428 pentru crearea partidului comunist și afilierea, fără condiții, la Internaționala Comunistă, 111 pentru afilierea cu rezerve în ce privește obligativitatea hotărîrilor Internaționalei pentru partidele afiliate.

În ziua a patra, Congresul a dezbătut alte probleme (presa și propaganda, problema agrară și problema națională). Dezbaterile acestor probleme a oferit alte prilejuri de înfruntare a diferitelor opinii. În toate cazurile, victoria a fost a comuniștilor. Se recunoaște rolul hegemon al proletariatului în conducerea maselor pentru cucerirea puterii; țărani muncitori nu se pot elibera de exploatarea moșierilor și capitaliștilor decît luptînd umăr la umăr cu frații lor din uzine, era concluzia rapor-

tului cu privire la problema agrară. Proletariatul din România considera că rezolvarea definitivă a problemei naționale se poate realiza numai „pornind de la transformarea sistemului social”, declara raportul cu privire la problema naționalităților. Numai într-un sistem socialist se poate asigura egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor țării, în toate domeniile, fără deosebire de naționalitate.

Drumul hotărât de Congresul partidului constituia o amenințare gravă pentru burghezo-moșierimea din România. De aceea, aceasta își mobilizează forțele represive. Congresul a fost dizolvat în seara zilei de 12 mai de forțele de reprimare care au dat năvală în sala de pe str. Sf. Ionică, participanții care au votat fără rezerve afilierea la Internaționala III-a au fost arestați. Călcând în picioare legile, libertățile cetățenești, guvernul burghezo-moșieresc a săvârșit un act de samavolnicie revoltătoare. Reprezentanții unei clase întregi au fost arestați și închiși la Jilava și Văcărești.

Dar nici dizolvarea Congresului, nici arestarea celor mai revoluționari membri ai noului partid, nici maltratarea și schingiuirea acestora în chip barbar și nici procesul lor din Dealul Spirii n-au putut zădărnici înfăptuirea, deoarece era rodul unor generoase căutări, era încoronarea unor neabătute strădanii, de echitate și dreptate pentru cei mulți, creații celor mai valoroase bunuri materiale și spirituale.

Înfăptuirea din zilele istorice 8—12 mai 1921 răspundea unor necesități vitale ale poporului muncitor, cu interesele căruia s-a identificat Partidul Comunist neabătut vreme de 50 de ani, interesele căruia le-a apărat cu curaj, fermitate și principialitate. Corespunde, astfel, întru totul realității afirmația secretarului general al Partidului Comunist Român, a tovarășului Nicolae Ceaușescu, rostită acum 5 ani: „crearea partidului comunist — detașamentul de avangardă al clasei muncitoare — pe baza ideologiei marxist-leniniste, a constituit un moment de cea mai mare importanță în istoria proletariatului din România”.

Însemnătatea creării Partidului Comunist Român s-a vădit cu pregnanță de atunci și pînă astăzi, vreme de 50 de ani în toate momentele însemnate din istoria României, în toate problemele mari ale poporului român. Se vădește însemnătatea, astăzi, la a cincizecea aniversare a Partidului în întreaga operă de construire complexă a socialismului.

S-a aruncat, acum 50 de ani, o punte peste vremuri, o punte sănătoasă, trainică și viguroasă, o punte care a legat începuturile de acum o jumătate de secol, cu zilele memorabile din august de acum 27 de ani și de atunci pînă astăzi. O punte care, tot atît de viguroasă, trainică și sănătoasă va lega anul aniversării semicentenarului cu anii altor aniversări prestigioase mulți ani înainte.

Date mari, de însemnătate istorică: 8 mai 1921, 23 august 1944, 8 mai 1971. Tot atîtea coloane puternice, între care se intercalează, spre susținerea edificiului strălucitor al României socialiste, alte zece coloane, fiecare dintre ele de certă însemnătate: cele zece congrese ale partidului.

MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ DIN 1821 DE SUB CONDUCEREA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

LA UN SECOL ȘI JUMĂTATE DE LA DESFAȘURAREA EI

DE

ȘT. PASCU

Un secol și jumătate s-a scurs de la memorabilul eveniment, mișcarea revoluționară din 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. Pentru a-i înțelege mai bine și mai just însemnătatea, este necesară situarea mișcării în contextul istoriei continentului european.

Veacul al XIX-lea începuse de un deceniu și mai bine. Înfrângerea lui Napoleon de coaliția europeană, instaurarea în Europa, de Congresul din Viena, a „unei noi ordini“, supravegheată cu strictețe de „Sfinta alianță“, însemnau, în fapt, restaurarea absolutismului și a reacțiunii, subjugarea socială, — în multe cazuri și națională — a popoarelor, încercarea de a opri progresul societății și de a reînvia anacronisme sociale și politice condamnate la pieire de legile progresului.

Împotriva opresiunii și injustiției, popoarele Europei reacționează în formele îngăduite de împrejurări. Mișcări se înregistrează în centrul și sud-estul Europei: în Cehia, Slovacia, Ungaria, Polonia. În teritoriile rusești de asemenea mișcările protestatare și revendicative cunosc o mare amploare.

Mai frecvente și mai intense chiar sînt mutațiile și mișcările sociale și politice din Peninsula Balcanică. Astfel revolta sîrbilor împotriva Imperiului otoman sub conducerea lui Karageorge se încheie cu succes deplin. Se înscrie în contextul mișcărilor din sud-estul european revolta burgheziei grecești care nu vedea altă cale de cucerire a libertății decît ridicarea antiotomană a maselor populare.

În acest peisaj revoluționar, social, antifeudal și național, antiotoman în același timp, un loc de seamă ocupă Principatele Române unde comploturile, răzvrătirile sînt încununate de mișcarea revoluționară de sub conducerea pandurului Tudor din Vladimiri mehedințeni. Acum 150 de ani, la chemarea vajnicului și temerarului pandur, care înscrisese pe steagul său de luptă un întreg program social și național și care se poate

sintetiza în trei cuvinte: patria este poporul, se adunase mult norod de pe plaiurile oltene.

Era într-o iarnă friguroasă când „crăiuțul Tudor“ descindea în plaiul Cloșanilor pe care-l cunoștea așa de bine. Îl cunoștea deoarece se născuse acolo, în satul Vladimiri, cu 41 de ani în urmă, dintr-o familie de cinstiți moșneni. Și tot acolo, la vîrsta de 18 ani a intrat în rîndul pandurilor, oaste populară vitează, temerară, născută din popor, în slujba poporului, iar la vîrsta de 26 de ani era vâtaf de plai, un fel de administrator al unui ținut de sub munte. Vâtaf și pandur, Tudor se încumetă să-și asume răspunderea conducerii unui „corp de voluntari“ în războiul ruso-turc din 1806—1812. Gradul de „comandir“ cu care a fost răsplătit pentru calitățile de comandant și pentru vitejia de soldat a fost urmat, la puțină vreme, de acela de „porucic“ (locotenent), împodobit cu ordinul Sf. Vladimir cu spade.

Dăruit de natură cu calități intelectuale remarcabile, instruit prin observația scrutoare a complexității vieții, Tudor din Vladimiri influențează prin voința sa hotărîtă destinul, ajungînd la Viena într-un moment cînd acolo se adunau diplomații europeni pentru a hotărî soarta bătrînului continent. Își desfășura activitatea de tristă faimă congresul „de pace“ după înghinchierea titanului vremii, Napoleon. Tudor a văzut, a observat și a învățat multe lucruri pe care nu le putea înțelege din cărți. A înțeles mai ales un lucru de cea mai mare însemnătate și semnificație pentru țara sa și pentru soarta sa: „Să sună că atunci va fi ceva și pentru locurile acelea; ci mult au fost, puțin au rămas!“, scria Tudor din Viena celor de acasă.

Acel „puțin“ s-a scurs repede. Vreme de șase ani și ceva, în Oltenia sau în capitala țării, la București, Tudor scrutează viitorul, plănuiește lucruri îndrăznețe cu mintea sa ageră și cu judecata sa sănătoasă de moșnean înțelept și tenace, îndrăzneț și încrezător în biruința dreptății.

Cine privește chipul lui Tudor așa cum a fost zugrăvit de penelul inspirat al neîntrecutului evocator al marilor momente și figuri din istoria țării, Tudor Aman, se lămurește dintr-odată asupra înfățișării lăuntrice și a celei exterioare a pandurului oltean: plete căzute pe gît, bine îngrijite, mustăcioară discret „pe oală“, ochi ca două astre scînteietoare, frunte netedă și senină în momente de mulțumire, încruntată în clipe de îngîndurare și întristare, trupul drept ca stejarul plaiului de sub munte. Frumos la chip, în aceeași măsură era frumos la cuget, pentru tot ceea ce era drept și cînstit, curat și bun.

Asemenea om mai era dăruit cu o mare calitate, aceea de conducător ce inspiră încredere și insuflă bărbăție. Vorba-i iscuită era ascultată cu sfîntenie, din teamă și, în aceeași măsură, din cînstire. Asemănarea cu Horea și Iancu îi face cînsti lui și le face cînsti și acestora.

Era Tudor, ca și Horea, asemenea lui Iancu, psiholog pătrunzător. Psihologie învățată la școala vieții. Această calitate, absolut necesară pentru un adevărat conducător de noroade în vremuri învolburate ca și în timpuri de liniște, l-a ajutat pe Tudor, ca și pe Horea și pe Iancu, să

citească sufletul încrîncenat al oamenilor pămîntului și să intuiască vrearea hotărîtă a acestora de a urma porunca ce ținea spre viitor.

Condițiile erau mature pentru o mare ridicare a norodului. Ofensiva boierimii împotriva drepturilor țăranilor aserviți și împotriva acestora ale țăranilor liberi, numărul cărora scădea mereu, devenea tot mai greu de îndurat. Zilele de clacă sporesc mereu, peste limitele legii, dijma din produse este convertită în zile de clacă; dreptul de folosință a pădurilor, a finețelor și a pășunilor este tot mai limitat, după cum tot mai mult era stîrbit dreptul de defrișare a pădurilor și de transformare a terenurilor în ogoare. Nimic nu era ignorat și nici un mijloc ocolit de boierul hrăpăreț pentru a-și sporii produsele, acum cînd le putea valorifica, cu prețuri bune, pe piața internă și pe cea externă.

Un nou exploatator își face apariția: arendașul. În lipsa stăpînului de pămînt, care-și petrecea vremea și cheltuia roadele trudei țăranilor la oraș sau în străinătate, arendașul se comportă ca un stăpîn, avînd grijă să adune și pentru stăpîn și pentru el.

Regimul fanariot devenise de nesuportat, datorită lăcomiei fanariotilor și a anturajului acestora, adevărate armate venite din Fanar cu gînduri de îmbogățire grabnică și facilă. Pentru a-și păstra tronurile scoase la mezat, fanariotii nu pregetă să îndeplinească pretențiile stăpînului de la Constantinopol sau să supraliciteze pentru a cîștiga favoarea acestora. Aceasta însemna sporirea tributului sau haraciului, înmulțirea darurilor sau peșcheșurilor, creșterea altor „atenții” pentru dregătorii mari și mici de la Istanbul. Toate acestea însemnau tot atîtea noi poveri pe umerii țării. Monopolul comercial otoman, apoi, slăbit ca urmare a păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774) dar nu suprimat cu totul, provoacă alte nemulțumiri în sinul țărănimii libere care nu-și putea vinde produsele, după cum stîrnește nemulțumiri și între negustorii pămînteni împiedicați în activitatea lor.

Se adăugau acestora raidurile „hoțomanilor” de la Ada-Kaleh, a adaliilor, cete otomane care prădau sate și țîrguri, batjocoreau oameni în felurite chipuri.

Existau, prin urmare, suficiente motive de nemulțumiri pentru a provoca mișcări, comploturi, conspirații, revolte la care participă atît țărănimea, cît și mica boierime, precum și țîrgoveții și orășenii. Complotul din 1816 de la București urmărea mobilizarea maselor populare sub „steagul libertății”, pentru nimicirea celor bogați și eliberarea Valahiei, Olteniei și Serbiei de sub dominația otomană.

Se pare că nu era străin de asemenea mișcări nici Tudor din Vladimiri. La porunca sa pandurii din plaiul Cloșanilor încep să se pregătească de revoltă încă din 1814, adunînd arme, întreținînd legături taionice și căutînd ajutoare pentru o mare revoltă.

Starea de spirit a mulțimilor era cu totul potrivită pentru o asemenea răscurare. În iarna anului 1821 toți cei oprimați strigau într-un glas: „Așa nu mai merge”. Împrejurările se arătau prielnice: la mijlocul lunii

ianuarie „Comitetul de oblăduire“, constituit după moartea ultimului domn fanariot muntean Alexandru Suțu, consideră momentul oportun pentru a trece la acțiune. Conducătorul mișcării, Tudor Vladimirescu, și reprezentanții „Eteriei“ depun jurămint solemn de a lupta pînă la capăt, jurămint care de fapt era o înțelegere politică între revoluționarii români și revoluționarii greci.

După cîteva zile, Tudor își pune planul în aplicare. Pornește spre Oltenia, spre plaiul Cloșanilor, baza de pornire și de sprijin a mișcării. Mănăstirea Tismana este întărită cu scopul de a fi transformată în bază de rezistență la nevoie. Oameni de încredere sînt trimiși peste tot pentru a chema poporul la răscoală, țărani și tîrgoveți.

La Padeș, în 23 ianuarie, este adusă la cunoștința publică proclamația, pregătită se pare încă la București, care conținea, în fapt, programul și scopurile mișcării. „Nici o pravilă nu oprește pe om de a întîmpina răul cu rău! Șarpele cînd îți iasă înainte, dai cu ciomagul de-l lovești, ca să-ți aperi viața... Dar pre bălaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atît cele bisăricești cît și cele politicești, pînă cînd să-i suferim a ne suga sîngele din noi? Pînă cînd să le fim robi?... Veniți dar fraților, cu toții, cu rău să pierdem pe cei răi, ca să ne fie nouă bine!“ Erau chemați toți cei oprimați „de orice neam ar fi“, făgăduindu-le împărțirea pămînturilor „rău agonisite“ ale boierilor, abolirea privilegiilor boierești, pentru ca poporul să se bucure de „dreptate și slobozenie“.

Chemarea și-a îndeplinit cu prisosință mesajul. „Mii de oameni“ se adună la Padeș în mai puțin de două zile „pentru a se pune sub poruncile Vladimirescului“, cum scrie un contemporan. De aici pornesc, în frunte cu „domnul Tudor“, căpetenia recunoscută, temută și ascultată să cucerească țara. Ajung la Ciovărășani în 28 ianuarie, la Strehaia în 30 ianuarie. Ceata de căpetenie, îndrumată de Tudor, și altele mai mici, conduse de aghiotanții lui, sporesc zi de zi cu alt „norod“, hotărît să sară cu „zurba“ asupra balaurilor. „Aproape toată Țara Românească s-a tulburat“, scriau plini de teamă unii, de încredere alții, cei ce pîneau momentul prielnic a face socoteala „averilor rău agonisite ale tiranilor boieri“.

Mulțimile trebuiau organizate, comandate. În acest timp se constituie „Adunarea norodului“, în frunte cu Tudor Vladimirescu, singura autoritate căreia trebuia să i se supună poporul. Se cuveneau mai limpede conturate proiectele de viitor: abolirea tributului, dreptate și slobozenie pentru popor, restituirea drepturilor uzurpate prin abuz și silnicie, împărțirea bunurilor celor avuți pe seama celor oprimați. Acest program avansat, izvorît din nevoile mulțimilor și răspunzînd aspirațiilor acestora, statornicit de „Adunarea norodului“, se aseamănă în punctele sale esențiale cu cel făurit cu 37 de ani înainte în Transilvania de Horea și ceilalți conducători ai răscolei populare de la 1784.

Mișcarea din Oltenia se răspîndește cu mare iuteală. Între 4—28 februarie, răsculații poposesec la Țîntăreni, unde organizează tabără pen-

tru măsurarea puterilor cu vrăjmașii dinlăuntru și dinafară. Prea mult timp pentru vremuri revoluționare, peste trei săptămîni, oferind răgaz de desmeticare și pregătire dușmanilor.

Între 4—8 martie la Slatina se adunase o oaste de 6 000 de pedestri și 2 000 de arnăuți: 75% dintre cei adunați erau panduri, care alcătuiau „nucleul principal” al mișcării. Se adăugau acestora țărani liberi și țărani clăcași, apoi mici boieri și orășeni. Unitățile formate din 10 companii erau comandate de un polcovnic, companiile de un căpitan, ajutat de un ceauș, iar întreaga oaste de Tudor Vladimirescu.

Mai grăbită, pare-se, decît pînă acum, „adunarea norodului” mărșăluiește spre București. Alte mulțimi se adună la chemarea lui Tudor, care proclamă, acum, mobilizatoarea lozincă: „patria este poporul și nu tagma jefuitorilor”.

La 16 martie, răsculații erau la Bolintinul din Vale, peste 5 zile își așează tabăra în marginea Bucureștilor, la Cotroceni, iar Tudor își face intrarea în capitală, precedat de o proclamație în care se subliniau încă odată scopurile răscoalei: „obținerea dreptăților pe seama întregului popor”. Cronicarii își țin de a lor datorie a așterne pe hîrtie gîndurile pentru știința celor de atunci și a celor viitori: „Lui i se cade să stăpînească singur, cu deplină putere, toată Țara Românească, fiindcă este pămîntean și s-a străduit pentru dreptățile patriei” (Naum Râmnicianu). Și într-adevăr, vreme de două luni, cît a stăpînit capitala și țara, „domnul Tudor” a înfăptuit o serie de măsuri pentru a-și cinsti făgăduiala de a da țăranilor „slobozenie de sub stăpînirea domnilor și boierilor”.

Știrile despre întîmplările din Țara Românească se răspîndesc cu repeziciune în Moldova și Transilvania. Lucrul este pe deplin explicabil, deoarece și în aceste țări condițiile erau coapte pentru asemenea mișcări. Ceea ce-l îndemna pe Tudor să se gîndească la extinderea revoluției și la nord de Milcov și dincoace de Carpați. „Craiul” Tudor adresîndu-se moldovenilor nu uita să exalte deopotrivă sentimentele patriotice ale locuitorilor Moldovei, anunțîndu-le temerarul gînd de unire a Țării Românești și a Moldovei, deoarece muntenii și moldovenii „sînt un singur popor, supus acelorași legi”. Țăranii ardeleni, la rîndul lor, se dovedesc pregătiți a primi după cuviință pe „Todoruț” sau „Todoraș” și pandurii săi. În acest scop ei pun la inimă proclamația de la Padeș, pe care-o învață pe dinafară, se adună în diferite ocazii discutînd și pregătînd răscoala. Mișcarea țăranilor ardeleni produce panică oficialității locale (guvernul și marii dregători) și celei centrale (Curtea din Viena). Măsuri severe au fost luate pentru a împiedeca extinderea răscoalei în Transilvania și a legăturilor dintre țăranii ardeleni și răsculații munteni.

Extinderea răscoalei, intensitatea ei, programul destul de radical, antifeudal și antiotoman, provoacă neliniștea și furia tuturor acelor ce-și vedeau situația amenințată. Marii boieri, eteriștii, turcii, acționează împreună sau separat, pentru înăbușirea revoltei și pentru pierderea conducătorului ei.

Vremurile erau peste măsură de crîncene. Despoții Europei scriș-

neau din dinți și spumegau de furie împotriva „sculării” poporului, ori unde s-ar fi întâmplat să fie. Țarul Rusiei și sultanul Turciei erau mandatați a fi înăbușitorii. Cel dintîi prin dezavuări și amenințări, celălalt prin brațul înarmat al oastei turcești. Aceasta pătrunde în țară, în timp ce eteriștii lui Ipsilanti, înfuriați că „domnul Tudor” nu li s-a închinat, îi urzesc pieirea.

Părăsindu-și „șanțurile cu tabie (redută) și meterezuri” din București, cu gîndul de a se retrage spre munte pentru organizarea împotrivirii, „domnul Tudor” este prins de eteriștii lui Ipsilanti și dat morții în chinuri crincene, la 27 mai lingă Tîrgoviște. Se repeta, acum 150 de ani, o întîmplare asemănătoare alteia petrecută acum 370 de ani, cînd pe Cîmpia Turzii, un alt erou și neîntrecut cutezător, Mihai Viteazul, luptător pentru libertate și unitate a fost victima celor ce se pretindeau colaboratori.

Tudor a murit pentru o idee mare și o cauză dreaptă. Ideea și cauza au trăit tot mai vii, tot mai roditoare... „Fii patriei au dobîndit simțiri!” Flacăra aprinsă acum 150 de ani a strălucit cu putere. Alți „Tudori” au continuat fapta celui de acum un veac și jumătate, mereu și fără contînire. Pînă în zilele însozite ale socialismului, cînd cel mai curat gînd al celor ce și-au jertfit viața s-a înfăptuit pe deplin, căci acum „patria este poporul”.

NICOLAE IORGA
(1871—1971)

DE

P. TEODOR

La o sută de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga și după treizeci de la dispariția lui năpraznică marele istoric prin opera lui ni se dezvăluie prin o extraordinară viziune, prin idei, care nu de puține ori călăuzesc încă pașii istoricului de astăzi. S-a crezut o vreme că apelăm la scrisul lui Iorga pentru a afla un amănunt, un document, informația istorică în general, din noianul pe care l-a introdus ca nimeni altul în albia istoriografiei românești. Este desigur și aceasta o latură a perenității unei opere, una din cele mai însemnate, dar nu singură și de aceea, poate, nu trebuie absolutizată atunci când subliniem actualitatea și viabilitatea ei. Trebuie însă să constatăm, nu fără un sentiment de satisfacție, că opera lui N. Iorga trăiește prin idei, prin grăunțele de aur care în ultimii treizeci de ani, și mai cu seamă în deceniul care s-a scurs, au constituit tot atâtea puncte de plecare pentru noua operă interpretativă săvârșită de noua istoriografie românească. Dacă în opera lui vom putea descoperi adeseori referințe greșite, construcții grăbite chiar sau concluzii ce reflectă o anumită orientare social-politică, subliniate uneori cu prea multă insistență, cercetătorul de astăzi nu trebuie să se oprească la ele apreciind o operă care s-a confundat, prin dimensiunile ei, într-o vreme, cu însăși istoriografia românească. O operă de o atât de largă respirație, dimensiunată pe suprafețe istorice continentale și năzuind spre universal nu poate și nu se cuvine să fie examinată în amănuntele ei nesemnificative. Realitatea este că în opera istoricului amănuntul era chemat să lumineze întregul, fiind de fiecare dată o piatră la temelia unei construcții monumentale. Ridicolul unei unilaterale și fragmentare viziuni apare atunci când ne gândim că nimenui în mod serios nu îi trece prin minte să privească, să zicem, opera lui Toynbee în amănuntele ei, ci în totdeauna în viziunea universală, cu alte cuvinte, din punctul de vedere din care a fost privită istoria. Vom găsi și aci și aiurea în sintezele contemporane de istoria civilizației elemente caduce, inexactități, omisiuni numeroase,

dar ceea ce rămâne valabil în scrisul lui Le Goff etc., pentru a da un alt exemplu, este întregul, viziunea globală asupra istoriei europene. Ceea ce Iorga a încercat cu îndrăzneală în *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* și ceea ce a pledat convingător încă din 1911, când scria că „există o singură dezvoltare, și toate manifestările de viață se prind într-însa...”, se admite astăzi de un număr tot mai mare de istorici, de școli istorice prestigioase. Cine nu subscie astăzi oare din istoricii de la *Annales* la constatările lui Iorga făcute în *Două concepții istorice*? „Nu se vor mai înfățișa deci capitole cu urmări la tron, lupte și anecdote personale de o parte, iar de alta listele de ranguri și lămuririle de viață în care grija de lucrurile curioase, colorate stăpânește mai presus de orice”¹.

Și desigur tot atât de greșit este să ilustrăm impasurile în interpretare ale vechii istoriografii cu citate din Iorga, uitînd că un anume punct de vedere reflecta un anume stadiu din evoluția cercetărilor sau că vom putea descoperi alte articole în care același istoric revine, nuanțează sau chiar infirmă aserțiuni mai vechi. Este însă recomandabil să evidențiem că scrisul lui Nicolae Iorga, ideile lui într-o problemă sau alta au sugerat în atîtea rînduri, în ultimele decenii, noi și interesante cercetări, că au constituit elemente de sprijin pentru îmbogățirea istoriografiei românești contemporane. Se poate afirma cu toată certitudinea că multe din judecățile de valoare ale istoricului au devenit bunuri comune, bunuri în general ale istoricului de astăzi care operează cu ele ca și cînd i-ar aparține din totdeauna. Să mai recunoaștem că marea operă de cercetare nouă și interpretare materialist-istorică desfășurată în tratatul de *Istoria României* s-a întemeiat, într-un fel sau altul, pe imensa contribuție a lui Nicolae Iorga la descifrarea istoriei naționale. „Un nou și larg program de muncă în stare de a ocupa generații întregi, se deschide prin urmare și în istoria românilor. Se va porni, — scrie el în 1911 — nu de la Traian colonizatorul în Dacia, ci de la cele mai vechi popoare din care venim, de la acea rasă iliro-tracică, întîia cultivatoare a pămîntului, întîia creatoare de ordine politică de la Carpați pînă în Arhipelag”². Un adevărat și realist program de activitate științifică menit să stabilească și însemnătatea acesteia în „viața antichității”, vehiculatoare, la urma urmei, a civilizației grecești. A îndemnat apoi la studiul vieții populare, la cercetări în realitatea vie, purtătoare a unor străvechi realități istorice. „Viața populară adună în adîncurile ei, adesea de nepătruns, elemente luate din viața istorică, elemente care nu sînt fosile, care se păstrează vii în formele obișnuite, tradiționale, și în cazul meu anumit, atunci cînd izvoarele nu aduceau informații asupra claselor dominante, trebuie să te afunzi în adîncurile acestei vieți populare pentru a găsi elementele suplimentare necesare pentru a da această expunere neîntreruptă a isto-

¹ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1944, p. 90.

² *Ibidem*, p. 92.

riei unui popor"³. Astfel Iorga istoricul românilor a pus în lumină un factor de adîncime, primordial în orice caz, un izvor pentru istorie care trebuie să înceteze a mai fi „un șir de biografii, o culegere de portrete dinastice, de vieți ale sfinților, de biografii literare și artistice, o descriere de solemnități ori o cronică de războaie, un catalog cronologic, un dicționar de notorietăți, un memorial diplomatic"⁴ sau o istorie culturală confundată cu o istorie de moravuri.

Omul de concepție care a fost și de nouă metodă a atras ca nimeni altul atenția asupra primejdiei implicate de o istorie a eroilor, a claselor conducătoare, care făcea abstracție de „mulțimea“ acelor „cari i-au înălțat și pe care i-au condus, cari i-au hrănit și pe cari i-au luminat, cari au dat mai la urma urmelor toate elementele materiale, ba, mai mult, toate elementele inconștiente, subconștiente ori mai puțin conștiente, din care în mintea lor superioară ori în supraomenească lor voință s-a elaborat în chip minunat ideea strălucitoare și voința călăuză, prin care numele lor vor trăi totdeauna, fără ca ele singure să poată însă reprezenta o epocă întreagă"⁵. N. Iorga a văzut în lumea celor mulți și „silința, munca, lupta, înaintarea“, pentru a ajunge în amurgul vieții, în anul 1939, să sublinieze valoarea civilizației materiale a țărilor române. „Din această cultură a griului, din cultura vitelor, care era alături și pe alocuri, din aceasta au ieșit bazele economice care au permis o dezvoltare culturală...“, care a stat și la baza unirii românilor. „...cea dintîi unire a românilor a existat, cînd în capul cărturarilor nu răsărise această idee, în unitatea perfectă a vieții economice, așternută pe unitatea perfectă a vieții generale, și Ardealul a intrat și el în această viață prin intercirculația românească: un singur corp, un singur sistem, am zice, vinos, prin care străbătea același singe viu"⁶. Poporul în concepția lui nu a fost numai creatorul vieții materiale, ci și a unei culturi spirituale oglin-dită în „datinile și însemnările practice și artistice ale poporului nostru de la țară, bun și sigur păstrător al moștenirii celor mai îndepărtăți strămoși“. Aci rezidă de fapt originalitatea noastră națională, în tradițiile satelor „în care energia și inițiativa națională au știut să contopească într-un tot armonic, potrivit cu situația și aptitudinile noastre, caracterele civilizației occidentale și ale celei orientale, ai cărei moștenitori legitimi și integrali am fost...“⁷.

Pornind de la această concepție istorică, N. Iorga ne-a dat o istorie a românilor, de fapt o istorie a civilizației noastre, în cadrul mai larg al istoriei universale, pătrunzînd în adîncurile vieții vremurilor de altădată. O istorie de care societatea avea nevoie, societatea timpului pe care-l trăia acea „viață uriașă, în plină transformare tumultoasă și rodi-

³ Prefață la „Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité“, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 155.

⁴ *Ibidem*, p. 91.

⁵ *Ibidem*,

⁶ *Elemente economice în cultura românească, în Conferințe și prelegeri*, I, București, 1943, p. 47—53.

⁷ *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 93.

toare". Studiind structura civilizației românești, necompartimentată în capitole de istorie politică, socială, culturală etc., a putut fundamenta o istorie integrală. „Există — scrie Iorga — o singură dezvoltare și toate manifestările de viață se prind într-însă, apărind fiecare la locul ei, hotărît de sensul acelei mișcări, de momentul ivirii faptelor și situațiilor și avînd fiecare spațiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte și situații”⁸.

Istoricul care a pledat pentru istoria integrală și-a fundat viziunea pe marea lecție a istoriei universale, astfel că trecutul propriului popor trebuie înfățișat în legătură cu celelalte, nu însă prin „mențiuni fugare sau scurte capitole de influențe reciproce” de aceea el va scrie, după o experiență de decenii în *Originea și dezvoltarea istoriei universale* (1938): „Istoria națională nu se poate așeza decît pe harta mai largă a istoriei universale”⁹, pentru care a pledat fie în studiul sud-estului european, fie în teritoriile vaste ale istoriei europene.

Prin N. Iorga istoria și istoriografia românească s-a universalizat, datorită contribuțiilor lui fundamentale prin care a căutat locul și rostul istoriei noastre naționale în istoria continentului. Nimeni pînă la el nu a adus un orizont atît de larg în istoriografia românească și puncte de vedere atît de limpede formulate și cu o influență atît de decisivă. Iar astăzi vedem cu deplină satisfacție cum universală lui gîndire prezidează la marele efort al timpurilor noastre de înțelegere a unei istorii. Poate să fie considerat pe bună dreptate istoricul național, autorul unor istorii concordante cu marea mișcare a vieții universale. „Viața unui popor e neconținut amestecată cu viețile celorlalte, fiind în funcțiune de dînsule și înrîurind neconținut viața acestora”¹⁰. Astfel el a putut aduce răspunsuri decisive în istoria popoarelor sud-estului european, prin lucrările lui cunoscute, *Imperiul bizantin* (1907), *Istoria imperiului otoman* (1908—1913) sau în *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe* (1929) și *Idées et formes littéraires françaises dans le sud-est de l'Europe* (1924). Rămîne indiscutabil pentru cercetătorul de astăzi un bun cîștigat atît investigarea istorică pe care a întreprins-o cu metodă și nemărginită erudiție, cît și sugestiile, multe la număr, care pot spori cunoașterea zilelor noastre.

Dar Nicolae Iorga a fost și istoricul istoriei românilor din Transilvania, pe care i-a integrat sintezei pe care o scria încă din 1905 și pe care o va relua, rînd pe rînd, și în *Istoria românilor* sau în *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*. Le-a închinat însă și alte numeroase cercetări, studii speciale sau sinteze ca *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească* (1906), *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (1915). O mențiune cu totul specială merită desigur monumentală *Istorie a literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1901) și *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte. În legătură cu*

⁸ *Ibidem*, p. 90.

⁹ *Ibidem*, p. 275.

¹⁰ *Ibidem*, p. 91.

dezvoltarea culturală a neamului (1907—1908) în care a fixat definitiv cadrul de afirmare a vieții spirituale românești și caracterul ei unitar. Fenomene ca *Școala ardeleană*, studiate pînă la el prin prisma provincialismului, se fixează acum în cadre naționale și în aceeași vreme în contextul culturii europene. Tot ce s-a scris după 1901 despre problema culturală a veacului XVIII și XIX a pornit de la informația monumentală a lucrării și de la punctele de vedere exprimate aici.

Istoricul prin excelență care a fost N. Iorga nu a ocolit, cum adeseori s-a pretins, problemele filosofiei, disciplinei pe care o profesase, problemele de metodă și concepție, așa cum le-a evidențiat profesorul M. Berza¹¹, iar N. Bagdasar pentru domeniul filosofiei istoriei¹².

Nicolae Iorga a adus încă de la începutul activității lui o cugetare istorică și originală, în deplină consonanță cu opera pe care o scria și întotdeauna păstrîndu-și independența de spirit. De aceea s-a oprit la formula de *concepție istorică*, scriind *Despre concepția actuală a istoriei*, despre *Două concepții istorice* sau *Ce însemnează astăzi concepție istorică*. Voit el s-a distanțat de o filosofie a istoriei pornită din alte zone decît ale istoriei, rămînînd pe lîngă ideea unei concepții istorice, îmbogățită mereu prin studiul trecutului. A fost desigur un erudit, dar nu de dragul erudiției, în orice caz un istoric care a considerat-o necesară și preliminară interpretării. „Erudiția nu e încă istorie. Ea o pregătește, o ajută și cîteodată o împovărează, o incurcă, o împiedică. Cu oarecare eforturi, grație unei metode așa de perfecționate, mai oricine poate ajunge în stare să deie o lucrare de erudiție... Iar istoricii, aceia sunt rari”¹³.

Din marea moștenire a lui Nicolae Iorga istoricul de astăzi poate reține lărgimea de orizont, spiritul comprehensiv, necesitatea apelului la științele auxiliare sau la cele învecinate. Și bineînțeles larga participare la viața contemporană, necesară cunoașterii trecutului. „Acei a căror viață constituie cuprinsul istoriei au fost oameni și din cunoașterea felului de a cugeta și simți al omului, fel care nu s-a schimbat atîta cum se crede de unii în decursul veacurilor, se desăvîrșesc și se luminează datele izvoarelor”¹⁴. Istoricul a dovedit-o din plin prin participarea lui la viața socială și prin angajarea lui în luptă democratică împotriva legionarismului și hitlerismului. Treptat el s-a apropiat sub impulsul marilor mișcări democratice ale secolului de puncte de vedere pătrunse de un real democratism. „Mulțimele nu mai sînt ceva care să corespundă sclavilor antichității, închise în temnița ignoranței ca aceia în a ergasteriilor. Dacă ne vom coborî la ele, cu fiecare pas în jos ne vom simți de fapt înaintați; dacă vom rămîne pe piscurile noastre, vom muri de foamea realităților pe care noi înșine le vom fi refuzat”¹⁵. Aceste cuvinte le rostea în 1920 într-o vreme în care noi forțe sociale se impuneau în

¹¹ *Știință și metodă istorică în gîndirea lui Nicolae Iorga*, București, 1945.

¹² *Filosofia contemporană a istoriei*, București, 1930, p. 221—231.

¹³ *Generalități...*, p. 159.

¹⁴ *Ibidem*, p. 56.

¹⁵ *Ibidem*, p. 142.

viața socială interbelică, foarte curînd prin Partidul Comunist Român. Astfel N. Iorga ajunge să sublinieze nu numai valoarea elementului masă ca producătoare de bunuri materiale, ci și forța socială de care trebuia să se țină seama în societatea contemporană. Prin aceste elemente, precum și prin atîtea altele care vizau o umanitate în acțiune, N. Iorga a clădit o operă de adîncă solidaritate umană, în care a așezat cu fiecare pagină o fărîmă de spiritualitate românească. Astfel N. Iorga rămîne pentru noi și pentru toți național și universal în aceeași vreme. El merită din plin omagiul poporului român și al lumii.

COMUNA DIN PARIS

DE

C. MUREȘAN

La 18 martie 1871 a izbucnit în capitala Franței insurecția populară care, zece zile mai târziu, proclamînd oficial *Comuna din Paris*, avea să marcheze cea dintîi revoluție proletară victorioasă din istorie. Deși această victorie a fost de scurtă durată, ea a dus la instaurarea temporară a puterii proletariatului, la schițarea unei noi organizări a societății, a unui stat de tip nou. Desfășurată în condiții deosebit de dramatice, scurta istorie a Comunei din Paris îmbină valoarea realizărilor ei teoretice și practice cu exemple zguduitoare de luptă eroică și sacrificii, devenind un simbol al cauzei revoluționare a proletariatului din lumea întreagă.

Înțelegerea evenimentelor care au avut loc la Paris între martie-mai 1871 este inseparabil legată de condițiile istorice ale momentului; acestea, la rîndul lor, derivau din antecedente care se pot identifica în cele două decenii anterioare.

În 1851, la 2 decembrie, președintele ales al celei de-a doua republici franceze, Ludovic—Napoleon Bonaparte, dăduse lovitură de stat care a lichidat republica și toate cuceririle revoluționare ale poporului francez din anul 1848. Concentrînd puterea în mîinile sale, Ludovic Napoleon s-a proclamat în 1852 împărat sub numele de Napoleon al III-lea. Al doilea imperiu a fost un regim de dictatură și teroare, suprimînd libertățile democratice. El n-a reprezentat nici măcar interesele claselor dominante în întregul lor, ci s-a bazat pe o minoritate din cadrul acestora, pe o clică hibridă de exponenți ai marii burghezii, de elemente oportuniste și declassate din diverse categorii sociale, precum și din rîndurile armatei.

De la început regimul lui Napoleon al III-lea a fost întîmpinat cu ostilitate de imensa majoritate a poporului francez. Pe măsură ce regimul se compromitea, comițînd greșeli peste greșeli, opoziția decimată de represitunea pornită după lovitură de stat din 2 decembrie își refăcea

rîndurile. Demagogia practică de Napoleon al III-lea n-a putut nici o clipă înșela nici muncitorimea franceză, nici alte clase sau categorii sociale, rămase credincioase idealurilor republicane și democratice ale revoluției din 1848 și, prin ele, idealurilor marii revoluții din 1789.

În 1870, înregistrînd nemulțumirile crescînde împotriva „imperului” său, Napoleon al III-lea a comis eroarea fatală de a crede că un război victorios îi va consolida situația internă. Sub un pretext discutabil și adoptînd o conduită ridicol de provocatoare guvernul francez a declarat război Prusiei, în iulie 1870. Departe de a-i aduce victoriile sperate, acest război s-a transformat repede într-un dezastru, care a culminat cu capitularea principalei armate franceze la Sedan, la 2 septembrie 1870. Însuși Napoleon al III-lea a căzut prizonier în mâinile prusienilor.

Cînd vestea catastrofei de la Sedan s-a răspîndit, poporul parizian s-a răscolit și la 4 septembrie 1870 a proclamat republica, instaurînd un guvern provizoriu, care s-a intitulat „guvern al apărării naționale”. Înşurecția de la 4 septembrie a fost deopotrivă opera categoriilor burgheziei aflate în opoziție față de regimul imperial, cît și a maselor populare. Ea a avut un caracter burghezo-democratic, punînd însă accentul pe ideea salvării independenței și a onoarei naționale.

Mîșcarea de la 4 septembrie și-a propus în primul rînd continuarea luptei împotriva invaziei prusiene, refuzînd să accepte înfrîngerea. În Parisul amenințat de înaintarea armatelor dușmane s-au luat măsuri excepționale de apărare. Ele se datorau în cea mai mare parte însuși avîntului patriotic al poporului. Întreaga populație validă a capitalei franceze s-a constituit în gărzi naționale înarmate. Cînd prusienii au ajuns în fața Parisului, ei au întîmpinat o rezistență îndîrjită și au trebuit să se mărginească la a încercui marele oraș și a-l supune unui asediu.

În condiții din cele mai grele, Parisul a rezistat. Apărarea sa neclintită a constituit un titlu de mîndrie. În comparație cu capitularea armatei și a ofițerilor bonapartiști la Sedan și Metz poporul francez și în primul rînd parizienii aveau sentimentul că lupta lor reprezintă o reparație a onoarei naționale și o speranță a salvării Franței.

Guvernul apărării naționale, reprezentînd o coaliție a unor grupări ale burgheziei, a abandonat însă în scurtă vreme intransigența proclamată inițial și a intrat în tratative cu prusienii, semnînd armistițiul, la 28 ianuarie 1871.

Pentru poporul parizian, care înfruntase cu curaj mizeriile asediului, anunțarea armistițiului a echivalat cu o trădare. El avea sentimentul că proprii săi conducători îl obligă să depună armele, fără a fi fost înfrînt.

În timpul asediului, în Parisul izolat de restul țării funcțiile de conducere fuseseră în bună parte asumate de comandamentul gărzilor naționale. Cifrîndu-se la peste 100 000 de oameni, gărzile naționale erau formate în majoritatea lor din cetățeni din cartierele sărace ale capitalei. Ele reprezentau o formă de înarmare a poporului.

După capitularea guvernului burghez al republicii, împotriva acestuia s-au canalizat sentimentele ostile ale păturilor populare. Ele erau

rezultanta exasperării provocate de un îndelungat regim de opresiune și de teroare, de revolta stîrnită de spectacolul capitulărilor și trădărilor succesive, de mizeria îngrozitoare îndurată de populația pariziană în timpul asediului. Iar după armistițiu, guvernul nu arată nici o solicitu-dine, nici o recunoștință față de eroicii apărători ai Parisului. Dimpotrivă, el s-a grăbit să manifeste intenția de a-i dezarma.

Una din acțiunile cele mai provocatoare ale guvernului în acest sens a fost tentativa de a pune mîna pe parcul de artilerie al gărzilor naționale, stabilit pe colina Montmartre. El era format din cîteva sute de piese fabricate în timpul asediului, prin contribuția cetățenilor Parisului.

Cînd trupele însărcinate de guvern cu această misiune au încercat să c aducă la îndeplinire, în Paris a izbucnit insurecția. Tentativa a fost dejucată, trupele alungate din capitală, iar puterea a fost preluată în mod provizoriu de comitetul central al gărzilor naționale. Acesta a organizat alegeri și la 28 martie 1871 a proclamat în cadru solemn *Comuna*, adică noua conducere și totodată noua *formă de conducere* care rezultase din alegeri.

În sensul restrîns și direct al cuvîntului, Comuna a însemnat consiliul de conducere al Parisului, format din 85 de membri și instaurat la 28 martie 1871. El s-a caracterizat prin faptul că a fost ales pe baze larg democratice, compoziția lui — de la intelectuali burghezi radicali pînă la muncitori — reflectînd acest lucru. A reprezentat nu numai un organ de conducere *popular* din punct de vedere al compoziției sociale — predominînd elemente muncitorești — dar și unul care întrunea curente politice cel mai avansate din societatea franceză a vremii. Acestea erau: noii iacobini, democrați radicali mic-burghezi, aspirînd la o reînnoire a ideilor iacobinismului de la 1793; blanquiștii, adepți ai celebrului revoluționar Auguste Blanqui, militînd pentru desființarea vechiului aparat de stat și a exploatării și pentru un fel de dictatură în folosul majorității poporului, exercitată de o minoritate conștientă și bine organizată; proudhoniștii, împărtășind doctrina în fond utopică a lui Proudhon, cu privire la posibilitatea desființării treptate a sistemului capitalist pe calea cooperativizării producătorilor direcți și, în fine, proudhoniștii colectivști, care se apropiau cel mai mult de comunismul științific și de Internaționala I.

Comuna din Paris și-a început activitatea în condițiile unui nou asediu, pe care capitala Franței a trebuit să-l înfrunte, de astădată din partea trupelor guvernului burghez de la Versailles. Se remarcă, în genere, imposibilitatea în care s-au găsit comunarzii de a realiza un program mai larg de transformări social-politice și economice, datorită faptului că au trebuit să-și consacre aproape toată energia apărării Parisului. De fapt, ar fi mai potrivit să se remarce *cît de mult* au realizat comunarzii, ținînd seamă de împrejurările în care ei au exercitat puterea.

Realizările lor se înscriu pe linia celui mai larg democratism politic, profilînd și un început al unor măsuri cu caracter socialist. Au separat biserica de stat, au decretat învățămîntul laic, obligatoriu și gratuit; au

desființat contrastul dintre salarii, acordînd retribuția cuvenită fiecărei profesiuni productive și ridicîndu-i în același timp demnitatea, considerația cu care era privită. Au decretat retribuirea egală a femeilor cu bărbați, la muncă egală. Au desființat sistemul de amenzi și munca de noapte în unele categorii de întreprinderi. Au preluat întreprinderile abandonate de proprietari și le-au pus în funcțiune, sub conducerea unui fel de consilii muncitorești. Toate acestea în doar cîteva săptămîni și în timp ce, cu începere de la 3 aprilie, trupele guvernamentale dezlănțuiseră asaltul asupra Parisului.

Împotriva acestui asalt, comunarzii s-au apărat cu acel eroism cuctremurător, care le-a fixat pentru totdeauna locul în istorie. Copleșiți de forțe superioare, au rezistat în forturi, apoi în cartierele mărginașe, cedînd teren stradă cu stradă, casă cu casă. Beneficiind de ajutorul oferit de prusieni, care au eliberat pe prizonierii de război, pentru ca guvernul de la Versailles să-i poată utiliza împotriva Parisului, acest guvern a procedat la operațiuni militare și la o represiuine de o brutalitate nemaiîntîlnită, împotriva populației din capitală.

Drama Comunei s-a consumat în „săptămîna singeroasă” dintre 21—28 mai 1871, cînd ultimele nuclee de rezistență au fost nimicite în cartierele estice, în jurul cimitirului Père Lachaise, unde „zidul comunarzilor” este pînă astăzi pentru muncitorimea franceză un loc de pios pelerinaj în amintirea celor executați sumar aci, ca și a tuturor eroilor Comunei.

Au căzut mii de victime, s-au operat mii de arestări, s-au pronunțat condamnări la moarte și la deportare. Pentru a doua oară proletariatul parizian plătea cu grele jertfe de sînge ridicarea lui la lupta pentru făurirea unei noi societăți.

Spre deosebire însă de iunie 1848, cînd ridicarea sa nu ajunsese a depăși stadiul unei tot atît de eroice, dar scurte insurecții armate, Comuna a însemnat instaurarea pentru 72 de zile a puterii muncitorești într-unul din marile orașe ale lumii. Ea a prilejuit ilustrarea și a ceea ce *vrea să realizeze* proletariatul, nu numai a *ceea ce combătea el*.

Comuna a rămas în istoria luptelor de eliberare ale clasei muncitoare și ale maselor largi populare în primul rînd ca un model, ca o schiță a unui tip nou de stat. Ea a desființat pentru întîia dată aparatul de stat în forma și în sensul anterior al cuvîntului, transformînd instituțiile puterii și administrației în atribuții directe ale poporului însuși, exercitate prin delegați aleși, aflați sub controlul permanent al poporului și revocabili în orice moment. Ea a tîns spre idealul desființării barrierelor dintre guvernanți și guvernați.

Tentativă de îndrăzneală forță de anticipație, prea avansată chiar pentru condițiile aceluia moment istoric. Dar tocmai prin aceasta conferind Comunei și comunarzilor aureola de vizionari, porniți „la asaltul cerului”, care astăzi, la un secol de la evenimente, atrage asupra lor amintirea și evocarea plină de respect a întregii omeniri progresiste.

DESPRE ORAȘELE MEDIEVALE DIN UNELE ȚĂRI DUNĂRENE

DE

ȘTEFAN PASCU și SAMUIL GOLDENBERG

Studiul comparativ al istoriei orașelor medievale din țările a căror arie geografică cuprinde teritoriile medievale românești, bulgare și jugoslave, despărțite și unite totodată de marea arteră, Dunărea, constituie o modalitate nouă de abordare. El poate permite scoaterea în evidență a trăsăturilor de dezvoltare comune, cât și identificarea unor aspecte specifice, și din acest motiv el poate contribui la o sistematizare și, eventual, la o elucidare mai bună a unei teme atât de spinoase și atât de controversate.

În cercetarea istoriei orașelor balcanice și-a făcut loc, și nu neîntemeiat, un scepticism aproape unanim. Problemele de bază ale dezvoltării lor sînt încă considerate ca nerezolvate, studiul structurilor lor interne s-ar găsi în faza inițială. Cauza esențială a acestei stări ar fi penuria de izvoare, în special — sub raport cronologic — pentru perioada incipientă și — sub raport geografic — pentru zonele interne, centrale. Chiar pentru primele două secole ale stăpînirii otomane mai bogate în informații (deftere — registre cadastrale, kânun, kâunnâme, statute etc.) problema orașului, a structurii sale, a rolului său rămîne deocamdată, după aceleași aprecieri, una din cele mai puțin cercetate și elucidate. Numai două regiuni, în care orașele își păstrează secole de-a rîndul identitatea și independența lor: Dalmăția, cu arhivele lor de o bogăție ineputabilă, și Transilvania, cu arhivele sale orășenești nu mai puțin consistente, ar oferi condițiile necesare pentru o cercetare capabilă să elucideze problemele mai importante ale vieții urbane din perioada de început și cea de înflorire a evului mediu.

Asemenea opinii nu sînt întemeiate decît în parte, căci chiar dacă pentru primele veacuri ale genezei și evoluției de la așezări primare rurale la forme urbane propriu-zise greu se vor mai găsi informații suplimentare revelatoare, pe lângă cele cunoscute, totuși în unele probleme s-au formulat și se mai pot formula ipoteze, se pot oferi soluții utile, se poate

întocmi un bilanț corespunzător stadiului actual al cercetărilor; de asemenea se pot, în unele chestiuni, distinge din multiplicitatea aspectelor și detaliilor, trăsături generale, scoase în evidență și prin noutatea încadrării în temă a unor aspecte și similitudini din istoria urbană a țărilor române. Considerăm, în acest sens, că urmărind esențialul, riscul de a rămâne ancorat în domeniul generalizării tipizante este poate mai redus, chiar dacă nu este posibilă întotdeauna identificarea cazului concret cu cel generalizat.

Nu intenționăm să complicăm lucrurile și să formulăm faimoasa întrebare: „Ce este orașul medieval?”¹ și nici nu intenționăm să enunțăm un răspuns exhaustiv la această chestiune-cheie care figurează la ordinea zilei de peste un secol. Căci oricum ar fi privit, din punct de vedere instituțional, al structurii sale economico-sociale, al organizării, al aspectului său, orașul medieval rămâne de o varietate extraordinară, de o lipsă flagrantă de uniformitate în evoluția sa, ceea ce face dificil studiul său comparativ, pe teritoriul unei țări sau al unei regiuni, și cu atât mai virtos în zone și țări diferite. Dar chiar dacă nu există o soluție omni-valentă, se impune, de la început, sublinierea unui aspect esențial, fără pretenția de definiție: orașul medieval este antipodul satului, comunitatea orășenească este, opusă comunității rurale, populația sa practică, în majoritatea ei, alte ocupații decât agricultura sau anexele sale. Numai în acest fel există posibilitatea unei apropieri de un răspuns care să faciliteze identificarea orașelor. Căci dacă se rețin exclusiv cele două funcții esențiale, meșteșugurile și comerțul — ordinea lor poate fi după caz, inversată —, sau dacă se include, în vederea completării unei eventuale definiții, trăsătura specifică pe care o scoate în evidență, la 1517, Stephanus Werböczy în cunoscutul său *Opus tripartitum* (Pars 3, Titulus 8, § 1): „*Est autem civitas domorum et vicorum pluritas, moeniis et praesidiis circumcincta necessariis*...” sau Yves Renouard, în lucrarea sa postumă *Les villes d'Italie de la fin du Xe siècle au début du XIVe siècle* (t. 1, Paris, 1969, p. 17): „*agglomération close de murailles*...”, atunci va trebui refuzat epitetul de oraș unor centre administrative, politice sau militare din zona studiată și care prin structura lor au fost orașe și se va reduce substanțial și neîntemeiat, în această zonă, numărul centrelor urbane. De asemenea, dacă se vor căuta neapărat instituții comunale, semne de identitate cu orașele apusene, regiuni întregi vor fi private de unele orașe care s-au dezvoltat pe teritoriul lor și care nu au dispus de asemenea instituții.

Este, deci, necesar să se renunțe, în multe cazuri, la încercările de a identifica unele dintre orașele sud-est europene sau balcanice cu cele din Europa apuseană, dar schițarea unei analogii este cu totul rezonabilă, între altele și pentru faptul că orașul occidental nu a existat decât în

¹ Cf. observațiile interesante cu privire la definiția orașului (sau a „orașelor”) medieval, la J. Le Goff, *Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale*, în „*Annales É. S. C.*”, 4, 1970, p. 924—926.

marea sa diversitate, după cum și orașul sud-est european medieval a existat în varietatea și diversitatea sa.

Apariția orașelor în zona studiată nu a fost nici uniformă, nici sincronică sau pasibilă de o limitare precisă sub raport cronologic. Momentele inițiale — dacă se poate vorbi despre ele, sau dacă ele sînt sesizabile — diferă de la oraș la oraș, de la o regiune la alta și depind de un șir de factori generali: de tradiție, de permanența sau persistența unor forme de organizare premergătoare, de influențe, îndeosebi instituționale externe etc. Unele cîntinuă, în forme modificate, viața, experiența antică, altele sînt aglomerații noi, apărute într-un proces de urbo-geneză, cu similitudini mai mari sau mai mici în alte părți; altele sînt inițiative domnești, ca în Moldova în secolul al XV-lea sau în Bulgaria și Bosnia, sau inițiative ale sultanilor în secolul al XVI-lea. Dacă se poate vorbi, fără a greși, despre o tradiție de viață orășenească, în zone cu puternice contacte economice sau de o deosebită importanță strategică, nu ar fi consult să se atribuie acesteia o pondere exagerată, după cum nu se poate susține și demonstra absența legăturilor dintre viața urbană antică și cea medievală, scizura dintre orașul antic și cel medieval, în unele părți ale acestei zone. Formulele aplicabile unui tip de oraș nu sînt aplicabile altuia.

Istoria orașului medieval din această zonă începe cu perioada de formare a sistemului social-economic feudal, cu structura sa socială tipică, cu instituțiile sale, cu viața sa, adică cel mai de vreme în veacurile X—XI. Deoarece nici configurația politică, nici componentele etnice nu au fost aceleași tot timpul, trebuie să se țină seama de o serie de factori: pătrunderea, așezarea slavilor în Peninsula Balcanică și pe teritoriul României, slavizarea unei mari părți a teritoriului balcanic; încheierea procesului de etnogeneneză la români, bulgari, sîrbi, croați și sloveni; fluctuațiile stăpînirii bizantine și influența acesteia, a instituțiilor ei, precumpănitoare în regiunea sudică a Peninsulei Balcanice, dar mai puțin sensibilă în alte părți, și în special în zonele periferice; pătrunderea și statornicirea vremelnică a ungurilor, a stăpînirii lor asupra Dalmației, apoi asupra Croației, și, mai de lungă durată, asupra Transilvaniei; colonizările externe (sașii, valonii etc.); transformarea de către cuceritorii turci în *redyá* a populației balcanice; interferența, influența unor elemente ale așa-zisei „Stadtverfassung“ din Italia, Germania sau Europa Centrală în organizarea internă a unor orașe din zona analizată.

Clasificarea orașelor, tipologia urbană din cele trei țări depinde de criteriul stabilit ca punct de plecare: cel instituțional, cel funcțional, cel politic sau cel etnic. Din punct de vedere instituțional, al organizării interne, al dreptului în vigoare, s-ar putea vorbi de: a) orașele bizantine, cu o viață citadină aproape neînteruptă; ele nu intră însă în sfera atenției noastre; b) orașele adriatice sau ale Dalmației și Istriei, cu o continuitate de cultură orășenească, cu viața orientată spre Marea Mediterană; c) orașele libere regale din Transilvania, orașele privilegiate din Croația, cu autonomiile lor și dreptul de autoadministrare. Numai în acestea era

valabil principiul „Stadluft macht frei“, numai orașele din aceste ultime două categorii erau incompatibile cu statutul servituții, al dependenței personale a locuitorilor; e) orașele neprivilegiate din interiorul Peninsulei Balcanice, din Serbia veche, din Bulgaria și Bosnia, orașele și târgurile domnești și boierești din Moldova și Țara Românească, aflate sub stăpânirea statului feudal sau a unor boieri; f) în sfârșit, orașul otoman, fundație otomană nouă din secolul al XVI-lea sau așezare mai veche urbană, musulmanizată parțial sau aproape integral în secolele XV—XVI, cu aspectul său „oriental“ și cu rolul său specific în faza finală a evului mediu.

Funcțional, aceste orașe s-ar putea diziva în: a) centre portuare comerciale sau comercialo-meșterugărești (Dubrovnik, Zadar, Split; Chilia, Cetatea Albă ș.a.); b) escale, porturi fluviale sau maritime: Galați, Brăila, Vidin, Nicopol, Varna, Mesembria etc.; c) centre comerciale sau comerciale și meșterugărești (Brașov, Sibiu, Cluj, Sofia, Prizren, Plovdiv ș.a.); d) centre miniere din Serbia, Bosnia, Bulgaria din Transilvania (Novo Brdo, Rudnik, Srebrnica, Zaplanina, Kratovo, Ciprovci, Rodna, Baia Mare, Baia Sprie, Zlatna etc.) cu privilegiile lor sau statutele lor speciale, cu poziția lor deosebită, rezultată din importanța lor economică, cu instituții care, de pildă în Transilvania, atingeau autonomia; e) orașe cu funcții militare sau politice, ca cele sirbești (secolul al XV-lea) din regiunea Dunării, ca cele de margine din Transilvania (Timișoara, Arad, Oradea, Satu Mare etc.). Și, în sfârșit, f) târgurile — centre ale unor iarmaroace regionale, atât de numeroase în sud-estul european.

Încercarea de tipologizare a orașelor, deși include o doză de schematism, poate totuși servi cel puțin unui scop util metodologic. Ea nu poate avea însă un caracter peremptoriu, întrucât structura orașelor, a instituțiilor, viața internă și aspectul lor s-au modificat în decursul veacurilor sub influența factorilor interni economico-sociali, politici, confesionali, cit și a unor factori externi, în special sub influența unor instituții bizantine, italiene, germane și central-europene.

În geneza orașului medieval din această parte a sud-estului european nu poate fi vorba, cel puțin în regiunile periferice, de o întrerupere bruscă, de un hiatus, între orașul antic și cel medieval și acest aspect variat, al unei continuități, uneori efective, alteori pur topografice sau în toponimie, poate fi urmărit mai pregnant în cazul orașelor adriatice, situate de-a lungul unor căi transversale ce conduceau spre interiorul Peninsulei Balcanice, spre marile piețe balcanice, sau pe litoralul dalmatin, cu destin mediteranean și vocație comercială. În regiunea Dalmației și a Istriei, la orașele (coloniile) antice, cu instituții mai vechi de drept roman și de tradiție creștină, cu simbioza între elementele vechi, romanice, și elementele noi, rezultate din admigrația slavă, tot mai masivă — se adaugă fundațiile urbane noi. Continuitatea din epoca romană este confirmată pentru Split (Spalato), Cattaro, Zadar

(Zara), Trogir (Traul), Koper². Ea s-a menținut, probabil, și la Sibenik (Sebenico), Bar (Antivari), Drivost, Raguza (Dubrovnik), supuse apoi la rîndul lor stăpînirii cînd efective, cînd teoretice bizantine, ofensivei venețiene (începînd cu secolul XI); celei maghiare, după anexarea Slavoniei și a Croației, influenței preponderente a statului sîrbesc și, în sfîrșit, stăpînirii otomane (1526).

Orașul medieval din această regiune este de obicei o comună de tipul comunei italiene în general și venețiene în special, cu o „signoria“, un senat, consuli etc., cu un teritoriu bine precizat, o jurisdicție proprie, organe administrative alese proprii, cu o autonomie completă — „ideală“ în cazul republicii, cu o relativă stabilitate a instituțiilor.

Cazul Dubrovnikului este poate cel mai bine studiat și cunoscut. „*Communitas Ragusi*“, fondată în sec. VII, în timpul invaziei slave în Dalmatia, la început un *căstron*, prezintă deja în secolul al XI-lea o structură internă stratificată, o sensibilă diferențiere socială, concentrarea puterii în mîinile unui cerc restrîns de familii nobile, în parte de stirpă romană, apoi slavă. În secolul al XIII-lea, cînd procesul de slavizare a orașului atinge apogeul, Dubrovnik devine o aglomerație urbană unică, rezultată din contopirea vechiului *căstron* roman cu aglomerația slavă de la poalele muntelui Srdj.

Orașul este dominat de un patriciat comercial, constituit însă din familii influente, așezate aici în secolul al XIII-lea și nu din urmașii romani ai epidaurienilor. Membrii acestor „neamuri“ fac parte, la început, prin tradiție ca și prin succesiune, din *Consilium maius*, care alege pe rector, membrii din *Consilium minus*, din *Consilium rogatorum* etc. Numai comitele (*comes*) este impus de venețieni, pentru administrarea teritoriului. O situație similară se poate observa și la Cluj, în secolul al XIV-lea: aici se desfășoară o luptă acerbă pentru putere între vechile „neamuri“ aristocratice (*generationes*) și un patriciat de altă factură, format din negustori și, în parte, din meșteșugari, patriciat care în secolul al XV-lea va ajunge să domine în organele de conducere (*consulatus*, *centum viri*, *iurati cives*, *iudex primarius*, *iudex regius*). Republica raguzană din secolele XIV—XVI cu *cives de populo* pe de o parte și *nobiles* pe de alta, cu patriciatul său etans, mai e „romanică“ (italiană) doar prin tradiția unor instituții, dar nicidecum prin structura și vocația sa balcanică².

O altă categorie de orașe este cea a fundațiilor noi, medievale, unele cu precedente în trecut, altele nu. În zona internă scizura între orașul antic și cel medieval este mare, dar nu întotdeauna în sensul unei discontinuități a așezării, ci al unei întreruperi în organizarea internă, al unei suspendări a instituțiilor, intervenită într-o epocă dificilă, în perioada migrațiilor. Chiar cînd continuitatea nu este evidentă, se poate găsi deseori, în Transilvania, în Croația, în Serbia sau în Bulgaria, un substrat antic, în topografie, toponimie (Sirmium, Singidunum, Naïssus,

² Cf. Commission internationale pour l'histoire des villes. *Projet d'enquête sur le développement des autonomies urbaines dans l'Europe médiévale*. Annexe 2 (Copie Xerox, 1970).

Bononia, Serdica, Viminacium, Napoca, Apulum, Potaissa etc.), reflectând o continuitate probabilă în ce privește populația, dar și un decalaj profund, o deosebire radicală, în structură și în formă, în economia și existența socială, în felul de viață materială și spirituală, dintre orașul medieval și substratul său îndepărtat, antic.

Dar nu acesta este aspectul cel mai important. Specifică este apariția și dezvoltarea unor așezări *noi*, sub toate raporturile, apărute în condiții diferite: fie din dezvoltarea unor aglomerații agrare sau semi-agrare, supuse procesului de diviziune socială a muncii, de despărțire a meșteșugurilor de agricultură, de creștere a ponderei unei pătri sociale cu funcții importante în noile așezări — cea a negustorilor. Uneori cu o admigrație de alte populații, prin colonizări (în Transilvania, parțial în Moldova, în Bosnia, în Croația) de unguri, sași, *latini* (valoni), armeni, italieni, dalmatini, poloni. Alteori, prin inițiativa unor domnitori sau sultani (Moldova, Țara Românească, Bulgaria), la intersecția unor drumuri comerciale sau în puncte comerciale vitale (orașele „săsești” din Transilvania) sau prin dezvoltarea unor centre miniere, prin colonizare. În majoritatea cazurilor, aglomerațiile noi apar lângă o cetate, lângă un burg, lângă o reședință episcopală.

Consecințele acestui proces nu au fost însă identice. În Croația, în Slovenia, în Transilvania noile aglomerații se dezvoltă înainte de invazia tătarilor, altele în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, iar altele devin în secolul al XIV-lea centre privilegiate, „orașe libere regești”, cu un început mai mult sau mai puțin consistent de autonomie. În Bulgaria, în Moldova și Țara Românească, ele ajung însă sub stăpânirea statului feudal sau sub dominația unor particulari, a unor boieri. Chiar dacă se mai bucură de unele privilegii, în special economice, ele sînt lipsite de autonomie, depind, din punct de vedere politic și juridic, de autoritatea centrală sau locală, teritoriul lor aparține seniorului funciar sau domnitorului și nu comunității urbane.

În ce privește Moldova și Țara Românească se constată o diversitate de opinii în legătură cu vechimea și caracterul vechilor târguri și orașe. Se pare că aici, mai ales în Moldova, orașele au apărut în jurul unei curți sau cetăți domnești așezate în târg. Unele sînt anterioare întemeierii statului feudal, altele apar în secolul al XV-lea, altele sînt și mai noi. Primele centre urbane în forma embrionară au fost românești, fapt atestat și de termenul *tîrg*. Unele poartă și astăzi această denumire, care atunci avea semnificație de târg al văii unui riu, de târg ca loc de schimb pentru mărfurile văii. Ele erau centre ale văii, apărate de curtea, fortificată, a unui boier sau de o curte domnească provincială. Inițial, aceste așezări orășenești incipiente erau deci dublate de o curte domnească fortificată sau de o cetate care, funcțional, era anterioară târgului.

În Țara Românească, unde cetățile se găseau în locuri mai izolate, orașele se dezvoltă în acele părți în care se desfășura un schimb de produse interregional sau internațional, sau pe moșile unor boieri. Aceștia vor dispune, din acest motiv, de „locuri” în „moșia” orașului,

vor locui în oraș. Este un fenomen similar cu cel întâlnit și în Bulgaria, dar neîntâlnit în „orașele libere” din Transilvania, închise accesului nobilimii.

Fenomenul de urbanizare, mai ales în Moldova, dar parțial și în Țara Românească, s-a datorat însă și imigrației unor meșteșugari și negustori germani (sași) din Transilvania în anumite centre-cetăți de graniță, ca: Neamț, Baia, Bacău, Trotuș, Suceava, Cîmpulung etc. Ei au adus aici, ca de altfel și în Transilvania, unde au jucat un rol important în formarea orașelor și unde s-a simțit influența așezămintelor de drept din Viena (uneori prin Buda) sau din Banberg, instituțiile, formele de drept și așezămintele germane (în special dreptul de Magdeburg).

În faza inițială de apariție a acestei categorii de orașe ca *suburbia* ale unor cetăți, ale unor curți domnești sau centre fortificate, ale unor curți episcopale sau curți aparținând unor feudali locali, nu este încă vorba de orașe în sens economic, cu o structură socială și organizare juridică proprie, cu instituții specifice. Dar faptul că reședințele întărite ale domnitorilor, boierilor, comiților, ale unor feudali laici sau eclesiastici garantau securitatea vieții și averii unor categorii legate de producția meșteșugărească și de comerț, ca ocupații principale, dar și altor categorii, de slujbași, clerici etc., faptul că pe lângă aceste locuri fortificate se țineau bilciuri locale sau regionale, stimula dezvoltarea acestor așezări, avîntul unor aglomerații, orașe în devenire.

Din suburbia unui *căstron* se dezvoltase și Ragusa; dintr-un *mesto* primar se dezvoltă Lubljana; din suburbiile unui *castrum* se dezvoltă orașele Cluj, Satu Mare, Turda și Timișoara. Dintr-o cetate conjugată cu o *podgradje* (literal: suburbie, subcetate) au evoluat nu numai localități din Bosnia care au păstrat în toponimie forma *pod* (Podvisoki, Podzvonik, Podkučulat ș.a.), dar și altele, ca: Rudnik, Branicevo, Ostrača, Prizren, Trepča ș.a. din Serbia veche, sau Pliska, Preslav, Trnovo, Loveč, Sredec (Sofia) — nedistrus încă în secolele VI—VII —, Cerven, Melnik ș.a. din Bulgaria. Unele au antecedente: Pliska, așezare slavă, era în secolele VIII—IX un centru administrativ și militar, probabil și urban, la fel și Preslav, care în secolul al X-lea — așa cum au dovedit săpăturile arheologice — era cel mai important centru din Bulgaria, incluzînd și o populație productivă, meșteșugărească. Ocupațiile lucrative, meșteșugurile și comerțul (asociate uneori, suplimentar, cu agricultura), au jucat un rol hotărîtor în transformarea acestor așezări în orașe.

În faza sa inițială, acest tip de „protooraș” implică deci nucleul politico-militar sau administrativ, care poartă diverse denumiri, după natura izvoarelor: *căstron*, *castrum*, *castellum*, *oppidum*, *pólis*, *frurion*, *grad*, *burgum*, *villa libera*, *civitas*, *mesto* ș.a., toate cu sensul inițial de fortificație, de cetate, de citadelă. Acești termeni, variați, nu permit însă o ierarhizare a așezărilor, o dimensionare a lor. Diferențierea în terminologie nu era în acea vreme un act conștient și nu includea vreo gradație. Cetatea lui Asen („Asenovata krepost”) era denumită în dife-

rite izvoare cînd *căstron*, *castellum*, *oppidum*, cînd *frurion*, *polis*, *polihnion* sau *grad*; Zagreb era, în 1242, o *civitas libera*, cu un jude și cu jurați aleși, dar peste 24 ani (1266) este pomenit ca un *castrum*. Orașul Mesembria apare în unele izvoare cu numele de *căstron*, în schimb târgul Cernomen apare ca *polis*. Aceași situație în Transilvania.

În nord-vest, Biharea e pomenită ca *civitas* (1075), apoi *castrum* (1198, 1202—1203) fără a fi vreo dată depășit faza de „cetate”. În centrul Transilvaniei exista de asemenea „cetatea” Turda: *castrum* la 1075, *civitas* la 1297 și din nou amintită sub denumirea de *castrum*, la 1323. Dăbica pomenită de la începutul secolului al X-lea, apare ca *urbs* (1068) și *castrum* (1219). Sibiul este pomenit, cu prilejul mării invazii a tătarilor, în mai multe izvoare, cu o denumire hibridă, în care se alătură, unul lingă celălalt, noțiunea „rurală” și cea „urbană” a așezării: *civitas dicta Hermannii villa; in civitate que villa Hermannii dicitur*. Rodna apare în izvoare ca *oppidum* și ca *civitas*, iar Sighișoara, pomenită la 1280 cu numele de *castrum*, apare în 1407 sub denumirea de *civitas* — și a fost efectiv un centru urban !, pentru ca apoi, la 1500, să fie din nou, și anacronic, pomenită cu numele de *castrum Schesz*. În sfîrșit, Vadul Crișului, fost *villa seu oppidum*, devine la 1405 *civitas libera regia*, deși nu a depășit niciodată stadiul de dezvoltare rurală.

Castrum și *civitas* au fost deseori, la început, identice, uneori și cu *villa*, care de multe ori are sens de așezare de colonizare. În decretul lui Ladislau cel Sfînt (1077—1095), *civitas* însemna cetate (*ad civitatem ejusdem provincie congreget*, III, 13). Fără să mai vorbim de termenul *civis*, care (sub regele Kálmán, 1095—1116) însemna uneori oștean din cetate, alteori avea un sens topografic, de locuitor al așezării, similar cu cel de *civilis* sau *burgensis*, în nici un caz un sens juridic. Numai cînd orașele se vor diferenția radical de cetate, cînd suburbia va strîngula, va include și va desființa cetatea, cînd prin organizarea lor, prin structura lor socio-economică, prin privilegiile sau drepturile lor, orașele vor deveni entități tipice, terminologia va deveni mai clară, mai precisă, vizînd un statut juridic precis.

S-a amintit de termenul *tîrg* la români. La slavii sudici acest cuvînt (*tărg*, *trg*, *trăg*) sau, după o terminologie românească, *tîrgoviște* (care apare în Țara Românească și ca toponimic), se referă la suburbia comercialo-meșteșugărească sau la așezarea cu funcții economice ce domina din punct de vedere al schimbului regiunea înconjurătoare. Termenul de *grad* (cu variantele sale la cehi, polonezi și ruși) se referea la cetate, la burg; numai în Slovenia el echivala cu *mesto*, iar cel de *mesto* avea deseori un sens identic cu cel al termenului *villa* și se aplica cu precădere aglomerațiilor de colonizare.

În sfîrșit o denumire nouă, în secolul al XV-lea, *varoș*, întîlnită și la românii din Dobrogea, în Albania, în limba neogreacă, în turcă și serbo-croată și din care a derivat cuvîntul „oraș” din limba română. Etimologia sa e incertă, probabil însă că derivă de la *vâr* (cetate, în

l. maghiară) și cu mult mai puțin probabil de la *fóros*, *fóron* din limba greacă. *Varoš* era suburbia unei cetăți, locul nefortificat, dinafara zidurilor, nucleul activ, productiv al viitorului oraș. El simbolizează direcția dezvoltării așezării, funcțiile ei economice.

Tipul de oraș medieval rezultat inițial din cohabitația cetății cu suburbia, cu *podgradje*, și apoi din preponderența nucleului economic, s-a menținut în întreg evul mediu. Dovadă: orașele Trnovó, Gabrovo, Kotel, Prizren, Ohrid, Srebrnica, Cluj, Timișoara ș.a. Cele care nu au reușit să-și modifice structura preponderentă de cetate, au dispărut (Borac, Maglič în Serbia, Kušlat în Bosnia). Unele „orașe” incipiente, pomenite în secolele X—XI în Transilvania, ca Cenadul-Morisena, Biharea, Dăbica ș.a., nu s-au putut dezvoltat din cauza apropierii de alte așezări spre care viața urbană a gravitat mai mult: Arad, Oradea, Cluj etc.

Un loc aparte dețin centrele miniere din Serbia, Bosnia și Transilvania, datorită excepționalei lor ponderi economice. În orașele miniere au trăit și au muncit mineri liberi și șerbi. Alături de ei au jucat un rol important în viața orașelor-centre miniere și în organizarea mineritului din aceste regiuni coloniștii sași (*saxones*, *sassi*, *teutonici*). În unele părți, de ex. în Bosnia, în secolul al XV-lea, termenul de *sassi* ajunge chiar să piardă accepțiunea sa etnică inițială și să însemne miner. Ei sînt prezenți în mineritul din Transilvania, imediat după invazia mongolă, iar în Serbia pot fi găsiți de la începutul domniei lui Uroš (1243—1276). O bună parte dintre minerii sași au venit din Slovacia, de unde au adus și un drept minier consuetudinar (în special din Kremnica și Banská Bystrica), drept care s-a aplicat însă la condițiile locale și a inclus norme ce s-au dovedit eficace înainte de așezarea lor.

Centrele miniere mai importante: Srebrnica — cea mai mare mină și localitatea minieră din Bosnia —, apoi Novo Brdo, Rudnik, Kratovo, Brskovo, Ciprovci, Rodna, Baia Mare, Zlatna, Abrud etc. au cunoscut, sub raport juridic, forme variate de dezvoltare. Întrucît minele făceau, în general, parte din monopolul regal, de obicei concesionat, în orașele miniere erau în permanență prezenți reprezentanții autorității (*voevoda*, *knes*, *comes* sau *praefectus camerae*, *comes urburarium regalium* ș.a.). În unele centre pot fi găsiți, în organele de administrare, și reprezentanți ai nobilimii, cu domiciliul în aceste orașe (la Novo Brdo, la Rodna în secolul al XV-lea). Altele se găseau sub stăpînirea unor feudali eclesiastici, de pildă a episcopului de la Alba Iulia (Abrud, Zlatna în secolul al XIV-lea) sau a unor suverani (de pildă Baia Mare și Baia Sprie, cedate la 1411 despotului sîrb Gheorghe Branković). Numai în secolul al XV-lea, Baia de Arieș (Offenbaia) și Baia de Criș și-au cucerit drepturi și libertăți miniere, iar Abrudul a ajuns „oraș liber”, „loc taxat”, cu o jurisdicție proprie, independentă de cea a comitatului. Acest proces poate fi observat și în cazul orașelor neminiere, emancipate, în urma dezvoltării lor social-economice și a creșterii ponderii lor, de sub tutela feudală provincială.

Structura internă a orașelor miniere era diversă, în raport cu statutul de dependență sau de autonomie. O paralelă între organizarea a două centre miniere, între dreptul minier de la Rodna (1270—72) și „Zakon o rudnicima” de la Novo Brdo (secolul al XIV-lea) poate fi sugestivă pentru analiza situației unor centre miniere în faza relativ incipientă a organizării lor. La Novo Brdo administrația este formată din *voevoda*, *knes*, *vlasteli*, *grădski*, *carinici*. *Voevoda* era reprezentantul suveranului, *knes*-ul administra suburbia nefortificată; coloniștii sași aveau în organele de administrație reprezentanți proprii, 12 *purgari* (termenul s-a păstrat sub forma de *pîrgari* în actele slave din Țara Românească pentru cei 12 jurați, precum și în unele orașe din Transilvania). Rodna, anterior cu un secol, are în frunte un *grof* (= *comes*), reprezentant al puterii centrale, și 12 jurați (*gesworen*, *purger*). În schimb, nici un reprezentant al feudalității. Populația constituie *dy gemein*, variantă germană a noțiunii de *communitas*, care designează o autonomie mai largă ca cea de la Novo Brdo. Justiția inferioară și cea superioară diferă și ele, probabil datorită unor norme de drept consuetudinar distincte care au stat la baza lor; prerogativele în acest sens sînt mai largi la Rodna, unde justiția se exercita și se aplica fără prezența unor dregători ca *knes*-ul, protopopul sau *voevoda*, ca la Novo Brdo. Tot la Rodna sînt mai detaliate și prevederile privind procesul de producție. Nu știm care a fost în faza de început situația din celelalte orașe miniere, cu un statut de semi-autonomie sau de autonomie. Ea oscila, probabil, atît în Serbia, cît și în Bulgaria, între cele două ipostaze menționate.

Cucerirea otomană în Peninsula Balcanică a dus la întreruperea acestei dezvoltări a orașelor miniere din țările balcanice, cu atîtea similitudini în dezvoltarea orașelor miniere din țările române. Ocupația otomană (Srebrnica a fost cucerită de turci la 1454) a pus capăt relativei autonomii, a dus la dezorganizarea exploatării miniere, atît la Novo Brdo, Rudnik, cît și la Zaplanina, Plana, Kratovo și în alte localități. Cu toate străduințele de a reface mineritul (menționăm reglementările lui Soliman Legislatorul din 1548, privind Srebrnica și Sase), rezultatele nu au fost cele scontate. Nici orașele miniere nu au fost în stare să dezvolte forme de organizare mai avansate, ele au rămas în urma centrelor miniere din Transilvania, cu autonomiile lor, cu organele lor de conducere perfecționate în secolele XV—XVI.

Orașele medievale, unele formațiuni noi, altele moștenite din antichitate, dar remodelate, s-au găsit de la început pe teritorii care aparțineau fie unor feudali, fie unor suverani. Acest fapt a pus de la început problema raporturilor dintre autoritatea orășenească și autoritatea feudală.

Cu excepția orașelor adriatice, a orașelor de la gurile Dunării sau a porturilor Mării Negre, cu profilul lor comercial și artizanal pregnant, cu excepția orașelor de colonizare din Transilvania, celelalte orașe din regiunea studiată au fost fie în permanență, fie temporar sub stăpînire

feudală, aristocrația a dominat în organele lor de guvernare, a locuit în ele. Unele — orașele devenite autonome în urma succesorilor în lupta lor împotriva puterii senioriale, ca cele din Transilvania — au reușit să se elibereze cu sprijinul regalității, de sub tutela feudală, au pus capăt imixtiunii feudale în viața lor și au devenit închise pentru nobili. E cazul Clujului, aflat în faza sa incipientă sub controlul organelor comitatului și apoi sub stăpânirea episcopului de Alba Iulia; e cazul Orăzii, dominată de conventul din localitate, al orașului Alba Iulia ș.a. În orașele libere regești din Transilvania, spre deosebire de Dubrovnik, unde marii seniori feudali din Serbia și Bosnia au dobândit *jus civitatis* și au intrat chiar în rândurile păturii conducătoare, accesul nobilimii la bunuri și funcții în oraș devine de neconceput. Altele, ca orașele din Bulgaria și Serbia, continuă să fie dominate de aristocrația feudală, probabil și în temeiul tradiției orașelor bizantine în care rolul conducător îl avea funcționarul care reprezenta în oraș puterea de stat. Aici lipseau organe proprii de autoadministrare, deși uneori anumite privilegii limitau prerogativele autorității feudale laice sau ecleziastice. Încercările de a obține dreptul de autoconducere, autonomie, manifeste în secolul al XIV-lea (de ex. la Mesembria, Novo Brdo, Sredec-Sofia ș.a.) nu s-au soldat cu succes, iar ocupația turcească le-a pus definitiv capăt. O stăpânire străină (de ex. venețiană) s-a exercitat și în conducerea unor orașe ale litoralului sîrbesc (Budva, Kotor, Bar), dar aici se menține autonomia în administrație și jurisdicție.

În orașele balcanice feudalitatea este prezentă fizic și ca autoritate, deține poziții economice și politice de prim rang, posedă în orașe case, ateliere, pămînt. E cazul lui Dobromir Chris, care domina la începutul secolului al XIII-lea la Strumica și Seres, a despotului Slav din Melnik, a protosevastoului Pribo de la Skopje. Dynastul Cosma Pankalos are ateliere, brutării etc., la Seres (1313), iar alți nobili au proprietăți la Adrianopol în secolul al XIV-lea; la Trnovo boierii reprezentau în același secol pătura cea mai înstărită, iar la Skopje, Prilep și Strumica cîteva mînăstiri aveau case, grădini și mori.

O situație similară poate fi întîlnită în Moldova, și parțial în Țara Românească. În Moldova tîrgurile erau așezate pe pămînt domnesc, orașul era deci al domnului, depindea de curtea domnească. Domnul avea drept de folosință la „moșia“ tîrgului sau a orașului, locuitorii săi plăteau dări, zeciuiala, furnizau provizii, prestau diferite munci. Și în Țara Românească domnul dispunea de hotarele tîrgului, dar în schimbul unei despăgubiri în bani. Aici orașele se găseau sub autoritatea domnului, dar li se recunoștea stăpînirea reală, nu numai uzufructul temporar al teritoriului și al bunurilor. Întrucît în Țara Românească unele orașe s-au dezvoltat și pe domeniile unor boieri, aceștia dispuneau, din acest motiv, de „locuri“ în „moșia“ orașului, locuiau în oraș. Fenomenul este deci aproape identic cu cel întîlnit în Bulgaria. În orașele din Moldova există în consecință funcționari care reprezintă pe domni — vornicul (dvor = curte, vornicul era comandanțul curții domnești din

oraș), posadnicul, uriadnicii — funcționari fiscali, ș.a. În orașele din Țara Românească reprezentantul domnului era pircălabul (termenul derivă din „burg graf“). Alte instituții reprezentau obștea orășenilor: șoltuzul (derivat de la „Schultheiss“) „graful“ sau „voitul“, consiliul pîrgarilor; apoi consiliul și voitul comunităților străine (de ex. al armenilor din Suceava) etc. Numai Chilia și Cetatea Albă se bucurau de autonomie, în frunte cu consuli și consilii municipale.

Faza de început a istoriei unor orașe din zona cercetată este fecundă în lupte frecvente împotriva dependenței feudale, împotriva atacurilor, a abuzurilor nobilimii. Emanciparea a dus însă, paradoxal, la transformarea unor orașe în „stăpîni feudali“, în proprietari de sate, de oameni dependenți sub raport personal sau fiscal față de oraș. Pot fi întîlniți raguzani pe care suveranii Serbiei sau ai Bosniei îi remunerează cu bunuri imobiliare, raguzani care obțin pronii și care se comportă ca seniori feudali. În Transilvania apar în această ipostază unele orașe autonome. Acestea au reușit prin danii, cumpărări sau zalogiri nu numai să-și lărgească „contado-ul“, adică stăpînirea asupra teritoriilor direct vecine, limitrofe, dar și asupra unor sate, părți din domenii sau domenii întregi care se găseau la distanțe apreciabile de oraș. Astfel Clujul posedă 9 sate, Sibiul — 18 sate, Brașovul — 13 sate, Bistrița — 1 district întreg (13 sate românești). Ele beneficiau de slujbele, taxele și dările populației, al cărei statut de dependență varia de la caz la caz.

Instaurarea stăpînirii otomane a modificat radical, *à long terme*, structura orașului balcanic. În prima perioadă, de ofensivă, orașele au avut de suferit, instalațiile lor de apărare au fost distruse, administrația înlocuită, o jurisdicție nouă s-a substituit celei vechi, indigene. Unele centre au dispărut cu totul, altele și-au pierdut importanța economică, administrativă, au suferit mutații în structura lor demografică, etnică, în urma unui proces de musulmanizare, deosebit de accentuat în Bosnia.

Orașele își schimbă treptat și aspectul. Fără a pierde mult din funcțiile comerciale și, parțial, meșteșugărești — autoritățile turcești s-au străduit să mențină tradițiile comerciale, traficul, să adapteze noilor condiții și noilor căi de negoț economia țărilor subordonate și nu puneau obstacole exercitării negoțului de către negustori indigeni sau străini —, ele sînt treptat „recondiționate“, în special cele situate de-a lungul arterelor strategice sau comerciale, ele sînt colonizate și populate sistematic. Există totuși o continuitate a vieții urbane în primul secol al stăpînirii turcești, o dezvoltare sau o înnoire a unor așezări existente. Apar și orașe noi, de regulă însă în locuri unde existaseră înainte așezări, centre de schimb (de ex. Sarajevo, Novi Pazar, Jajce, Mostar, Šumen, Chasköj ș.a.): fundațiile urbane *noi* constituiau în Peninsula Balcanică excepții (de ex. Tatar Pazardžyk).

Aceste orașe au însă un profil deosebit, ele devin sub raport urbanistic și instituțional, și poate mai puțin sub cel etnic, orașe otomane, de tip oriental, chiar dacă componența lor demografică este complexă

și include atât populația musulmană (turci, creștini și evrei convertiți la islam), cât și pe cea nemusulmană. Două instituții fundamentale, *hâs* și *vaqf* au jucat însă un rol important în viața orașelor balcanice. Ele se încadrau în aceste instituții, și faptul de a fi aparținut sultanului sau unor înalți demnitari, le-a conferit un colorit specific, care nu mai permite un studiu comparativ cu orașele din țările române, neocupate de turci. Cele din Transilvania, în a două jumătate a secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, au cunoscut o perioadă de apogeu în ce privește dezvoltarea instituțiilor de autonomie, o eflorescență economică, politică și culturală, Renașterea pe plan artistic, umanismul pe plan spiritual și reforma pe plan religios.

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ

¹ Andželić P., *Trgovište, varoš i grad u srednjovekovnoj Bosni. Prilog topologiji naselja*, în „Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Arheologija”, 18, 1963.

² Angelov D., *Zur Frage des Feudalismus auf dem Balkan im XIII. bis XIV. Jahrhundert*, în „Études historiques à l'occasion du XIe Congrès International des Sciences historiques, Stockholm, Août 1960”, Sofia, 1960.

³ Barkan Ö. L., *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles*, în „JESHO”, I, 1.

⁴ Barkan Ö. L., *Quelques observations sur l'organisation économique et sociale de villes ottomanes des XVI et XVII siècles*, în „La ville. II. Institutions économiques et sociales”, Bruxelles, 1955.

⁵ Beldiceanu N., *Actes de Süleymân le Législateur concernant les mines de Srebrnica et Sase*, în „Südost-Forschungen”, XXVI, 1967.

⁶ Cvetkova B., *Kym ikonomičeskata istorija na gradovete v bylgarskite zemi prez XV v.*, în „Izvestija na Instituta za Istorija”, 14—15, Sofia, 1964.

⁷ Condurachi E. et Ștefan Gh., *La romanité orientale*, „XIIIe Congrès International des Sciences Historiques. Moscou, 16—23 Août, 1970”, Moscova, 1970, 32 p.

⁸ Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacu A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, cap. VIII: „Orașele”.

⁹ Daicoviciu C., Șt. Pascu etc., *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. a III-a, București, 1963.

¹⁰ Dinić M., *Dobrovčani kao feudalci u Srbiji i Bosni*, în „Istorijki časopis”. IX—X, Beograd, 1959.

¹¹ Dinić M., *Za istorija rudarstva u srednjevekovnoj Srbiji i Bosni*, I. Beograd, 1955.

¹² „...dy bergrecht von der Rodenaw” (1270—1272), la V. Chaloupecky, „Kniha Zilinská”, Bratislava, 1934.

¹³ *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul: XIV—XVII*, 1—12 (București), 1951—1970; *B. Țara Românească. Veacul: XIII—XVII*, 1—10 (București), 1951—1969; *C. Transilvania. Veacul XI—XIV*, 1—6 (București), 1951—1956.

¹⁴ Giurescu C. C., *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967.

¹⁵ Goldenberg S., *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, cap. I: Clujul de la „castrum” la „civitas primaria”.

¹⁶ Gonța Al. I., *Despre orașul moldovenesc în veacul al XV-lea. Locuitorii și starea lor socială*, în „Studii și articole de istorie”, V, 1963.

¹⁷ Grigoraș N., *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, XI. 1, 1960.

¹⁸ Grothusen K. D., *Das mittelalterliche Städtewesen Südosteuropas im Einflussbereich der italienischen und mitteleuropäischen deutschen Rechtsstädte*, în „Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte”, Südosteuropa — Jahrbuch, 8, München, 1968.

¹⁹ Grothusen K. D., *Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. Ein Beitrag zum Städtewesen Südosteuropas im Mittelalter*, Wiesbaden, 1967, cap. I.

²⁰ Guldescu S., *History of Medieval Croatia*, Haga, 1964.

²¹ Hadžijahić M., *Die privilegierten Städte zur Zeit des osmanischen Feudalismus. Mit besonderer Berücksichtigung der Privilegien der Stadt Sarajevo*, în „Südost-Forschungen”, XXI, München, 1961.

²² Haussig H. W., *Die byzantinische Stadt*, în „Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte”, Südosteuropa-Jahrbuch, 8, München, 1968.

²³ Inalcik H., *L'empire ottoman*, în „Les peuples de l'Europe du Sud-Est et leur rôle dans l'histoire (XVe—XXe ss)”, Sofia, 1966.

²⁴ *Istoria României*, II, București, 1962.

²⁵ *Istorija naroda Jugoslavije*, I—II, Beograd, 1959—1960.

²⁶ *Istoriya na Bylgariya*, I, Sofia, 1961.

²⁷ *Izvori za bylgarskata istoriya*, I—XIII, Sofia, 1954—66.

²⁸ Kalić J. — Mijušković J., *Beograd u srednjem veku*, Beograd, 1967.

²⁹ Kissling J., *Die türkische Stadt auf dem Balkan*, în „Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte”, Südosteuropa — Jahrbuch, 8, München, 1968.

³⁰ Klaić N., *Prilog pitanju postanka slavonskih varoši*, în „Zbornik radova FFZ”, 1955.

³¹ Krekić B., *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Age*, Paris, 1961.

³² Lehr L., *Despre dezvoltarea economică a orașelor din Țara Românească în anii 1501—1650*, în „Studii și referate privind istoria României”, p. I, București, 1954.

³³ Lišev Str., *Balkanskij grad prez srednite vekove*, ms., 1966, 16. p.

³⁴ Lišev Str., *Bylgarskij grad srednovjekoven grad. Obštestveno-ikonomičeski oblik*, Sofia, 1970.

³⁵ Lischev Str., *Zur Frage über die Lage der Stadtgemeinden in den Feudalstaaten der Balkanhalbinsel (X—XV Jh.)*, în „Études historiques”, tom. III, Sofia, 1966.

³⁶ Ludat H., *Die Bezeichnung für „Stadt“ im Slavischen*, în „Syntagma Friburgense”, 1956.

³⁷ Mahnken I., *Dubrovački patriciat u XIV veka*, Beograd, 1960.

³⁸ Michael J., *Der städtebauliche Werdegang der nachantiken Stadt auf der Balkaninsel*, ms. litografiat, (1965), 32 p.

³⁹ Mutafčieva V., *Za roljata na vakyfa v gradskata ikonomika na Balkanite pod turska vlast (XV—XVII v.)*, în „Izvestiya na Instituta za istoriya”, 10, 1962.

⁴⁰ Olteanu Șt. și C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova până în sec. al XVIII-lea*, București, 1968.

⁴¹ Panaitescu P. P., *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, (București), 1947, cap. VII: *Comunele medievale în Principatele Române*.

⁴² Pascu Șt., *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, (București), 1954.

⁴³ Pascu, Șt., *Voievodatul Transilvaniei*, I. Cluj, 1971.

⁴⁴ M. Rusu, *Castrum, urbs, civitas. Transilvanische Burgen und „Städte“ des 9—13. Jahrhunderts* (ms. 14 p.).

⁴⁵ Stoianovich T., *Model and mirror of the premodern Balkan city*, (Rapport présenté à la Conférence de Moscou. 28. III—3. IV. 1969. consacrée au

problème de „La ville balkanique aux XVe—XVIIIe siècles“), copie Xerox, 1969, 55 p.

⁴⁶ Sućeska A., *Die Rechtsstellung der Bevölkerung in den Städten Bosniens und der Herzegowina unter den Osmanen (1463—1878)*, in „Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte“, Südosteuropa — Jahrbuch, 8, München, 1968.

⁴⁷ Todorov N., *Iz socialno-ikonomičeskija život na Sofia prez XVI—XVII v.*, in „Izvestija na Instituta za Istorija“, 14—15, Sofia, 1964.

⁴⁸ Todorov N., *Po njakoi vyprosi na balkanskija grad prez XV—XVII v.*, in „Istoričeski pregled“, 1, 1962.

⁴⁹ Todorov N., *Quelques aspects de la structure ethnique de la ville médiévale balkanique*, in „Actes du Colloque International de civilisations balkaniques. Sinaia, 8—14 juillet 1962“.

⁵⁰ Todorov N., *Za demografskoto systojanie na Balkanskija poluostrrov prez XV—XVI v.*, in „Godišnik na Sofijskija Universitet. Filosofsko-istoričeski fakultet“, 2, LIII, 1960.

⁵¹ Velkov V., *Die antike und die mittelalterliche Stadt im Ostbalkan (im Licht der neuesten Forschungen)*, in „Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte“. Südosteuropa — Jahrbuch, 8, München, 1968.

⁵² Vilfan S., *Nekaj vprašanj iz zgodovine stare Ljubljane*, in „Kronika“, IV, 1956.

⁵³ Vojnović L., *Kratka istorija Dubrovačke republike*, New York, 1962.

⁵⁴ Vulpe R., *Les populations sud-orientales de l'Europe et l'Empire romain*, in „Les peuples du Sud-Est européen et leur rôle dans l'histoire (Antiquité)“. 1-er Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes, Sofia, 1966.

⁵⁵ *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, izdao i uvod napisao N. Radojčić, Beograd, 1962.

⁵⁶ Lucrările lui Tr. Stoianovich, *Model and Mirror of the Premodern Balkan City*, in „La ville balkanique XV —XIX ss“, Sofia 1970, (de fapt versiunea publicată a raportului din 1969); N. Klaić, *Die Stadt in den kroatischen Ländern im XIV. Jahrhundert*, *ibidem*; D. Kovačević, *Le rôle de l'industrie minière dans le développement des centres économiques en Serbie et en Bosnie, pendant la première moitié du XV siècle*, *ibidem*, ne-au parvenit după predarea la tipar a studiului.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LES VILLES MÉDIÉVALES DE CERTAINS PAYS DANUBIENS

Cette étude comparative, ayant comme sources des documents et les plus récentes données bibliographiques traite de certains problèmes de la ville médiévale des pays dont l'étendue géographique comprend les territoires médiévaux roumains, bulgares et yougoslaves. Dans ce contexte les auteurs analysent le concept de ville médiévale, le problème de la genèse des villes médiévales, les critères de classification; on essaye aussi une classification des villes de ces contrées, des points de vue institutionnel et fonctionnel. On y étudie ensuite le problème de la continuité et de la discontinuité entre la ville antique et celle médiévale; l'apparition des *nouvelles* villes médiévales, sans laisser de côté les aspects spécifiques de ce processus dans de différentes régions; la terminologie ainsi que le degré de hiérarchisation des agglomérations à caractère urbain qu'elle permet; le rôle des centres miniers et leur structure interne; les rapports entre la ville et l'autorité féodale. L'étude s'achève par l'analyse des conséquences de l'instauration de la domination ottomane sur la modification structurale de la ville balkanique. Pour cette époque il n'y a plus de termes de comparaison suffisants qui servent à la recherche de l'évolution des villes médiévales se trouvant sur le territoire susmentionné.

DATE NOI CU PRIVIRE LA UNELE EVENIMENTE DIN ULTIMELE ZILE ALE DOMNIEI LUI MIHAI VITEAZUL

DE

GRAȚIAN C. MĂRCUȘ

Numeroase studii și monografii privitoare la domnia marelui și viteazului domn Mihai, primul făuritor al unirii celor trei țări române, au prezentat pe larg viața și activitatea sa bogată. Au rămas câteva probleme de la sfârșitul domniei lui, care, în urma cercetării mai amănunțite a izvoarelor ce ne stau la dispoziție și a interpretării lor mai judicioase, cer unele clarificări, rectificări sau completări. În cele ce urmează, ne propunem să lămurim câteva din problemele acestea*.

*

O primă întrebare la care încercăm să răspundem este aceea a *fixării localității* unde s-a dat bătălia dintre Mihai Viteazul și Sigismund Báthory în campania militară pentru recucerirea Transilvaniei începută în vara anului 1601. Aceasta pentru motivul că unii istorici pun sub semnul întrebării localitatea.

În privința aceasta pînă acum se cunoaște doar atît că Mihai Viteazul, după ce și-a unit oastea cu aceea a lui Basta la Moftin¹, a plecat la 1 august spre Transilvania și la 3 august 1601 a dat bătălia la Guruslău, învingîndu-l pe Sigismund Báthory, care atunci făcea — în colaborare cu Ieremia Movilă, omul polonilor, — o politică externă turcofilă.

În Sălaj sînt două localități cu numele de Guruslău, una pe valea Zalăului, cealaltă pe varea Someșului. În privința stabilirii care dintre ele este locul istoric al bătăliei, se nasc adesea confuzii, uneori supărătoare.

* Comunicare ținută la *Societatea de științe istorice din R.S.R., Filiala Cluj*, în ziua de 29 octombrie 1970.

¹ N. Iorga *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1968, p. 392. Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközi și însemnările lui privitoare la români*, Cluj, 1928, p. 151.

Pentru lămurirea problemei acesteia trebuie să procedăm la stabilirea traseului urmat de Mihai Vodă pe drumurile Sălajului. În acest scop vom urmări drumul parcurs de el și de Basta, venind dinspre Moftin, localitate situată la granița de nord-vest a Transilvaniei, în apropiere de orașul Carei, pentru a vedea oare la care Guruslău va ajunge?

Până de curind nici un document nu ne ajuta în problema aceasta. Împrejurarea că la Arhivele Statului din Cluj s-a găsit un act din care putem afla unele repere precise, ne înleznește stabilirea exactă a traseului urmat².

E vorba de o scrisoare — adresa în limba latină, iar textul în limba maghiară — pe care o trimite Nicolaus Farkas (cunoscut ca „de Herina”) din Cluj lui Ioannes Budaki, jude primar al orașului Bistrița, în arhiva căruia s-a și păstrat³. Scrisoarea este datată chiar la 3 august 1601 și cuprinde unele informații culese de către N. Farkas dintr-o sursă demnă de încredere, de la trimisul special al lui Sigismund Báthory.

Principele, adică, a trimis — probabil din tabăra de la Virșcolț, unde se afla cu oastea sa, după ce o retrăsese de la Ghirolț, prin Tășnad și Șimleul-Silvaniei — câteva scrisori printr-un om apropiat al său. Acesta avea și însărcinarea de a însoți pe un boier român, trimis cu o misiune specială în Moldova pînă la Bistrița, pe unde acesta trebuia să treacă munții Carpați. În drum, cei doi trimiși s-au oprit la Cluj unde N. Farkas a luat informațiile pe care le comunică în scris judeului primar al Bistriței.

În scrisoare, N. Farkas cere ca boierul să fie lăsat de urgență să treacă în Moldova. Apoi — potrivit arățărilor curierului — informează pe Ioannes Budaki că Mihai Vodă — de remarcat că despre Basta nu amintește nimic — „alaltăeri a părăsit Supururile și ieri, după cum se vorbește, ar fi sosit la Sărmășag”. În continuare spune că „domnul nostru” — se referă la Sigismund Báthory — „se află la Virșcolț”.

În act se arată și distanța în leghe dintre cele două armate, însă chiar cifra nu se poate citi, documentul fiind deteriorat. După părerea mea, avînd în vedere localitățile amintite, distanța, în ziua premergătoare bătăliei, trebuia să fi fost de 5—6 leghe, aproximativ 20—24 km care justifică alegerea locului de popas de către Mihai în noaptea premergătoare bătăliei.

Pe baza datelor din scrisoare putem reconstitui *traseul urmat* de Mihai Vodă. Acesta ar fi următorul:

2 Actul a fost expus în original la 14 oct. 1967 în Cluj în cadrul expoziției documentare privind pe Mihai Viteazul. Fotocopia în Muzeul satului Supurul de sus, organizat de I. Ardeleanu sen. în 1969.

3. Arhivele Statului, Cluj, Fondul Arhivei orașului Bistrița, Anul 1601, nr. 219.

În ziua de 1 august: *Moftin, Ghiolt, Eriu-Sincrai Unimăt, Supurul de jos, Supurul de sus* (amintite în document), *Bobota*. Aici s-a făcut popas de noapte⁴.

În ziua de 2 august: *Bobota, Sărmășag* amintit în documen. De aici, Mihai părăsi Valea Crasnei și se îndreptă pe Valea Zălaului în sus, *mergînd la Sălăjeni*. Aici — conform tradiției — s-a abătut cu oștirea de la drumul de țară, mergînd pentru popas în poienile pădurii de stejari ce se întindeau între Sălăjeni și hotarul satului apropiat Sighetul-Silvaniei loc cu bune izvoare.

În ziua de 3 august, Mihai porni de aici, de la un gorun, păstrat în tradiția populară locală pînă-n zilele de astăzi sub numele de „Gorunul lui Mihai”⁵ și mergînd pe valea Zălaului mai departe, spre munte, prin *Bocșa și Borla*, în puține ore ajunse la Dealul Mic din hotarul localității *Guruslău*, deal numit și astăzi de popor „Dealul lui Mihai”⁶. Aici s-a dat bătălia vestită în care Sigismund fu înfrînt⁷.

Iată deci Guruslăul la care a ajuns Mihai Viteazul. Este localitatea cu acest nume de pe Valea Zălaului. Această vale înconjurată de dealuri, între satele *Borla, Badon, Hereclean și Guruslău* se lărgeste puțin. Aici a avut loc vestita bătălie de la Guruslău⁸. În concluzie, satul Guruslău — numit și Someș-Guruslău — de pe valea Someșului nu are nimic comun cu acest eveniment istoric⁹.

Altfel, pentru cine cunoaște condițiile geografice ale Sălajului și în general drumurile de acces de aici spre Transilvania, este de neconceput ca din Valea Zălaului, Mihai să fi trecut în valea Someșului, mergînd pe poteci puțin circulate, străbătînd pădurile seculare de atunci și îndepărtîndu-se cu vreo 25 km de Poarta Meseșană, singura trecătoare spre Transilvania existentă în evul mediu în părțile acestea.

Alte probleme care necesită unele precizări sînt: *data bătăliei* de la Guruslău și *durata timpului* ce s-a scurs din ziua bătăliei pînă la data asasinării lui Mihai.

4 Cf. legenda populară legată de *Fîntîna Cornilor*. Legenda culeasă de prof. Valeria Ciocan, Bobota — susține că la Fîntîna Cornilor, situată într-un loc deschis, între localitățile Supurul de sus și Bobota, a poposit Mihai Viteazul cu oastea sa. Într-adevăr locul este potrivit pentru a putea poposi acolo o oaste de 25 000 de ostași (15 000 ai lui Mihai și 10 000 ai lui Basta).

5 Pe acesta este fixată o tablă comemorativă a evenimentelor și se află la 300 m de la școala cătunului „Colonie” a satului Sighetul-Silvaniei, la 4 km de Sălăjeni.

6 Aici se mai văd urmele unui monument ce fusese ridicat în anul 1926 de Asociația „Astra” din Sălaj în amintirea lui Mihai Viteazul și a bătăliei glorioase.

7 Vezi I. Crăciun, *op. cit.*, p. 151.

8 Dr. Dionisie Stoica și Ion P. Lazar, *Schița monografică a Sălajului*. Șimleul Silvaniei, 1908, p. 22. Precizarea este a colaboratorului Victor Rusu, prof. de istorie, absolvent al Universității din Karlsruhe, originar din Bobota.

9 Vezi și: L.(ontin) Gh. (ergariu), *Guruslău, O greșeală istorică nepermisă*, în *Țara Silvaniei, Zălau*, 1940, vol. I. p. 99.

Cu privire la data bătăliei menționăm că sînt două surse contemporane. Prima este un „Avisi“ din Venetia¹⁰, care indică data de 3 august 1601 și aceeași dată o găsim și la cronicarul contemporan Szamosközi¹¹. A doua este raportul unui Anonim german¹². Acesta din urmă dă chiar precizări exacte privind data bătăliei, atît după calendarul nou-gregorian (3 aug. 1601), introdus în 1582, cît și după vechiul calendar iulian (24 iulie 1601). Între aceste două calendare, aplicate paralel, era în acel secol un decalaj de 10 zile.

Cercetînd în continuare relatările documentelor, trebuie să acceptăm ca o realitate că între bătălia de la Guruslău (24 iulie st.v. — 3 august 1601 st.n.) și asasinatul de la Turda (9 august st.v. — 19 august 1601 st.n.) intervalul de timp însumează 16 zile în total.

Drept urmare am proceda eronat dacă am calcula acest interval după prea sumarele date calendaristice acceptate pînă în prezent de unele lucrări de specialitate, ce indică 3 august pentru bătălie și 9 august pentru asasinat¹³ fără alte explicații.

C r o n o l o g i a celor 16 zile stabilite ca durată de timp între bătălia de la Guruslău și asasinatul de pe Cîmpia Turzii se prezintă în felul următor:

la 4 august, Mihai Vodă se află încă în tabăra de la Guruslău, de unde scrie împăratului Austriei;

între 3—8 august, Mihai se află la Zălău, singur în fruntea oștirii sale¹⁴, în tabăra ridicată „lîngă Zălău“¹⁵, căci orașul, fiind strîmătorat între dealuri și munte, numai în afara lui putea găsi loc potrivit pentru o tabără de 25000 de ostași.

Mihai folosi timpul pentru a trimite din Zălău scrisori regelui Spaniei și papei de la Roma prin reprezentanții lor din Praga. Mai scrie și clujenilor trimițînd scrisoarea printr-un curier ostaș, care putea sosi în seara zilei de 6 august la Cluj¹⁶ fiind ospătat de oraș, începînd cu 7 august. Desigur Mihai așteaptă la Zălău răspunsul de la Cluj, însă nu cunoaștem nici textul scrisorii lui Mihai și nici care a fost răspunsul;

Acest timp de 4 zile petrecut la Zălău fu întrebuințat pentru refacerea oștirii și ca răspuns la invitația delegației bătrînilor orașului care îl vor fi întîmpinat cu tradiționala pîine și sare, cerînd, supuși, ca orașul să fie ferit de foc și locuitorii de sabie, iar clemența lui Mihai va fi

10. A. Veress, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1933, vol. VI, p. 436—437.

11 I. Crăciun, *op. cit.*, p. 151.

12 A. Veress, *op. cit.*, vol. VI, p. 429. Raportul contemporan al unui Anonim german.

13 A. Oțetea și colab. *Istoria lumii în date*, București, 1969, p. 140.

14 N. Iorga, *op. cit.*, p. 395.

15 A. Veress, *op. cit.*, vol. VI, p. 412—413.

16 Șt. Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj*, 1935, p. 27. În zilele de 7, 8 și 9 august, soldatul care a adus scrisoarea lui Mihai este ospătat din Ordinul judeului orașului Cluj, cum rezultă din socotelile orașului pe anul 1601

prilejuit o sinceră bucurie pentru locuitorii români, maghiari și germani ai străvechiului oraș, amintit încă din secolul al X-lea. Și cum lui Mihai îi plăceau ospețele¹⁷, iar la Zălau era vin bun destul, împrejurări care vor fi făcut cu putință o intrare triumfală în oraș și un ospăț domnesc. Faptul ar explica „întârzierea“ lui Mihai la Zălau, de care face amintire N. Iorga¹⁸.

O preocupare majoră ar rezulta dintr-o legendă locală, că Mihai cutreieră satele pentru a strînge „oaste de țară“¹⁹. Mihai se simți bine la Zălau, avînd îndreptățite nădejdi că strălucita biruintă de la Guruslău, întocmai ca și aceea de la Șelimbăr, cu doi ani în urmă, îl va apropia de realizarea din nou și întărirea țărilor sale politice, — apoi Basta nu-l moleșită cu prezența lui, căci plecă de-a dreptul la Cluj după cearta avută la Guruslău pentru steagurile cucerite, — iar pe locuitorii crașului Zălau îi considera fideli, fiindcă orașul a fost între primele care a cerut întărirea privilegiilor breslelor, iar Mihai le-a dat diploma în scaunul său domnesc din Alba-Iulia încă la 4 februarie 1600²⁰;

în zilele de 9—10 august: marșul necesar de la Zălau — prin Poarta Meseșană — la Cluj²¹;

în zilele de 11—15 august în tabără la Cluj²²;

în 16 august: marșul oștirii la Turda²³;

în zilele de 17 și 18 august, în tabăra de pe Cîmpia Turzii²⁴;

în 19 august, în zorii zilei, asasinarea lui Mihai la ordinul lui Basta²⁵.

Datele zilelor sînt fixate în toate izvoarele ardelene după stilul nou (calendar gregorian), așa cum sînt datate și scrisorile lui Mihai, amintite, din 4 și 5 august, tot după stilul nou.

De subliniat că socotelile orașului Cluj, atît acelea din anul 1600, cînd jude era Andrei Stâncel, numit de Mihai Vodă, cît și cel din 1601, mai ales din lunile iulie și august, oferă un material deosebit de bogat și valoros, neanalizat încă. El va putea contribui la explicarea evenimentelor din această perioadă frămîntată.

După cum am demonstrat, data de 3 august este, fără îndoială, documentar — stil nou. Mai avem încă o metodă de verificare a acestei date: cronicarii notează că bătălia de la Guruslău a avut loc într-o zi

17 N. Iorga, *op. cit.*, p. 333.

18 N. Iorga, *Istoria românilor*, București, 1937, vol. V, p. 359.

19 „După lupta de la Guruslău, Mihai Vodă cutreieră satele pentru a strînge oaste de țară, cînd în satul Badon, la o fîntînă, văzu o fată frumoasă...“, auzită de la Oprea Crăciun din Romanăș, în 1967.

20 Kovach Géza, *A zilahi céhek története* (Istoria breslelor zălaulane) București, 1958, p. 15 și revista *Művelődés*, București, 1970, nr. 6, p. 8.

21 Tot două zile a durat și marșul militar între Zălau și Cluj efectuat în septembrie 1600 de Basta. Cf. N. Bălcescu, *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*, București, 1967, II, p. 207.

22 Șt. Metes, *op. cit.*, p. 27.

23 *Ibidem*, p. 28.

24 I. Crăciun, *op. cit.*, p. 155 și 157.

25 *Ibidem*, p. 160—161.

de *vineri*. În calendarul „perpetuu”, care este întocmit după *stilul nou*, gregorian, datei de 3 august 1601, îi corespunde chiar o zi de *vineri*²⁶. Deci bătălia de la Guruslău a avut loc la 24 iulie (stil vechi) — 3 august 1601 (stil nou), ceea ce reprezintă o realitate istorică și lucrările de specialitate vor trebui să țină seama de aceasta.

Cred că nu este lipsit de interes să ne oprim puțin și asupra unei alte probleme care a pătruns în istoriografia noastră pe baza unor informații greșite. Este vorba de evenimentele petrecute imediat după desfășurarea bătăliei și consemnate eronat de cronicarul sas Oltard.

Sfârșitul bătăliei de la Guruslău a avut loc o dată cu căderea nopții, când oastea lui Sigismund Báthory a fost învinsă și împrăștiată.

Două fapte sînt de remarcat din această fază a bătăliei:

a) urmărirea inamicului bătut a fost făcută de Mihai Vodă însuși, în fruntea cavaleriei sale ușoare²⁷ și nu de Basta. Această împrejurare ne va fi utilă la explicarea celui de-al treilea toponimic sălăjan, legat de amintirea marelui voievod și anume, „Podul lui Mihai” din Zălau²⁸.

b) împrejurările în care a fugit Sigismund Báthory relatate de cronicarul Oltard.

N. Iorga consemnează astfel — după cronicarul Johann Oltard — primejdioasa situație în care se afla principele ardelean: Báthory scăpa schimbat de haine și, urmărit la Tășnad, trebuie să se apere cu sabia în mînă²⁹.

După desfășurarea bătăliei, Sigismund, fugind, se îndreaptă spre Dej și nu spre Tășnad³⁰. Este de neconceput ca Sigismund să încerce a străpunge tabăra învingătorilor lui numai pentru a ajunge la... Tășnad — localitatea lăsată în urmă de beligeranți cu vreo 50 km — cu singurul scop ca acolo să-și schimbe veșmintele princiare. Această schimbare de haine trebuia să fie o operație rapidă și de o iminentă utilitate, pentru a nu păți la fel ca și vărul său, Andrei Báthory, care, fugind după bătălia pierdută la Șelimbăr, a fost recunoscut de secui și

26 Vezi *Almanahul „Scinteia”*, București, 1968, p. 96.

27 Cf lucrarea cronicarului contemporan *Enyedi Pál éneke* (Cîntecul lui Pal Enyedi), (în: Mikó Imre, *Erdélyi történelmi adatok* (Date istorice transilvănene), Cluj, 1855, p. 185). Într-un „Avisi” venețian: „Báthory se salvă prin fugă, urmărit de valah”, vezi la A. Veress, *op. cit.*, vol. VI, p. 436—437.

28 O suprafață de teren (3 km lungime), pe valea Zălăului, șesul între dealuri, la intrarea în orașul Zălau dinspre Guruslău, se numește „Podul lui Mihai” după un pod ce leagă malurile abrupte ale pîrfului, pod dărîmat — probabil — de fugarii care aveau interesul să facă aceasta și refăcut la porunca lui Mihai. Denumirea a trecut cu timpul de la pod la teren, locuitorii obișnuindu-se a spune „merg la pămînturile de la Podul lui Mihai”. Aici se construiește acum noua zonă industrială a orașului Zălau.

29 Trauschemfels, *Album Oltardianum* (în: *Deutsche Fundgruben zur Gesch. dte Siebenbürgens*, vol III, Brașov, 1860, p. 35) și la N. Iorga, *op. cit.*, p. 394.

30 Dr. Szádeczky Lajos, *Mihály havasalföldi vajda Erdélyben* (Mihai, voievodul Munteniei, în Transilvania), Budapesta, 1882, p. 183.

ucis. Poate fi oare crezut cronicarul Oltard, chiar contemporan cu Mihai Viteazul, dar neexistînd nici o dovadă că ar fi fost prezent la bătălie, că Sigismund, în loc să aleagă drumul cel mai scurt și liber pentru a scăpa de urmăritori, să aleagă un alt drum îndoit de lung și plin de primejdii la fiecare pas? Este știut că la Dej a fost singurul popas al lui Sigismund Báthory, înainte de a ajunge în Moldova.

Trebuie să acceptăm posibilitatea că cronicarul Oltard a confundat localitatea indicînd Tășnad în loc de orașul Zălau, cum ar fi fost corect, orașul cel mai apropiat de Guruslău (10 km) și numai „în spre” și „prin care” localitate putea fugi călare Sigismund. La Tășnad, Sigismund într-adevăr poposi cu oastea sa, dar cu vreo săptămîină înainte de bătălie, ceea ce e cu totul altceva.

Înceind, consider util să caut a analiza un pasaj din cronică lui Szamosközy, privitor la un eveniment întîmplat la Cluj, în vremea cînd rivalitatea între Mihai și Basta se desfășura din plin.

Cronicarul Szamosközy scrie: „... în fața turnului croitorilor... trupul acestui Baba Novac nu mai era acolo, totuși Mihai Vodă a ridicat pe locul tragerii în țeapă un steag mare în cinstea marelui și viteazului său slujitor”. Apoi continuă: „... această faptă a lui Mihai i-a displicut lui Basta”, repetînd, pentru a da amploare rivalității: „... și și cu acest prilej l-a supărat pe Basta”³¹.

Oare ce s-a întîmplat cu adevărat în marea cetate a Clujului și anume la bastionul croitorilor, după ce Mihai Vodă abia sosise din tabăra de la Zălau?

În primul rînd, Mihai a avut o mare bucurie fiindcă la porțile Clujului a fost întîmpinat de boierii săi credincioși veniți din Țara Românească și din Moldova,³² care au alergat într-un suflet ca să-l înconjure cu devotamentul lor pentru noua domnie ce se pregătea cu temeieri solide și mari după alungarea lui Sigismund Báthory din Transilvania și a lui Simion Movilă din Țara Românească.

A aflat însă tot atunci o veste ce nu-l putea decît indigna peste măsură: Basta, după cum am arătat, sosis cu cîteva zile mai devreme la Cluj și spre a demonstra că el este noul stăpîn al Transilvaniei, s-a grăbit să dea o diplomă de confirmare a tuturor privilegiilor orașului Cluj și atîta vreme cît cetățenii vor rămîne „fideli” — evident lui — le garanta ocrotirea împotriva oricăror încălcări de drepturi, jafuri de averi sau violențe de orice fel³³. Aluzia era ușor de înțeles, căci Mihai se apropia cu oastea sa.

Mihai era omul faptelor săvîrșite cu repeziciune și riposta — după părerea noastră — nici nu a întîrziat. Ea s-a dat la turnul croitorilor, poate chiar în ziua următoare sosirii sale la Cluj, într-o duminică.

31 I. Crăciun, *op. cit.*, p. 157.

32 P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 246.

33. Jakab Elek, *Kolozsvár története* (Istoria Clujului), Cluj, 1888, vol. II, p. 363.

Acceptînd cele scrise de cronicarul Szamosközy, că Mihai și-a amintit la turnul croitorilor de viteazul său general Baba Novac, tras în țepă în fața acestui turn în februarie din acelaș an, vom ști (însă) că după obiceiurile strămoșești această aducere aminte nu poate fi decît un „parastas“, care își are ritualul său, în tot cazul fără steag. După acest început de solemnitate — la care în mod firesc au trebuit să participe nu numai căpitaniii lui de oaste, apoi banul Mihalcea, care îl însoțea, ci și toți boierii din Țara Românească și din Moldova, care i-au venit în întîmpinare, — trebuie să se fi întîmplat însă ceva — bănuim — chiar deosebit de important (despre care fapt Szamosközy, care se afla atunci la Sibiu, fie că nu a știut, fie că nu a vrut să știe); și numai la terminarea și a acestui — al doilea — fapt, se va fi ridicat, — ca o culme a solemnității și ca un final demonstrativ, — acel steag impresionant prin mărimea lui, consemnat și de cronicar cu cuvintele „öreg zászló“ adică „steag bătrîn“, în înțelesul de steag deosebit de mare, ce după părerea noastră, nu putea fi decît steagul țării, steagul domniei.

Fapta aceasta, omisă de cronicar, dar consemnînd finalizarea ei cu drapelul înălțat pe bastion, trebuie să aibă o importanță excepțională, judecînd și după aceea că Szamosközy nu omite a sublinia, în mod repetat, supărarea ce i-a cauzat lui Basta. Or. e sigur, că pentru un „parastas“ nu-și făcea el singur rău. . .

Riposta lui Mihai, judecînd actul politic menționat al lui Basta, care căuta să se evidențieze pe sine ca stăpîn al Clujului și implicit al Transilvaniei — nu putea fi alta, firește, decît o afirmare publică și solemnă că el, Mihai Vodă, a fost și este stăpînul Transilvaniei și al Clujului, și mai mult — prezența numeroșilor boieri din Țara Românească și Moldova a dat consistență glasului său de a putea rosti răs-picat sus și tare în fața tuturor — prieteni și dușmani — visul său de totdeauna pe care nu l-a părăsit nici o clipă nici în pribegie, nici în cursul eforturilor sale diplomatice și care a fost întărit pentru a fi tradus în viață în clipele sale de reală și profundă fericire după izbînda de la Guruslău, și anume: reîntărirea unirii celor trei țări române, enunțare pe care boierii de față, veniți de peste Carpați, nu o puteau primi decît cu mare entuziasm și, ca final, s-a ridicat steagul mare al țării să fluture în văzul poporului deasupra bastionului croitorilor, ca o demonstrație politică simbolizată prin acest gest suprem, că marea cetate a Clujului se află sub domnia lui Mihai Vodă, ca și toată țara³⁴. Numai o ripostă cu o amploare atît de mare și neașteptată, ce avuse loc în fața armatei și a populației orașului Cluj, putea să-l supere atît de adînc pe Basta, fiindcă își vedea prestigiul risipit în fața poporului și puterea sa politică redusă la nimic. Atunci, în acele clipe de întunecare pentru el, se va fi născut gîndul ucigaș în inima lui Basta, mai ales dacă va fi avut și o vagă deslegare de la împăratul fricos de a avea colaboratori

34 I. Crăciun, *Baba Novac, generalul lui Mihai Viteazul*, Cluj, 1936, p. 16, spune: „Voievodul... s-a dus în fața bastionului și a așezat acolo... și ca un semn al revenirii stăpînirii rămânești în Transilvania... un steag mare“.

integri și prea hotărâți în scopurile urmărite, cum a fost Mihai toată viața lui.

Mesajul ultim al lui Mihai Viteazul va rămâne etern. În acest context, dacă Alba Iulia însemnă unirea celor trei țări române, apoi Clujul — cu evenimentele legate de bastionul ocrotitorilor — poate simboliza, cu tărie, dorința hotărâtă de refacere și de consolidare a unirii celor trei țări române. Ce altceva putea să-i determine pe boierii din Țara Românească și din Moldova să alerge în mare grabă să-l întâmpine la porțile cetății Clujului, pe domnul celor trei țări române unite...?

*

Am analizat în cele expuse mai sus câteva aspecte legate de domnia lui Mihai Viteazul, încercând să aduc unele îndreptări și completări (sub îndrumarea prof. Joachim Crăciun de la Universitatea din Cluj), ceea ce constituie scopul lucrării. Este o datorie pe care o aveam ca sălăjan față de memoria marelui voievod.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT QUELQUES ÉVÉNEMENTS DES DERNIERS JOURS DU RÈGNE DE MICHEL LE BRAVE

RÉSUMÉ

Les études de synthèse et partielles regardant le règne du grand voievode, le premier réalisateur de l'union des trois pays roumains, Michel le Brave (1593—1601), manquent de clarté à l'égard de quelques problèmes de la fin de son règne, que l'auteur réussit à élucider et préciser à tour de rôle: l'identification de la localité où a eu lieu la bataille d'août 1601 entre le voievode et Sigismond Báthory — Guruslău dans la vallée de Zălău (non pas Someș — Guruslău comme certains auteurs le soutiennent); la date de la bataille, déterminée d'après des sources internes et externes: 3 août nouveau style (vendredi). La partie la plus importante de l'étude est celle où l'on précise l'intervalle de temps entre la bataille de Guruslău et l'assassinat de Michel le Brave dans la plaine de Tourda, assez vaguement connu jusqu'à présent: 16 jours (3 août 1601 n. style — 19 août 1601 n. style), durée suivie journellement (avec l'itinéraire: Guruslău — Zălău — Cluj, Turda), en révélant les événements moins connus qui survinrent après la défaite de Sigismond Báthory et sa fuite vers la Moldavie.

A la fin de l'étude l'on donne une nouvelle interprétation aux divergences d'entre Michel et Basta, en mentionnant le courage du voievode qui mit un grand étendard de Valachie sur le bastion des coutouriers de Cluj devant lequel Basta avait donné la mort à Baba Novac, symbole marquant qu'en Transylvanie et dans sa capitale le pouvoir appartenait à Michel le Brave, non pas à Basta.

CONTRIBUȚII NOI LA VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI IOAN PIUARIU-MOLNAR (1749—1815)

DE

V. L. BOLOGA

I. SPIELMANN, Z. SZŐKEFALVI NAGY

I.

Cercetările arhivistice din ultimii ani aruncă noi lumini asupra personalității multivalente a lui *I. Piuariu-Molnar*, „unul din cei mai de seamă iluminiști ai Transilvaniei de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea”¹ clarificînd totodată în mod definitiv unele aspecte controversate ale vieții și activității celebrului oculist.

Din noile documente rezultă necesitatea de a împărți activitatea profesională a lui *Piuariu* în două etape distincte. Prima, perioada anilor 1770—1773, cînd practică o oftalmologie empirică și a doua, perioada de după 1774, cînd se întoarce din Viena în Transilvania, cu diploma de magistru în oculistică.

Argumentele se găsesc într-un memoriu înaintat de *Piuariu* în 1776 Guberniului Transilvan în care scrie: „Au trecut de acum 6 ani de cînd mi-am însușit știința tămăduirii ochilor la un doctor grec și am avut fericirea ca în urma strădaniilor mele să pot reda, atît aici [Transilvania], cît și în Banat vederea multor persoane, vindecîndu-le”².

Nu știm cine a fost acest „doctor grec”, dar e un fapt cunoscut³ că în Transilvania secolului al XVIII-lea au activat o serie de chirurghi ambulanți (greci, macedo-români, albanezi, sirbi), în majoritatea lor veniți din Peninsula Balcanică, care deseori executau operații de ochi, chiar și de cataractă. Primul maestru a lui *I. Piuariu Molnar* probabil făcea parte dintre aceștia.

Activitatea de oculist empiric a lui *Piuariu* este întreruptă de plecarea sa pentru studii la Viena, hotărîre luată — după cum însuși arată —

¹ Daicoviciu C., Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morariu: *Din istoria Transilvaniei*, Vol. I. București, 1960, p. 204.

² Arhiva de Stat Budapesta, *Gubernium Transylvanicum in politicis*, Doc. Nr. 326/1776, cit. după Z. Szőkefalvi Nagy: Primii ani de activitate a lui *I. Piuariu Molnar*, *Revista medicală*, XII. 1. 1966, p. 101—105.

³ Vezi în această privință lucrările lui V. Gomoiu, V. L. Bologa și N. Vătămanu.

pentru a face față unei ordonanțe cezaro-crăiești, privind calificarea personalului medico-sanitar⁴.

Dispoziția la care se referă *Piuariu* făcea parte dintr-un complex de măsuri adoptate de curtea de la Viena, care în pas cu ideile luminate — produs al transformărilor social-economice din acea perioadă, — ce câștigau teren, se vedea tot mai mult silită să procedeze la adaptarea unei legislații privind selecționarea și pregătirea cât mai temeinică a corpului medico-sanitar⁵.

Nu știm când a plecat *Piuariu* la Viena. E foarte probabil — așa cum presupune A. Huttmann⁶ — că s-a calificat în oculistică timp de 2 ani în orașul imperial. Fapt este că la sfârșitul studiilor sale a depus cu succes în fața unei comisii formate din profesorii Universității din Viena un examen în oculistică. Unul dintre noi (Z. Szökefalvi Nagy) a găsit în arhiva fostului Guberniu al Transilvaniei copia în limba latină a diplomei de magistru în oculistică a lui *Ioannes Molnar*, emisă de Facultatea de Medicină a Universității din Viena la 24 octombrie 1774⁷. Examenul său de oculistică apare notificat și în matricolele Facultății de Medicină din Viena, cu aceeași dată (Huttmann)⁸.

Aceste documente dovedesc în mod definitiv că I. *Piuariu Molnar* n-a fost „medicus purus“, ci numai magistru în oculistică (cu dreptul de a practica în întreg imperiul austriac), așa cum a presupus mai de mult unul dintre noi (V. L. Bologa)⁹.

Faptul că obține diploma de oculist la Viena numai în 1774 înseamnă în același timp că el a activat în calitate de chirurg în Banat, la primul batalion de grăniceri, încă în perioada sa de oftalmolog empiric.

II.

Din relatarea lui I. Lupaș¹⁰ este cunoscut faptul că în anul 1777 I. *Piuariu Molnar* a fost numit „oculist al Marelui Principat al Transilvaniei“. Dar antecedentele acestei numiri au fost clarificate abia în ul-

⁴ Archiva de Stat Budapesta, Gub. Trans. Doc. Nr. 362/1776 după Z. Szökefalvi Nagy: O. c. p. 103.

⁵ Neamțu Al.: Date noi privitoare la I. *Piuariu Molnar*, Studii, XIV, 1960, p. 84.

⁶ Huttmann A.: *Pregătirea profesională și gradul academic a lui I. Piuariu Molnar*. Revista Medicală, XII, 1, 1966, p. 105—110.

⁷ Vezi nota 2.

⁸ Huttmann A.: O. c. p. 107.

⁹ Bologa V.: *Cîteva lămuriri și date cu privire la biografia lui I. Piuariu Molnar*. Extras din volumul „Omagiu profesorului Ion Lupaș“, București, 1941, p. 2; Bologa V.: *Cîteva date și interpretări în legătură cu studiul și gradul academic al lui Piuariu Molnar*. Revista medicală, 1956, Nr. 1. p. 87.

¹⁰ Lupaș I.: *Doctorul I. Piuariu Molnar, viața și opera*, în: *Analele Academiei Române*, Mem. secț. ist. Seria III. tom. XXI, București, Impr. Națională p. 653—697.

timii ani¹¹. Astfel reiese că, întors de la Viena, el se stabilește în satul său natal, Sadu, practicînd aici oftalmologia. Cu doi ani mai tîrziu, în 1776, se adresează Guberniului Ardelean cu cererea de a fi numit „medic al săracilor“, cu un salariu fix, argumentînd că „aici în țară sînt singurul medic de ochi cu examenul validat“ și invocînd și faptul că „majoritatea bolnavilor mei nu sînt în situația de a-mi plăti oboșelile și cheltuielile“¹². În schimbul salariului solicitat se obligă „ca din cînd în cînd, trecînd prin toată țara, să caut și să vindec acasă pe acei bolnavi săraci, care din cauza depărtării nu pot veni la mine“¹³.

Cererea lui *Piuariu* a fost foarte favorabil avizată de către celebrul *Adam Chenot*, protomedicul Transilvaniei. El îl caracterizează pe oculistul român drept un operator cu o „dexteritate excelentă“, „adevărat artist creator“ (schaffender Künstler), care s-a evidențiat în același timp prin foarte multă omenie¹⁴. Decretul de numire a lui *I. Piariu Molnar* în postul solicitat (cu un salariu de 250 de florini anual) a fost emis la 4 iulie 1776. Alături de sarcinile benevol asumate, acesta îl obligă în plus să instruiască sistematic chirurghi desemnați de comisia medicală a Guberniului Ardelean, atît în arta operațiilor de ochi, cît și în tratamentul conservator¹⁵.

Deși în decret denumirea postului nu este specificată, ea este de fapt echivalentă cu cea de „medic oculist al Marelui Principat al Transilvaniei“, post în care *I. Piuariu Molnar* va fi numit oficial numai în 1777. În același timp, trasarea sarcinii de a instrui în știința oculistice pe unii chirurghi este prima treaptă a carierei sale de dascăl, încununată după cîțiva ani prin numirea sa ca profesor de oculistică la Liceul Medico-chirurgical din Cluj.

Din documentul oficial de numire — recent găsit — reiese că *Piuariu* a fost numit profesor la 27 ianuarie 1791 (și nu la 21 ianuarie al aceleiași an cum s-a afirmat)¹⁶. Un fapt și mai important este că inițiativa înființării acestei noi catedre la Liceul Medico-chirurgical din Cluj îi aparține în întregime.

Liceul Medico-chirurgical clujan a luat naștere în anul 1775, avînd menirea să formeze personal sanitar calificat, magistri în chirurgie și obstetrică. Dar numărul celor care erau inițiați în „știința vindecării ochilor“ era foarte scăzut în Transilvania. Cînd *Piuariu* a primit misiunea oficială să instruiască unii chirurghi în „arta tămăduirii ochilor“, catedra din Cluj încă nu exista. Continuarea unui învățămînt de oculistică în afara cadrelor oferite de noua instituție nu-și mai avea rostul. De aceea

¹¹ Szökefalvi Nagy Z.: O. c. p. 101—105.

¹² Vezi nota 2.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*. Doc. Nr. 2115/1776.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*. Doc. Nr. 1141/1791 cit. după Z. Szökefalvi Nagy, I. Spielmann: *Contribuții la istoricul primelor decenii ale Institutului Medico-Chirurgical din Cluj*, Revista Medicală, XIII. 2. 1967, p. 216—226, resp. I. Lupaș: o. c.

în 1790 *I. Piuarium Molnar* se adresează în această problemă, cu un memoriu, direct Cancelariei Aulice.

Din păcate nu ni s-a păstrat propunerea originală a lui *Piuarium*. Deținem însă două adrese (5 iulie 1790 și 14 octombrie 1790) ale Cancelariei Aulice către Guberniul Ardelean, care se referă la „declarația oculistului *Ioannes Molnar*“, privind organizarea la Liceul Medico-chirurgical din Cluj a unui curs de un trimestru în „arta tămăduirii ochilor“. Cancelaria Aulică cere Guberniului — și prin el lui *Piuarium* — informații complementare în legătură cu salariul, timpul când cursurile de oculistică ar urma să aibă loc (date fiind și sarcinile de oculist al Transilvaniei ale lui *I. Piuarium Molnar* la Sibiu), instrumentarul etc¹⁷.

După consultarea lui *I. Piuarium Molnar* Guberniul Ardelean răspunde la 1 decembrie 1790. Propunerea de a înființa o catedră de oculistică la Cluj este călduros sprijinită, fiind calificată deosebit de utilă pentru „binele public“, căci astfel elevii Liceului clujan pot să obțină alături de cunoștințe de moșit și veterinărie și o inițiere în tratamentul bolilor de ochi, iar medicii și chirurgii (bărbierii) circumscriptiilor și orașelor se pot perfecționa de asemenea în cunoștințe de „arta tămăduirii ochilor“. Guberniul propune, de comun acord cu *Piuarium*, drept timpul cel mai potrivit pentru prelegeri (urmate de un examen obligatoriu), lunile de vară (iunie, iulie, august):

Ca salariu de profesor se propune în afară de cei 250 de florini leafă de bază ca oculist al Transilvaniei, o sumă de 350 florini în plus, care să acopere cheltuielile personale și de deplasare ale noului titular. Guberniul consideră că „microscoapele și celelalte instrumente“ solicitate de *Piuarium* în cererea sa inițială sînt absolut necesare. În legătură cu încadrarea noului titular se scrie: „Este de la sine înțeles că *I. Molnar* trebuie încadrat între membrii Academiei și onorat cu titlul de profesor“¹⁸.

După aceste antecedente, la 27 ianuarie 1791, Cancelaria Aulică emite actul oficial de numire ca profesor de oculistică la Liceul Medico-chirurgical din Cluj a lui *Joannes Molnar*, acordîndu-i-se salariul de 600 florini și dîndu-se dispoziții ca microscoapele și celelalte aparate solicitate de dînsul să fie cumpărate din fondul de studii al Liceului Medico-chirurgical¹⁹.

Dispoziția Curții din Viena prin care se hotăra „să se țină la Academia din Cluj un curs special despre știința vindecării ochilor“ se aduce în mod oficial la cunoștința magistratelor orașelor²⁰, arătîndu-se că

¹⁷ Archiva de Stat Budapesta, Aul. doc. Nr. 6008/1790 și 9190/1790.

¹⁸ *Ibidem*, Gub. Trans. Doc. Nr. 9190/1790.

¹⁹ *Ibidem*, Aul. doc. 1141/1791 și Gub. Trans. Doc. Nr. 1578/1791, cit. după Z. Szókefalvi Nagy — I. Spielmann: o. c. De fapt, după cum reiese din aceste documente, în jurul lui 1787, în calitate de medic oculist al Transilvaniei, *I. Piuarium Molnar* avea un salariu de 500 florini, care însă din cauza anilor de război a fost redus la salariul inițial de 250 florini.

²⁰ Archiva de Stat Cluj, Archiva Orașului, Doc. Nr. 3503/1791, cit. după I. Neamțu, o. c. p. 85 și Archiva de Stat Budapesta, Gub. Trans. Doc. Nr. 1578/1791.

„din poruncă cezaro-crăiască oculistul gubernial I. Molnar a fost cooptat, în scopul ridicării fericirii întregului popor, între profesorii Academiei din Cluj“ — și că el își va ține cursurile în „*limbile patriei*“ în fiecare an, în lunile iunie, iulie și august. Totodată bolnavii doritori să se trateze la oculistul Transilvaniei în aceste luni, urmează să se deplaseze la Cluj. Cursurile vor fi obligatorii pentru studenții Liceului Medico-chirurgical. La ele vor fi chemați și bărbierii chirurghi ai circumscripțiilor și orașelor care nu pot să facă dovadă despre audierea acestor cursuri.

Din această circulară atenția noastră este îndeosebi reținută de specificarea că *I. Piuariu Molnar* își va susține lecțiile în „*limbile patriei*“. Nici în actul său oficial de numire, nici în corespondența anterioară dintre Cancelaria Aulică și Guberniu o asemenea specificare nu apare. Din consultarea ciornei acestei circulări, aflate în materialul fostului Guberniu al Transilvaniei, reiese că această notificare a fost introdusă ulterior²¹.

Cauza unei asemenea specificări trebuie căutată în istoricul anilor anteriori ai Liceului Medico-chirurgical din Cluj. Încă în 1790 studenții institutului au cerut — și Guberniul a aprobat solicitarea, — ca în locul lui *Ioseph Laffer*, profesor de anatomie, chirurgie și moșit al Liceului din Cluj, sau alături de el, să fie numită o altă persoană, care va putea predă cursurile în limba maternă a studenților. (*Laffer* își făcea cursurile în limba germană).

Rectorul Academiei din Cluj *I. Winkler* îl propune în acest post pe chirurgul din Turda *Iosif Osztrovics* care — „este gata să instruiască deopotrivă în limbile patriei; maghiara, latina, germana și *valaha*“. (Sublinierea noastră). *Osztrovics*, după cum reiese din acelaș memoriu, avea o oarecare experiență în instruirea moașelor, căci în 1788 „din porunca Guberniului Regal a instruit moașele maghiare și *valahe*“ în limba lor maternă²². (Sublinierea noastră).

Această propunere convenea și Guberniului, căci pentru a putea traduce în practică reformele sanitare preconizate, el avea nevoie de un personal bine instruit, recrutat din rîndurile tuturor naționalităților din Transilvania.

De aceea la 23 octombrie 1790 *I. Osztrovics* este numit „profesor adjunct“ cu sarcina de a „instrui anatomia, chirurgia și moșitul în limba maghiară și *valahă*“²³. (Sublinierea noastră).

Din păcate *I. Osztrovics*, nemulțumit de salar (250 florini), și de faptul că n-a fost numit profesor plin, a refuzat postul oferit. Prin numirea lui *I. Piuariu Molnar* care cunoștea deopotrivă atît limba română, maghiară, germană și latină, dezideratul învățămîntului în „*limbile patriei*“ — ajuns la impas prin renunțarea lui *I. Osztrovics*, — putea să fie realizat.

²¹ Archiva de Stat Budapesta, Gub. Trans. Doc. Nr. 1578/1791.

²² *Ibidem*. Doc. Nr. 4470/1790, cit. după Z. Szökefalvi Nagy — I. Spielmann, o. c. p. 219.

²³ *Ibidem*, Aul. Doc. Nr. 14716/1790 și Gub. Trans. Doc. Nr. 10233/1790.

Chiar din primul an cursurile lui *Piuarium* n-au început așa cum au fost anunțate anterior la 1 iunie, căci o nouă circulară Gubernială²⁴, fixa pentru anul 1791 și pentru cei următori începutul tuturor cursurilor la Liceul Medico-chirurgical din Cluj la 1 noiembrie.

Din cuvintele de caldă umanitate ale lecției inaugurale a lui *I. Piuarium Molnar* „Paraenesis ad auditores...”²⁵ ne putem forma o idee despre entuziasmul și înalta exigență profesională cu care oculistul român și-a început cariera sa academică.

Lipsa unui spital clinic pentru bolnavii de ochi, ca de altfel lipsa totală a bazei clinice la Liceul Medico-chirurgical din Cluj, a îngreunat considerabil posibilitățile lui *Piuarium* de a-și traduce în practică ideile. El s-a lovit de problema inexistenței unui spital încă în perioada cînd era numai oculist al Transilvaniei, cu datoria de a iniția în cunoștințe de tămăduire a ochilor chirurgii. De aceea, în 1778, a înaintat *un memoriu Guberniului în problema înființării unui spital, cu capacitatea de a adăposti și cazurile de boli de ochi operabile și demonstrabile elevilor săi*²⁶.

Lipsurile învățămîntului de oculistică din Cluj au atras atenția protomedicului Transilvaniei *Fr. Nyulas*, care se adresează în anul 1807 cu propuneri concrete Guberniului, pentru remedierea lor²⁷. *Nyulas* cere să se evite paralelisme de predare în lecțiile de chirurgie ale profesorului *I. Eckstein* și cele de oculistică ale lui *I. Piuarium Molnar*. Prelegerile de oculistică să fie programate studenților după ce ei au depus examenul de chirurgie și să fie însoțite de demonstrații practice și operații.

În urma acestor propuneri, Guberniul Ardelean dispune și aduce la cunoștința lui *I. Piuriu-Molnar*, prin magistratul Sibiului, la 31 august 1807, ca din anul viitor să-și înceapă prelegerile academice la 1 iunie, să le organizeze „potrivit” cu predarea celorlalte discipline chirurgicale, și alături de lecțiile teoretice să dea mai mare pondere demonstrațiilor practice și operațiilor²⁸.

În răspunsul său *Piuarium*, conștient de faptul că deficiențele învățămîntului de oculistică din Cluj nu se datoresc lipsei sale de interes, ci unor factori obiectivi pentru lichidarea cărora el însuși a stăruit de mai multe ori, respinge acuzațiile neîntemeiate care i se aduc.

„Rog înaltul Guberniu — scrie el — să binevoiască a consulta memoriul meu din 26 III 1791 din care reiese că timpul stabilit prelegerilor mele nu a fost adoptat de mine din interese personale, (căci este neîn-

²⁴ *Ibidem*, Gub. Trans. Doc. Nr. 1578/1791.

²⁵ Bologa V.: *Ioan Molnar Piuarium, primul medic titrat român, ca autor medical* (Contribuție la bibliografia începuturilor medicinei savante românești), Clujul Medical, V., 1924, p. 152—158. Idem.: Date nouă pentru biografia lui Ioan Molnar Piuarium, Clujul Medical, VI, 1925, p. 66—67.

²⁶ Archiva de Stat Budapesta, Gub. Trans., Doc. Nr. 7840/1807.

²⁷ *Ibidem*. Doc. Nr. 7214/1807.

²⁸ Archiva de Stat Sibiu, Actele magistratului sibian, Doc. Nr. 2047/1807, cit. după Al. Neamțu o. c. p. 87.

doielnic că ar fi mai ușor și pentru mine să petrec la Cluj lunile de vară, decât cele de iarnă), ci pentru că profesorii ordinari ai Academiei obișnuiesc să execute operațiile anatomice în timpul mai friguros. În ceea ce privește [afirmația] că mi-aș fi ținut prelegerile în fața unor studenți care nu au audiat încă lecțiile de chirurgie și anatomie, după mine nu are temei, căci îmi amintesc bine că nu am admis niciodată printre elevii mei studenții primului an al cursului de chirurgie și anatomie...“

...„Nu mi se poate imputa nici faptul că în prelegerile mele aș fi neglijat practica operatorie. Cauza deficiențelor este lipsa unui spital ca și faptul că nu există paturi unde bolnavii săraci, care urmează să fie supuși unor operații în fața studenților, ar putea să fie plasați. Necesitatea acestora, am arătat-o într-un raport către Guberniu încă în 1776“²⁹. (Sublinierea noastră).

Piuariu se obligă totuși să-și înceapă prelegerile începînd cu anul viitor în luna iunie.

Hotărîrea Guberniului pe marginea răspunsului lui *Piuariu*, datată la 26 octombrie 1807³⁰, dă dreptate acestuia, cu privire la pretenția oculistului român ca hotărîrile privitoare la activitatea sa de profesor să-i fie aduse la cunoștință prin directorul Academiei din Cluj.

Pentru a crea profesorului de oculistică posibilități să demonstreze operațiile de ochi, se decide ca bolnavii de ochi săraci din comitatele Turda, Cluj, Dobica, Solnocul de Jos și Mijlociu să fie chemați la Cluj între 1 iunie — 31 august, unde vor beneficia de un tratament gratuit și totodată vor putea servi ca material demonstrativ pentru studenți.

O astfel de circulară a fost într-adevăr emisă la 29 octombrie 1807, însă măsurile luate nu puteau substitui lipsa spitalului reclamat de *I. Piuariu Molnar*³¹. Pe de altă parte, circulara, probabil, nici nu și-a atins scopul, de vreme ce peste un an, în 1808, protomedicul *Fr. Nyulas* propune Guberniului în fond aceleași măsuri pentru îmbunătățirea învățămîntului de oculistică³².

Deși exista hotărîrea Guberniului din 1807 și propunerea proto-medicolui țării din 1808, problema învățămîntului practic de oculistică și de asistență a săracilor bolnavi de ochi a rămas în continuare nerezolvată. Acest fapt reiese din memoriul fizicului județean *J. Ferenczi* din 1810, înaintat Comitatului Cluj, în care cere ca bolnavii operabili suferinzi de cataractă să fie adunați la Cluj și operați de oculistul oficial al țării, așa cum se obișnuiește în Austria. Comitatul Cluj avizează favorabil cererea, rugînd Guberniul să dea dispoziții oculistului *Molnar* pentru a opera și trata în mod gratuit acești bolnavi.

În răspunsul său Guberniul arată că toate cele solicitate s-au hotărît încă cu trei ani în urmă (prin Decretul N. 8470/1807, citat de noi) și că toți bolnavii de ochi săraci urmează să se prezinte între 1 iunie

²⁹ *Ibidem*, Gub. Trans. Doc. Nr. 7840/1807.

³⁰ *Ibidem*, Doc. Nr. 8728/1807.

³¹ *Ibidem*, Doc. Nr. 7840/1807.

³² *Ibidem*, Doc. Nr. 2702/1808.

-- 31 august la Cluj, unde oculistul țării prof. *Molnar* își ține în această perioadă prelegerile și execută operații în mod gratuit³³.

Memoriul lui *Ferenczi* și avizul favorabil al Comitatului Cluj e instructiv din punct de vedere al problemei analizate, căci arată că dispoziția din 1807, privind organizarea lucrărilor practice de oftamologie la Cluj, nici peste trei ani nu s-a realizat. Abia cu înființarea în 1818 a spitalului Carolina la Cluj apar premisele îmbunătățirii învățămîntului practic chirurgical și oftamologic.

III.

Am arătat că circulara Guberniului care anunță începerea prelegerilor de oculistică ale lui *I. Piuariu Molnar* specifica că noul profesor își va preda lecțiile „în limbile patriei“. În contextul antecedentelor, expuse, această notificare ridică problema dacă *Piuariu* și-a instruit oare elevii români în limba lor maternă?

Un răspuns afirmativ nu-i lipsit de probabilitate, căci un învățămînt practic în limba română, pentru personalul sanitar mediu, nu era fără precedent în Transilvania. În afara cazului semnalat al lui *I. Osztrovics*, care din însărcinarea Guberniului a instruit în 1788 moașe în limba română, chiar la Sibiu unde *I. Piuariu Molnar* lucra ca oculist al Transilvaniei, exista între anii 1773—1808 un învățămînt în limba română și germană pentru moașe, predat de *Michael Theophil Blasius*, profesor la Școala de moșit din acest oraș³⁴. Acest învățămînt pentru moașe în limba română, la propunerea protomedicului *Fr. Nyulas*, în anul 1808 trece asupra Liceului Medico-chirurgical din Cluj, unde este semnalat încă și în 1852³⁵.

Avînd în față acest precedent, *I. Piuariu Molnar*, luptător pentru luminarea și ridicarea culturală a poporului său, putea foarte bine să organizeze pentru elevii săi români din Cluj demonstrații practice de oculistică în limba maternă. Știm doar, că el a redactat manuale românești de retorică, de gramatică, un dicționar german-român (postum, 1822), a publicat lucrări de popularizare din domeniul istoriei și economiei, a fost unul dintre inițiatorii „Societății Filozofești“ și a făcut mai multe încercări de a obține aprobarea pentru o revistă în limba română.

Singurul fapt care ar contrazice această presupunere ar fi cunoscuta

³³ *Ibidem*, Doc. Nr. 10574/1810.

³⁴ Artz A.: *Istoricul școlii de moașe și al maternității din Sibiu*. Rev. Medicală, VIII, 1962, 2. p. 234—238, și Petrescu G. Z.: *Herrmanstaedter Hebammen im XVIII-ten Jahrhundert, Sibiu, 1931*, extras p. 1—15 și Z. Szókefalvi Nagy — I Spielmann: o. c. p. 219—222.

³⁵ *Ibidem*, precum și Izsák S.: 180 de ani de la înființarea primei școli medicale în țara noastră. Ocrotirea Sănătății în R.P.R., V. 1955, Nr. 4. p. 75—86.

asertiune atribuită lui *Piuariu* că el ar fi socotit că nu a venit încă timpul să se scrie lucrări de medicină în limba românească³⁶.

De acum 4 decenii unul dintre noi (*Bologa*)³⁷ sa îndoit de autenticitatea acestei declarații a lui *Piuariu*, afirmînd că este aproape imposibil ca savantul luminist român să nu fi scris nimic din domeniul medicinei.

Îndoiala și-a găsit deplina justificare prin găsirea în 1966 de către doi dintre autorii acestui articol (*Z. Szökefalvi Nagy* și *I. Spielmann*)³⁸ în Arhiva fostului Guberniu al Transilvaniei, a unui manuscris cîrilesc în limba română, cu titlul: „Method, adică învățătură prea lezne și proștilor foarte îndemănatecă și cu preț mai ușor a tîmădui sfranțul” scris de *I. Piuariu Molnar*, care constituie traducerea, în românește, a unei lucrări a lui *André Etienne*, despre tratamentul sifilisului; „Methodus facillima et Rusticis commodissima, pretio quoque levissimo Luem Veneriam curandi”³⁹ — rămasă de asemenea în manuscris.

Lucrarea lui *A. Etienne* și traducerea lui *I. Piuariu Molnar* au fost elaborate într-o perioadă cînd sifilisul a cunoscut o recrudescență în Transilvania⁴⁰.

În combaterea sifilisului medicul de origină luxemburgheză, *Andrei Etienne* (1751—98), profesor de chimie la Liceul Medico-chirurgical din Cluj, și-a cîștigat mari merite aplicînd cu succes la spitalul de boli venerice, înființat la propunerea sa la Cîmpeni, o metodă proprie de tratament al luesului. Guberniul i-a solicitat lui *Etienne* descrierea metodei cu care a obținut rezultatele sale terapeutice⁴¹.

Terminîndu-și lucrarea la 20 iulie 1793, *A. Etienne* o înaintează Guberniului, care la rîndul său dă însărcinare doctorului *A. Szöcs* și lui *I. Piuariu Molnar* să traducă manuscrisul în limbile maghiară și română. Ambele traduceri s-au făcut la timp, dar numai varianta maghiară a apărut în tipar⁴².

Protomedicul Transilvaniei *M. Neustädter* s-a opus tipăririi lucrării lui *Etienne* și a traducerilor, considerînd că printr-un autotratament neștiințific bolnavii își pot produce mai mult rău decît bine. Nu cunoaștem motivul pentru care, în ciuda acestei păreri oficiale, traducerea

³⁶ Crăiniceanu G.: *Literatura medicală românească*, București, 1907. p. 14. și V. Bologa și colab.: *Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.*, Ed. medicală, 1955, p. 177.

³⁷ Bologa V.: Vezi lucrările citate la Nr. 25 și *Contribuțiuni la istoria medicinei din Ardeal*, Cluj, 1927, p. 25.

³⁸ Szökefalvi Nagy Z. — I. Spielmann o. c. p. 223—225.

³⁹ Archiva de Stat Budapesta, Gub. Trans. Doc. Nr. 2092/1792 și 9427/1793. Despre Etienne v. lucrările lui Bologa V.: Note concernant André Etienne, Bul. Soc. Natur. Luxembourg. N. S. 22 Luxemb. 1928, Nr. 5—6. p. 29—32 și Un médecin luxembourgeois en Transylvanie, Isis, Cambridge, XXX, 1935, p. 115—119.

⁴⁰ Bologa V.: *Din istoria sifilisului*, Cluj, 1931.

⁴¹ Archiva de Stat. Budapesta, Gub. Trans. Doc. Nr. 2092/1792.

⁴² Ibidem, Doc. Nr. 8790/1793 și: Franczos Nyavajának Leg Könnyebb és a Parasztokra nézve leg alkalmatosabb és leg oltsóbb Orvoslása MODGYA (1793). Cista Diplomatica. Normalia ad Numerum 8224/1793.

maghiară a fost tipărită — spre deosebire de originalul și traducerea românească.

Înaintînd traducerea lucrării lui *Etienne, I. Piuarium Molnar* insistă în scrisoarea sa, adresată Guberniului, ca descrierea metodei să fie citită cu atenție „cu ajutorul unei persoane cunoscătoare a limbii române, preotul local, învățătorul sau cantorul“. Aceste persoane, urmînd să le explice țăranilor cum trebuie culese plantele de leac pentru tratament și în acest mod, „pot îndruma în metoda potrivită de tratament pe acei, care ar dori să se lecuiască fără mari cheltuieli. Numai astfel, acest tratament excelent și sănătos poate să fie de folos poporului valah“⁴³.

Deși manuscrisul lui *Piuarium* nu a fost tipărit, și el reprezintă numai traducerea în limba română a unui text medical al lui *A. Etienne*, — din punctul de vedere al istoriei medicinei românești *el are o deosebită importanță*, infirmînd presupunerea că *Piuarium* nu ar fi scris nimic din domeniul medicinei în limba sa maternă.

„Method“ este *primul text medical în limba română al lui I. Piuarium Molnar — cunoscut de noi — și în același timp, cel mai vechi manuscris medical în limba română al cărui autor se cunoaște cert.*

După cunoștințele noastre actuale, cel mai vechi manuscris medical în limba română este cel semnalat de *I. Serafician*, „Alegerile lui Ippocrat“, al unui autor necunoscut, care datează probabil din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (1714)⁴⁴.

În ordine cronologică urmează 4 ordonanțe sanitare emise între 1744—1788 în Transilvania, pe vremea *Mariei Terezia* și a lui *Iosif II*, care par a fi cele mai vechi tipărituri medicale în limba română (*V. Bologa, A. Veress*)⁴⁵. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a luat naștere și manuscrisul intitulat: „Meșteșugul doftoriii“, care reprezintă traducerea în limba română a operei medicului maghiar *Fr. Pariz Pápai* „Pax Corporis“. De fapt e vorba de două manuscrise, opera a doi traducători necunoscuți⁴⁶ (s-au tradus separat primele 4 cărți și ultimele 4).

*N. A. Ursu*⁴⁷ consideră că primele patru cărți ale lucrării lui *Fr. Pariz-Pápai* au fost traduse mai întîi în limba greacă de către *Ioan Adami*, membru al coloniei grecești din Sibiu, iar din greacă au fost transpuse în limba română de o persoană necunoscută (în jurul anului 1760). Alții, ca *S. Izsák*⁴⁸ presupun — cu îndreptățire (credem noi) —

⁴³ *Ibidem*, Doc. Nr. 9427/1793.

⁴⁴ *Serafician I.: Alegerile lui Ippocrat, manuscris românesc din prima jumătate a sec. al XVIII-lea*. Prima sesiune științifică de Bibliologie și Documentare, Buc. 1957. p. 278—282.

⁴⁵ *Bologa V.: Contribuțiuni la istoria medicinei din Ardeal*, Cluj, 1927. p. 28—30. (În parte după *Veress A.: Orînduiele românești vechi, tipărite în Ardeal*, *Revista Arhivelor*, I. Buc. 1926, Nr. 3.).

⁴⁶ *Bologa V. — S. Izsák: Medicina în Ardeal în timpul orînduirii feudale*, în: *Contribuțiuni la istoria medicinei în R.P.R.*, Buc., 1956. p. 142.

⁴⁷ *Ursu N. A.: Formarea terminologiei științifice românești*, Ed. Științifică, Buc., 1962. p. 54—78.

⁴⁸ *Izsák S.: Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*, Ed. Medicală, Buc., 1956. p. 29—54.

că tot *Adami* — care era probabil aromân și a trăit în mediul românesc al Sibiului — ar fi și autorul traducerii românești. Cercetări ulterioare vor trebui să clarifice această problemă controversată.

În ordine cronologică (1793) urmează „Method“-ul lui *I. Piuaru Molnar* — care astfel, după cunoștințele noastre actuale — este cel mai vechi manuscris medical în limba română al cărui autor se cunoaște cert.

Fără a avea pretenția unei analize filologice a manuscrisului lui *Piuaru Molnar*, considerăm necesar să abordăm sumar și problema terminologiei medicale a lucrării. Încă în 1926 unul din noi (*V. Bologa*)⁴⁹, a studiat limbajul medical al lui *I. Piuaru Molnar*, bazându-se pe scrierile sale de popularizare, pe gramaticile sale și pe dicționarul său postum german-român. Din această analiză a reieșit că terminologia medicală a lui *Piuaru* nu e nici cea curat populară, nici cea savantă. Este tezaurul lexical medical pe care îl va fi folosit tînăra burghezie română a Brașovului și a Sibiului, dicționarul medicinei de casă a tîrgovețului transilvănean. În crearea noilor termeni tehnici *I. Piuaru Molnar* dă dovadă de un simț lingvistic sigur, fiind supus mai ales influenței terminologiei tehnice germane. Limbajul său este lipsit de exagerările latiniste ale epocii. Majoritatea termenilor săi sînt folosiți și azi în graiul românesc curent din Transilvania.

Studierea manuscrisului lui *Piuaru Molnar* întărește constatările anterioare. Totuși, din materialul lexical al „Method“-ului rezultă că tendința lui *I. Piuaru Molnar* spre elaborarea unei terminologii medicale este mult mai evidentă în acest manuscris, decît în scrierile sale anterioare, ceea ce apare clar, dacă comparăm lexicul științific al manuscrisului cu termenii medicali din glosarele lui *I. Piuaru Molnar* studiate de *Bologa* în lucrarea citată. Am putut găsi vreo 140 de termeni tehnici medicali în plus în manuscrisul recent descoperit.

Neologismele de origine greacă și latină ocupă un loc important în lexicul manuscrisului. Ele au putut să fie împrumutate în parte din terminologia medicală germană și maghiară, în parte din limbajul românesc vorbit al oamenilor cu carte. Astfel, între altele, vom găsi următoarele neologisme: hidrarghir, colică, dureri revmaticești, doftor, antimoniu, decoct, drahmă, electuarius, emulsie, gran, kalomel, lot, laxă, mixtură, gonoree, tormentilă, gargarism etc.

O parte însemnată a terminologiei anatomice și a denumirii plantelor medicinale este împrumutată fie din graiul popular, fie că reprezintă calcuri ca de ex. curgere (fluor), ispitire, slobozirea singelui (venepuncție), țevia bărbătească și țevia mădulariului (uretră), vinuțale (venule), rădăcină de brusturi (radix lappae), săpunel (Seifenkraut), lemn dulce (Süßholz), rădăcină de venin (Bitterwurz), nalbă mare, nalbă mică (malva) etc.

Pentru ca să poată cititorii săi (țăranii) să-l înțeleagă, alături de denumirea științifică, *Piuaru* consemnează și denumirea populară a medi-

⁴⁹ *Bologa V.: Terminologia medicală românească a doctorului I. Piuaru (Molnar von Müllersheim), Cluj, 1927. Dacoromania IV. 1. p. 383—393.*

cimentului, ca rebadbară (rebarbară), dar și răvent, arcan duplicat dar și sare de două, hidrarghir dar și argint viu stins, tergie dar și piatră de vin direasă, mixtura dar și mestecătură etc.

Ca și în alte scrieri științifice românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în manuscrisul lui *I. Piuaru Molnar*, găsim numeroase calcuri, semicalcure și parafrazări. *N. A. Ursu*⁵⁰ insistă pe drept, că în condițiile nivelului cultural al populației românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, popularizatorii cunoștințelor științifice erau obligați să întrebuițeze astfel de procedee lingvistice, dacă doreau să fie înțeleși. *Piuaru* expunând în lucrarea sa o metodă de tratament care urmează să fie mai ales de folos țăranilor români, face și el uz de foarte multe calcure, semicalcure și parafrazări.

Astfel procedează când dă instrucțiile recepturii: *Recipe (rp)*—iai, iei; *misce fiat pulvis* = să se mestece praful; *ut supra* = din destul; *quantum satis* = câtuș de trebuință; *antiflogistic* = doftorii potolitoare; *purgativ* = leac de curățenie; *robcrant* = doftoriile cele întăritoare, *valsamicești*; *vomitiv* = leac de turnat etc.

Tot prin calcure, semicalcure și parafrazări rezolvă *Piuaru* și problema termenilor tehnici din domeniul patologiei și fiziologiei. Astfel în manuscrisul său găsim printre altele următoarele expresii: *nod* (ganglion), *rinduiala trupului* (dispoziția corporală, complexiune), *acrima sudorilor* (aciditatea sudorilor), *crescătură*, *umflătură* (tumoare), *încrețitura pielii* care acoperă mădulariul bărbătesc (prepuțiu), *dureri în cheiturile oaselor* (reumatism), *prisosirea singelui* (pletoră), *boală acătătoare* și *boală încățălată* (boală infecțioasă), *umezenie* (umoare), *umflătura cea virtuoasă a boaselor* (orhită), *patima încuietorii udului* (strangurie, anurie), *aburul cel din gură puturos răsuflătoriu* (foetor ex ore), *ghindurile fălcilor* și *ghindurile cele scutitoare* (glandele salivare, ganglionii limfatici), *vasele cele sorbitoare* (capilare sau limfatice?), *căile cele din lăuntru* (viscere), *sfranțului încălțire* (infectionis gradus), *urină pătimitoare de răutate* (urină patologică) etc.

Din confruntarea lexicului medical al manuscrisului lui *I. Piuaru Molnar* cu „Indicele de cuvinte și forme“ din lucrarea citată a lui *N. A. Ursu*⁵¹, reiese că mulți termeni tehnici a căror prioritate este atribuită de autorul acestei lucrări lui *V. Popp*, *P. Vasici* și *Șt. V. Episcopescu* pot să fie găsiți încă în manuscrisul lui *Piuaru*⁵². Exemplele înșirate ne par suficiente pentru argumentarea aserțiunii că „Method“-ul lui *Piuaru* constituie o etapă importantă în formarea începuturilor limbii medicale românești.

„Method“-ul, prima lucrare în limba română a lui *Piuaru*, — cunoscută cert pînă acum, — este totodată prin conținutul ei expresia strădaniilor de luminist medical ale celebrului oculist român.

⁵⁰ Ursu N. A.: o. c. p. 59.

⁵¹ *Ibidem*, p. 116—117.

⁵² *Ibidem*, p. 129—300.

Faptul că *I. Piuaru Molnar* a tradus în limba română lucrarea lui *A. Etienne* despre tratamentul sifilisului vine în sprijinul ipotezei lui *S. Izsák*, că tot el este și autorul cărțiței în limba română, apărută la Cluj în 1803, sub titlul: „Învățătură adevărată pre scurt a vindeca sfranțul după experiența și ispitirile ceale mai nouă“, de fapt traducerea în limba română a lucrării lui *A. Szöcs* și *I. Eckstein* „A vénusi szerelem nyavajának rövid leirása és bizonyos orvoslása a legújabb tapasztalások szerint“, Kolozsvár, 1802. Ambii autori — profesori la școala Medico-chirurgicală din Cluj — au fost colegi ai lui *I. Piuaru Molnar*. Compararea de către noi a limbajului celor două lucrări atestă unele asemănări lingvistice, fapt ce dă și mai mult temei presupunerii lui *S. Izsák*.

Argumente și mai puternice în sprijinul paternității traducerii acestor lucrări de către *I. Piuaru Molnar* ne furnizează datele arhivistice din care reiese cert că Guberniul din Transilvania a solicitat și în alte cazuri ajutorul oculistului român pentru traducerea în limba română a unor texte medicale.

În Arhiva fostului Guberniu al Transilvaniei am găsit — în anul 1967 — date din care reiese că *Piuaru* a tradus în limba română în anul 1813 manualul de ginecologie al lui *Simon Zeller von Zellenberg* (1746—1816) „Lehrbuch der Geburstkunde, sammt einem Anhang in Betreff der den Wöchnerinnen vorzüglich gefährlich werdenden Krankheiten“, apărut la Viena, în 1803 și retipărit în 1806.

Vom expune doar sumar datele privind istoricul acestei traduceri, ele fiind abordate și în alte lucrări ale noastre⁵³ precum și în lucrarea — ulterior apărută — a lui *Al. Neamțu*⁵⁴.

La 18 decembrie 1812, Guberniul galiciian, cu sediul la Lemberg, se adresează Guberniului Transilvaniei, solicitându-i să-i recomande o persoană capabilă de a traduce „în limba moldoveană“ manualul de ginecologie al lui *Zellenberg*, ca fiind o operă „deosebit de utilă și importantă“ pentru popor⁵⁵. Alegerea Guberniului ardelean cade asupra profesorului *Molnar*, caracterizându-l ca persoana cea mai competentă pentru această muncă („siquidem oculista ac Medicinae Doctor Molnar linguam valahicam optime calleat“)⁵⁶. *Piuaru* acceptă traducerea pentru 200 florini, dar cere să-i se acorde timp suficient pentru a putea elabora traducerea⁵⁷. Lembergul de acord cu cererea lui *Piuaru* îi solicită totuși să precizeze data pînă la care va putea termina traducerea „acestei

⁵³ Spielmann I. — Gh. Crăciun: *Schiță pentru o „preistorie“ a literaturii ginecologice și obstetricale românești*. Obstetrica și Ginecologia 1969, nr. 2. p. 215—218 și Bologa V. L. — I. Spielmann și Z. Szőkefalvi Nagy: Date noi cu privire la activitatea medicală a lui *I. Piuaru Molnar*, (Notă preliminară), Revista Medicală, 1969. XV. 4. p. 500—505.

⁵⁴ Neamțu Al.: *Date noi despre Ion Piuaru Molnar* (1749—1815), Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia, fasciculus I., 1970. p. 53—71.

⁵⁵ Archiva de Stat Budapesta, Gubernium Gallicienense, Doc. Nr. 45291/1812.

⁵⁶ *Ibidem*, Gub. Trans. Doc. Nr. 1521/1813.

⁵⁷ *Ibidem*, Doc. Nr. 3180/1813.

lucrări deosebit de importante⁵⁸. (Oare Budai-Deleanu nu va fi jucat un rol în această inițiativă ?)

La 22 iunie 1813, *Piuarium* raportează autorităților guberniale că și-a terminat munca de traducător⁵⁹. Informația e transmisă la Lemberg, iar Guberniul galițian în răspunsul său urgencează trimiterea manuscrisului⁶⁰. Oculistul însă întârzie, solicitând Lembergului permisia ca lucrarea lui *Zellenberg* să fie tipărită la Sibiu, — iar într-un alt memoriu și învoierea de a se tipări în plus 300 de exemplare pentru populația românească din Ardeal și Banat⁶¹. Guberniul galițian cere acordul Comisiei Supreme de studii din Viena, în problemele solicitate de *Piuarium*. Avizul nefavorabil al acestui for suprem sosește cu mare întârziere la Lemberg. De aceea Guberniul galițian va răspunde abia la 11 martie 1815, comunicându-i lui *Piuarium* refuzul său și urgentînd totodată trimiterea textului traducerii în scopul editării⁶². Dar răspunsul Guberniului galițian ajunge la Cluj abia după moartea lui *I. Piuarium Molnar* (16. III. 1813). Între timp, probabil la solicitarea oculistului, tezauriatul Guberniului ardelean i-a avansat onorariul.

Soarta ulterioară a manuscrisului lui *Piuarium Molnar* ridică o serie de probleme. Din cercetările lui *Neamțu* reiese că, după moartea oculistului, manuscrisul a fost găsit printre lucrurile acestuia și după o însemnare datînd din 3 iulie 1815 s-a hotărît să fie trimisă Guberniului galițian⁶³.

La 26 septembrie 1820, Guberniul galițian confirmă recepția traducerii lucrării lui *Zellenberg* și dă dispoziții ca suma de 200 de florini, avansați de către Guberniul ardelean oculistului, să fie restituită⁶⁴. Fapt curios că în acest document datat din 1820, apare data de 24 iulie și cota 5999/1815 (identică cu cea citată la nota 63) din care reiese că manuscrisul a fost trimis din Cluj, în 1815. Nu găsim răspuns la întrebarea de ce atunci abia peste 5 ani, în 1820, se confirmă recepția traducerii.

De asemenea nu știm dacă pînă la urmă traducerea lucrării lui *Zellenberg* s-a tipărit. Cert este că în niciuna din bibliografiile cunoscute de noi această traducere a lui *Piuarium* nu este semnalată.

Activitatea de traducător de texte medicale în limba română a lui *I. Piuarium Molnar* este atestată și de un alt document — datat din 1808 — din care reiese că „Protomedicul *Nyulas*, prezentînd proiectul privind

⁵⁸ *Ibidem*, Gub. Gallic. Doc. Nr. 19250/1813 și Gub. Trans. Doc. Nr. 5901/1813.

⁵⁹ *Ibidem*, Doc. Nr. 4768/1813.

⁶⁰ *Ibidem*, Gub. Gallic. Doc. Nr. 25448/1813 și Gub. Trans. Doc. Nr. 6762/1813.

⁶¹ *Ibidem*, Doc. Nr. 8963/1813.

⁶² *Ibidem*, Gub. Gallic. Doc. Nr. 17982/1815.

⁶³ *Ibidem*, Doc. Nr. 5995/1815 și 847/1819, citat după Al. Neamțu: o. c. p. 64.

⁶⁴ *Ibidem*, Gub. Gallic. Doc. Nr. 40325/1820. „Wir haben die mit verehrlicher Zuschrift von 24 Juli d. J. Zahl 5995 übersendete von dem dortigen inzwischen verstorbenen Doctor der Medicin Molnar besorgte Übersetzung des Lehrbuches über die Geburtshilfe von Zellenberg in die moldauische Sprache erhalten“ și Gub. Trans. Doc. Nr. 10427/1820.

vaccinările raportează că a încredințat traducerea românească a acestui text oculistului *I. Molnar*⁶⁵.

Proiectul cuprinde instrucțiuni atât pentru autorități, cât și pentru medici, privind vaccinările în Transilvania. Din documentul citat reiese totodată că s-au comandat două mii de exemplare tipărite în limba germană și cîte patru mii de exemplare, tipărite în limba maghiară și română. Pînă în prezent am putut găsi doar exemplarul tipărit în limba maghiară.

IV

Călătoriile lui *I. Piuariu Molnar* în Principatele Române au fost numai în parte elucidate de cercetarea istorică. *Al. Vianu* îi semnalează prezența în Moldova în 1798, avînd ca scop tratamentul oculistic al marelui vistier *Iordache Balș* și al fiului său⁶⁶. Din cercetările noastre reiese că *Piuariu Molnar* a solicitat o plecare în Moldova și în anul 1803, pentru a continua tratamentul oftalmologic al lui *Balș*. Rezoluția Guberniului, datată la 24 septembrie 1803, aprobă plecarea lui *Piuariu* în Moldova, punîndu-i însă condiția de a se întoarce pînă la începutul cursurilor sale academice, deci pînă în 1 iunie 1804⁶⁷.

În 1812 oculistul român solicită o altă plecare pe timp de 6 săptămîni tot în Moldova, în probleme personale, obținînd și de această dată învoirea autorităților la 23. III. 1812⁶⁸.

Semnalăm și o cerere a lui *Piuariu Molnar* din anul 1801 adresată Guberniului ardelean, în care referindu-se la îndatoririle sale profesionale de a iniția în știința tămăduirii ochilor cît mai mulți tineri, solicită pentru elevul său *Sándor Csipkés* „lipsit de posibilitatea operațiilor practice” permisiunea să plece „în curînd în Bucovina sau la hotarul Moldovei”, pentru a practica și opera⁶⁹.

Din cercetările lui *Al. Culcer*⁷⁰ reiese că același *A. Csipkés* în 1798—99, la vîrsta de 18 ani, frecventa clasa de anatomie și chirurgie, audiînd și cursul de oculistică de la Liceul medico-chirurgical. Din anul 1832 funcționa ca fizic al comitatului Dobica, iar între anii 1833—1847 a fost oculist provincial al Transilvaniei cu sediul la Tîrgu Mureș⁷¹.

Documentele prezentate ne arată într-o nouă lumină figura de profesor și autor medical al unor lucrări în limba română al celebrului ocu-

⁶⁵ *Ibidem*, Doc. Nr. 9326/1808.

⁶⁶ *Vianu Al.: I. Piuariu Molnar în Moldova*, Studii, Anul XIV. 1961. Nr. 4. p. 935—939.

⁶⁷ Archiva de Stat Budapesta, Gub. Trans. Doc. Nr. 7751/1803.

⁶⁸ *Ibidem*, Doc. Nr. 2392/1812.

⁶⁹ *Ibidem*, Doc. Nr. 2183/1801.

⁷⁰ *Culcer Al.: I. Piuariu Molnar, primul medic român*, Clujul Medical 1966. Nr. 2—3, p. 319—323.

⁷¹ *Huttmann A.: Oculiștii provinciali ai Transilvaniei*, 1966, ms., și *Carolina S. Lazăr: Date noi privind activitatea oculiștilor provinciali ai Transilvaniei (1821—1854)* Rev. Med. XIV, 4. p. 473—478.

list român, luptător înfocat pentru drepturile poporului său crosit. Alte documente, găsite de noi în arhiva fostului Guberniu al Transilvaniei cu privire la activitatea depusă de *Piuariu Molnar* în slujba promovării școlilor triviale românești din Transilvania, ca și cele privind activitatea manufacturii sale de postav din Sadu vor fi publicate într-o altă lucrare⁷².

ANEXE

I

9427

Method adecă Invățătură prea lezne, și proștilor foarte îndemănitecă și cu preț mai ușor⁷³ a tămădui Sfranțul.

a) Fiindcă proști(i) cei cuprinși cu boala Sfranțului doftoriile cele din lăuntru rînduite îndărătnicindusă nu le trebuescu, și tămăduirea cea încuviințată cu anevoe o îngăduescu, am găsit acest Hidraghir adecă Argint viu stîns folositoriu, care în forma unsori(i) dires și mai jos însemnat, lucrează în potrive aceștii boale cumplete cu usăbită însușită putere, cunoscută și obicinuită fiind și până acum.

Dară mai nainte de a rîndui această tămăduitoare doftorie ispitind cu amăruntul, și aflînd în căile cele dinlăuntru, adecă în stomah, sau în mață vreo umezene înpotrivitoare care are⁷⁴ împiedeca tămăduirea, atunci după pricina descoperitei rélei umezeni rînduescu o laxativă din cele aici pre larg scrisă ca să urdine pre din sus sau pre din jos precum arată litera B.

Număr 1-tiu

Leac de urdinare pre din jos în forma *prafului*.

Iai praf de rădăcină de zalapă ⁷⁵	granuri XXXX
terghie ⁷⁶ , adecă piatră de vin diriasă	granuri XXX
méstecăle din preună ca să fi(i) praf	

și săl bea de odată întrun jumătate de filingian cu apă, și după ce va fi urdinat odată să ia cu un vas mic zamă de carne de vită, sau decoctuş din mazăre de cîmp, fierbînd din trînsa doauă mîni de mazăre întro cupă și jumătate de apă, până va rămînea o cupă din care să ia.

⁷² Sub tipar la o revistă de istorie.

⁷³ În orig. unşor.

⁷⁴ Sic !

⁷⁵ Jalapa; Radix Jalapae, purgativ vegetal drastic.

⁷⁶ Terghie (tirighie). Cremor tartari, Kalium tartaricum depuratum, tartrat acid de potasiu.

Număr al 2-lea

Urdinare sau laxă în forma electuariusului⁷⁷.

Iai Praf din frunză de seane⁷⁸ lot 1/4
 terghie adevă Piatră de vin directă lot 1/2
 Arcan duplicat⁷⁹ lot 1/2
 Miere curată loți 2
 apă de fîntînă cit va fi de ajuns să fie electuarius în chipul mieri(i) de
 gros, mestecînd toate foarte bine din preună.

Din acest leac să ia în tot ceasul două linguri mici, până cînd
 va avea bolnavul trei sau patru scaune, bînd precum sau zis deasupra
 zama sau de coct, iară rămășița acestui electuarius să să grijască pre
 altă dată.

Număr al 3-lea

Laxă pre din jos în forma mixturi(i)

Ia Diagrid gătit⁸⁰ granuri XX
 Sare de două⁸¹ granuri XXX
 Apă de fîntînă unții ij
 Miere curată unție 1/2

Mestecate din preună, să o ia de odată sau de două ori după un
 ceas, lîngă rînduiala sau starea trupului bolnavului⁸² bînd precum
 sau învățat zamă sau decoct.

Număr al 4-lea

Leac de turnat⁸³

Ia Terghie de turnat⁸⁴ granuri III
 Zahar alb granuri X

⁷⁷ Medicament de consistența șerbetului.

⁷⁸ Folia Sennae, siminichie.

⁷⁹ Arcanum duplicatum, tartarus vitriolatus, sulfat de potasiu.

⁸⁰ Diacrydium depuratum, Scammonium Halepense, rășină de scamoni, pur-
 gativ.

⁸¹ Arcanum duplicatum. V. nota 79.

⁸² În originalul latin: juxta corporis dispositionem.

⁸³ Vomitiv.

⁸⁴ Tartarus emeticus. Kalium stibio-tartaricum.

să să meste(ce) foarte din preună praful și săl bea cu o jumătate de filingian cu apă bind dă cite ori va turna un filingian dă apă caldă cu zamă de carne de vită sau Decoct de mazăre.

Număru al 5-lea

Praf de turnat

Ia Praf de rădăcină de venin⁸⁵ granuri(i) XXXX
Terghie granuri XXXV
mestecate să să pisează bine din preună în forma Prafului și săl bea precum cel din sus.

Număru al 6-lea

Leac dă turnat în forma mixturi(i)

Ia Terghie de turnat granuri V
apă de fintină unții ij
mestecate să ia din această apă în tot 1/4 de ceas doao linguri până cînd va turna de trei sau patru ori bind tot deauna decoct sau zamă precum sau învățat.

Număru al 7-lea

Leac dă curățânie pre din sus, sau pre din jos să urdine.

Ia praf de zalapă Granuri XXXX
rădăcină de turnat⁸⁶ Granuri XX
Piatră de vin direasă⁸⁷ granur(i) XXV,
să să mestece Praful și săl bea cu o jumătate de filingean de apă urmînd zisei rinduiale ca să bea zamă sau decoct cald din destul.

Număru al 8-lea

Curățânie sau laxă pre din jos și pre din sus să toarne

Ia praf de rebadbară⁸⁸ (revent) granur(i) XXX
terghie dă turnat granur(i) ij
apă de fintină unții ij
Miere curată unții 1/2
această mestecătură să o bea deodată

⁸⁵ Radix Ipecacuanhae.

⁸⁶ Radix Ipecacuanhae.

⁸⁷ Cremor tartari, Kalium tartaricum acidum.

⁸⁸ Sic ! Rabarbără.

b) Și avînd bolnavul sînge mult odată sau de doao ori, după măsura prisosirei sîngelui îl sloboz, iară neprisosind nu îngăduesc ca săi ia sînge.

g) așîderea cărora să simte pielea pre din afară că ei cam aspră cănită de spurcăciunea acrimiei sudorilor, cu luare aminte rînduesc scaldă de doao sau trei ori, în apă caldă urmînd cu scăldătura până cînd să va fi muiat pielea cea mai nainte aspră și sudorile cele zătîcnite slobde fiind au început a să porni din piele afară a curge.

d) Atunci după toate acestea inainte trimisă învățături, această unsoare în potriva sfranțului supt cea după învățătura descoperită din jos, mam obicinuit a rîndui.

e) *Unsoare în potriva sfranțului*

Ia Argint viu prea curăsit funt j
terpentină de Veneția unții iiij
untură de porc proaspătă funt 1/2

Mestecate să să pisăze în mojaru de marmură cu pisălog de lemn în patru ceasuri, și pisînd neîncetat să adaugi în dărăburite părți încă doi funți și așa toate aceaste adaugeri de untură, să le strujești în 140 de ceasuri. Dară fiind această strujire sau pisare cu adevărat uricioasă și cu osteneală, cît și spețieri(i) (apotecoreși) sau ai lor năimiți lucrători cari lenevind să numai a patra parte din vremea cea hotărîtă, supt care sar fi căzut să o piseze, să muncesc a pisa și așa cea unsoare fără folos și netrebnică rămîne. Despre toate aceste întîmplări încredințîndu-mă eu citui spre trebuința săracilor mie bolnavi de lipsă, însuș întru sudoarea mînei mele vreo cățiva funți în casa mea o gătesc.

j) din această unsoare luînd o drahmă și jumătate sau 2 drahme o jumătate de lot și după usebirea temperamentului și luarea aminte cît de tare au pătruns sfranțul pre bolnavul și așa în dz) tîiu trei zile una după alta înaintea focului sau a cuptorului încălzit, însuș bolnavul, cu mîinile sale săși ungă tăpile picioarelor, frecîndusă până cînd vor fi supt, vasăle unsoarea cu care sau uns, iară a 4-tra sau a 5-cea zi să nu să ungă, că a șasa zi rînduesc o laxativă din cele mai sus scrisă ca să ia bolnavul supt numărul 1-tăiu, al 2-lea sau al 3-lea, urmînd învățături(i) ce am arătat.

z) A 7-tea a 8-ta și 9-ua zi după aceea învățătură și cu cea măsură de unsoare, ungînduși brațele mîinilor să odihnească a 10-cea a 11-cea zi, că a 12-cea zi iarăș rînduesc o laxativă din cele mai nainte zisă, la învățătura ungerii pulpelor, scăldăndusă preste toată curgerea aceștii vremi tămăduitoare totdeauna spre mai nainte de culcat, în apă de tăriță, sau în apă caldă, stînd până în genunche un ceas întreg în scăldătură asudă prîmenindusă în izmene spălate.

Că prin această scaldă nunumai să deschid vînuțale pulpelor în care stă zătîcnită unsoarea cu care sau uns, ci încă și umejiunea din părțile cele deasupra și la cele din jos părți o trage scaldă.

Pentru că argintul cel stăns și odată trimis prin vasele cele sorbitoare (zasutoare) întră în singe, și afară de puterea sa, care are a potoli acest fiel de boală (de cumva nu ar urma să să scalde) ar zidări ghindurile cele scutitoare și ar pricinui cea nefolositoare puturoasă și nesuferită scuipire care nu numai întârzie tămăduirea, ci încă poate prebolnavul în foarte mare slăbiciune arunca.

c) Deci urmînd întru toate după methodul ungerii, frecînduși brațele și nepărăsînd sara scaldă, în ziua cînd să unge să să primenească în cămașă albă spălată și așa aci pulpele, aci brațele ungânduș să împlinească toate ce sau zis până cînd această încălătată boală ar fi început să dea dosul.

i) 19, 18 până în 24 de ungeri sau mai mult de 26 sau 28 nu am găsit a fi de lipsă pentru aceia după a temperamentului usebire și a sfranțului încălzire trebuiaște și cu unsoarea a urma că aceasta va sterpi puterea sfranțului cea înradăcinată.

k) Iară ca să nu să zăticnească sudoarea, că eșind ia, scoate și argintul cel stins din trup afară după ce șau isprăvit el a sa folositoare lucrare, prin care zăticnire a sudorilor argintului cel stins și alte feliuri de boale ar pricinui; cum sînt frigurile, dureri revmaticești, adecă; dureri în cheaiăturile oaselor, colică, încuieturi sau urdinări necontenite și alte neîndemîinate boale, am găsit de lipsă ca să rânduiesc acest decoct înblînzitoriu, și suptiitoriu umejunilor celor acre și necurate care din aceaste rădăcini: *de brustur*, *de steve ascuțită*, *den rădăcină de săpunel* să gătēște luând numai dintre un fiel o mînă de rădăcină să o ferbi într-o cupă și jumătate de apă până va rămînea să bea necurmat dintrînsul.

Cei din fire grețoși să bea în locul acestui decoct, această *beutură* din *orez sau de malt gătită din care și o lovică⁸⁹ să fierbe*, *afară de această beutură mazăre de cîmp, linte sau ovās*, care tot întru acel chip să gătēște să bea pā necurmat comendeluiescu.

l) Dară supt toată curgerea cea orănduită spre vindecarea bolnavilor, de frigu uni(i) ca aceia foarte să să ferească. Iară ca să nu să inpiecede bolnavi(i) în trebile căsi(i), și ale cîmpului, care ar zăticni hrana cea de toate zilele, poate în toată vremea călduri(i) cea frumoasă a primăveri(i), a veri(i) și a toamnei, tot félul de muncă a lucra, numai de aerul cel réce neguros și umedos să să păzească.

m) Prin aceaste de sineși unșoare învățături, și cu preț lezne să-vîrșite tămăduiri, mulți oameni tineri, fomei îngrecate, și slobode, înainte dătătoare de țîță dinpreuna cu cugători(i) la piet (sic. = piept) de această

⁸⁹ Sic! În textul latinesc al lui Etienne: de qua Cerevisia paratur.

puturoasă, și prea scârnăvă boală acătătoare de săvârșit sau mîntuit, cît nice urmă pătimitoare de răutatea aceștii cumplete umejuni întrînșii nau rămas.

n) Numai de cumva sar ivi sémnele porniri(i) scuipitului, care, le vestéște ghindurile fâlcilor umflate fiind și gingeile céle moi, și mai vîrtos aburul cel din gură puturos răsufllătoriu arată cum că din unsoarea cea trebuită sau scornit toate aceste pătimitoare întîmplări, pentru aceia de loc să să contenească supt surgerea scuipitului de a să unge ci ca să i să tragă această înrăutătită scuipire spre părțile céle din jos, rînduiesc ca să ia o laxativă de supt litera B numărul al doilea, al 3-lea și așa făcînd să urmeze după obicei cu unsoare a să unge, precum am învățat.

o) De cumva lăngă toată această îndreptătoare și de trebuință pază din înșășita fire, sau din a temperamentului atárnare sau doară și din netrebnică unsoare nefiind argintul cel viu după cuviință stins, tot sar porni scuipirea cu bale, atunci în grabă să să gărgărească cu această gargarizmă care cu putearea lucrări(i) ei va șterge puturoasăle bale ale scupătuțului și va întări și părțile guri(i) și ale gitlejului. Vezi litera p spre stînga.

p) Număru 1-tăiu

Gargarizmă gîngașă întăritoare

Ia foi de jale mină 1/2
 flori de soc mină j
 Piatră acră crudă pisată granuri xij
 apă fierbinte dă fintină funt j
 mestecate să stea înfundate în apă o jumătate de ceas, apoi să o străcuri și în apa cea străcurată să adaugi
 miere curată unție j
 cu această gargarizmă săș(i) gărgărească bolnavul în tot ceasul gura și gitlejul.

Numărul 2-lea

Gargarizmă întăritoare și odihnitoare

Ia rădăcină de Nalbă mare unție j
 rădăcină de tormentilă unție 1/2
 tăiate și mestecate să să fearbă în 1 1/2 de fiertură de cup(ă) de apă până va rămînea un fiertura și străcurînd să adaugi miere curată ... unție j
 mestecate să să trăbuiască ca mai sus.

aa) Acum săvârșînd învățătura tămăduirii sfranțului cea deobște, trecem la cea deosebi lecuire, pășînd întăi la boala sculamentului cea

veninoasă, adecă umflătura sau curgerea puroiului din țevia bărbătească, care boală în trei cursuri să înparte, și doftorul procopsit între științele sale dei iaște voia ca să tămăduiască cu norocire boala aceasta, la toate aceste trei curgeri a lua sama datoriu iaste.

bb) Întiul curs al sculamentului să cunoaște din durerea arzătoare a udului când îl sloboade; din scularea și întinderea cea cu durere a mădulariului căreia aorea strîmbat la vîrf tremurînd pentru durerea cea arzătoare, aceste întâmplări vestesc semnele cursului celui dintăiu.

vv) Acest curs — să tămăduiască cu doftoriile cele vestite potolitoare de aprindere cum sînt decoctumurile cele moitoare din rădăcină de nalbă, de salep, de lemn dulce sau foi de nalbă mare, de nalbă mică care să gătesc tăiate sau foi, luînd o mînă de rădăcini le fierbi într-o jumătate de cupă în apă până va rămînea $\frac{2}{3}$ parte, și să bea dintrînsa ca din băutură obicinuită preste zi sau se ia emulsie făcută din lsemință dă peapin, de bostan, de lubeniță sau din simburi de migdale dulce luînd o mînă din oare carea sămîntă, o strujești întrun mozariu de marmură, turnînd încetișor o jumătate de cupă de apă preste strujitură mestecînd neîncetat să străcori laptele și să dai să bea din această Emulsie sau din acest lapte în totceasul câte un filingian; iară de cumva nu va avea patima incuietorii udului, poate întro zi și o $\frac{1}{2}$ de cupă să ia, numai să adauge în străcurătura aceasta și doi loți de salitră curată.

gg) De carea cumva ar fi țevia mădulariului vîrtoasă și încordată, simțînd când o atinge dureri, și lăngă acēste din destul trebuite doftorii, neslăbindusă mădulariul, atunci să șil scalde întrun decoct din cele mai nainte rînduite alinătoare calde, sau în lapte cald după 2 ceasuri, țîind mădulariul o jumătate de ceas în scăldătură. Iară a 4 *tra* sau 5 *cea* zi să ia o laxativă care stau deasupra supt litera b număr al 2 *lea*.

dd) Potolit fiind cursul cel dintăiu al aprinderi(i) care din alinarea durerilor, din puroile cele galbine lipicioase ce pică din țevie, din slobozirea udului cea fără dureri, și din cea nu prea adease ori sisilire spre udu, pre lîngă acestea tot să ia bolnavul de doao ori înnainte de amiază, și după amiazi, iară de doao ori în trei zile una după alaltă, doao pilule din acēste mai jos scrisă, iară a patra zi dau laxativa cea de supt numărul al 2 *lea* al literii B iară a 5 *cea*, a 6 *ea* zi, numai decoctumul rînduiescu, a 7 *tea*, 8 *ta*, și a 9 *a* zi poruncesc de iau pilule dinpreună și decoct, a 10 *lea* zi iară dau laxativa cea de supt B număr al 2 *lea*, schimbănd și trăînd, aci cu pilulele, aci cu laxativa pînă cînd puroile ce pică din țeava să vor fi mai înălbit.

Ia Extract de cucută $\frac{2}{4}$ lot sau drahme ij

Extract de gratiolă XXXX

Kalomel dulce granuri xij

terebintină de Veneția cîtui destul, ca să fie pilule și o pilulă să fie din doao granuri făcută, stropindule cu praf de lemn dulce ca să nu să lipească una de alta, să să dea în cutăe și să ia ca dintrînsele dă doao ori înnainte de amiazi, și după amiazi iarăș de 2 ori totdeauna cîte 2, sau 3 pilule.

ee) Iară cursul cel depre urmă a sculamentului, cînd materia încă să începe a să înălbi, și înpuținîndușă mai virtos dimineața picînd, și alinate fiind toate durerile, atunci rînduesc doftorii cele întăritoare și valsamicești în usebite feluri după îndeminarea bolnavilor și a lor poftă precum sînt:

hh) *Mixtură de întărire*

Ia rădăcină de tormentilă unții 1/2
 apă de fîntină cupă 1/2 fti iij
 să fiarbă dinpreună pînă va rămănea jumătate și strecurînduo să adaugi sirup de coji de Naramză suc de țitroane unții j
 tinctură de antimonium lot j cu drahme ij
 amestecate să ia în toate 2 ceasurile doao linguri dintrînsa *Pilule de întărire valsamicești*

Ia tămie albă lot 1/2 sau drahme ij

Măsticăn (sacîzu) lot 1/4 drahme j

Terpentina de Veneția citui de trebuință ca să fie pilule de 2 granuri de mări, apoi să stropească cu praf de lemn dulce ca să nu să lipească și să ia dintrînsăle de trei patru ori în zi patru pilule.

Alte pilule de întărire valsamicești și deschizătoare

Ia răsuri de oțal în torsură de măr gătită⁹⁰ . . . drahme ij

Extract de rabarbără (revent) drahmă j

Gumă de zmirnă grănuri XXXX

Terpentină de Veneția citui destul ca să fie pilule, luîndule precum cele din sus.

dz dz) tot cu aceste doftorii să tămăduescu și boalele fomeiești, cum iaste curgerea cea albă sfrînțită a fomeilor, așîșderea și gonoreia cea veninată a bărbaților.

zz) La care și umflăturile cele vărtoase ale boaselor sfrînțite fiind, și durerile ochilor din iuțimea umejiuni(i) Sfranțului scornite tot acea rînduită tămăduire să o păzească.

Cu cît mai virtos argintul cel viu stins în unsoare ori în ce fiel ar fi gătat; în cursul cel dintăiu al aprinderi(i) nice decum cu dînsa să nu să ungă, ci numai atunci să trăiască cu dînsa, după ce să va fi potolit toată aprinderea, că altmîntrelea, multe feluri de boale sfrînțite sar plămădi, cum sînt umflăturile vaselor, încrețitura peli(i) care acopere mădulariul bărbătesc, și alte noduri, sau crescături, pre trup eșite, care boale, ceru ca să fii un doftor sau un hirurg de față, împlinind negreșit și bolnavu(l) toate cele poruncite de doftori, spre binele și însănătoșirea lui.

Zlagna, în 20 de Iulie 1793

ANDREIU ETIENNE

⁹⁰ Ferrum pomatum, Mars pomatus.

Scrisoarea lui Iordache Balș către Ioan Piuariu Molnar

Domniei sale Sinior Ioan Molnar de Milershaim doctor și profesor cu dragoste și cu fericire sint.

Dle Sinior Molnar prefesor cu multă dragoste și cu fericită sănătate mă inchin dsale întâi cercetez pentru dorita me sănătate a d-tale ca înțelegînd că să află întreagă să mă bucur după aceasta fiindcă m-am înștiințat dela dumnealui domnul secretariu Balomiri, că d-ta ai să vi pără (sic!) la marginile Moldovi pretrecînd pe fiiu d-tale care merge în Tara Leșască. Foarte m-am bucurat pentru aciasta dorind mult ca să ne videm. Și te rog Sinior Molnar ca să binevoiești a face osteniala să vi pe aice. Și de aice poți d-ta a merge pe la Oituz cu toată odihna d-tale nu mai te rog să-ți faci într-alt chip ca să vi pe aice, ca să vorbim și pentru ochiul meu căci s-au întunecat cu totu. Vrînd Dumnezeu să punei la cale ca să-mi fac operație la vreme cuviincioasă. Deosebit pentru o păreche ochelari cam verzi ce am poftit pe secretariul Balomir (?), de ai scris d-ta poftesc să faci bine am trimiți sau am aduce singur, osăbit poftesc pă d-ta să-mi trimiți o steclă ca aceia ce mi-ai trimis cam să țin în mină de vād cu ochiul cel care am făcut operație. Doar a fi mai mare și mai bună decît aceia sau măcar și 2 steclă să fie încît s-ar putea mai bună fiindcă stecula aceia care ne-ai trimis mi-au priit mare lucru la vederi și alte nu mai am și foarte mă vād îndatorit atît cu venire d-tale cum și cu trimitere steclilor și unde veți rîndui d-ta voi răspunde plata atît pentru acești steculi de acum cum și cele care m'ai trimis mai înainte. Pentru care nu mi-ai scris nimică pără acum cît să plătesc n-am plătit. Poftesc să aibu știri și aștept cu bucurie bună venire d-tale. Și poftesc să aibu răspunsul d-tale.

1803 iulie 28.

Domniei tale bun prieten și gata sluga

IODACHE BALȘ⁹¹

⁹¹ Ținem să mulțumim călduros și pe această cale tov. Pompiliu Teodor și Nicolae Edroiu pentru revizuirea și corectarea descifrării manuscriselor cirilice, precum și tov. Gabriela Rusu pentru migăloasa transcriere a textelor.

Lucrarea noastră a fost depusă spre publicare în anul 1967. Unele comunicări preliminare cu privire la manuscrisul „Method“ a lui I. Piuariu Molnar s-au făcut de către noi încă în anul 1967 (vezi nota nr. 16). Această lucrare a fost recenzată de Revue roumaine d'histoire (tom. VII, 1968, nr. 2 p. 306).

Despre traducerea de către I. Piuariu Molnar a lucrării lui S. Zeller von Zellenberg, despre unele călătorii ale sale în Moldova, precum și despre cererea sa ca S. Csipkés să fie trimis în Moldova, am făcut de asemenea comunicări preliminare apărute și în tipar în cursul anului 1969 (vezi nota 53).

NEUE BEITRÄGE ZUR BIOGRAPHIE UND TÄTIGKEIT IOAN PIUARIU — MOLNARS

ZUSAMMENFASSUNG

Ioan Piuariu, geadelt Molnar von Müllersheim, der ersten Wiener Medizinischen Schule angehörend, ist eine bedeutende Persönlichkeit des Kulturaufstieges der Siebenbürger Rumänen am Ende des 18-ten Jahrhunderts. Sein Name gilt als einer der Förderer der sogenannten Siebenbürger Schule, eine Bewegung der Aufklärung und der kulturellen Renaissance des Rumänentums in der Habsburger Monarchie. Für unsere Medizingeschichte ist er von grundlegender Bedeutung: Er war der erste Siebenbürger Rumäne Arzt mit akademischem Grad, ein bedeutender Augenspezialist, Landesaugenarzt und Professor an der 1775 gegründeten Medizinisch-chirurgischen Lehranstalt zu Cluj (Klausenburg). Über seine bedeutende praktische augenärztliche Tätigkeit liegen aus letzter Zeit interessante Dokumente vor, doch fehlte bisher eine eingehende Kenntnis seiner medizinisch-literarischen Tätigkeit in rumänischer Sprache. Bis vor kurzem schien es, dass er nur seine „Paraenesis ad auditores Chirurgiae“ (1793) in lateinischer Sprache gedruckt hat. Neue Forschungen in Archiven zeitigten bisher nicht bekannte Informationen, die ein unerwartetes Licht auf seine Versuche, eine rumänische volkstümliche Terminologie auf dem Gebiet der Heilkunde zu schaffen, warfen. Es handelt sich um zwei Übersetzungen in rumänischer Sprache, die er im Auftrag unternommen hat. Beide sind aber nicht gedruckt worden. Die erste Übersetzung ist ein Rundschreiben aus 1793, verfasst von seinem Kollegen an der Medizinisch-chirurgischen Schule, Andreas Etienne, über eine volkstümliche Methode zur Behandlung der Syphilis. Im Nachtrag wird der Text dieser Arbeit veröffentlicht, mit Kommentaren und Erklärungen. Die Analyse der von Piuariu geschaffenen rumänischen ärztlichen Terminologie zeugt von einem feinen Sprachgefühl des Autors, der es verstanden hat, sich von allen Übertreibungen der latinisierenden rumänischen zeitgenössischen Schriftsteller fern zu halten. Archivalische Daten überliefern uns, dass Ioan Piuariu gegen Ende seines Lebens im Auftrag des galizischen Guberniums ein grosses medizinisches Werk der Wiener Schule gleichfalls übersetzt hat. Es handelt sich um des Wiener Professors von Zellenberg (Johann Zeller) „Lehrbuch der Geburtskunde“. Wir wissen aus den archivalischen Daten, dass Piuariu die Übersetzung abgeliefert hat, leider ist es uns aber bisher nicht gelungen, trotz vielseitiger Nachforschungen, das Manuskript selbst aufzufinden.

Auf jeden Fall ist es nunmehr klar, dass die bisher vertretene Ansicht, dass in der rumänischen Medizingeschichte die Anfänge der Festlegung einer Fachterminologie erst in der ersten Hälfte des 19-ten Jahrhunderts beginnen, nicht mehr Geltung hat; sie müssen um mindestens 30 Jahre, auf das Ende des 18-ten Jahrhunderts, rückverlegt werden. Somit ist Ioan Piuariu, Bahnbrecher auf mehreren Gebieten der rumänisch-siebenbürgischen Kultur, auch in dieser Hinsicht ein Eröffner neuer Wege.

TEHNICA MINIERĂ DIN TRANSILVANIA ÎN SEC. XVIII

— Inovații și inovatori —

DE

AL. NEAMȚU

În secolul al XVIII-lea a avut loc o apreciabilă dezvoltare a forțelor de producție prin promovarea unor inovații tehnice. Pasiunea pentru mecanică, generată nu numai de cauze de ordin material ci și de curiozitatea spiritului, începe să coboare pînă la lucrătorul de rînd, care caută să amelioreze și să mecanizeze operațiile obișnuite. Inovațiile devin uzuale, un ritm nou se imprimă forțelor de producție. Și aceasta în primul rînd în *minerit și metalurgie*¹.

În Transilvania se poate constata în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea o dezvoltare considerabilă a întreprinderilor metalurgice. În anul 1763 fiscul a construit o topitorie de tip nou la Certeje (Hunedoara), pe moșia lui Francisc Barcsai. Importanța acestor topitorii, cu o capacitate mai mare, pentru dezvoltarea mineritului a fost subliniată și de decretul regal din anul 1764. Prin construirea noilor cuptoare de topit, minereul cu conținut mai sărac, care era înainte respins de către oficiul de schimb, era prelucrat și utilizat acum de noile topitorii și în felul acesta minele care aveau minereu cu conținut mai sărac își sporeau și ele rentabilitatea.

De altfel preocuparea fiscului pentru sporirea capacității acestor cuptoare de topit minereul o întâlnim încă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Astfel la 13 august 1723, trimisul Cămarii regale din Zips, Ioan Ferney, relatează, printre altele, următoarele în legătură cu minele din Baia Sprie: „Proprietarii de mine de aici, care cultivă cu mare trudă și cheltuială minele, s-au arătat foarte nemulțumiți de faptul că atunci

¹ Într-un doc. din 27 iulie 1778, dat în Zlatna, judele montanistic Francisc Kibling de Löwenfeld, adresîndu-se Tezauriatului din Sibiu arată că mineritul a făcut progrese mari în Transilvania, prin utilizarea unor discipline noi în tehnica minieră: „... arte geometrica, hidraulica, pyrotehnica et pneumatica...” Arh. Stat. Cluj, fond. M.T. doc. nr. 334/1778.

cînd transportă minereurile extrase, la topitoria orașului, sînt siliți să stingă adesea cuptoarele, din cauza micimii acestora, astfel încît partea lor de minereuri, destul de mare, rămîne în cuptor... spre marea lor pagubă și nedreptate. Pentru ca din această cauză, — continuă raportul — amintiiții proprietari de mine să nu deznădăjduiască și să nu părăsească exploatarea minelor spre paguba chiar a majestății sale, să binevoiască domniile voastre să dea astfel de dispoziții, prin care să se construiască un cuptor mai mare și mai rentabil...². Din însuși textul raportului rezultă că și fiscul era interesat să satisfacă această cerere, așa încît nu trebuie să ne mire graba cu care acesta a încuviințat, la 23 octombrie 1723, construirea unui nou cuptor de topit, avîndu-se în vedere profitul mare ce l-ar putea aduce acesta ambelor părți³.

Preocuparea Curții de la Viena pentru îmbunătățirea tehnicii miniere în Transilvania se accentuează însă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai ales după pierderea, în anul 1764, a Sileziei. Lovitura economică pe care a primit-o în acest an imperiul habsburgic, a căutat s-o atenueze printr-o serie de măsuri menite să ducă la intensificarea mineritului din Transilvania. Așa se explică faptul că, după această dată, se înregistrează o creștere considerabilă a numărului de steampuri (*molae contusoriae*)⁴ necesare pentru zdrobirea minereului, precum și a „cohurilor“ (*ustrinae et liquatoriae*)⁵ necesare pentru topirea metalelor. De asemenea crește și numărul spălătoriilor de aur (*lavacra* sau *Wasch-*

² „Urburarii hujates fodinas magnis fatigiis et sumptibus excolentes in eo semet summpere injuriatos exponant, quod dum ad ustrinam liquefactoriam oppidi erutas et purefactas mineras adferant, ob exiquitatem, fornaces liquefactoriae saepius extinguere cogantur, ita ut non contemenda minerarum suarum pars in fornace maneat, quae demum pro parte oppidi applicatur cum injuria et damno ipsorum non postremis; ne itaque ob id praeatacti urburarii animo despondeant et cum damno etiam suae majestatis culturam fodinarum derelinquant, velint generosae dominationes vestrae eos instituere ordines, quo fornax adhuc una major et commodior erigatur...“ (Arh. St. Cluj, fond Baia Sprie, anul 1723, f.a.).

³ „Ne modo praevio aggravati, iu ulteriore cultivatione animo despondeant, aerariumque regium ab iis cedente quopiam emolumento privetur, oppidum Felsöbanya eos instituet ordines, quo fornax adhuc una liquefactoria eaque major et commodior errigatur“ (Ibidem. doc. din 23 octombrie 1723, f.c.).

⁴ Iată descrierea acestor steampuri într-un tratat de drept minier de la începutul sec. XIX: „*Molae contusoriae seu stompae (vulgo) sunt aedificia manipulationis montanae quibus mediantibus viliores venae mineralis conteruntur et in farinis rediguntur, eo fine ut dilutis et segregatis aquae adminiculo haeterogenis terrae particulis metallum elici possit; constitutivae partes hujusce machinae sunt: rota, axe provisae, qua posteriore mediante sagitae plures, vel pauciores pro quantitate aquae rotam impellentis, modulatae apud nos plerumque 6, rarius 9, rarissima 12 agitantur*“. Cf. Al. Sófávi, *Principia juris metallici in usu Transilvaniae*, Cluj 1934, partea a III-a, p. 95.

⁵ Iată și descrierea acestor „cohuri“, din același tratat: „*Ustrinae et liquatoriae; harum priores urendis et macerandis beneficio ignis mineris, taliterque educendis vel reducendis metallis; posteriores vero eo deserviunt ut liquefactis et in fluidum redactis venis sabulisque mineralibus, metallum a haeterogenis particulis, cum eodem chemice unitis, e principiis specificae gravitationis avellatur et separatur*“. Ibidem.

werke)⁶. Creșterea numerică a utilajului necesar industriei extractive este însoțită însă și de o creștere calitativă, care va consta în îmbunătățirea procesului tehnic al producției.

Tehnica minieră cunoaște două faze principale tradiționale: una în interiorul minei, care constă în operația de săpare și de extragere a minereului din puturi și galerii, și o altă fază la exteriorul minei, care constă în operația de prelucrare a minereului pentru a se obține metalul curat.

Ce probleme se puneau în legătură cu prima fază? După ce, prin săparea straturilor de pământ, minerul ajungea în galerii la filoanele metalice, se punea problema transportării la exteriorul minei a minereului obținut cu ajutorul explozibilului și a uneltelor manuale (ciocane, unelte de fier etc.). Uneori adâncimile și distanțele subterane, de la care trebuiau transportate acestea, erau considerabile, ajungând la sute de metri, cum era cazul la cea mai mare întreprindere minieră din acea vreme, minele de la Săcărimb. În scopul ușurării transportului de minereu, se folosesc sistemul scripeților. Vasul cu care se scoatea minereul era prevăzut la fund, în exterior, cu două cîrlige care, atunci cînd vasul ajungea plin la exteriorul minei, erau prinse de două lanțuri ce atîrnau de bara de susținere a scripetului și astfel deșertarea vasului se făcea oarecum „automat”⁷.

În ceea ce privește transportul prin galerii și puturi la distanțe mari, în afară de transportul manual efectuat cu ajutorul unor vagonete împinse pe șine de lemn, de minierii transportatori numiți „hontari”, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea s-a introdus la minele din Săcărimb un procedeu tehnic mai rentabil prin folosirea tracțiunii animale la sistemul scripeților⁸. Folosul adus de această inovație, după însăși constatarea administratorului minei din Săcărimb, Felix Franzenau, care a introdus acest procedeu, consta în economisirea de timp și de forță de muncă⁹.

Se știe că apa care năvălea de multe ori în galeriile minelor constituia o piedică serioasă pentru lucrările miniere. Pentru înlăturarea acestui obstacol s-a introdus folosirea pompelor hidraulice purtate tot cu tracțiune animală. Același administrator al minelor din Săcărimb, Felix Franzenau, a introdus la această exploatare o mașină de pompat cu piston (*Hebmaschine*), care în caz de nevoie putea fi adaptată și la operația de

⁶ Tratatul de drept minier din 1834, prezintă astfel aceste spălătorii de aur: „*Lavacra (Waschwerke) sunt machinae et praeparata, ad fodinalem culturam spectantia, quibus mediantibus minerae a coeno, ipsis adhaerente, abluuntur et repurgentur, sicque ad cambionem ustrinalem praeparantur*”. *Ibidem*.

⁷ Cf. Felix Franzenau, *Systematische Beschreibung des Bergwerks Szekeremb oder Nagyag, 1806*. Ms. la Arh. Stat. Cluj, fond M.T. nr. 1528, Tabela XV.

⁸ Cf. *Ibidem*, Tabela III.

⁹ *Ibidem*, § 36.

evacuarea a minereului din galerii¹⁰. Capacitatea de evacuare a acestei pompe hidraulice este calculată la 4 800 de găleți în 24 ore¹¹. Încă în anul 1763 se prevedea printr-un decret ca să fie trimiși în Transilvania specialiști pentru nevoile acestor „mașini hidraulice” (*Hebmashine*)¹².

După ce minereul era scos la suprafață, începea faza a doua a procesului de producție, adică prelucrarea acestui minereu în scopul extragerii aurului sau a argintului curat. În acest scop prima fază era aceea a zdrobirii minereului pentru a se elimina diferitele roci și impurități cu care erau amestecate metalele prețioase. Zdrobirea sau pisarea minereului se făcea la așa-numitele steampuri sau „mori de pisat” (*molae contusoriae vel stompales*). Steampurile erau asemănătoare morilor de apă, cu roți prevăzute cu niște „săgeți” care loveau și zdrobeau minereul. Steampul era format dintr-un ax orizontal, cioplit din lemn și prevăzut cu niște dinți sau țepi care, prin învîrtire, ridicau și scăpau, pe rînd, niște săgeți perpendiculare peste minereul pe care trebuiau să-l zdrobească¹³. Steampurile erau puse în mișcare de forța hidraulică. Ele erau construite în regiunile miniere, pe marginea apelor, pentru a folosi energia hidraulică a acestora. De multe ori însă apele secau vara din cauza secetei, iar iarna înghețau din cauza gerului, ceea ce provoca încetarea activității steampurilor. Acest neajuns a fost înlăturat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea prin construirea de tot mai multe lacuri artificiale în care se strîngea apa rîurilor în vederea asigurării funcționării regulate și, pe cît posibil, permanente a steampurilor în cea mai mare parte a anului. În urma măsurilor luate în anul 1764 aceste lacuri de acumulare, care asigurau apa necesară funcționării steampurilor, au fost înnoite și mărite. De altfel, după această dată, vor apare și unele încercări de perfecționare a steampurilor, în sensul înlocuirii forței hidraulice cu o forță mecanică. De asemenea se vor aduce îmbunătățiri și în mijloacele de transportare a minereului la steampuri pe terenuri accidentate, introducîndu-se un sistem de vagonete care circulau pe bază de scripeți¹⁴.

Minereul trecut prin steampri, ajungea la spălătorii, unde se eliminau impuritățile cu care erau amestecate metalele prețioase. În această direcție tehnica minieră din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea înregistrează progrese vădite, prin construirea unor noi tipuri de „mașini de spălat aurul” puse în mișcare de forța hidraulică (*Waschwerks Maschine*). Un asemenea model de mașină a construit însuși administratorul minei din Săcărîmb, Felix Franzenau, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea¹⁵.

¹⁰ *Ibidem*, § 39—40; Tabela IV și V.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Arh. Stat. Cluj, fond M.T., doc. nr. 24/1763.

¹³ Cf. Felix Franzenau, *op. cit.*, Tabela VI.

¹⁴ *Ibidem*, § 106, Tabela XV.

¹⁵ *Ibidem*, § 42 și urm. Tabela VI, VII și XVIII.

Un alt model de „mașină de spălat aurul” (*Siebsätzmaschine*) a construit și *Johann Huber*¹⁶ și el slujbaş al minelor din Săsărimb. În ce privește avantajele noului procedeu de spălare a aurului cu „mașina”, în raport cu vechiul procedeu al spălării cu mîna, este concludent să cităm însăși aprecierea făcută de administratorul minei, care spune: „Această mașină este mai rentabilă nu numai în ceea ce privește numărul personalului, unde se economisesc 14 oameni, ci și în ce privește cantitatea extragerii de minereu, deoarece în același timp se spală cu două treimi mai mult decît prin vechea manipulare”¹⁷. De asemenea administratorul minei subliniază și calitatea superioară obținută prin spălarea cu „mașina”¹⁸. Comparînd spălarea aurului la șteampuri cu spălarea acestuia după noul procedeu, același administrator declară următoarele: „16 șteampuri nu sînt în stare să aducă, în același timp, atîta folos, cît aduc două mașini de spălat (*Waschwerke*)... și care, în timp de 24 ore, consumă numai 10 000 găleți de apă, față de 59 000 de găleți de apă cît consumă un șteamp”¹⁹.

Ultima fază prin care trecea minereul era aceea de topire, care se făcea în cuptoare speciale, „cohuri”. În a două jumătate a secolului al XVIII-lea numărul acestor „cohuri” crește simțitor, îmbunătățindu-se în același timp și calitatea lor prin creșterea capacității de prelucrare. Pe lângă topitoriile de la Zlatna și Certeje se construiesc „cohuri” și la Baia de Arieș pentru nevoile mineritului de aur de pe domeniul Zlatnei. Cohuri se construiesc însă și în domeniul metalurgiei feroase. Asemenea „cohuri” cu o capacitate mai mare pot fi găsite pe domeniul Hunedoarei. Documentele de arhivă amintesc la anul 1787 despre construirea unui asemenea cuptor de topit fierul (*Flossofen*) la *Toplița*²⁰. În același an, la 24 ianuarie 1787, sînt întocmite proiectele și devizul pentru construirea a două „ciocane hidraulice” (*Zerrenhammer*) la Plosca, tot pe domeniul Hunedoarei, necesare prelucrării fierului. Potrivit proiectului, unul din aceste ciocane hidraulice urma să fie deservit de trei focuri și costa 3 349 florini 18 creițari, iar al doilea de două focuri și costa 3 095 florini 39 creițari. Schița acestor ciocane ne arată că avem de-a face cu întreprinderi metalurgice care tind să-și mărească capacitatea pentru a putea face față producției de fier în continuă creștere²¹.

În regiunea minieră a Banatului, de asemenea, au fost construite topitorii la Oravița, Sasca, Moldova Nouă, Bocșa Montană și Reșița. Pe la 1776 exista la Reșița un cuptor mare unde era transportat spre topire minereul de fier extras din minele aflătoare în districtul montanistic

¹⁶ *Ibidem*, Tabela VI.

¹⁷ *Ibidem*, § 44.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, § 52.

²⁰ Arh. Stat. Cluj, fond M.T., doc. nr. 420 din 18 ian. 1787. Cf. și doc. din 20 ianuarie 1787.

²¹ Arh. Stat. Cluj, fond M.T., doc. nr. 422/1787.

Dognecea²². De asemenea un cuptor înalt funcționa și la Bocșa Montană²³. În aceeași vreme sînt menționate întreprinderi pentru prelucrarea fierului la Reșița și Oravița²⁴.

„Uzinele“ de la Reșița au început să fie construite în anul 1769. La aceste „uzine“, după ce fierul era scos din prima topire, era transformat în oțel. Iată cum descrie Grisellini această operație la „uzinele“ din Reșița de acum aproape două veacuri: „Spre a fi transformat în oțel (fierul) se bate cu ciocanele în drugi, apoi se așază pe o vatră specială pentru ca focul să poată fi cît mai mult concentrat. Toată arta pentru fabricarea oțelului constă în regularea focului; în instalația suflătoarelor; în precauția cu care la timpul potrivit se aruncă drugilor înroșiți zgura trebuincioasă; în a scoate drugii la timp potrivit din foc și a-i băga la timp în foc; în repetată și neconținută batere cu ciocanul și în răcirea în albia cu apă, în care de asemenea se obișnuiește a se pune zgură. Eu însumi — continuă Grisellini — am văzut toată această operație mult mai grea prin care fierul, după prima topire, se întinde subțindu-se prin baterea cu ciocanele, făcîndu-se în mod iscusit propriu de prelucrare pentru orice întrebuințare“²⁵. Același Grisellini atestă că a văzut fabricîndu-se la Reșița, în această perioadă obuze, ghiulele de diferite calibre, tunuri etc., precum și sobe de fier, căldări, topoare și alte unelte²⁶. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea „uzinele“ Reșița primeau comenzi și din străinătate. Astfel, pentru curtea napolitană, s-au livrat 20 000 de bucăți proiectile pentru tunuri, iar pentru înzestrarea armatei antrenate în războaiele împotriva lui Napoleon s-a furnizat un imens material de război ca: tunuri, ghiulele etc. În 1800 comenzile crescuseră în măsură atît de mare, încît topitoria de la Reșița a fost nevoită să-și instaleze și la Văling un ciocan de laminat, cu două cuptoare de încălzit²⁷.

Grisellini ne dă amănunte și despre fabricarea aramei la „uzinele“ de la Oravița, în „fierăria cea mare“. „Cu ajutorul ciocanelor puse în mișcare prin forța apei arama era bătută în plăci, cazane, tigăi și alte vase mari“²⁸.

Pentru topirea minereului în aceste cuptoare erau întrebuințați cărbunii de mangal. Cărbunii de mangal erau aprinși cu ajutorul unor suflătoare sau foale puse în mișcare printr-un sistem de pîrghii, care, la

²² Fr. Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, traducere de N. Bolocan, Buc., 1926, p. 282.

²³ I. Born, *Voyage minéralogique fait en Hongrie et en Transylvanie*, Paris, 1780, p. 112.

²⁴ Grisellini, *op. cit.*, p. 277. Cf. și Born, *op. cit.*, p. 101.

²⁵ *Ibidem*, p. 282.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Cf. Ing. Ion Păsărică, *Monografia uzinelor de fier și domeniilor din Reșița*, București, 1935, p. 11; vezi și G. Georgescu — Buzău, *Dezvoltarea mineritului în Transilvania în perioada descompunerii feudalismului și apariția relațiilor capitaliste*, în „Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.“, 1957, nr. 1, ianuarie-februarie, p. 191.

²⁸ Grisellini, *op. cit.*, p. 272. Cf. și Al. Neamțu, *Istoricul începuturilor metalurgiei în Banat*. În vol.: *Două secole de siderurgie la Reșița*, Cluj, 1971, p. 27—46.

rîndul lor, erau mișcate de forța apei²⁹. Tot forța hidrolică era folosită și pentru punerea în mișcare a ciocanelor de pe lîngă aceste topitorii. În cazul cînd apa lipsea se întrebuinta forța de tracțiune a cailor sau de mina omului, cum era la Sasca Montană³⁰.

În problema dezvoltării tehnicii, a forțelor de producție, o importanță deosebită o are și creșterea experienței și deprinderilor în muncă a celor care acționează uneltele de producție și de care depinde ridicarea nivelului productivității muncii. Introducerea de metode noi în exploatarea miniere din Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, precum și perfecționarea procedeelor tehnice, reclamau brate de muncă calificate, capabile să mînuiască noile unelte și „masini”. Desi minerii de pe domeniul Zlatnei acumulasera experiență bogată în mestesugul mineritului, totuși lipseau specialiști, mai ales pentru operațiile mai complicate ale procesului de producție. Pentru înlăturarea acestui neajuns, forurile miniere vieneze au adus în Transilvania specialiști din localitățile miniere străine, cu o tehnică mai avansată, unde procesul revoluției industriale era în curs.

Totodată în funcție de noile necesități tehnice ale mineritului, forurile montanistice transilvane au dat și ele o importanță deosebită problemei formării de cadre locale de lucrători calificați. Așa se explică și faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mai ales spre sfîrșitul acestui secol, asistăm la intensificarea învățămîntului profesional atît în Banat cît și pe domeniul minier al Zlatnei, prin înființarea de școli montanistice menite să pregătească cadre corespunzătoare pentru nevoile crescînde ale mineritului. Aceste școli vor deveni cu timpul adevărate pepiniere ale tehnicii miniere.

În același timp, nu se poate trece cu vederea contribuția importantă pe care au adus-o în acest domeniu elementele băstinașe, unii dintre ei oameni simpli, dar cu o îndelungată tradiție și experiență în muncă, care, prin iscusința și priceperea lor, au adus un aport prețios la dezvoltarea tehnicii miniere. Unii dintre aceștia s-au afirmat ca adevărați inovatori, recunoscuți ca atare de forurile montanistice³¹.

De la început trebuie să spunem că preocuparea tuturor acestor inovatori era axată pe principiile politicii Curții de la Viena, care urmărea introducerea de noi metode de exploatare menite să sporească, din motive de loc dezinteresate, randamentul muncii în industria extractivă. Pe această linie, inovatorii urmăreau să aducă perfecționări care se ridice productivitatea muncii și să dea posibilitatea realizării de cît mai multe economii. Astfel, dat fiind faptul că steamurile acționate de apă erau de multe ori așa cum s-a mai arătat, silite să se oprească în timpul verii, din cauza secetei, iar în timpul iernii din cauza înghețului,

²⁹ Arh. Stat. Cluj, fond M.T., doc. nr. 420/1787 și 422/1787.

³⁰ Grisellini, *op. cit.*, p. 276.

³¹ Expunerea noastră se bazează pe un bogat material inedit aflat în bogata arhivă a Tezaurariatului Montanistic din Sibiu, pe care în lucrarea noastră o cităm cu inițialele M.T. Ea se păstrează la Arhivele Statului din Cluj.

inovatorii erau preocupați de ideea înlocuirii forței hidraulice cu o altă forță motrice. Cu alte cuvinte, ei tindeau să scoată, pe cât posibil, uneltele de producție de sub dependența forțelor capricioase ale naturii, pentru a le putea dirija după necesități. O altă preocupare a lor era de a găsi mijloace cât mai rapide și ieftine pentru evacuarea galeriilor și a puțurilor de minereu și materiale pietroase, precum și de apa care inunda galeriile și împiedica munca minerilor.

Pe linia acestor obiective se înscrie și inovația „mecanicului” clujan *Samuel Enyedi*, care în anul 1770 a construit o „mașină” de scos apa și minereul din galerii. Este vorba cu alte cuvinte de un fel de elevator (*Hebmaschine*). Despre această mașină să lăsăm să ne vorbească însuși constructorul ei. La 5 mai 1770 mecanicul clujan Samuel Enyedi se adresa forurilor montanistice din Sibiu, cu următoarele cuvinte: „Înalta direcțiune monetară și minieră mă va scuza dacă îndrăznesc să o întrerup de la multiplele ei treburi. Există însă un lucru pe care eu socotesc să-l aduc cu supunere la cunoștința înaltei direcțiuni monetare și miniere, și anume, că eu am inventat o nouă mașină cu ajutorul căreia un singur om este în stare să ridice în câteva minute, din puțuri, o greutate de 20, 30 pînă la 40 de măji. În felul acesta, această mașină ar putea fi folosită perfect și în mine, unde s-ar putea scoate dintr-o dată, din puțurile adînci, mari cantități de moloz și de apă. În al doilea rînd — continuă inovatorul — această mașină, cu puțină oboseală, ar putea fi instalată și la un șeamp, și prin acesta s-ar ajunge ca în timpul verii secetoase, cînd șteampurile sînt lipsite de apă, minerii să-și poată continua munca lor fără întrerupere atît vara cît și iarna. Prin acest fapt s-ar putea îmbunătăți venitul înaltului erariu și al înaltei cămări de schimb a aurului. Această mașină deși se află într-un format mic, totuși se poate ridica foarte ușor cu ea, numai cu ajutorul a două degete (*mit zwei erfordern Fingern sehr leuchte heben*), o greutate de 50 de fonți, lucru despre care am făcut deja o probă la Turda, în fața slujbașilor oficiului sării, unde am avut deplin succes. Prin urmare — încheie Samuel Enyedi —, sper că o astfel de invenție avantajoasă va aduce înaltului erariu foloase mari. . . iar mie posibile avantaje”³².

Fată de o asemenea inovație avantajoasă, forurile miniere nu puteau rămîne indiferente. La 28 mai 1770, Tezaurariatul din Sibiu răspundea mecanicului din Cluj la scrisoarea sa, cerîndu-i să trimită schița și descrierea „mașinii”³³. Tot la aceeași dată, același for montanistic cerea inspectoratului minier (*Oberbergamt*) din Zlatna să trimită un delegat la Turda care să se informeze de la slujbașii ocnelor de sare de

³² Arh. Stat. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 448/1770. Din păcate schița acestei mașini nu se păstrează în arhivă. Cf. *Anexa I*.

³³ „... dass dieser Direction ein Riss und formliche Beschreibung eingesendet werden solle”. Arh. Stat. Cluj, fond. M. T., doc. nr. 448/1770. 3

acolo în ce privește proba făcută de „inovator“, și să vadă dacă această „mașină“ ar putea fi utilizată în minerit³⁴.

La adresa Tezaurariatului din 28 mai 1770, Samuel Enyedi răspunde la 9 iunie același an că, întrucît o simplă schiță și descriere a „mașinii“ sale nu ar fi în stare să scoată în evidență lucrul cel mai important și anume forța mașinii, el este gata să transporte mașina sa la Sibiu și să facă o demonstrație în fața autorităților montanistice. În aceeași scrisoare mecanicul clujean trecea din nou în revistă avantajele inovației sale, subliniind faptul că „această mașină poate ridica dintr-o dată din mine, foarte repede, o cantitate de apă de 80 de găleși transilvane... (*im Stande wäre auf einmal einen Lastwasser von 80 siebenbürgische Eymmer sehr geschwinde zu heben*)”³⁵.

Se pare totuși că forurile montanistice au insistat pentru trimiterea schiței și descrierii acestei mașini, deoarece la 25 iulie 1770 Samuel Enyedi expedia Tezaurariatului din Sibiu această descriere, subliniind posibilitatea construirii unei „mașini“ de proporții mai mari, care ar spori considerabil randamentul inovației sale. În acest sens, bazîndu-se pe calcule matematice precise, el conchidea: „Prin urmare, dacă un om cu forță mijlocie de 50 de fonți, ar trebui să pună în mișcare o astfel de mașină mare, el ar putea ridica cu o asemenea mașină — dacă mașina ar fi potrivită cu greutatea poverii — o greutate de 20 000 de fonți”³⁶. Inovatorul clujean nu uită nici cu acest prilej să sublinieze avantajele „mașinii“, prin care se ajunge, după expresia lui, la o „economie de forță omenească și de timp“ (*compendium virium et temporis*)³⁷.

Documentele din arhiva Tezaurariatului montanistic nu ne permit să urmărim ce s-a întîmplat cu oferta acestui iscusit tehnician clujean al veacului al XVIII-lea, care semnează adăugînd numelui său epitetul de „*mechanicus*“. Probabil că prin străduința sa și prin ingeniozitatea proiectului său el a deschis unele perspective de dezvoltare tehnicii miniere.

Un alt obiectiv urmărit de inovatori era îmbunătățirea șteampurilor. La aceasta se mai poate adăuga și preocuparea pentru îmbunătățirea operației de spălare a aurului în sensul obținerii unui minereu cît mai curat. Materialul documentar din ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea ne face cunoscute realizări considerabile și în acest sens. Se evidențiază în mod deosebit trei figuri de inovatori români din „Țara Moșilor“, *Idu Crăciun*, *Munteanu Urs* și *Constantin Palade*, care s-au

³⁴ „Es wird dahero der Herr Oberamts-Assessor bey seiner dahin Kunft in Thorda sich dieser Maschin wegen bey denen Salz-amts Beamten zu informiren, und nach dem Befund dem Umständlichen Bericht an diese Direction zu erstatten haben, was eigentlich an der Sache seye ob? und weit ersagte Maschin bey dem Bergwesen apliciret werden könnte“. *Ibidem*.

³⁵ Arh. Stat. Cluj, fond. M.T., doc. 530/1770. Cf. *Anexa II*.

³⁶ *Ibidem*, doc. nr. 736/1770 (copie). Cf. *Anexa III*.

³⁷ *Ibidem*.

străduit să construiască noi tipuri de șteampuri și „mașini“ de spălat aurul, pe domeniul minier al Zlatnei³⁸. u

Dar nu numai la minele metalifere se poate constata o îmbunătățire a tehnicii de extracție și prelucrare. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea actele vremii atestă asemenea perfecționări ale tehnicii și pentru *ocnele de sare*, unde se știe că procesul de producție era mult mai simplu și puțin pretențios. Astfel spre sfârșitul secolului al XVIII-lea la salinele din Cojocna și Ocna Dejului documentele vorbesc despre îmbunătățirea sistemului de evacuare a sării din adâncimile ocnelor cu ajutorul unor crivacuri, „mașini“ purtate de cai (*Gappel — Trieb — Maschine*). Două rapoarte, unul din 10 septembrie 1788 și altul din 5 ianuarie 1789, vorbesc pe larg despre avantajele noilor procedee tehnice folosite la aceste ocne³⁹.

În primul raport, cel din 10 sept. 1788, „Markscheiderul“ ocnei *Aloisius Russbazki*, comunică Tezaurariatului minier unele informații referitoare, la cheltuielile și investițiile necesare construirii crivacului, la modul de evacuare a sării cu ajutorul „mașinii noi“, subliniind avantajele și eficacitatea acesteia față de vechea metodă de transport. Pe baza calculelor făcute de inovatori și de specialiștii ocnei, s-a întocmit un deviz care prevede toate cheltuielile, inclusiv diurna maistrului dulgher. Noul crivac prezenta avantajul că putea fi folosit pentru ocne adânci, în formă conică și era conceput pentru un sistem de transport pendular cu două puturi. După cum rezultă din raport, deservirea crivacului urma să se facă cu un număr mai mic de personal decât la celelalte instalații mai vechi. Pentru dirijarea prin semnale a operațiilor de încărcare, descărcare și de îmbarcare a minerilor se va folosi o singură persoană, pentru operația de încărcare în subteran trei mineri, iar la suprafață pentru descărcare și depozitare doar cinci persoane (vagonetari). În felul acesta transportul global se putea realiza numai prin patru schimburi săptămânal a câte 7 ore, iar pentru tracțiunea animală era nevoie numai de patru cai anual, iar aceștia nu trebuiau să fie cai iuți ca de obicei, ci puteau fi utilizați și „cai reformați“ de cavalerie.

După calculele întreprinse, noul crivac aducea beneficii de 944 florini și 22½ creițari, deoarece costul anual era de numai 1 196 florini și 17½ creițari, fără de cel vechi care costa 2 140 florini și 40 creițari⁴⁰.

În cel de-al doilea raport, din 5 ianuarie 1789, același „Markscheider“ informează din Cojocna Inspectoratul minier, despre rezultatele experimentării noii „mașini“ de evacuare a sării din ocne, după ce în prealabil a întocmit un deviz (*Rechnungs-Particulare*) pentru construirea noului crivac. Se arată că în urma experimentării făcute, pentru a

³⁸ Cf. Al. Neamțu, *Inovatori români în tehnica minieră din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii“, An. X, 1957, nr. 2, p. 97—126. Vezi idem, *Un raport oficial din anul 1827 despre o inovație a unui iobag român*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj“, 1958—1959, I—II, p. 383—384.

³⁹ Cf. *Anexa IV*, V.

⁴⁰ Cf. *Anexa IV*.

demonstra eficacitatea și avantajile noului procedeu tehnic, s-a constatat un rezultat îmbucurător: întreaga cantitate de sare exploatată anual se putea scoate în numai 151 zile, și numai prin trei schimburi săptămânale⁴¹.

Dar problema care revine mai frecvent în procesul de producție legat de industria extractivă este aceea a îmbunătățirii funcționării șteampurilor de zdrobit minereu. Materialele documentare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea ne fac cunoscută că în acest sens figura „asesorului montanistic” Daniel Barok originar din Tg. Săcuiesc, care, la 16 mai 1798, prezenta administrației miniere din Transilvania avantejele unui nou șteamp, construit de el (*Pochmaschine*). În raportul⁴² său Barok arată de la început că nici nu se știe cât minereu rămâne neprelucrat și se pierde în lipsa unor șteampuri corespunzătoare. Deși s-au făcut repetate încercări pentru a se găsi soluții eficace, nu s-a putut afla modalitatea pentru a înlătura aceste dificultăți. Barok prezintă inovația sa, care se bazează pe anumite principii mecanice și hidrostatice. Arată că șteampul său, care poate fi construit în dreptul oricărei mine, necesită puțină apă și nu costă decât eventuala înlocuire a pieselor uzate. El poate fi construit și de mici proprietari, întrucât, în funcție de împrejurările locale, nu poate costa peste 200—300 florini. În concluzie se arată că „mașina” prezintă următoarele avantaje: forța motrice nu costă nimic, poate fi construit pe lângă fiecare exploatare minieră sau în imediata ei apropiere și poate funcționa neîntrerupt, vara și iarna. În sfârșit, inovatorul șteampului garantează pentru rentabilitatea „mașinii” prin recuperarea cheltuielilor de investiții⁴³.

La 22 februarie 1799, Curtea din Viena răspunde negativ cererii formulate de Daniel Barok de a i se acorda un „*privilegium exclusivum*” pe viață asupra șteampului construit de el, întrucât — motivează forul vienez — propunerile și invențiile făcute pînă în prezent nu s-au dovedit utile și au provocat cheltuieli însemnate pentru fisc. De altfel — remarcă Curtea din Viena — problema ar necesita o apreciere prealabilă din partea organelor locale pentru a se vedea dacă este vorba de o invenție originală sau de aplicarea unor inovații mai vechi⁴⁴. La 25 aprilie 1800, administratorul minelor din Săcărîmb, comunicînd Tezaurariatului din Sibiu despre condițiile în care Daniel Barok și-a prezentat șteampul inventat „care poate acționa cu 6, 12 sau 18 săgeți”, arată că i-a cerut acestuia un deviz (o antecalculație și o descriere), dar a refuzat să o facă, referindu-se la ultima condiție, aceea de a plăti despăgubiri în cazul

⁴¹ Cf. Anexa V.

⁴² Cf. Anexa VI.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Cf. Anexa VII.

că șteampul n-ar da randamentul așteptat⁴⁵. De altfel o soartă asemănătoare va avea și încercarea lui Daniel Barok din 3 dec. 1799 de a aduce unele inovații la cuptoarele de topit minereu (cohuri) prin micșorarea consumului de combustibil, în scopul obținerii de economii⁴⁶.

În concluzie, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se caracterizează în industria extractivă prin tendința de mecanizare a procesului de producție. Această fază de mecanizare s-a prelungit pînă în deceniul al patrulea al secolului următor, cînd forța hidraulică a început a fi înlocuită cu forța aburului, trecîndu-se astfel la o fază superioară în industria extractivă, faza revoluției industriale. Prima mașină cu aburi atestată documentar pe teritoriul patriei noastre datează din anul 1838 și a fost pusă în funcțiune la „uzinele“ din Zlatna⁴⁷. „

ANEXA I

1770 mai 5, Cluj. Samuel Enyedi, „mecanic“ din Cluj, face cunoscut direcției minelor avantajele „mașinii“ inventate de el pentru evacuarea minereului din galerii și puțuri.

Hoch Löblicher Müntz und Bergwesens

Direction: Hochgebitende Gnädige Herrn Herrn!

Ein Hochlöblicher Müntz und Bergwesens Direction wirdt mir gnädigst vergeben, dass ich mich unterfange dero vielfältige Geschäfte hiedurch zu uterbrechen. Es ist aber eine Sache die ich verbunden erachtet habe einem Hoch Löblichen Müntz und Berwesens Direction unterthänigst zu avisiren; Dass wie ich *eine neu Machine erfunden habe*, mit welchem man im Stande ist, im grossen Wercke eine Last von 20, 30 bis 40 Zenten schwer innerhalb etliche minuten aus diesen Schachten zu erheben durch einen einzigen Mann. Diese Machina wäre auf solche Art zu denen Berwerk-wesen vollkommen autentisch, in-deme aus dieffe Schachten grosse Last Schütte, grosse Last Wäser, auf einmahl man im Stande wäre heraus zu ziehen, zum 2-ten Diese Machina läst sich zu einem Pochwercke mit leuchter Mühe zuzurichten, und dadurch könnte man vorkommen den im Trochnen Sommer Wieterungen Wasser mangelenden Pochwerckern; dass die Bergleute ihre Arbeit so wohl Winter und Sommer ohne Aufhörung fortsetzen konten, wodurch dass allerhöchste Aerarium und Allerhöchste Gold=Einlöss—Kammer, gewiss in alterum tantum ein-kommenes verbessert werden könnte. Diese Machina ist zwar in kleinem Wercke, doch kan man damit eine Last von 50 Pfunden-Schwer mit zwey fordern Fingern sehr leuchte heben, wovon ich die Probe bereits zu Thorda vor alda seyende Hoch Saltz Amte angestellet habe, und vollkommenen Beyfall erhalten. Also hoffe ich dass eine dergleichen Vortheilhafte Invention, und dem allerhöchsten Aerario sehr Nutzbahres Wesen bey Einem Hoch Löbl. Müntz und Bergwesens Direction einen

⁴⁵ Cf. *Anexa VIII—IX*.

⁴⁶ Arh. Stat. Cluj, fond. M.T., dosar nr. 1367. Cf. *Anexa X*.

⁴⁷ Materialul doc. privind prima mașină cu aburi a fost transcris de subsemnatul și urmează să fie publicat cu un studiu introductiv.

geneigten Ingress, und mir möglichste Vortheile zu Wege bringen wirdt. Der ich in unterthänigster Respect zur Huld und Gnade mich erlasse.

Eines Hochlöbl. Müntz und Bergwesens
Direction meines gnädigsten Herrn Herrn
Clausenburg den 5-ten Maji 1770

Ganz unterthänigster Diener
Samuel Enyedi m. p.
Mechanicus.

Arh. Stat. Cluj, fond. M.T., doc. nr. 448/1770

ANEXA II

1770 iunie 9, Cluj. — „Mecanicul“ Samuel Enyedi din Cluj, cere Direcției monetare și miniere aprobarea unei călătorii la Sibiu pentru a demonstra modul de funcționare a „mașinii“ sale (*Heb Machina*). Totodată el menționează avantajele acestei „mașini“.

Hoch Löblicher Müntz und Bergwesens Direction
Hochgebitende Gnädige Herrn Herrn !

Untern 28-ten des vorigen Monats erlassenes Gnädiges Schreiben Eines Hoch Löblichen Müntz und Bergwesens Direction habe in vollkommener Hochachtung den 7-ten dieses unterthänigst erhalten. Da aber diese neu erfundene *Heb Machina* sehr schwer im Riesse zubringen sey, dieweil so wohl in Profil, im Grunde, und von vorne mann es abreisen müste, damit Einem Hoch-Löbl. Müntz und Bergwesens Direction ein Genügen Verschaffet werden könnte, und dennoch die Force von der Machina im Riesse, nicht angedeutet werden konte, welches ummittelbahr daran seyn muss, den es ist unmöglich dass man sich vorstellen könne was vor ein Möglichkeit darinne stecke, so habe ich mich darüber zumachen nicht getraut, Ursach dessem dass ich nicht etwan mit einem verstimpelten Riesse mich sehen liesse. Wenn aber Einem Löblich. Müntz und Bergwesens Direction gelegen wäre lieber die gantze Einrichtung des Machinens in sein Volkommener Bau Art zusehen, so wolte ich mich gleich Reise fertig machen, und die gantze Machina nacher Hermannstadt (:) mitnehmen, und so dann alle Einwendungen und Vorstellungen ins klare setzen, und wenn Ein Hochlöbl. Müntz und Bergwesens Direction zu anzustellen belieben mögte, dass ich ohnentgeltlich diese Reise machte, wäre es um so viel angenehmer. Bei nebenst kan ich Einem Hochlöblichen Müntz und Bergwesens Direction vollkommen versichern, dass diese Machina zu denen Bergwercken mit rechten Vortheil, und leichten Unkosten zu gebrauchen sey Wodurch das aller Höchste K. und Königliche Aerarium in alterum tantum Einkommenes vor gewiss verbessert werden könne, und absonderlich zum 1-ten: In denen Bergwercken wo vieles Wasser zum heraus Ziehen, Unungängliche Maschinen erfordert werden, man hiedurch den verlangten Effect ohne allen Umschweif erlangen könnte, in dem man im Stande wäre auf einmahl einen Lastwasser' von 80 Siebenbürgische Eymen sehr geschwinde zuheben; 2-tens Diese Machina ist tragbahr, folglich überall wo die Noth erforderte, entweder im Kleinen oder Grossen-Wercke liesse sich aufrichten, und zwar, nach der Stärcke einrichten wie es die Umstände verlangten; 3-tens Aus tieffe Schachten, oder Zisternen, wo die Fälsen gesprengt, oder gegraben müssen, könnte man hiedurch alle Schutten auf einmahl sehr leuchte heraus ziehen. 4-tens Es wäre diese Machina in Ansehung des Pochwercks gewiss recht Nutzbahr, absonderlich wo die Pochwercken in Trochnen

Sommer-Wieterung wegen Mangel des Wassers grosse Noth leiden müssen; den es konten sich Arme Bergleute mit geringen Unkostenbauen zulassen, und zwar drey, sechse, neune, und zwölf-schüssige Pochwercken. Wodurch dieser Vortheil zuwüchse dass Leute die Vermögen haben zwey, drey, auch mehrere Pochwercken von dieser Art sich bauen liessen, und zwar nahe an denen Bergwercken, und so dann erspahreten sie die zwey, drey, noch mehrere Stündige Fahrt zu denen Pochwercken. Folglich könnte ein solcher Bergmann in dem Allerhöchste Gold-Einlöss-Kammer noch einmahl so viel Gold einliefern als jetzo einliefern thut, wodurch der Vortheil vonselbstn sich darzeiget. Welch grossen Vortheil Ein Hoch Löbl. Müntz und Bergwesens Direction viel besser einsehen als ich es im Stande bin auszulegen. Der ich in Unterthänigster Respect zur Huld und Gnade mich erlasse. Eines Hoch Löblichen Müntz und Bergwesens Direction meinem Hochgebitenden Herrn Herrn Clausenburg den 9-ten Iunii 1770

Gantz Gehorsamster gantz
Unterthänigster Diener
Samuel Enyedi m. p.
Mecanicus

Arh. Stat. Cluj, fond. M.T. doc. nr. 530/1770

ANEXA III

1770 iulie 25, Cluj. Același Samuel Enyedi prezintă din nou direcției miniere modul de funcționare și avantajele „mașinii“ inventată de el.

An Eine Löbl. Kays. König.
Müntz und Berwesens Direction

Untern 28-ten Maji Eines Hoch Löblichen Römisch Kays. König. Apost. Mayest. Thesaurariat Hochgeneigtes Conclusum nicht minder die gnädige Befehle, habe den 19-ten dieses in Gegenwart des Herrn Berg Assessors Legat unterthänigst vollzogen, und ist mir von Herrn Berg Assessore Legat aufgetragen worden die Proportion zwischen den kleinen und grossen Wercke aufzusetzen. Derowegen habe einem Hoch. Löbl. Kays. Königl. Apost. Mayest. Thesaurariat die Beschreibung des Machines in dieffester Submission zu praesentiren nicht ermanglen lassen wollen, wofern folgende Explication dass mehrere ausweiset.

Meine dermahlige neu erfundene Kleine Hebe Machine bestehet aus zwey Rädern, und aus einem Schwung Rade, und an dem Schwung rade befindende Gewichte, welches die Bewegung der übrigen Rädern giebet; sie hat in dieser kleine Machina 120 Loth¹ und man kan mit einer Zoll langer Kurbe einen Last von 50 Pfunden² damit leichter heben. In dieser kleiner Machina habe den ersten Terminum der Proportion durch Hilfe der Versuche aus findig gemacht, wo die Frictiones alle dabey seyn (und nicht durch Hilfe der Berechnung der Radiorum) und habe gefunden dass es mit 4 Loht in gleichen Gewichte die 50 Pfund schwere Last stehen bleibet, auf solche Art ist der erste Terminus der proportion 4 Loth, der zweite Terminus ist 50 Pfund, also Verhält sich die Kraft, zur Last, als wie 4 Loth zu 1600 Loth, oder wie 1 zu 400, also kann mann sagen, wie sich 1 zu 400 verhält, also verhält sich 5 Pfund als die Kraft zur gesuch von Last die man

¹ 1 Lothon = 1/16 marcă; 1 marcă = 260 grame.

² 1 Phund, font = 530 grame.

von 2000 Pfunden schwer findet, in ein grossen Machina. Welchen 2000 Pfund schweren Last ein Mann in ein grossen Machina mit 5 Pfund schwer Kraft leicht in Bewegung bringen kann, die weill die Proportion zwischen diesen und grossen Wercke ist im Gewichte, wie 1 zu 3 und im Holtz Wercke wie 1 zu 12. Folglich wenn ein Mensch mit seiner mittelmässiger Kräfte nehlich von 50 Pfunden schwer Kraft sollte eine grosse Machina treiben, so könnte er einen Last von 20 000 Pfunden schwer mit solcher Machina heben, wenn es nach der schwere der Last, die Machina sollte eingerichtet seyn; man beliebe hievon din *Cursum Mathematicus* des Herrn Belidors, pag. 477 Vieneriches Edition 1746 nachsehen.

Aus obigen proportional Berechnung Ein Hoch Löbl. Kays. König. Apost. Mayest. Thesaurariat kan vollkommen überzeugt werden, dass mit der gleichen Machina, wo *Compendium virium et temporis* beysamen seyn, und zu gleich sehr leichte regieret werden, und man in allen sich ereusserenden Fällen, wo es die Noth erfordert, auf richten kan, den Allerhöchsten Aerario nicht ein geringer Ersparung in denen Unkosten, sondern ein grosser Vortheil so wohl im Müntz und Bergwesen hiedurch zu wachsen könne, wenn nur nach denen Umständen sich ereusserenden Dingen der grösse nach diese Machina sollte gebauet werden. Und ich wünschete mir auch nichts anders, als dass ich so glücklich wäre das Ein Hoch Löbl. Kays. König. Apost. Mayest. Thesaurariat und ein Hoch Löbl. Müntz und Bergwesens Direction in Augenschein belieben zunehmen mögte, damit von dessen Möglichkeit vollkommen überzeugt seyn könnte.

Der ich etc etc.

Signatum Clausenburg den 25-ten July 1770

Emanuel Enyedi
Mechanicus

Arh. Stat. Cluj, fond M.T. doc. nr. 736/1770 (copie).

ANEXA IV

1788 sept. 10. *Ocna Dejului*. Aloisie Russbazki, comunică inspectoratului minier avantajele noilor procedee tehnice folosite în exploatarea sării, la Ocna Dejului.

Wohl Löbl. K. K. Inspectorat Oberamt !

Der Unterfertigte hat in Angelegenheit der neu-eingeleiteten Förderung bei der *Deesaknaer Stephani Grube* folgendes, und zwar.

1-tens Über die Umstaltung-Kösten der Gappel=Treib=Maschine-

2-tens Über die neue Förderungs Manipulation

3-tens Dann über das Verhältniss der Vortheilen, und Nutzschaffung gegen vorhinige Förderungs-Art zu berichten.

Ad 1-mum. In Gemässheit der Verordnung vom 8-ten und praes. 31-ten Aug. dass Unterfertigter nach vollbrachter *Gäppel=Treib=machin Umstaltung* zu *Deesakna* die Kösten Berechnung mit dem Salzbergamte verfassen und an Ein Wohl Löbliches Inspectorat Oberamt eingehend machen solle, wird in der gegenwärtigen Anlage der particular Rechnung die Folge geleistet, worinnen nebst sämtlichen Umstaltung=Kösten auch des Zimmermeisters Taggelder verordneter Massen eingerechnet sind.

Ad 2-dum. Nicht alleine der Absicht die Luft-Fahrten, vor deren Befahrung ein unverjährete Anwöhnung der Menschen immer schauern musste, zu Schonung und Erhaltung deren der Gruben Salzhau-Arbeit sich widmenden Menschen, Haupt-

sächlich bei denen tieferen, nun noch conisch bestehenden Salzgruben einstellen, und doch die tägliche An- und Ausfahrt mittels des Treibseiles einleiten, mithin vielmehr und lieber ihre dort zu gefährvoller Ein- und Aussteigung vorhin getheilte Kräfte für den Salzbau, als für den Zweck ihres Verdienstes zu verwenden, sie andurch aber zur Nachahmung der Arbeits-Ordnung, dann zu Regulirung des Salzbaues auch bei denen vorgedachte conischen Gruben desto willfähriger herbeiziehen, und schicken zu können, ist in Deesakna bereits durch vollbrachte Umgestaltung der Gappel=Treib=Maschine und mittels deren doppelt vorgerichteten Förderniss-Schächten entsprochen, sondern auch eine ansehnlich nützlichere Salz=Förderniss erzielt worden.

Die Gruben Aufsicht sowohl, als die Schichten=Anfahrt fordert, die Früheschicht von 4 bis 12 Uhr für den Salzbau sowohl, als Förderniss zu bestimmen, und so wie es bei andern wohl eingerichteten Bergwerken geschieht in gleicher Schichten-Ordnung zu halten. Durch welche 8 stündige Schichtenzeit so wohl die Gruben-Arbeit ihren bestimmten Salzbau samt der Ein- und Ausfahrt vorrichten als auch die Pferde ihr — in Anzahl der Oberseilen bestimmten Salz Quantum vollziehen, und Letzteren in der übrigen Zeit durchaus ruhen mögen.

In dem Ende hat Unterfertiger den 28-ten und 30-ten Aug. einberichteter Massen die ersten Förderungs-Schichten mit dem in der Grube damals erzeugt gewesenen Minuzien und Stüker-Salze dergestalten bei der 32 Lr* tiefen Stephani=Grube angestellt, dass von 4 bis 11 Uhr frühe 44 Oberseile, oder 88 Taschen darüber, und meist a 10 Centen in jeder Schicht mit 2 Paar Pferden aufgetrieben worden sind. Dabei waren in der ersten Schicht 2 Anschläger in der Grube, und 6 Karren-Läufer über Tags wegen des damals in die hintere Scheuer weitesten Karren-Laufen; in der zwoten aber eben so viel; über Tags nur in der Grube, weil sich die Nothwendigkeit gezeigt hat, waren 3 Anschläger, somit dem Mittel nach 9 Förderungs-Arbeiter angestellt, mithin hiernach das Förderungs Personale in folgender Anzahl, Verrichtung und Lohn zu versetzen befunden habe.

a) Ein Sturzer, dessen Geschäft seyn wird, die abwechselnden Seile wegen deren nicht mehr durch Ruffen, und Schreien in die Grube, sondern an Seil durch Zicken und Rütteln zu gebenden Zeichen, nicht minder das An- und Ausschlingen der Mahlen, und Säcken beobachten, und für die Anzahl der in einer Schicht zu fördernden Oberseilen haften auch alle Arbeitstage wegen Ein- und Aussitzen der Salzhaüer, und Beamten gegenwärtig seyn, mithin die Bewegungen des Seiles leiten muss. Einen solchen wohlbedachten, und beedeten Manne wären Anfahrt täglich 21 xr. zum Lohn abzureichen. Hiezu ist der tüchtigste, der Milleristen älteste Moldovan Andre, der auch in Rücksicht seiner Dienstjahren und Gebrechen dabei angestellt zu werden verdient hat.

b) Drei Gruben Anschläger unter den Schächten; weil diese mit dem Salz-heben eine schwere, und zugleich gefährliche Arbeit unter den Schächten verrichten müssen per 21 cr. auf die Schicht Gelohnet werden sollen.

c) Über Tage zur Hinwegsaffung des Salzes von Schächten in die Scheuern, sind dormalen 5 Karren=Läufer benöthiget gewesen, welchen per 18xr. auf eine 7 stündige Schicht über Tags der Gehalt angemessen zu seyn erachtet ist.

Hiebei muss bemerkt werden, dass wenn der auf Salzsteine, und Minuzien sonderlich vorzurichtende Hund=Lauf, den Unterfertiger wegen beschleunigter Umgestaltung der Treib=Machine nicht alhier, sondern in Colos vorrichten zu lassen werde können, eingeführt seyn wird, auch in die weiteste Scheuern nur 4 solche Läufer, dass ist 2 Hund=Zieher, und 2 Hund=Stosser nöthig seyn werden, mithin abermal ein Arbeits Individuum mit 62 fl. 24 xr. in Ersparung kömt.

Diess Personal, ausser den ernannten beständig über Tags an den Henk=Bänken auf das Seil aufmerksam, und gegenwärtig seyn müssenden Sturzer, wird von der Salzhaüer Khür, wessen Salz gefördert wird, einstweilen nun angestellt werden.

Im Weiteren mag zwar die Treibung mit grösserer Belastung und mehrerer Pferd=Bespannung in ausserordentlichen Fällen immer vermehret werden; Je-

* Probabil Lachter.

doch solche neben obigen Rücksichten hauptsächlich nach dem Verhältniss des und zwar hier beim Deesaknaer Salzbergamt jährlich beifällig nun für den Land—Verschleiss und Transport erforderlichen Salz Quantum von 150 000 Centner gesetzt werden müsse.

Wenn nun in einer nur 7 stündigen Salztreibung, wo die 8-te Stund zum Ein- und Aussizzen der Salzhäuer verwendet wird, in Rücksicht der in einem oder 2 und 3 Jahren von 2 und mehr Lächtern zu erfolgenden Ertiefung der Grube, dann deren zu solcher Treibung dermalig schwachen Pferden, alles daher zum sicheren Beweis der neuen Förderungs Manipulation in den Kleineren Verhältniss angenommen mithin statt denen in obangezogenen Förderungs Prob-oder Erfahrungs=Schichten mit 2 Paar Pferden getriebenen 44 Oberseilen oder 88 Mahlen a 10 Centener abgewogener Massen, nur 40 Oberseilen oder 80 Mahlen Auftriebe (ausser der nicht hinzugeschlagenen Salzhäuer, und Beamten Ein = und Ausförderung) per 9 Centener gerechnet werden; so sind zu Ausförderung des jährlichen obigen Salz Quantums wochentlich höchstens nur 4 Förderungs-Schichten anzustellen erforderlich; ausser welchen jedoch die 4 Pferde Anfahrt täglich frühe zur Ein = und Mittag zur Ausförderung der Salzhäuer zu erscheinen, sonst aber auch für eine schwerere Arbeit, als diese Treibungs = Schichten sind, überflüssige — Ausruhung Fällen zweien Rezerve, mithin 6 St. Pferde erforderet werden.

a) Hieraus erklärt sich, dass zu sogestaltiger Ausförderung des jährlichen Quantums nur 4 Pferde, höchstens aber samt denen nur Aushilfe in Erkrankungen Fällen zweien Rezerve, mithin 6 St. Pferde eforderet werden.

Eine Bemerkung, die ihre Stelle hier verdient, ist, dass in Hinkunft zum Gappelzug nicht derlei leichte Pferde, die Kurze Schritte machen, und vielmehr zu geschwinden Laufen, als Lasten zu ziehen, geeignet seyen, sondern schwere, und zwar ausgemusterte Cavallerie Pferde, die man auch sonst immer wohlfeiler bekömt, und bei der Gappelzug = Arbeit sehr gut taugen, angeschafft werden wolten; denn die Bewegungskraft, oder die Wirkung des Körpers stehet in den nächsten Verhältniss der eintgentlichen Schwere, und der Kraft, folgsam ein stark Knochichtes Pferd mehr Widerstand der Last äussern kan. Wodurch man in den Stand gesezset würde, bis 12 Centen(er) schwere Malhen, und 50 Oberseile aufzutreiben, und es dahin zu bringen, dass bei eingerichteten Hund=Lauf mit dem nämlichen Förderungs Personale Kaum 3 Förderungs=Schichten wöchentlich nothwendig fielen.

b) Zur Treibung der 4 Gappl, und Obsorg der 6 Pferden ist ein Knecht, und 2 Knechten=Junge, oder Gappl=Buben nach der Statusmässigfigirten Zahlung nöthig; wovon nämlich zwei beim Treiben, der Dritte aber zu Versorgung der 2 Rezerve Pferden, und auch zur Aushilfe in Erkrankungsfällen verwendet werden.

Dahero sogleich die übrigen Pferde veräusseret, und die Knechte auf 3 Personen beschränket werden mögen.

Dass aber die sub a bemerkte 12 und mehr zentige Last durch Bespannung 4 Ochsen ganz leicht vor sich gehen. und eine beträchtliche Ersparung durch Ochsenhaltung gegen die Pferde geschähe, bedarf keines weiteren Beweises, nur die hier Landes öfters grassirenden Vieh=Seuchen machen die durchaus zu haltende Ochsenbespannung für das sich andurch ergeben mögende Aufliegen der Förderung bedenklich. Wohl aber bei jenen Salzwerk zu versuchen werth, wo in zwo oder mehreren Salzgrüben die Salz Erzeug = und Förderung besteht, folgender Massen; dass die halbe Förderung besonders bei tiefen Grüben, wo sich bei der nach mechanischen Vortheilen errichten Gappel=Treib=Machine der wahre mechanische Nutzen durch stärkere Belastung im Verhältniss der Zeit mit der Geschwindigkeit ergibt, mit Ochsenbespannung, und die andere Hälfte, oder nur in ein oder zwo Salzgrüben mit Pferden eingeleitet werden wollte.

Ad 3-tium Überhaupt zeigt sich der mechanische Vortheil in seiner grösste bei tiefen Grüben, hauptsächlich aber nach den Wesentlichen kommen der Salzgrüben ohne Unterschiede 3 Absichten zu statten.

1-tens Die Puncto 2-do gedachte nützlicher Erhaltung der Salzhäuer Kräften, und folgsamerer Herbeiziehung zu Regulirung des Salzhaues.

2-tens Dass in Siebenbürgen keine Salzgrube laut hergebrachten Nachrichten über 85 Lachter tief niedergehauet, und falls sich auch keine Erden = oder

Wasser = eindrigliche Zustände ergaben, lediglich, wegen der auch Tag und Nacht betriebenen, und doch unzulässiger, und am Ende auch kostspieliger Förderung der angehauften Minuzien, die von der unmechanischen vorhinigen Gäppl = Treib = Machine, und deren unvortheilhaften Förderungs Manipulation zeitlicher entstand, in dem Ende aufgelassen werden musste, dass die Gewinn = und Förderungs = Kosten in einer solchen tiefen Grube dem Aerarial Gestehtungs Werth des Salzes zu sehr überstieg; Wo nun die neue Förderungs Manipulation mittels der Standhaft errichteten neuen Gäppl = Treib = Machine bei einer 150 Lachter tiefen Salzgruben nicht jenen Kosten = Aufwand fordern wird, den schon eine 85 Lachter tiefe Salzgrube im dunklen der Mechanik verzehret, und entrissen hat. Es wird nicht nur dadurch dem Staate die breiteste Zunützbringung des Salzes an der in einer 150 lachtrigen Teufe bis zur Grösse eines Meeres nach der konischen Richtung angewachsenen Gruben = Steinsalz = Sohle mehr gebahnet, sondern auch die nähere, und wisgierige Einsicht, dann Erfahrungs Saz eines in tieferen Stätten der Natur den Ursprung des Salzstockes forschenden Beobachters mehr befriediget.

3-tens Endlichen habe die Förderungs Manipulation die gleich nachfolglich zu erweisende Ersparung zum Ende.

Um nun die Nutzschaffung der neuen Förderung gegen die bisherige in verhältnissmässige Entgegenhaltung auf ein alljährlich Obergenommenen Salz Quantum zu erweisen, ist in nachfolgenden zween Ausweisen auseinander gesezt worden, um zwar der erste sub 1. anliegende von H. Rait Offizier Sommer selbst aus den ämtlichen Rechnungen verfasste Ausweis der vorigen Förderungs Kosten nach der bisherigen Art beträgt jährlich 2 140 fl. 40 cr.

Nach der neuen eingeleitete, und oberklärten Förderungs Manipulation aber laut angelegten sub .///. zwoten Ausweises 1 196 fl. 17½ cr. so ergeben sich 944 fl. 22½ cr.

als eine in einem Jahre durch Umstaltung der Gäppl—Treib—Machine nach einer mechanischen Proportion bewirkte Nutzschaffung nebst den oberklärten Absichten Schlüsslichen fallen auch diese Umstallungs Kosten bei Errichtung einer neuen Salzgrube um so nahnhafter weg, als für sich eine Gäppl=Treib=Machine nach der bisher üblichen Bau=Art errichtet worden wäre, die nur um etwas mindere Errichtungs Kosten, mit Hinzuschlagung des 4 und mehrmalen längeren Treib=Seiles doch immer mehrere betragen dürfte: Mithin eine solche bei einer neben Grube hergestellte Treib=Machine ihren Nutzen bloss der Mechanik zu danken haben wird. Deesakna den 10-ten Sept. 1788.

Aloisius Russbazki m. p.
Salinen Markscheider.

Arh. Stat. Cluj, fond M.T., (OBA) nr, 3666/1788

ANEXA V

1789 ianuarie 5, Cojocna. Aloisie Russbazki, comunică din Cojocna rezultatele experimentării noii „maşini“ de evacuare a sării din ocne (Gäpel Treib Maschine).

Wohllöbl. K. K. Inspectorat Ober Amt

Vom 29-ten December v. bis 3-ten d. m. und J. hat unterfertigter das Rechnungs Particulare über die Umstaltungs Kosten der neuen hergestellten Gäpel Treib Machine mit dem Amte zusammengesetzt, und verfast, dann zwo Proben Schichten mit der neue Förderungs Manipulation in Gegenwart des unterfertigten, und mit Beiziehung des Wagmeisters Oberdorfer angestellt.

Die erste Probe wurde mit 6 Gäpl Pferden und mit 12 formal Steinen angeschlagenen Malhen unternommen, wobei von 2 Viertel auf 8 Uhr bis $\frac{1}{4}$ auf 5 Uhr mithin in $8\frac{3}{4}$ Stund 78 Salz — und 8 Malhen Salzhauer mithin in allen 86 Malhen aufgetrieben werden sind. Die zwote¹ Probe wurde mit 4 Pferden, und mit 8 formal Stein geladenen Malhen versucht, und sind von $\frac{3}{4}$ auf 8 Uhr bis 5 Uhr 77 Malhen Salz, und 9 Malhen Salzhauer mithin $9\frac{1}{4}$ Stunde 86 Malhen zwar aufgetrieben worden. Bei letzten Versuch aber hat man wahrgenommen dass die 4 Pferde eine Abwechslung zu sehr abgemattet, und mit solchen eine derlei Förderung fortzusetzen ganz unerschwinglich und untumlich ware; eben so, als man eine Förderung nach der ersten Probe Tag täglichen fortzusetzen eine noch immer die Kräfte der dermaligen Pferden überwiegende Arbeit ansah.

Hienach hätte die Ausförderung des jährlich zum Transport und Verschleis bei diesem Amte beiläufig nötigen Salz... Quantum von 120 000 Centener und Zwar nach der ersten Probe in einem Jahre nur 151, oder in einer Woche 3 Förderungs Schichten — nach der zwoten Probe aber 227 oder alt 14 tägig 9 Treibungs Schichten mit Inbegriff der Salzhauer Ausförderung erforderlich gemacht.

Nachdem aber der Unterfertigte aus diesen und schon anderen Proben die Erfahrung erhub, dass die hierländigen Pferden beim Lasten ziehen in einer ununterbrochenen Arbeit nicht jene nach den Mechanischen Saz angemessene Kraft von 175 lb.² noch die Geschwindigkeit mit zurücklegung eines Weges von $33\frac{2}{6}$ Lan (?) in einer Minute äusern, sondern höchstens mit einer Krafft von 160 lb. und einer Geschwindigkeit für den nehmlichen Weg von $1\frac{3}{8}$ Minuten in einer 8 samt Salz Häuer Ausförderung $8\frac{1}{2}$ Stunden fortwährenden Arbeit wirken mögen; so ward man in das Mittel andurch hersetz, die hierortige Gäpl Bespannung mit 6 Pferden, dabei die Treibung per 10 formal Steine, oder 900 lb. Salz auf 86 Mahlen, worunter schon die 7 bis 8 zur Ausforderung der Salzhäuer und der Hutleute nöthigen Taschen begrifen sejen, weill Selben beim hineinlassen eingenden nur die erste eine Malhen brauchen, hernach durch fernerer Einlassen die Salzförderung gar nicht hemen vielmehr an Gegengewicht befördern, zu bestimmen, und festzusetzen, um die Pferde in die erforderliche Dauer in ihren eignen Kräften erhalten, und nicht durch Überspannung ihrer Kräften eine frühere Abnutzung, oder zeitlicheren Verlust zuziehen zu dürfen. Wornach nun die Entgegenhaltung oder Berechnung über die Vortheile der so nach zu bestehenden Förderungs Manipulation gegen die vorhinnige Art mit Anschlage 2 reservo Pferden verfassen und demnächst erstattet werden wird.

Kolosch den 5-ten Jänner 1789

Aloisius Russbazki m. p.
Salinen Markscheider

Arh. Stat. Cluj, fond. M.T. nr. 300/1789

ANEXA VI

1798 mai 16, Zlatna. Daniel Barock, asesor minier, comunică administrației miniere din Transilvania avantajele noului șteamp (*Pochmaschine*) construit de el.

An die Löbl. Siebenbürgische Berggewerkschaften

Man kann den fatalen Umstand nicht genug bedauern, dass unter andern auch hier in Siebenbürgen bei den meisten Bergwerkern wegen Mangl den Umtrieb der Pochmaschinen sehr viele und bedeutende Bergezeugnisse, unaufgearbeitet,

¹ zweite.

² librae.

und gleichsam Tod erliegen müssen. Alle rechtschaffene Bergwerks Verwandte suchen zwar diesem Übel abzuhelpen, wie weit es aber damit bis izt gekommen seye, zeigt die Erfahrung genugsam. Vor etlichen Jahren hat Hierlandes ein braver Bergbeamter aus Eifer für den Dienst eine Pochwerksmaschine erbauen lassen, die durch Thiere in Bewegung gesetzt werden sollte. Da ich aber wusste, dass die Anschaffung und Unterhaltung solcher Bewegungs Werkzeuge sehr viel kostet, und daher auch derley Maschinen nicht so leicht überall mit Vortheil anwendbar sind, so bin ich eben hiedurch veranlasst worden, diesfalls nachzudenken, und bin auf nützliche Erfindung gerathen, die in einer Simpeln Pochwerks Maschine bestehet, welche auf einigen bekannten Mechanischen und hydraulischen Grundsätzen beruhet. Sie kann bei jeder Grube erbaut werden, wo man bei mehr oder weniger Fall, nur so viel Wasser hat, als es ohnehin in die Pochsätze nothwendig ist; die bewegende Kraft kostet nichts, ausser der, bei jeder Maschine ohnehin gewöhnlichen Reparation der abgenutzen Theilen. Die armen Gewerkschaften können selbe nach Local Umstände auch nur mit 200 oder 300 fl. erbauen, die vermöglicheren aber, auch mehr darauf anwenden, jenach den sie auf eine mehr oder weniger lange Dauer antrügen.

Ich habe aus Erwägung dessen, dass oft die nützlichsten derley Erfinder, und Unternehmer sehr viel leiden müssen und sogar oft wegen verschiedenen Umständen mit ihren besten Sache gar nicht aufkommen können, seit der gedachten Zeit her mit dieser Erfindung geschwigen, und würde vielleicht auf immer geschwigen haben, wenn ich es nicht für eine Bürg, Pflicht hielte, zur Beförderung des gemeinen Wohls nach meinen geringen Kräften das meinige beizutragen.

Die Haupt Vortheile dieser Maschine würden ausser dem Vorerwähnten auch noch in folgenden bestehen:

1-mo Die bewegende Kraft wird, wie schon oben gesagt, gar nichts kosten.
2-do Sie kann gleich bei der Gruben selbst, oder wenigstens ganz nahe dabey erbauet werden; denn selten sind solche Gruben vorhanden, in deren Nähe nicht wenigstens nicht soviel Wasser zu finden wäre, als es in die Pochsätze erforderlich ist, und die Maschine wird 6, 12, 18 und mehr Pochschüsser bewegen, so oft das nöthige Poch-Wasser für dieselben zu haben ist. Und

3-tio Sie kann bei solchen Umstände Winter und Sommer hindurch ununterbrochen fort operiren, wenn Sie vor der Kälte, und gefreiren gehörig bewahret wird. Es ist bekannt, wie hoch jährlich bey vielen Gruben die Transports kösten der Pochgänge sich belaufen, man empfindet es auch zu sehr, wie viele und grosse Hindernisse man Hierlandes wegen Mangi des Transportviehes, wegen schlechten Weegen, und wegen vielen andern Umständen fast allenthalben leiden müsse.

Ich will mich in die Berechnung des Nuzens, der durch eine solche Maschine erziehet werden könnte, nicht einlassen, Sachkündige können es ohnehin einsehen. *Nagyag*, wo die guten unaufbringbaren Pochgänge viele Bergähnliche Haufen ausmachen, und wo man über 10 derley Maschinen vermög der vorhabenden günstigen local Umstände erbauen könnte. *Ruda* wo die vielen Pochgänge so weit geführt werden müssen, und wegen verschiedenen Hindernissen nicht immer geführt und aufgearbeitet werden können, und wo doch zu solchen Maschinen die beste Gelegenheit vorhanden ist, und viele andere Gruben würden wahrscheinlich den Nuzen derselben bald und wohl einsehen, wenn ich nur mit ihr des ehenstens und glücklich aufkommen könnte; an welchen aufkommen ich um so weniger zweifle, weil die einzelnen Theile derselben ohnehin bereits in der Welt bekannte und wirklich gangbare Maschinen sind, ich habe nur eine neue Combination nach mathematischen Grundsätzen gemacht, werauss denn meine gegenwärtige und doch genug einfache Maschine entstanden ist.

Damit aber die Gewerkschaften dennoch um so sicherer seyn könnten, so mache ich mich hiemit anheischig dass, wofern die erste durch irgend einer Gesellschaft zu erbauende derley Maschine nicht eine gute Wirkung hervorbringen sollte ich die darauf verwendeten Unkosten welche, weil ich den Anfang etwas nur mit 6 oder 9 Pochschüssern zu machen gedanke, nach Orts Umständen schwerlich 300 fl. betragen dürften selbst ersetzen werde.

Es ist unstreitig, dass ich hiefür, und zu meiner ferneren Aufmunterung immer eine billige Belohnung verlangen kann, welche nach Massstabe des da durch zu erwirkenden Nuzens, wie es ohnehin gewöhnlich ist, am billigsten zu bestimmen wären; und wenn ich es so zu sagen, auf mein eigenes Risiko unternehme, die Gewerkschaft hiedurch ganz sicher stelle, und ihnen gleichsam einen fertigen Nuzen verschaffen; auch meine diesfällige Belohnung natürlicher weisse nach diesem Verhältnisse proportioniret werden müsste.

Um nun diese Sache ohne vielen Lärm, Prahlerey und Aufsehen in der möglichen Stille und ohne viele unangenehme Behinderungen und verzögerungen ins Werk stellen zu können, habe ich es für den besten und kürzesten Weeg erachtet, dieselbe bei der hierländigen Löbl. Gewerkschaften mit dem Antrage und Ersuchen circuliren zu lassen, womit die jenigen welche sich diese Maschine zu erbauen, und zu ihrem eigenen Vortheil anzuwenden wünschten, sich allhier unterschreiben, und auch die Belohnung, welche sie mir dafür zukommen zu lassen gedenken, mit beifügten mögten, welches aber zu meiner eigenen Sicherstellung entweder durch die hie von, mittelst des Betreffenden Herrn Werkvorstehers zu verständigende ganze Gewerkschaft, oder doch durch die Principalitaet oder wenigstens durch den Vertreter der ganzen Gewerkschaft zu geschehen hätte. Jemehr sich diesfalls unterschreiben werden, und je raisonabler die mir zu versprechende Belohnung ausfallen wird, um so gewisser werde ich mich auch gänzlich entschliessen können, ob...? und wie ich mit dieser so nützlichen Maschine vor der Welt erscheinen, und sie in wirklichen Gang bringen solle.

Zaltna den 16-ten May 1798.

Daniel Barock v. Ikafalva m. p.
k. Siebenbürg. — Prov. Berggerichts
Beisitzer

Arh. Stat. Cluj, fond M.T., nr. 1104/1798

ANEXA VII

1799 februarie 22, Viena. Curtea din Viena, în legătură cu cererea lui Daniel Barock de a i se acorda dreptul de monopol (*privilegium privativum*) asupra șteampului construit de acesta, care urma să fie pus în funcțiune fără forța apei (*Pochwerke ohne Wasser*).

Auf dessen Bericht von 12-t vorigen Monats Nr. 83 womit das Gesuch des dortigen Provinzial Berggerichts Beysitzer Daniel Barok ihm für seine erfundenen trockne Pochwerks Machin eine Privilegium privativum auf seine Lebenstage zu ertheilen, vorwortlich einbegleitet wurde, wird anmit erinnert. Es ist bey Ertheilung eines Privilegii exclusivi nothwendig, dass die Sache worüber dieses verlangt wird, versiegelter, und mit Vertrauen dem Praesidio eröffnet, und die Wahrscheinlichkeit des Projects anschaulich dargethan werde, in dem es sonst auffalle, und so gar lächerlich werden könnte, auf geradewohl über räthelhafte problematische und aller Wahrscheinlichkeit nach unausführbare Projecte, und Vorschläge ein ausschliessendes Recht zu ertheilen, und mittels diesem das Publicum zu täuschen, und den Erfinder und Proponenten auf die unerwiesene Möglichkeit seines Vorschlags Beyträge zu machen.

Da dann auch der Proponent Barok mit seinen schon vorgegangenen des Aerario beträchtliche Unkosten verursachten und am Ende unausführbar gewesen Vorschlägen sich nicht am Besten empfohlen hat, seinen neuerlichen Anträgen, nemlich *Pochwerke ohne Wasser*, und mit Kräften, die nichts kosten, aller Orten in die Bewegung zu setzen, blos auf sein Wort zu trauen; so ist demselben zu bedeuten, dass es nicht nur die Ordnung, sondern bey ihm als besoldeten Staats-

beamten sogar die Pflicht erheische, vor dem angesuchten Privilegio privativo oder einer sonstigen remuneration dieses seine Project vorläufig dem Landes-Hof-Stelle Praesidio zur Beurtheilung, ob die Sache eine Originale neue Erfindung, folglich ein Eigenthum, oder nur eine Anwendung schon bekannter Erfindungen sey vorzulegen, Von der Kais. König. Hofkammer in Münz — und Bergwesen.

Wien, den 22-ten Harnung 1799

J. G. von Stampfer m. p.

Arh. Stat. Cluj, fond. M.T., nr. 774/1799

ANEXA VIII

1800 aprilie 25, Săcărimb. Felix Franzenau, administratorul minelor din Săcărimb, comunică Tezaurariatului din Sibiu despre șteampul inventat de Daniel Barok și despre condițiile în care acesta se angajează să-și prezinte invenția.

Hoch Löbl. K.K. Münz und Berkwesens Thesaurariat

Was der Herr Berggerichts Beisitzer Daniel Barok in Rücksicht einer von Ihme erfundenen Pochwerke Machine in der Beilage saget, geruhe Ein Hoch Löbl. K.K. Thesaurariat den breitem Ihnalt nach aus derselben zu entnehmen, überhaupt aber gehet der Inhalt dahin.

1° Dass seine Machine auf mechanischen und hydrostatische Grundsätze gegründet seye.

2° Dass selbe bei jeder Grube erbauet werden könne, wo man bei mehreren oder wenigern Falle soviel Wasser nötig hat, als man in die Pochsätze bedarf.

3° Köste die bewegende Kraft nichts.

4° Die Herstellung dieser Machine würde nur einen Kösten Aufwand von 300 fl. bedarfen.

5° Würde diese Machine nach Umstände, 6, 12, 18 und mehrere Schüsser in Bewegung erhalten.

6 Verbindet sich Herr Barock, dass er diese Machine auf sein Risiko bauen wolle.

Da nun diese Machine unstreitig von grossen Vortheile wäre, so ersuchte ich Bergverwalter Herrn von Barock um einen Riss und Überschlag, sowohl als um die Erklärung dieser Machine um selbe Einen Hoch Löbl. K.K. Thesaurariate mit Grunde vorstellen, und die Hohe Bewilligung erwirken zu können. Er antwortete aber; nachdem er, im Fall sie nicht die gewünschte Wirkung hervorbringen sollte, die darauf verwendete Kösten der Gewerkschaft ersezen wolle, so dürfte alles dieses nicht nothwendig seyn. Der Verwaltung erübriget also nichts, als die Hohe Entschlüssung zu erwarten.

Nagyag den 25-ten April 1800

Franzenau m.p.

J. Hopp m.p.

Franz Christl m.p.

(Pe verso:) An Ein Hoch Löbl. K.K. Münz und Bergwesens Thesaurariat, Anzeige der Nagyager Reviere Verwaltung de dato 25 april 1800 die von Herr Berg Gericht Assessor v. Barock zu errichtende Pochwerke Machine betreffend.

Arh. Stat. Cluj, fond. M.T., nr. 1104/1800

ANEXA IX

1800 mai 8, Sibiu. Adresa din Sibiu, către administrația minelor din Săcărâmb, privitor la șteampul inventat de D. Barok, căruia i se cere depunerea unei cauțiuni pentru cazul că șteampul său n-ar da rezultate promise.

An die K. Reviere Verwaltung zu Nagyag

Auf dem Bericht, mit welchen die K. Reviereverwaltung untern 25-ten v.M. die Ausserung des Berggerichts Beisitzers Daniel Barok in betref einer von ihm vorgeblich erfundenen vortheilhaften *Pochwerksmaschine* hierher einbegleitet hat, wird derselben hiemit bedeutet, dass diese Äusserung eine Abschrift derjenigen Circularschrift ist, welche der gedachte Berggerichts Assessor Barok schon untern 16-ten May 1798 in betref dieser vorgebliche Pochwerksmaschine an die hierländigen Gewerkschaften erlassen, und davon in seinem untern 10-ten Dec. 1798 um ein ausschliessendes Privilegium hierher gemachten Ansuchen erwähnt hat. Nachdem aber bisher weder zu vernehmen war, dass irgend eine Gewerkschaft zur Ausführung seines Vorschlages, ungeachtet er sich im Falle eines nicht entsprechenden Ausfallen zum Ersatz der Kosten anheischig gemacht, herbeygelassen hätte, und er Barok auch auf die ihm untern 4-ten April 1799 nr. 774 bekannt gemachte, mit dem hohen Dekrete Einer Hochlöbl. Hofstelle von 22-ten Hornung 1799 Nr. 1646 herbegelte Weisung, dass er sein Project dem Landes oder Hofstelle Präsidium vorzulegen habe, sich, so viel hierorts bekannt ist, weiter nicht mehr geäußert hat; so ist man zwar nicht entgegen, wenn Barock nach seinen im wesentlichen noch gänzliche unbekannten Betrag zu Nagyag ein Pochwerk wirklich erbauen will; er hat aber für den Fall, wenn der Erfolg der Erwartung nicht entsprechen sollte eine Real Kauzion in Ansehung der Kosten, die er als dann zu ersetzen hätte verläufig einzulegen, und die K. Bergverwaltung darüber Bericht hieher zu erstatten. E. Consilio...

Cibinii 8-va Maji 1800

Hollo m. p.

Arh. Stat. Cluj, fond. M.T., nr. 1104/1800

ANEXA X

1799 dec. Zlatna. Asesorul montanistic, Daniel Barok, se adresează Tezaurariatului montanistic arătând că a construit un nou model de cuptor de topit minereu (*coh*), care poate aduce mari economii și foloase fiscului.

Hochlöbl. K. Münz- u. Bergwesens Thesaurariat

Unter meinen Privat Arbeiten bin ich vor etlichen Wochen auf ein sehr leichtes Mittl gerathen, welches bey unseren Schmelzhütten zum namhaften Nutzen des Hohen Aerariums mit Vortheil angewendet weden könnte. Ich hoffe dadurch bey allerhand Verröstungen der Geschicke an Rostholz wo nicht 2/3-tl, doch wenigstens die Hälfte, so wie auch an häufigen Schichtenlöhnen viel zu ersparen. zugleich aber auch wegen der geschwinderen Verröstung selbst an Zeit nicht wenig

zu gewinnen; welches, besonders bey den Kupferschmelzhütten, etwas sagen will. Die ganze Sache ist sehr leicht, und besteht nur in einem, ganz einfachen Ofen, dessen Erbauung bey einer guten Wirtschaft kaum 50 oder 60 fl. kosten dürfte; und es wäre wirklich Schade, wenn die Ausführung derselben einen zu langen Aufschub leiden müsste. Wäre ich in der Zeichnung geübt, so hätte ich unter einem auch einen Riss hievon nebst einer Beschreibung zur höheren Beurtheilung gehorsamst vorgelegt. Allein, da die ganze Sache ohnehin so wenig kostet, so könnte man, meinem Ermessen nach, bey Zulassung der Witterung lieber zu Erbauung des Ofens selbst schreiten; und an der Zeit profitieren. Denn bevor ich mich in andere ebenfalls nützliche Unternehmungen mit Anfang des nächst kommenden Frühjahrs einlassen sollte; so wünschte ich ehevor dieses zum Nutzen des Aerariums auszuführen; woher ich denn mir die weitere hohe Weisung unterthänigst erbitte.

Zalathna den 3-te Dezember 1790 Daniel Barok m. p. B.G. Beysitzer

Arh. Stat. Cluj, fond M.T. nr. 1367/1800

LA TECHNIQUE MINIÈRE DE TRANSYLVANIE AU XVIII-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Au XVIII-e siècle a eu lieu un remarquable développement des forces de production dû à certaines innovations techniques, surtout dans l'exploitation des mines et en métallurgie. Dans la seconde moitié du siècle l'on constate en Transylvanie un considérable développement des entreprises minières et métallurgiques. Après la perte de Silésie, en 1764, la cour de Vienne s'intéresse plus constamment au perfectionnement de la technique minière transylvaine. L'empire essayait à contrecarrer cette perte économique par toute une série de mesures destinées à intensifier l'exploitation des mines. C'est ainsi que s'explique l'augmentation, après 1764, du nombre des bocards (*molae contusoriae*) et des fonderies (*ustrinae* et *liquatoriae*). Les laveries (*lavacra* ou *Waschwerke*) deviennent elles aussi, plus nombreuses. Le perfectionnement du processus technique de production dû à l'accroissement numérique de l'outillage nécessaire à l'exploitation des mines, aura comme suite un changement qualitatif.

En employant de riches et variés matériaux inédits des archives, l'auteur présente les efforts de certains mineurs et techniciens de mettre en pratique de nouveaux procédés techniques tel le transport du minéral par des galeries montant des pentes brusques, introduit par *Felix Franzenau* à Săcărimb. Toujours à Săcărimb *Franzenau* mit en fonction une pompe à piston (Hebmaschine). Un autre employé des mines de Săcărimb *Johann Huber* construit un nouveau type de „machine“ à laver l'or (*Siebsatzmaschine*).

Les innovateurs étaient préoccupés par l'idée de remplacer en cas de sécheresse la force hydraulique par la force mécanique. Ces essais se concrétisèrent dans les innovations du charpentier *Munteanu Urs* de Săcărimb, de *Idu Crăciun* et du „mécanicien“ de Cluj *Samuel Enyedi* qui a construit en 1770 un nouveau type de „machine“ à tirer l'eau et le minéral des galeries (Hebmaschine). Il faut aussi mentionner les efforts des autres innovateurs tels *Aloisius Rusbaski* des salines d'Ocna Dejului qui voulait perfectionner le „crivac“ (*Gappel-Treib-Maschine*), et *Daniel Barok*. Ce dernier présenta en 1796 à l'administration minière un nouveau type de bocard (*Pochmaschine*) en apportant trois ans plus tard des améliorations aux fonderies.

PROIECTE DIETALE DE REFORMĂ A ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ROMÂNESC DIN TRANSILVANIA ÎNTRE 1790—1848

DE

LADISLAU GYÉMÁNT

Mișcarea *Supplexului* reprezintă o piatră de hotar în lupta politică a păturii superioare românești din Transilvania pentru lichidarea situației de inferioritate în care împinsese acest popor sistemul medieval al constituționalismului transilvan. Deși obiectivul principal al asigurării egalității în drepturi a românilor cu națiunile constituționale recunoscute ale Transilvaniei eșuează în condițiile înverșunatei împotriviri a privilegiatilor și ca urmare a caracterului șovăielnic al postiosefinismului leopoldin, care caută o soluție de mijloc între tradiție și revoluție¹, *Supplexul* nu rămîne totuși fără urmări. Dincolo de importanța sa ca formulare și conturare a programului de bază a mișcării de emancipare românești, el deschide noi posibilități practice, de acțiune politică în cadrele legale existente, prin concesiile pe care Curtea consideră necesare a le pune în vedere suplicanților.

Astfel, acordarea concivilității românilor locuitori pe Pământul Crăiesc, recunoscută în principiu și de către deputații sași ai dietei din 1790—91, este amînată doar pînă la dieta următoare pentru ca jurisdicțiile săsești să aibă posibilitatea de a da instrucțiunile necesare reprezentanților lor într-o problemă de o asemenea importanță. Chiar dacă dieta proximă, ca și cele următoare, în noile condiții ale regimului reacțiunii, evită a mai lua în dezbatere problema, acordul de principiu obținut în vremea *Supplexului* va sta la baza acțiunilor inițiate de către episcopii români în favoarea conaționalilor lor de pe Pământul Crăiesc în deceniile patru și cinci ale secolului al XIX-lea.

¹ Litschauer Gottfried Franz, *Österreichische Geschichte*, Wien, Obelisk Verlag, 1965, p. 219.

² Dragomir Silviu, *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pământul Crăiesc*, Sibiu, 1913 p. VIII—IX.

În schimb, un domeniu în care se creează posibilitatea obținerii unor rezultate concrete, imediate este cel al învățămîntului românesc din Transilvania, dovadă fiind accentul vădit pe care Viena îl pune pe „promovarea culturii în rîndul poporului român“ în recomandările adresate dietei cu privire la *Supplex*³. Problema învățămîntului românesc din Transilvania a constituit obiectul unor preocupări mai vechi sau mai noi în istoriografia noastră, care au elucidat o parte însemnată a aspectelor privind structura, organizarea, conducerea, programa instituțiilor de învățămînt românești⁴. În cele ce urmează vom urmări pe baza unui material manuscris, inedit pînă acum⁵, reconstituirea încercărilor venite din partea autorităților centrale și provinciale în vederea reorganizării și îmbunătățirii învățămîntului românesc transilvan, încercări explicabile în lumina concepției prezente la Curte încă din vremea raportului Jankovits, potrivit căreia lipsa de cultură a românilor transilvani ar sta la baza acțiunilor de masă îndreptate împotriva „securității și ordinii publice“⁶. Sub presiunea Vienei stările și ordinele transilvane sînt obligate să accepte elaborarea unui plan privind cultivarea poporului român, această sarcină fiind încredințată deputațiilor sistematice numite de dieta din 1790—91 în problemele eclesiastice și culturale⁷.

Aceste deputații și-au desfășurat lucrările între 17 ianuarie și 18 aprilie 1793, elaborînd mai multe proiecte privind educația și cultivarea poporului român și a preoților săi. Componenta deputațiilor, în rîndul căroră un rol proeminent a jucat faimosul cenzor, canonicul Martonffy, a imprimat proiectelor o orientare retrogradă, demnă de dieta ale cărei emanații erau.

Lucrarea deputației eclesiastice⁸, concentrîndu-și preocupările asupra cultivării preoților români, recomandă folosirea în acest scop a seminarelor existente (la Blaj și Carlovitz), fără a preconiza deci lărgirea numărului instituțiilor de pregătire a preoților români, mai ales că într-un alt punct se cere ca „numărul preoților să nu se sporească fără trebuință“. Accentul se pune în schimb pe întărirea spiritului de răspundere a preoților în exercitarea misiunii lor și pe accentuarea supravegherii acestora de către protopopi și episcopi. Pentru a spori sentimentul religios al poporului de rînd se recomandă strîngerea laolaltă a caselor

³ Prodan David, *Supplex Libellus Valachorum*, Ediția a doua, București, Editura științifică, 1967, p. 41.

⁴ Amintim aici doar două lucrări de o mai largă respirație: Albu Nicolae, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944; Protopopescu Lucia, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*, București, Editura didactică și pedagogică, 1966.

⁵ *Bizotmanyi terv a népnevelés tárgyában*, Manuscris 4085, Arhiva istorică a filialei Academiei R.S.R. Cluj; în continuare: *Manuscris 4085*. Mulțumim pe această cale tov. Ioan Dani care ne-a înlesnit accesul la acest material.

⁶ Tóth Zoltán, *Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom 1790—1848*, Budapest, 1959, p. 63.

⁷ Gal, Kelemen, *Az 1791 évi erdélyi országgyűlés közoktatóügyi bizottsága, în Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, 1—2, p. 43—48.

⁸ *Manuscris 4085*, p. 3—12.

risipite în munți și angajarea de păstori plătiți la turme, pentru a înlesni astfel frecventarea bisericii. Poporul urmează a fi stimulat în direcția unei vieți mai comode, cu îmbrăcăminte și locuințe mai civilizate. Despre mijloacele materiale necesare realizării acestor ultime obiective însă proiectul păstrează tăcere. Mai mult chiar, abordînd problema educației școlare a poporului de rînd, deputația ecleziastică cere ca pentru a preveni cheltuieli ce ar comporta sarcini suplimentare, românii să frecventeze școlile celor patru religii recepte, deoarece ridicarea de școli în fiecare localitate și plata învățătorilor acestora e nerealizabilă financiar. De altfel, consideră deputația, nici nu e utilă sporirea peste măsură a numărului școlilor. Afirmatia din urmă se leagă de cel de-al doilea principiu călăuzitor al lucrării deputației, alături de evitarea cheltuielilor și sacrificiilor materiale și anume ca „educația românilor să se reglementeze fără prejudiciul constituției țării sau a vreuneia din națiunile și religiile recepte”. În acest sens se prevede „scoaterea românilor de sub influența aproape generală pe care ignoranța preoților o exercită pentru obținerea unor țeluri egoiste” și datorită căreia „poporul urmează sfaturile acestora fără critică și chibzuință”. Mijlocul potrivit pentru aceasta este tocmai trimiterea românilor în școlile celorlalte națiuni și religii, ceea ce corespunde și tendinței de a rezolva problema cu cheltuieli cît mai puține. În al doilea rînd, pentru a nu îndepărta tineretul românesc de agricultură, ceea ce ar fi spre paguba națiunilor și religiilor recepte, educația nu va urmări altceva decît cunoașterea de către popor a datoriei sale față de Dumnezeu, monarh, stăpînii de pămînt și concețâteni, precum și a celor necesare practicării cu sîrguință a culturii pămîntului.

Proiectul deputației însărcinate cu dezbaterea problemelor culturale⁹, deși puțin deosebit în concepția sa generală de cele de mai sus, se dovedește totuși a fi mai aproape în aprecierile sale de necesitățile reale existente. Pornind de la principiul că fiecare popor trebuie să-și cunoască istoria, privilegiile și relațiile sale cu celelalte popoare, proiectul stabilește obligativitatea frecventării instituțiilor de învățămînt publice de către toți cei incapabili din punct de vedere material de a se instrui pe cale particulară. În acest sens se prevede crearea de școli triviale în fiecare comună, cu învățători corespunzători, în care predarea să se facă în limba maternă. Se statorește principiul contribuției tuturor cetățenilor după avere, la ridicarea instituțiilor de învățămînt publice. Concretizînd însă acest frumos principiu general, proiectul stabilește ca ridicarea școlilor sătești și întreținerea învățătorilor să cadă în sarcina contribuabililor, nobilii fiind chemați doar să contribuie benevol, întrucît ei pot trage foloase mai mari de pe urma unor supuși cultivați. Veniturile învățătorilor urmează să se completeze din beneficiile publice și prin scutire de contribuție.

⁹ *Synopsis systematis generalis scholarum M. Principatus Transylvaniae, in Operata deputationum systematicarum regnicolarum e comitiis transylvanicis a. 1791 ordinarum in Politicis*, I, f. an, f. loc. p. 7—34.

În rest, regăsim principiile din lucrarea deputației eclesiastice într-o formă mai dezvoltată. Astfel, pentru evitarea păgubirii stăpînilor de pămînt, copiii sînt obligați să frecventeze școala doar în acele perioade ale anului cînd nu e nevoie de ei în agricultură, precum și în zilele de sărbători cînd muncile agricole de asemenea încetează. În aceeași ordine de idei, se prevede împiedicarea accesului fiilor de țărani la școli mai înalte în afară de cazul unui talent deosebit, pentru a nu se sustrage menirii lor fundamentale — cultivarea pămîntului. Necesitatea educării maselor țărănești e motivată prin imposibilitatea asigurării exclusiv prin constringere a respectului îndatoririlor față de stăpînii de pămînt și organele statului, fiind necesară în acest scop și „o convingere internă a sufletului“. Pentru a o realiza, se interzice răspîndirea ideilor de libertate și egalitate, care „conduc la nemulțumire și la răsturnarea bazelor societății“ și se recomandă ca accentul să fie pus asupra binefacerilor dobîndite din partea stăpînilor de pămînt și a statului, precum și asupra caracterului divin al autorității supreme, căreia nu i se poate sustrage nimeni. Privind materialul de predare, aceasta să nu depășească capacitatea de înțelegere și necesitățile agricultorilor. Într-un *Appendix* anexat proiectului se preconizează și ridicarea de către cele patru religii rețete a unor școli pentru învățarea meseriilor, românilor permițîndu-li-se frecventarea acestora concomitent cu crearea unor asemenea instituții proprii la Blaj, Sibiu, Năsăud, Orlat, Hațeg și Recea.

Proiectul deputației, în pofida limitelor sale și făcînd abstracție de principalul său mobil — asigurarea supunerii maselor țărănești — pus în aplicare, prin crearea școlilor satești cu limba de predare română, ar fi contribuit realmente la ridicarea nivelului cultural al poporului român. Deficiența sa fundamentală era însă faptul că arunca sarcina principală pe umerii țărănimii, care încărcată de obligații, era astfel înstrăinată de cauza școlară prin perspectiva unor greutăți noi de purtat.

În aceste împrejurări, dieta din 1794—95 nici n-a luat în dezbatere proiectele elaborate, iar lunga întrerupere, care a urmat în activitatea dietală pînă la 1809, a însemnat rămînerea problemei în suspensie. În 1798 un rescript al Curții cere, e adevărat, din nou părerea Guberniului transilvan asupra „mijloacelor celor mai potrivite pentru cultivarea poporului român în principiile religiei și moralității, necesare fiecărui cetățean al patriei conform condiției sale“¹⁰. Răspunsul Gubernului din 19 octombrie 1798 trimite la lucrările deputației sistematice, care urmează să fie examinat de stările țării¹¹. Dieta din 1810—11 numește o comisie pentru cercetarea lucrărilor deputațiilor sistematice și adaptarea lor la noile condiții, dar nu mai găsește timp pentru a le și lua în dezbatere.

În fața acestei situații, Curtea se hotărăște să treacă la luarea de măsuri pe calea administrativă. Decretul aulic din 10 mai 1816¹², refe-

¹⁰ *Manuscris* 4085, p. 22.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 24—30.

rindu-se la problemele școlare ale neuniților, dispune constituirea de școli în fiecare localitate cu preot ortodox, oficiile de învățătorii trebuind să fie îndeplinite de dascăli. Activitatea școlară urmează să se desfășoare în locuințele dascălilor, în felul acesta economisindu-se atît cheltuielile pentru întreținerea unor învățători propriu-ziși, cît și cele pentru construirea de școli. Dascălii vor fi plătiți în natură de către părinți și li se asigură scutirea de militarie și sarcini publice. Pe Pămîntul Crăiesc, în localitățile cu populație mixtă, școlile românești vor primi ajutor din casele alodiale în măsura în care beneficiază de un asemenea ajutor și școlile luterane, iar în localitățile cu populație românească exclusiv, casele alodiale vor acorda acest ajutor cu îngăduința autorităților. Se prevede de asemenea obligativitatea frecventării școlii sub pedepse corporale sau cu închisoarea pentru părinții care s-ar opune, iar pentru turme se vor angaja păstori plătiți pentru a nu împiedica copiii de la școală. Manualele din școlile normale se vor traduce în românește pentru a putea fi folosite în școlile satești. În ce privește școlile superioare românești, decretul consideră că acestea sînt inutile, poziție explicabilă dacă ne gîdim la cunoscuta deviză a împăratului Francisc: „ich brauche keine Gelehrten sondern brave Bürger“. Afirmîndu-se că limba română nu le poate fi de folos în viața politică și în afacerile statului, tinerilor români li se acordă școlile superioare ale celorlalte națiuni, în vederea învățării limbilor necesare pentru o carieră publică. Pe Pămîntul Crăiesc se subliniază necesitatea accesului fără nici o piedică a tinerilor români la școlile superioare din orașe. Se stabilește de asemenea ca absolvenții români neuniți ai unor școli superioare să fie primiți în slujbe în funcție de calitățile lor și de posibilitățile oferite de legile țării. Pentru pregătirea preoților ortodocși se alocă din Fondul sydoxial suma de 15120 florini în vederea întreținerii seminarului de la Sibiu, în care să învețe 24 de stipendiari, dintre care 4 să fie trimiși la Viena în vederea continuării studiilor.

Rescriptul regal din 28 aprilie 1820¹³, răspunzînd unor plîngeri ale românilor din suburbiile Sibiului, reafirmă obligația Guberniului de a veghea la asigurarea liberului acces al românilor la școlile existente pe Pămîntul Crăiesc, pentru ca „lipsa de cultură să nu le mai poată fi imputată de concetățenii lor“.

Măsurile guvernamentale sînt întregite de decretul aulic din 2 august 1824¹⁴, referitor la problema școlară a tuturor românilor din Transilvania, uniți și neuniți. Se prevede ridicarea de școli elementare, cheltuielile fiind acoperite, în localitățile cu populație liberă, din casele alodiale, și înzestrarea cu pămînt a învățătorilor din terenurile comune. În localitățile aflate sub jurisdicție nobiliară, școala se va constitui în locuința dascălului, care va îndeplini și funcția de învățător. Dacă aceasta nu e cu puțină, locul pentru școală se va asigura din pămînturile

¹³ *Udvari Kormányzékéi Rendelések*, Manuscris IC2, colecția Incze József, p. 361, la Arhiva istorică a filialei Academiei R.S.R. Cluj.

¹⁴ *Manuscris 4085*, p. 31—34.

comunale, din porția canonică, sau, dacă nici aceste căi nu sînt accesibile, atunci se va solicita terenul necesar bunăvoinței stăpînului de pămînt. Lemnele vor fi asigurate din pădurile comunale, iar dacă acestea lipsesc, din pădurea stăpînului de pămînt. Dascăli vor primi pămînt reprezentînd o jumătate dintr-o porție canonică, plată în natură de la părinți și vor fi scutiți de dări și militărie.

Conform celor de mai sus, stările și ordinele transilvane dovîndu-se neputincioase și nedoritoare a rezolva problema educației poporului român, Curtea se hotărește să ia problema în mîinile sale. Decretele aulice marchează o evoluție lentă și prudentă în direcția singurei posibilități de soluționare optimă a problemei cheie a bazei materiale, încercîndu-se transpunerea treptată a sarcinilor de acest gen de pe umerii contribuabililor pe seama nobilimii. Aceasta era o necesitate vitală în condițiile în care, în concepția Curții, o cauză fundamentală a mișcărilor țărănești era lipsa de cultură a poporului.

După 1830, odată cu reactivizarea vieții politice transilvane, ideea cultivării poporului român ca mijloc de prevenire a mișcărilor populare începe să ciștige teren și în concepțiile nobiliare. Așa, cum se întîmplă însă și în cazul problemei urbariale, evoluția de la recunoașterea verbală a necesității unor măsuri și pînă la fapte, care implică sacrificii materiale, este foarte lentă și contradictorie. Astfel în 1834 cînd Curtea, după ce refuză îndeplinirea revendicărilor de bază ale *Memoriului* înaintat de cei doi episcopi români în vederea unei încercări de reluare a acțiunii *Supplexului*, acordă ca o concesie unică recomandarea adresată dietei de a lua în dezbatere lucrarea deputației sistematice din 1791 privind promovarea culturii în rîndul poporului român¹⁵, dieta, absorbită de conflictul virulent dintre opoziție și guvern, nu găsește timpul necesar pentru examinarea proiectelor amintite, fiind dizolvată la 6 februarie 1835, fără a fi reușit să rezolve vreuna din multiplele probleme aflate în fața ei.

La dieta din 1837—38, problema școlară revine în actualitate, reprezentanți ai opoziției sau adepți ai guvernului subliniindu-i importanța deopotrivă. Astfel Daniel Zeyk, unul din șefii opoziției, reproșează în cuvinte aspre guvernului că, dacă de înlesnirea trecerii silite la ritul unit s-a înregistrat îndeajuns, în schimb a neglijat asigurarea școlilor și preoților potriviți pentru a învăța poporul de rînd să-și respecte datoria față de monarh, legi și concetățeni¹⁶. Regalistul Nicolae Cserei, membru marcant al grupării adverse, pune întrebarea: „cum s-ar putea aștepta moralitate de la poporul de rînd, cînd preoții săi sînt deseori mai ignoranți decît el?”¹⁷. Dincolo de aceste aserțiuni însă, nu se întreprinde nimic concret pentru soluționarea chestiunilor ridicate

¹⁵ Papiu-Ilarian, Alexandru, *Istoria românilor din Dacia Superioară* I, Viena, 1851—1852, p. 243.

¹⁶ *Beszédek tára záradékul az 1837-iki orsaggyűlési jegyzőkönyvhöz*, Nagy Szeben, 1837, p. 1719.

¹⁷ *Ibidem*, p. 1024.

cu atîta vehemență, deși *Memoriul* înaintat dietei de către episcopul ortodox Vasile Moga cuprinde între altele puncte ca îmbunătățirea situației materiale, spirituale și sociale a clerului neunit, ridicarea unui seminar la Sibiu¹⁸, puncte care oferă ocazia verificării substratului real al intențiilor afișate de privilegiați. Trecerea *Memoriului* în fața comisiei pentru cercetarea plîngerilor¹⁹, ceea ce echivalează cu o amîinare sine die, reflectă predominarea în rîndul stărilor și ordinelor transilvane a elementelor refractate oricăror acțiuni concrete, imediate, în vederea ridicării nivelului cultural al românilor.

Împotrivirea nobilimii zădărnicește în mare măsură și traducerea în viață a celor prevăzute de decretele aulice din 1816 și 1824, ceea ce impune Guberniului repetarea lor prin circulara nr. 7235 din 1840²⁰, care subliniază necesitatea ridicării de școli elementare pentru români din resurse publice sau, unde e posibil, chiar cu contribuția stăpînilor de pămînt. Circulara prilejuiește vii dezbateri în cadrul jurisdicțiilor transilvane, unele din acestea ridicîndu-se cu vehemență împotriva măsurilor preconizate. Scaunul Odorhei respinge propunerile formulate sub pretextul că nu asigură suficiente căi pentru extinderea limbii maghiare în rîndul românilor și consideră că acestea reprezintă o violare a drepturilor proprietarilor²¹. Trei Scaune invocă drept cauză a refuzului său greutățile insurmontabile ridicate de lipsa de resurse materiale.²² Majoritatea jurisdicțiilor însă își dau seama de importanța problemei atît din punct de vedere al oportunităților oferite pentru răspîndirea limbii maghiare, cît și pentru prevenirea extinderii mișcărilor populare. Nicolae Wesselényi, în scrisoarea adresată la 27 iunie 1842 stărilor din scaunul Odorhei²³, amintește pe primul loc educația maselor populare între mijloacele pașnice propuse pentru atragerea românilor de partea naționalității maghiare. Încă înainte de dietă, la 21 septembrie 1840, scaunul Arieș înaintează un plan școlar Guberniului, în care propune între mijloacele materiale necesare, în primul rînd contribuția nobiliară²⁴. În 1841 Solnocul Interior opinează pentru participarea deopotrivă a maselor populare (prin plata învățătorilor în grîne, zile muncă la construirea școlilor, transportul lemnului pentru încălzit), a stăpînilor de pămînt (prin materiale de construcție, bani și chiar pămînt) și a statului (prin renunțarea la arendele dijmelor în favoarea salariilor învățătorilor) la rezolvarea acestei probleme de interes obștesc²⁵. Comitetele Solnocul de Mijloc, Cluj, Dăbîca, districtul Ghioarului numesc comisii

¹⁸ *Memoriul* lui Vasile Moga din 1837 e publicat în traducere românească în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 44—45, 27 octombrie — 3 noiembrie 1840.

¹⁹ *Beszédek tára* 1837, p. 1024—1025.

²⁰ *Manuscris* 4085, p. 31.

²¹ *Erdélyi Hiradó*, 14, 17 august 1841.

²² *Ibidem*, 97, 6 decembrie 1842.

²³ *Ibidem*, 63, 9 august 1842.

²⁴ *Ibidem*, 63, 9 august 1842.

²⁵ *Manuscris* 4085, p. 68—70.

²⁶ *Ibidem*, p. 72—82.

însărcinate cu elaborarea unor proiecte corespunzătoare condițiilor locale în ce privește chestiunea școlară. Dintre acestea doar activitatea comisiilor din Solnocul de Mijloc și Cluj se soldează cu rezultate palpabile, prin înaintarea unor proiecte către Guberniu. Nota comună a acestor planuri este condiționarea oricărei subvenții materiale pentru școlile satești de extinderea în cadrul lor a limbii maghiare, fie sub forma extremă preconizată de Arieș și Solnocul de Mijloc a limbii de predare exclusiv maghiare²⁶, fie măcar prin obligația dascălilor de a cunoaște această limbă, așa cum prevede proiectul Solnocului Interior²⁷.

În comitatul Zarandului, unul din principalele epicentre ale mișcărilor populare, alături de măsurile preconizate cu birocratică înțeleală de aparatul administrativ, nobilimea locală, mai dispusă la concesi decât cea din alte părți, se grăbește să ridice o serie de școli satești prin contribuție proprie²⁸. Numeroase jurisdicții includ în instrucțiunile date deputaților dietali indicația de a ridica în dietă problema educației maselor populare. Între acestea se situează Alba Inferioară, Alba Superioară, Cluj, ai căror reprezentanți răspund obligației trasate, încercând să impună în preocupările dietei din 1841—43 chestiunea școlară. Reprezentantul Chioarului cere ca înainte de a discuta planurile de înființare a muzeului național și a altor instituții preconizate de o parte a dietei, să se adopte o lege cu privire la educarea poporului²⁹. Regalistul Nicolae Cserei, adversar înverșunat al reglementării urbariale, contrapune problema școlară acesteia, considerând cultivarea maselor mult mai importantă decât „exageratele idei urbariale”. E semnificativ însă faptul că el vrea să asigure resursele materiale necesare pe seama statului, preconizând folosirea unei treimi din veniturile monopolului sării în acest scop³⁰. Sașii la rîndul lor sînt preocupați de cultivarea poporului român, ziarul *Siebenbürger Bote* insistînd asupra ridicării în primul rînd a nivelului instruirii preoților și propunînd crearea unei instituții pentru pregătirea învățătorilor români.

În cele din urmă, în pofida acestor străduințe și inițiative, problema școlară nu ajunge în dezbaterile dietei din 1841—43, fiind transferată deputației sistematice numite cu acest prilej. Deși odată cu cristalizarea grupării liberale din dietă ideea necesității unor concesi, între care se situează și rezolvarea problemei școlare a românilor, cîștigă vădit teren, totuși slăbiciunea acestei orientări liberale împiedică dobîndirea unor rezultate concret, imediate.

În momentul în care la 6 decembrie 1843 deputația trece la lucru, situația în privința școlilor nu numai că nu reflectă îmbunătățirile aș-

²⁶ *Erdélyi Híradó*, 14, 17 august 1841.

²⁷ *Manuscris* 4085, p. 74.

²⁸ *Erdélyi Híradó*, 10, 4 februarie 1842.

²⁹ Az erdélyi nagyfejedelemség s hozzá visszakapcsolt részek három nemes nemzeteinek Kolozsvár szabad királyi városában 1841-év november 15-ike napján kezdődött országgyűlésekről készített jegyzőkönyv, Kolozsvár, 1841, p. 553.

³⁰ *Ibidem*, p. 548.

teptate de atîta timp, dar dimpotrivă decretul aulic din 14 martie 1843³¹ marchează un pas înapoi. Răspunzînd Guberniului, care în raportul său subliniasse piedicile întîmpinate de reînnoirea în 1840 a dispozițiilor din 2 august 1824, decretul prevede ca stăpînii de pămînt și părinții să fie lămuriți asupra avantajelor școlilor satești, iar dacă aceasta nu dă rezultate, dispozițiile din 1824 privind înzestrarea școlilor și dascălilor cu contribuția stăpînilor de pămînt să se aplice doar la uniți, care constituie reprezentanții unei religii recepte. În ce privește ortodocșii, aceștia să se conformeze rescriptului din 1816, care lăsa întreținerea școlilor exclusiv pe seama părinților. Ortodocșilor li se permite însă frecventarea școlilor uniților, fără ca prin aceasta să fie siliți a-și părăsi credința. Dascălii de biserică sînt obligați, în schimbul scutirilor de care beneficiază, să îndeplinească și rolul de învățători. În sfîrșit, ca o concesie făcută tendințelor nobiliare, se prevede introducerea limbii maghiare ca obiect de studiu obligatoriu în școlile satești.

Pornind de la aceste dispoziții, deputația cere din partea tuturor confesiunilor înaintarea unei expuneri a situației școlilor aflate sub jurisdicția lor, precum și prezentarea propunerilor de îmbunătățire a ei. Episcopii români profită de această posibilitate pentru a încerca rezolvarea măcar a unei părți din planurile de ridicare culturală a românilor transilvăni.

Ioan Lemeny, episcopul graco-catolic, în relația sa înaintată deputației sistematice³² califică starea școlilor din dieceza sa drept „deplorabilă”. El subliniază că din 1333 de parohii doar în 310 școala primește dotația materială și deci poate funcționa. În regiuni ca Hunedoara, Făgăraș, Chioar, unde terenurile comunale lipsesc și proprietarii refuză orice sprijin, poporul e nevoit să trăiască în „crasă ignoranță” datorită absenței școlilor. Preoții în multe locuri n-au nici măcar casă parohială și sînt nevoiți a-și procura cele necesare traiului prin „munca propriilor mîini”. Pentru rezolvarea acestor neajunsuri și înlăturarea piedicilor multiple din calea „doritei cultivări a poporului român”, episcopul unit cere crearea de școli satești în fiecare parohie, în care predarea să se desfășoare în limba maternă. Asigurarea locului pentru școală și a unui lot pentru învățător să aibă loc cu prilejul stabilirii porției canonice, iar plata învățătorului, în bani și în natură, să fie suportată de toți capii de familie indiferent dacă au copii sau nu. În sfîrșit, dacă funcția de învățător în satele mai sărace va fi îndeplinită de dascălul de biserică, acesta să fie eliberat de celelalte atribuții ale sale, pentru care să fie angajat un alt dascăl.

Și mai cuprinzătoare sînt revendicările înaintate de episcopul ortodox Vasile Moga la 30 martie 1844³³. Și el pornește de la expunerea situației școlare grele, folosind în acest scop datele furnizate de raportul directorului școlilor ortodoxe, Moise Fulea. Conform acestora, datorită nu-

³¹ *Manuscris* 4085, p. 35—37.

³² *Ibidem*, p. 43—44.

³³ *Ibidem*, p. 58—62.

mărului mic de școli, anual 8404 copii rămîn în afara oricărei activități instructive. Din cele 282 de școli sătęști existente, cea mai mare parte sînt  ntre nute din dona iile p r ntilor, doar 31 de școli primind ajutor din casele alodiale pe P m ntul Crăiesc, în timp ce în comitate nu se acordă asemenea ajutor nici unei școli neunite. Numai aproximativ jumătate din școli dispun de localuri proprii, restul desf sur ndu- i activitatea în locuin ele dascălilor.  n afară de aceste școli s tęști  i de seminarul de 6 luni pentru viitorii preoți  i dascăli de la Sibiu, neuni ii nu dispun de nici o altă instituție de  nv ţ m nt, deși ei poartă greutăţile păcii  i războiului  i contribuie la promovarea binelui ob tesc în propor ia numărului lor mare. Pe această bază  i conform dispozițiilor decretului aulic din 2 august 1824, episcopul ortodox cere crearea de școli s tęști at t în comitate c t  i pe P m ntul Crăiesc.  n comitate, st p nii de p m nt să fie obligați a pune la dispoziția învăţătorilor loturi eliberate de orice obligații urbariale, în schimbul unei despăgubiri minimale de 2 florini. Să se construiască clădiri anume pentru fiecare școală, iar lemnele pentru construc ie  i încălzire să fie date de acolo de unde le iau  i școlile celorlalte confesiuni. Pe P m ntul Crăiesc, construirea școlilor  i a locuin elor învăţătorilor să se facă din casele alodiale, a a cum se  nt mpl  în cazul școlilor săsești  i din aceeași sursă să se asigure  i salariile învăţătorilor.  n general, conform decretului din 28 aprilie 1820, neuni ii să se bucure în mod egal de toate beneficiile comunale pe P m ntul Crăiesc. Vasile Moga cere de asemenea, pentru asigurarea unor posibilităţi de cultivare superioare, ridicarea alături de gimnaziul preconizat la Braşov din donații particulare  i a altor instituții de acest gen în celelalte părți ale ţării unde ortodoc ii sînt mai numero i. Este în sfir it repetată cererea din 1837 de a se  nfii ta la Sibiu seminarul proiectat încă din 1785 a se crea la Timișoara.

Revendicările celor doi episcopi merg, deci pe linia concep iei de restr ngere a cererilor, de data aceasta îndeosebi la un anumit domeniu — cel școlar. Pe plan teritorial e cuprinsă întreaga ţ r , iar pe plan confesional ambele rituri.  n ce privește cuprinderea păturilor sociale, alături de problema fundamentală a  nstruirii maselor ţărăneşti, apar  i tendin ele menite a lărgi posibilitățile de cultivare a păturii superioare românești. Deși cererile se concentrează îndeosebi asupra domeniului școlar, se remarcă totuși strecurarea de către Vasile Moga a punctului referitor la beneficiile comunale pe P m ntul Crăiesc, care lărgesc  ntruc tva sfera revendicărilor. Continuitatea fa  de acțiunile revendicative promovate de aceeași episcopie în anii preceden i este evidentă, fie că ne g ndim la tactica generală de restr ngere a revendicărilor la cele considerate accesibile în condițiile politice date, fie că ne referim chiar la unele cereri concrete, cum ar fi seminarul de la Sibiu, ajutorul din casele alodiale,  mbun ţ ţirea situației materiale a preo imii, beneficiile comunale. Apar însă şi elemente noi ca acea cerere  ndr zne t  a lui Vasile Moga de a se obliga st p nii de p m nt din comitate la sprijinirea materială a școlilor românești. Acestea se bazează pe cea de-a

doua latură a tacticii episcopiiilor — revendicarea unor prevederi recunoscute de Curte, dar neaplicate datorită împotrivirii celor vizate. Referirea accentuată la decretul aulic din 1824 confirmă în mod convingător o asemenea explicație a cererilor referitoare la comitate, care au o pondere mult mai redusă în acțiunile anterioare.

Cererile episcopiiilor n-au rămas fără răsunet în proiectul elaborat de deputația sistematică³⁴, mai ales în ce privește prevederile referitoare la școlile sătești. Astfel se acceptă ideea de bază ca în fiecare parohie să existe o școală. O propunere de mare importanță este ca viitoarea dietă să oblige prin lege stăpînii de pămînt la cedarea unui lot necesar școlii, în cazul în care asigurarea acestuia din terenurile comunale n-ar fi cu putință. Lotul cedat urmează a fi eliberat de toate sarcinile publice și urbariale. În cazul existenței în localitatea respectivă atît a ortodocșilor cît și a uniților, școala va aparține acestora din urmă, ca fiind o religie receptă, cu obligația de a asigura accesul liber al ortodocșilor. Pentru construirea școlii, stăpînii de pămînt vor contribui cu bani și materiale de construcție, iar țăranii cu zile muncă. Lemnele pentru încălzire vor fi procurate din pădurile comunale, iar dacă acestea lipsesc, ele vor fi asigurate în contribuția comună a stăpînilor de pămînt și a părinților. Retribuția învățătorilor se va asigura printr-un lot de pămînt cedat, conform dispozițiilor din 1824, fie de către comună, fie de către stăpînii de pămînt. Alături de acest lot, părinții vor acorda un salariu de 80 de florini prin donații în natură, iar unde aceste nu ajung, prin donații în bani, la care vor participa și nobilii. Tot pentru completarea salariului învățătorilor, deputația propune folosirea caselor alodiale nu numai pe Pămîntul Crăiesc, unde rescriptul din 1816 prevăzuse acest lucru, ci și în comitate, cu specificarea beneficiarii tuturor confesiunilor de asemenea ajutoare. În sfîrșit, se cere ca și statul să contribuie, acordînd ajutor material din casa regnicolară nu numai catolicilor ca pînă acum, ci tuturor confesiunilor. De asemenea din veniturile montanistice și cele ale Thesaurariatului să se cedeze o parte în favoarea instruirii poporului de rînd. Învățătorilor să li se rezerve aceleași drepturi de care se bucură funcționarii publici, inclusiv pensii de bătrînețe. Limba de predare urmează a fi limba maternă, cu condiția includerii ca obiect de predare a limbii maghiare și germane. În ce privește școlile mai înalte, înființarea seminarului pentru ortodocși este condiționată de preluarea de către stat a plății salariilor episcopului și ale membrilor Consistoriului, sumele devenite astfel disponibile din Fondul sydoxial urmînd a servi scopului amintit. Ridicarea de gimnazii pentru ortodocși este respinsă sub motivul că nici un gimnaziu nu s-a creat vreodată pe cheltuiala țării și conform decretului din 1816, gimnaziile românești sînt inutile, nefiind necesară înmulțirea numărului instituțiilor de acest gen mai ales că cele existente sînt liber și gratuit deschise și pentru neuniți. În schimb, pentru pregătirea învățătorilor

³⁴ *Ibidem*, f. c. și următoarele.

necesari școlilor sătești se preconizează crearea a trei instituții de învățământ la Cluj, Sibiu și Tîrgu-Mureș dintr-un impozit general, plătit de toți locuitorii țării, în care să aibă acces reprezentanții tuturor confesiunilor. Limba de predare urmează a fi cea maghiară la Cluj și Tîrgu-Mureș și cea germană la Sibiu, cu obligația profesorilor de a cunoaște limba română pentru a putea da explicațiile necesare și în limba maternă a elevilor români. Patru tineri anual, din toate confesiunile, vor fi trimiși la continuarea studiilor în străinătate.

Propunerea deputației sistematice poartă fără îndoială pecetea concepției nobiliare, care se reflectă atît în refuzul față de lărgirea instituțiilor de învățământ românești mai înalte, cît și prin promovarea ideii de extindere a limbii maghiare în școlile române, chiar dacă într-o măsură mult mai moderată decît proiectul de lege elaborat de dieta din 1841—43. Dar în același timp trebuie să recunoaștem influența preponderentă aici, ca și în lucrarea deputației sistematice urbariale, a părții celei mai lucide a nobilimii, care-și dă seama în sfîrșit de necesitatea acceptării unor sacrificii materiale din partea privilegiatilor pentru rezolvarea problemei școlare, considerate alături de reglementarea urbarială, drept o cale de atenuare a pericolului unei explozii revoluționare. Proiectul deputației sistematice, dacă ar fi fost aplicat, ar fi contribuit, indiferent de mobilurile care l-au generat și de speranțele pe care nobilimea le lega de el, la ridicarea nivelului de instruire și cultură a poporului român, aducîndu-l astfel cu un pas mai aproape de obiectivul final al emancipării sale.

Majoritatea reacționară a dietei din 1846—47 n-a luat însă în discuție proiectul deputației sistematice, iar elementele liberale, văzînd rezultatele dezastruoase ale dezbaterii reglementărilor urbariale, au preferat a lăsa sarcina rezolvării problemei școlare pe seama unei alte diete, cu o compoziție și un spirit mai propice unor reale soluții. În astfel de împrejurări, problema școlară a fost atinsă doar în treacăt, în legătură cu unele chestiuni adiacente ca separarea proprietăților, cu care prilej s-a hotărît rezervarea din terenurile publice a unui lot echivalent cu o sesie urbarială pentru fiecare școală satească, iar acolo unde astfel de terenuri nu stăteau la dispoziție, stăpînii de pămînt fiind obligați a asigura un lot de aceeași întindere³⁵. Cu ocazia adoptării proiectului de lege privitor la recrutare, în rîndul celor scutiți de obligațiile militare sînt incluși și învățătorii³⁶. Și cu aceasta am epuizat preocupările stărilor din 1846—47 pentru instruirea și cultivarea poporului de rînd, vădindu-se încăodată incapacitatea majorității privilegiatilor de a rezolva problemele fundamentale ale țării, rezolvare care le-ar fi impus în mod necesar renunțarea la o parte a privilegiilor lor, pentru a nu pierde totul.

Astfel insistențele Curții vieneze, la care se asociază din deceniul cinci al secolului al XIX-lea și partea mai lucidă, liberală a nobilimii transilvane, care-și dă seama de necesitatea unor sacrificii menite a preveni răsturnările revoluționare, naufragiază pe stîncile împotrivirii obtuze

³⁵ *Erdélyi Hiradó*, 259, 24 iunie 1847.

³⁶ *Ibidem*, 280, 5 septembrie 1847.

a majorității privilegiaților și în problema școlară ca și în cea urbană, această incapacitate de a aborda în mod hotărât calea concesiilor constituind una din premisele deschizătoare ale perspectivei evenimentelor anului 1848. Deși în cei peste 50 de ani, în care problema îmbunătățirii situației învățămîntului românesc din Transilvania se află la ordinea zilei, rezultatele palpabile obținute sînt mult sub nivelul necesităților și posibilităților existente, totuși dezbaterile și inițiativele din jurul acestei problematice contribuie la realizarea unuia din dezideratele importante ale luptei politice promovate de pătura superioară românească din Transilvania înainte de 1848: folosirea tuturor posibilităților legale pentru a ridica și menține în atenția opiniei publice existența unei probleme românești, care reclamă în mod necesar o rezolvare corespunzătoare.

PROJETS DIÉTAUX POUR RÉFORMER L'ENSEIGNEMENT ROUMAIN DE TRANSYLVANIE ENTRE 1790—1848

RÉSUMÉ

L'article présente la façon dont l'idée des classes dominantes, apparue encore au temps de la révolte de Horea et qui suggérait à éviter les mouvements populaires par la diffusion de la culture dans les masses paysannes, s'est concrétisée dans toute une série de projets, d'initiatives et de mesures élaborés par les autorités centrales ou locales afin de développer l'enseignement roumain. Les commissions désignées par la diète de 1790—91 pour les questions ecclésiastiques et culturelles élaborèrent à ce sujet deux projets qui ont été négligés par les débats diétaux. Par conséquent, après 1811 la cour de Vienne ordonne des mesures administratives, les décrets du 10 mai 1816, concernant les orthodoxes, et celui du 2 août 1824, regardant l'enseignement de tous les Roumains de Transylvanie en réalisant certains progrès dans le problème difficile de la base matérielle.

Après une période de 23 années d'inactivité diétale en Transylvanie, dans les diètes de 1834—35, 1837—38 et 1841—43 la noblesse libérale, ainsi que les éléments conservateurs, reconnaît l'importance de l'augmentation du niveau de culture des Roumains. La dernière diète charge à nouveau une commission d'élaborer un projet de réforme. La commission consulte les évêques roumains qui profitent d'occasion pour demander, par la tactique de la restrainte des revendications, adoptée en 1837, des concessions pour les Roumains, surtout dans le domaine de l'enseignement mais sans se limiter à celui-ci. Le projet de la commission porte l'empreinte de la conception libérale et de ses limites. Mais la diète de 1846—1847 préoccupée entièrement par la réglementation des „urbariums“ ne trouve pas de temps pour le mettre en discussion. Ainsi la révolution de 1848 trouve le problème de l'enseignement roumain de Transylvanie toujours ouvert. La noblesse n'a pas pu faire valoir ce palliatif destiné à éviter les renversements révolutionnaires.

RECUNOAȘTEREA EGALITĂȚII NAȚIUNII ROMÂNE ȘI A CELOR DOUĂ CONFESIUNI ÎN DIETA DE LA SIBIU (1863—1864)

DE

S. RETEGAN

Dintre cele 11 proiecte de legi înaintate dietei de la Sibiu, cea mai mare importanță a avut-o, incontestabil, cel privitor la recunoașterea egalității națiunii române. Venea din antecedentele istorice seculare ale chestiunii, din greutatea prevederilor proiectului și mai ales din consecințele apropiate și îndepărtate pe care le implica. A și fost, cum de altfel dinainte se știa, *propozițiunea* cea mai discutată, dezbătută, controversată. Dar în același timp — nu prididesc să declare românii — și cea mai dreaptă, cea mai nobilă, cea mai mare. Niciodată o dietă a Transilvaniei nu a dezbătut una de talia ei. Dieta din 1863—1864, așa-numita dietă românească de la Sibiu, și-a legat pentru totdeauna numele tocmai de legiferarea ei.

Se răspundea astfel unor aspirații vechi, născute odată cu națiunea română însăși, crescute odată cu ea. Le dăduseră glas, rînd pe rînd, memoriile lui Inocentie Micu, *Supplex Libellus Valachorum*, programul anului 1848, ca să nu amintim decît momentele fundamentale. Acest răspuns, refuzat atîta timp de dietele Transilvaniei feudale, dar refuzat chiar și în plin an 1848, conferă dietei din 1863—1864, caracterul celei mai democratice diete din întreaga istorie a Transilvaniei.

Idealul național al românilor, recunoașterea ca națiune politică, a constituit, începînd cu Inocentie Micu, un fenomen capital pentru istoria Marelui Principat. Nu ne putem permite în cadrele strîmte ale acestui studiu un istoric, fie și sumar, ale acțiunii politice românești. E suficient să amintim că ea a fost în mai multe rînduri o preocupare deschisă a dietelor statului. Dar și atunci cînd nu se pune deschis, îi întrezărim umbra din teama permanentă a stărilor și ordinelor față de tot ce, social sau politic, ar fi putut să-i netezească drumul. Și fie că ele decid împotriva ei, fie că pur și simplu o ignoră, nu o pot niciodată aboli. Într-o formă sau alta, mai de vreme sau mai tîrziu, reapare mereu. Să amintim aici numai momentele esențiale: 1744, 1791, 1834, 1842.

O etapă nouă începe în 1848. Românii se proclamă acum ei înșiși ceea ce erau într-adevăr — națiune politică. „Națiunea română — consimnează protocolul adunării din Blaj — se declară și se proclamă de națiune de sine stătătoare și de parte integritoare a Transilvaniei, pe temeiul libertății egale”¹. Cer împăratului și dietei recunoașterea lor ca atare. Garanțiile acestei recunoașteri, pe linia Supplexului și a altor acte, le indică în: proporționalitate în dietă și la împărțirea funcțiilor publice, decretarea oficialității limbii române, adunare politică anuală. Cu desfășurarea revoluției înțeleg însă să meargă mai departe. Petiția din 25 februarie 1849 revendică dintr-odată unirea tuturor românilor din Imperiu într-un corp național autonom, cu teritoriu și administrație proprie, limbă, dietă și conducător propriu². Ce posibilități masive de dezvoltare practică ar fi deschis națiunii o asemenea realizare! Și ce perspective politice! Nu se realizează însă. Dimpotrivă, constituția din 4 martie 1849 dispersează pe români, le acordă mult mai puțin decât acordă altora.

Cauza națională a românilor revine iarăși la ordinea zilei în anii de profundă prefacere ai guvernării liberale. Începea o epocă de mari speranțe, de puternică tensiune politică, de adincă agitație națională. Un curent general străbate popoarele Monarhiei. Pretutindeni se țin adunări, se întocmesc programe, se înaintează petiții și memorii. Unii își întemeiază acțiunea pe principiile Diplomei din 20 octombrie, alții — maghiarii, croații, italienii — și-o dirijează împotriva ei. În Ungaria au loc congrese naționale ale sîrbilor și slovacilor. Revirimentul politic general antrenează, firește, și pe români. Mișcarea politică românească capătă, în 1861 o amploare extraordinară. Acum pentru întâia oară ea pătrunde și se afirmă irezistibil într-o sferă largă, cu totul nouă pentru ea, aceea a organismelor politice locale. Este anul conferinței naționale de la Sibiu, al marilor petiții naționale așternute Curții, al uriașului val de proteste românești din comitate, districte, scaune, orașe. Recunoașterea legislativă a națiunii române se poate socoti acum, cel puțin în primii ani ai perioadei liberale, problemă esențială a întregii vieți publice a Marelui Principat. Stăruim de aceea mai mult asupra lor.

Acțiunea politică românească începe imediat după publicarea Diplomei din 20 octombrie. Direct, ea nu acordă nimic românilor — reorganizarea urma să se facă pe baza vechilor provincii istorice — dar recunoaște autonomia Marelui Principat, desființată în 1848, și declară egalitatea tuturor națiunilor Imperiului. Ceea ce, indirect, și sub un aspect și sub celălalt, era în primul rînd, în favoarea românilor.

Autonomia Principatului era, se știe, condiția principală pentru valorificarea armeei lor celei mai de temut: numărul. Într-o Transilvanie autonomă și cît de cît democratică trebuiau să aibă cuvîntul hotărîtor. Pe cînd dimpotrivă, în cadrele largi ale Ungariei se pierd. Să nu mai

¹ Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, Viena, 1852, p. 242.

² *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, București, 1963, p. 106.

vorbim despre virtualitățile politice ale autonomiei. Privind în perspectivă, ea ar fi putut favoriza sau și grăbi unirea tuturor românilor.

La fel în ceea ce privește decretarea egalității între națiuni. Principial, românii ajung la mult visata egalitate politică. Dar de la enunțarea teoretică pînă la realizarea ei practică era, este adevărat, un drum foarte lung. Mai ales că Diploma nu oferă nici o garanție în acest sens. Tot ceea ce se promite acum concret românilor se reduce la cunoscuta frază din autograful către ministrul Rechberg, despre „modificările afund tăietoare” care sînt de făcut în Constituția Transilvaniei, ca urmare a desființării iobăgiei și ștergerii privilegiilor nobiliare³, modificări atît de des pomenite în actele românești ale epocii, modificări a căror realizare va fi încredințată adversarilor celor cărora le-ar fi fost menite. Dar oricum, diploma e cea care declanșează și, în parte, justifică acțiunea politică românească.

Lupta politică se desfășoară acum în condiții mult mai favorabile decît înainte de 1848. Purtătorul său, ansamblul românesc burghez sau cu tendințe burgheze, e mai puternic, mai numeros, mai divers. Se revărsă larg asupra sa urmările desființării iobăgiei. Sînt mai mulți intelectuali, mai ales funcționari, și ofițeri, dar și liberi profesioniști, profesori, preoți, învățători, mai mulți negustori, mai mulți meseriași, cu deosebire în sudul Transilvaniei. Apar chiar cîteva nume de industriași români. Se ridică o pătură de proprietari mijlocii de pămînt. Ca atare, se măresc și dimensiunile acțiunii. Se ajunge la constituirea unui focar național în fiecare comitat, scaun, în cele mai multe orașe. Mai mult, cu participarea categoriei țărănești înstărite la viața publică, mișcarea națională își face drum în jos, înspre lumea satului românesc. Tinde să îmbrace un caracter de masă.

În afară de aceasta, ambianța generală este cu totul alta. Acum românii nu mai merg ca înainte de 1848, împotriva curentului pornit de sus, ci în cadrele lui. Nu mai există staturile și ordinele. Nu mai există națiuni și confesiuni recepte, națiuni și confesiuni tolerate. Teoretic cel puțin toate sînt egale. Este altceva dacă în practică, cu prilejul restaurării din 1861, în locul egalității naționale se instaurează dominația mobilimii maghiare în comitate, și cea a patriciatului săsesc pe Pămîntul crăiesc. În plus, liberalismul austriac, oricît de limitat conceput și mai ales aplicat, oferă totuși românilor anumite drepturi care-i impun în viața politică. Iar posibilitățile lor de mișcare sînt incomparabil mai mari. Zecile de proteste, de memorii, de petiții din 1860—1861 de pildă, deputățiile naționale și din comitate la Viena, conferințele naționale, sînt de neconceput în starea dinainte de 1848.

Cea dintîi preocupare a românilor după publicarea actului liberal din octombrie este asigurarea prin lege a națiunii. Din primul moment o cer toți din toate părțile. Programele naționale care se întocmesc acum, chiar dacă fiecare o concepe altfel, o așează toate pe primul loc. A sosit

³ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. II, Sibiu, 1902, p. 113.

timpul atât de mult așteptat al înarticulării națiunii — se exclamă pretutindeni. Este o atmosferă rar întâlnită de entuziasm, de planuri, de speranțe. Chiar și pe sate se vorbește despre sfârșitul dominației nobiliimii, despre o stăpânire românească, despre un guvern și o dietă românească⁴.

Punctele de vedere asupra realizării practice a înarticulării diferă foarte mult. Ceea ce le dosebește este în primul rând concepția asupra garanțiilor egalității naționale. Se concep, fie în mod tradiționalist, fie, dimpotrivă, foarte modern. Se iau fie din arsenalul politic al trecutului, fie din cel al prezentului, se întemeiază pe dreptul istoric sau pe dreptul natural. De o parte se vorbește despre teritorii naționale, acum și unul românesc, despre un număr egal de deputați al celor trei națiuni în dietă, despre limbi parlamentare și limbi protocolare. De cealaltă parte se vorbește despre o lege electorală democratică — una pentru toți —, pe baza unui cens mic, de doi sau cinci florini, sau chiar fără nici un fel de cens, despre o dietă modernă, despre proporționalitate în denumirea funcționarilor, despre decretarea oficialității limbii române. Diferența era enormă. În primul caz ar fi fost vorba doar despre o simplă lărgire a constituției feudale, în celălalt despre transformarea sa radicală. Ar fi fost vorba, în ultimă instanță, despre o participare românească la viața publică sau despre o participare proporțională masei românești, despre o aparentă egalitate națională sau o adevărată egalitate dintre națiuni.

Ce prevăd concret în această chestiune programele românești din toamna anului 1860 ?

Primul, zis al sibienilor, întocmit cu prilejul sinodului ortodox din octombrie, este tradiționalist. Merge în general pe linia Supplex-ului, dar fără să se ridice, sub toate aspectele, la înălțimea lui. Românii ar urma să constituie, alături de maghiari și sași, a trei națiune a Transilvaniei, cu teritoriu, administrație, conducere autonomă. Forul suprem de guvernământ, dieta, s-ar constitui dintr-un număr egal de deputați ai celor trei națiuni — în 1791 se vorbea despre proporționalitate — fiecare cu legea sa electorală. Aceeași timiditate în ceea ce privește limba sau limbile oficiale: se face distincție între limbile parlamentare — cele trei vorbite — și limba protocolară, cea latină⁵.

Mult mai îndrăzneț concepe soluționarea cauzei românești programul politic formulat la Brașov. Spre deosebire de cel dintâi, ignoră constituția veche. Totul ar fi trebuit din nou organizat, în cadrul unei „diete constituante“. Dar a unei diete democratice, aleasă pe o bază electorală largă: proprietatea de pământ de cel puțin 4 j. sau cens de cel mult 5 fl.⁶. În ceea ce privește censul, unele glasuri românești merg mai departe. Intelectualii români din jurul Lăpușului, de exemplu, cereau, într-o petiție

⁴ Ürmössy Lajos, *Tizenhét év Erdély történetéből 1849—1866*, Timișoara, 1894, p. 327.

⁵ *Gazeta Transilvaniei*, an. XXIII, nr. 51 din 12 noiembrie 1860, p. 210.

⁶ *Ibid.*, nr. 50 din 8 noiembrie 1860, p. 206—207.

a lor din 15 noiembrie 1860, un cens de 2 fl.⁷. Sau pur și simplu nu se vorbește deloc de censul de avere. În mod firesc se tinde spre lărgirea bazei electorale, spre votul universal chiar. De aici porecla de „convent francez“, care i se dă conferinței românești din 1861 de către ziarele maghiare și săsești. La fel învinuirea de „comunism“, atât de frecvent invocată și ea acum.

Cel mai radical dintre programele românești este cel din Abrud, al lui Iosif Hodoș, publicat în primele numere ale „*Foii*“ din 1861⁸. Lansează din nou ideea de la 1848, a solidarizării tuturor românilor din Monarhie, ideea unei mari provincii românești în cadrul Austriei. Cauza românească nu se poate reduce — declară autorul lui —, la aceea a românilor din Transilvania. Nici rezolvarea ei nu se poate face ca atare numai în cadrele Marelui Principat. Se cere deci unirea tuturor teritoriilor locuite de români într-o provincie autonomă, cu dieta, guvernul, limba sa. Centrul ei, firește, ar fi Transilvania, a cărei dietă ar trebui, ca atare, să fie o dietă cu majoritate românească. O dietă care să fie aleasă prin vot universal! Așa cum dealtfel au mai fost cerute toate odată, în 25 februarie 1849.

Opiniile sînt diferite și în ceea ce privește forul în drept să hotărască în cauza românilor. La început, se crede că acesta ar fi doar împăratul. Petiția națională din 10 decembrie 1860 vede rezolvarea chestiunii prin emiterea de către împărat a unei diplome speciale, asemănătoare celei leopoldine din 1691⁹. La scurt timp însă cei mai mulți încep să se gîndească la modalitatea constituțională de rezolvare a chestiunii, la dietă.

O apropiere a punctelor de vedere o prilejuiește conferința națională de la Sibiu din ianuarie 1861. Soluționarea cauzei românești este încredințată acum dietei țării. Dar iarăși: unei diete democratice, aleasă — dacă nu chiar prin vot universal — în orice caz pe o bază electorală foarte largă: toți care posedă pămînt sau casă de ori ce valoare, care practică meserii sau fac comerț, intelectualii de toate gradele¹⁰. Nu se ajunge însă la o unanimitate de vederi în ceea ce privește conținutul articolului de lege respectiv. Stăruie acum și va stărui pînă chiar în pragul dietei dilema dacă „înarticulară“ să se facă cu sau fără teritoriu național. Este, se înțelege, o chestiune esențială. Împărțirea sau mai bine zis reîmpărțirea Transilvaniei în teritorii naționale ar fi spart masa etnică românească, răspîdită pe întreg teritoriul său, în blocuri separate politic, ar fi îndrumat națiunea în întregul ei pe un drum ocolit, nesigur, riscant. Căci oricum ar fi fost ea îndeplinită, era prin însăși starea lucrului, în detrimentul românilor. Cu totul alte perspective le oferă o organizare uniformă, egalitară, modernă. Numai astfel puteau să-și valorifice politic pe deplin, printr-o lege electorală echitabilă, numărul. Era singura cale de a ajunge, în sfîrșit, la larg. Aceasta este direcția spre care se și îndreaptă cea mai

⁷ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 48 din 6 decembrie 1860, p. 355.

⁸ *Ibid.*, nr. 1 și 2 din 11 ianuarie 1861.

⁹ T. V. Păcățian, *o. c.*, vol. II, p. 143—151.

¹⁰ *Ibid.*, p. 196—208.

mare parte a fruntașilor români. Pentru cealaltă alternativă, optează un grup redus dar foarte influent, de înalți funcționari, fascinați de vraja teritoriului propriu, atât de mult rîvnit în trecut, cu o „universitas romanorum“, cap național, administrație deosebită etc. Abia dieta impune, în 1863, definitiv, formula modernă a înarticularii.

Pînă a se ajunge însă aici, problema românească mai trece prin dezbaterile altor cîtorva foruri. Își face loc astfel în februarie 1861, în discuția conferinței „regnicolare“ de la Alba Iulia, și, două luni mai tîrziu, în aceea a adunărilor comitatense, districtuale, scaunale. Și iat-o în 1862 acolo unde ne-am aștepta mai puțin: în dezbaterile oficiale a Universității Săsești. Peste tot stîrnește discuții, dezbateri, controverse, suscită rezolvări diferite. Le urmărim — de departe — căci conduc spre puncte esențiale: pozițiile celorlalte două tabere naționale competiționare, nobilimea maghiară și burghezia săsească, față de problema românilor.

Mai întîii așa-zisa conferință „regnicolară“ din 11—12 februarie 1861 (24 maghiari, 8 români, 8 sași). Pentru întîia dată în istoria de aproape un secol și jumătate a luptei politice a românilor reprezentanții lor se întîlnesc față-n față, într-un for public, cu reprezentanții celorlalte două naționalități. Trebuia — se știe — să facă împăratului propuneri privind legea electorală, după care să se convoace apoi dieta statului. Derogă însă de la scopul prestabilit. De la început, reprezentanții maghiarilor se eschivează, reafirmînd valabilitatea unirii din 1848. Din partea lor, românii aduc în discuție rezolvarea problemei națiunii lor. Punctul lor de vedere este exprimat de către mitropolitul Șuluțiu, prin cunoscuta sa cuvîntare din 11 februarie¹¹.

Punctul de la care pornește și în jurul căruia gravitează cuvîntarea este cel exprimat de Bărnăuțiu în 1848: libertatea națională, bază indispensabilă a oricărei libertăți. Este ceea ce au cerut întotdeauna românii, ceea ce cer din nou acum. Prin aceasta — declară autorul — ei nu pretind decît ceea ce au avut înainte, nimic altceva decît ceea ce au celelalte naționalități, nu pretind decît să fie recunoscuți, ceea ce erau de fapt: naționalitate politică. Se aduce acum și conceptul de proporționalitate: românii să participe la împărțirea beneficiilor patriei în măsura în care participă la suportarea greutăților ei.

Răspunsul nobilimii maghiare este negativ. Recunoașterea românilor ar fi, după ea, inutilă, dacă nu de-a dreptul dăunătoare, întrucît este cuprinsă în legile dietei din 1848. Și se referă în primul rînd la decretarea egalității individuale. Numai că, în concepția românilor, aceasta, deși dreaptă și necesară, nu putea nicidecum suplini egalitatea între națiuni. Ea conduce direct la teoria „națiunii politice maghiare“, care îngloba și naționalitățile. În afară de aceasta, dieta din Cluj, ca nu cumva plebea valahă să străbată în organul legislativ cu vreun deputat, îi leagă picioarele cu un cens foarte ridicat. Iar dacă totuși ar apuca cumva și careva din ai ei pe ușile dietei, i se interzice categoric folosirea limbii materne.

¹¹ *Ibid.*, p. 228—246.

Ba folosirea ei e interzisă și pe plan local, în adunările jurisdicțiilor. Abia acum, în 1861, dieta Ungariei recunoaște naționalităților acest drept. Ca să nu mai vorbim despre uniune, împotriva căreia românii n-au prididit niciodată cu protestele.

Restabilirea, în aprilie 1861, a vechilor unități administrative, „restaurarea” cu termenul epocii, reînnoiește discuția, o multiplică la totalul jurisdicțiilor Principatului. Primii, fruntașii români din comitatul Cluj — cel dintîi comitat care se reorganizează — cer recunoașterea națiunii române, decretarea oficialității limbii sale. Exemplul lor este urmat pretutindeni. Dar majoritățile maghiare din comisiile comitatense nici nu vreau să audă. După legile dietei clujene din 1848, declară exponenții săi, inarticularea românilor nu ar avea nici un sens, ar fi pur și simplu illogică, nu ar face decît să forțeze uși deschise. Provincia este încă și mai retrogradă decît centrul. Românii, se aude peste tot, să nu se mai plîngă atît de durerile trecutului, căci ele au aparținut epocii și nu locului, au fost mai degrabă religioase decît naționale. Cît pentru prezent, prin opoziția lor față de legile anului 1848, se adevăresc de „unelte mascate ale birocratismului”, „vînduți ai despotismului”, „reacționari”. Pe alocuri se cere chiar traducerea militanților români în fața instanțelor judecătorești. Singure comitatele Cluj și Turda acceptă, principial, ideea revizuirii legilor dietei din Cluj, în sensul unor revendicări românești. Cu condiția ca românii să accepte, în schimb, uniunea. Și doar comitatul Turda înscrie într-adevăr postulatele românești în adresa sa către dieta Ungariei¹².

Ultimul for public, prin care trece chestiunea românească înainte de a ajunge, în fața dietei, este Universitatea Săsească. Sînt extrem de interesante discuțiile care se poartă aici, în această chestiune, și mai ales rezolvarea la care se ajunge.

Încă în sesiunea din 1860 a Universității — prima din istoria sa la care participă și români¹³ — din cei 22 membrii ai săi se alege o comisie de 7 persoane, spre a întocmi un proiect despre înfăptuirea egalității naționale a românilor. El va fi prezentat Universității, peste mai bine de un an, în 31 ianuarie 1862. Este mult discutatul „operat de 7”¹⁴.

Actul declară de la început că poporul român trebuie recunoscut formal ca națiune de stat, pe deplin egală celorlalte. Propune ca validarea politică a românilor să se facă după principiul teritorial, în felul în care vechea constituție a Principatului a validat națiunile politice. Adică, prin delimitarea unui teritoriu național românesc, așisderea comitatelor, Pămîntului crăiesc, secuimii. Prin aceasta însă să nu se pericliteze drepturile celorlalte națiuni. Ca atare, întinderea teritoriului na-

¹² Szabad György, *Forradalom és kiegyezés válasszútján (1860—61)*, Budapest, 1967, p. 176.

¹³ Membrii români ai Universității la această sesiune sînt: Iacob Bologna (scaunul Rupea), Ioan Balomiri, dr. Ioan Tincu (scaunul Sebeș), George Domșa (scaunul Orăștie).

¹⁴ *Telegraful român*, an. X, nr. 9 din 1 februarie 1862, p. 32—33.

țional românesc nu va fi mai mare decât strictul absolut necesar scopului propus. Actul cere Universității să se declare de acord să contribuie efectiv la formarea teritoriului național românesc cu condiția ca, în schimbul părților din Pământul crăiesc, cedate românilor, să se încorporeze acestuia toate comunele săsești din comitate, scaune, districte. În afară de aceasta, la delimitarea noului teritoriu național, să se pornească de la împărțirea administrativă existentă și să se țină cont nu atât de numărul populației, cât de proporția proprietății de pământ a fiecăruia dintre națiuni, de cerințele unei administrații moderne. Și mai presus de toate, să se procedeze cu cea mai mare „cruțare” față de celelalte națiuni.

Proiectul iscă puternice controverse. În primul rînd în Universitate, dar și în afara ei. Agită puternic cercul conducător al burgheziei românești și a celei săsești, nobilimea maghiară. Este atacat sau susținut în funcție de interesele lor naționale: respins de către români și maghiari — din alte puncte de vedere, cu alte scopuri și argumente, de către unii și de către alții —, apărât de către sași.

În Universitate proiectul este discutat în ședințele din 8—12 martie 1862. Fusesse tipărit, în prealabil, și trimis tuturor magistratelor și scaunelor, spre a-și spune părerea. Împotriva lui se ridică în Universitate pe de o parte reprezentanții minorității unioniste săsești din Brașov și Sighișoara, pe de altă parte reprezentanții românilor, atîți cîți reușiseră să pătrundă aici.

Unioniștii sași, a căror poziție este exprimată de deputatul Brașovului, Lassel, recunoșteau, în principiu, desființarea, în 1848, a autonomiei Transilvaniei. Sînt deci, implicit, împotriva plănuitei reorganizări teritorial-naționale. De altfel, declară Lassel, în condițiile Transilvaniei o împărțire dreaptă e imposibilă. Iar dacă totuși s-ar realiza, nu ar face decât să prilejuiască nesfîrșite abuzuri, fricțiuni, conflicte¹⁵.

Deputații români din Universitate: Iacob Bologa, Simion Balomiri, Ion Tincu, acceptă teoretic ideea teritoriului românesc. Îl concep însă cu totul altfel decât partenerii lor. Pe de o parte incomparabil mai mare, pe de alta înzestrat cu mult mai multe prerogative. Cu atît mai mult cu cît, în mai multe rînduri, se aud voci care se pronunță împotriva oricărei cedări din Pământul Crăiesc, oricît de neînsemnată ar fi. Deputații români propun ca toate comunele românești, sau cu majoritatea românească, să facă parte din teritoriul națiunii, în măsura în care necesitățile administrației o permit. Exact așa cum se prevedea în proiect pentru comunele săsești. În afară de aceasta, și tot spre deosebire de proiect, propun ca și națiunea românească, asemenea celei săsești, să aibă un for politic central al său, o „universitas romanorum”, un cap național. Nu uită, firește, nici ei, leit-motivul românesc al acestor ani: cens cît mai mic. Dacă Universitatea se cramponează de 8 fl., îl acceptă și ei în cele din urmă, dar cu condiția să se includă aici și capitația¹⁶.

¹⁵ Mester Miklos, *Az autonom Erdély, 1860—63*, Budapest, 1937, p. 153.

¹⁶ *Telegraful român*, an. X, nr. 23 din 22 aprilie 1862, p. 90.

Reacția publicului larg românesc față de „operat” este diferită. Fără a rămâne insensibili la inițiativa, în sine demnă de laudă, a Universității, cea mai mare parte a militanților politici români se pronunță categoric împotriva soluției propuse la Sibiu. Nu pot să nu descopere, conținutul, motivația, urmările gestului. Nu pot să nu-și spună cuvîntul. Din capul locului, *Gazeta* și *Telegraful* atacă proiectul.

Prin însăși esența sa, declară publiciștii români, planul e întru totul opus, din toate punctele de vedere, principiilor unui stat modern, egalitar, democratic. Ar prejudicia grav dezvoltarea națiunilor, frăția și colaborarea lor, dezvoltarea întregii țări. Iar cei mai greu loviți ar fi tocmai aceia care ar trebui cel mai mult ajutați: românii. Căci puținul care li se oferă ar fi mult prea scump plătit. Ce li se oferă cu o mînă, li se ia cu cealaltă. Cîștigă teritoriu, „atît cît va fi necesar pentru atingerea scopului”, dar pierde enorm din număr. Dacă Transilvania, scrie odată Barrițiu, are nevoie de o nouă împărțire, ea nu are nicidecum nevoie de o împărțire în teritorii naționale, ci de o împărțire administrativă mai judicioasă, mai dreaptă, mai modernă decît cea istorică existentă. Adevărata afirmare politică a națiunilor în viața publică nu se poate face decît liber și egalitar, atît la nivel local, în jurisdicții, cît și la nivel central, în dietă. Nu se îndoiește că națiunea română va putea, cu ajutorul unei legi electorale cît de cît liberale, să-și asigure în stat poziția care în virtutea masei sale i se cuvine¹⁷.

Ostilitatea mediului politic românesc față de plănuita împărțire crește și mai mult după ce *Gazeta Transilvaniei* publică un proiect practic, pregătit la Sibiu în 1861, a celor patru teritorii¹⁸.

Potrivit acestuia, teritoriul românesc urma să fie format din 12 cercuri (Deva, Hațeg, Orăștie, Alba Iulia, Abrud, Săliște, Făgăraș, Gurgui, Năsăud, Lăpuș, Hida și Moci), cu o populație de 764 516 locuitori din care 655 954 români. Cea ce înseamnă nu prea mult peste jumătate din totalul populației românești de 1 227 276 locuitori la recensămîntul din 1855¹⁹. Restul cădea în celelalte trei teritorii: 199 566 în cel maghiar, 129 975 în cel săsesc, 74 824 în cel secuiesc²⁰. Categoric, românii nu puteau fi de acord. „Care român cu mintea sănătoasă — scrie cineva în *Gazetă* — va mai aproba împărțirea comunei patrii, în care românii, după dreptul natural ar trebui să țină 2/3 din foloase și greutate, în fișii, de unde ei să rămînă apoi cu partea cea mai îngustă”²¹. Se caută motivația inițiativei Universității. Nu poate fi alta — declară cu diverse ocazii militanții români — decît tendința burgheziei săsești de a consolida în noile condiții istorice, Pămîntul Crăiesc. A-l întări prin excluderea românilor, acolo unde ei formează majorități prea impozante, politic imposibil acum de stăpînit, a-l mări prin alipirea comunelor săsești dina-

¹⁷ *Ibid.*, nr. 13 din 15 februarie 1862, p. 49.

¹⁸ *Gazeta Transilvaniei*, an. XXIV, nr. 8 din 27 ianuarie 1862.

¹⁹ M. Mester, o. c., p. 158.

²⁰ *Ibid.*, p. 153.

²¹ *Gazeta Transilvaniei*, an. XXIII, nr. 25 din 28 martie 1861, p. 105.

fara lui, a-l transforma din Fundus regius ce era în Sacsenland ce urma să devină.

Și mai violentă este reacția nobilimii maghiare. Ziarele din Cluj abia își pot stăpîni indignarea. Numesc aceste zile „născătoare de monștri“, califică proiectul o veritabilă lovitură de stat, o „șoaptă a reacțiunii“. Credeau — scrie *Kolozsvári Közlöny* — că opoziția sașilor și a românilor față de legile din 1848 este urmarea acțiunii de sus a camarilei vieneze. S-au convins însă, de cînd cu „operatul“, că „șoaptele cele rele“ pornesc de jos în sus, de la Sibiu spre Viena²². Învinuie pe sași că vreau să contopească total Transilvania provinciilor germane ale Imperiului, că vreau să o transforme într-o provincie austriacă. Principiului ca atare îi opun, ori de cîte ori vine vorba despre el, aceleași legi cunoscute ale dietei din Cluj.

Acestea sînt în mare antecedentele cu care ajunge cauza românească pe masa forului legislativ suprem întrunit la Sibiu. Ea era, în 1863, pentru a treia oară în 15 ani supusă dezbaterii dietei. Întîi o găsim în „seria propositionum regiarum“, înaintată dietei din mai-iunie 1848. Apare aici pe penultimul loc și cu un conținut echivoc. Nu este vorba despre primirea națiunii în sistemul constituțional, ci de un fel de egalitate extra constitutionem, după cum dieta va găsi de cuviință. Tot ce se spune e că să se ia în considerare, printr-o lege, drepturile civile și regnicolare ale românilor²³. Dar dieta nici măcar nu ia în discuție această propoziție; socoate dezbaterii ei inutilă după decretarea egalității politice a tuturor cetățenilor.

Pentru a doua oară problema românească este înscrisă în rescriptul din 19 septembrie 1861, pentru convocarea dietei. Atmosfera generală este cu totul alta. În 1861, mai ales după ruptura cu Pesta, Curtea este avizată și caută sprijinul românilor. În consecință chestiunea lor este așezată în rescriptul amintit, pe primul loc. Se cere acum hotărît înarticularea românilor în rîndul celorlalte națiuni recepte²⁴. Însă dieta, convocată pentru 4 noiembrie 1861, din cauzele știute nu se va întruni în acest an, și nici în cel următor.

Inarticularea românilor apare pentru a treia oară în rescriptul din 21 aprilie 1863, pentru convocarea dietei din Sibiu²⁵. Este iarăși pe primul loc și mai completă decît în 1861. Și, ceea ce e foarte important, era supusă acum dezbaterii unei diete în care românii dețineau majoritatea relativă. Puteau deci spera să aibă cuvîntul decisiv atunci cînd se discuta despre națiunea lor și despre ale sale. Reîntoarcerea celor 51 de deputați și regaliști maghiari din pragul dietei, ca să zicem așa, pune cu totul în miinile românilor hotărîrile ei. Îi doare, desigur, o spun nu o dată, gestul deputaților maghiari. Acea frază din adresa lor către împărat, prin ca-

²² *Kolozsvári Közlöny*, nr. 36 din 4 martie 1862.

²³ Sándor József, *Okmánytár Erdély legujabb jogtörténelméhez, 1848—1865*, Kolozsvár, 1865, p. 6—8.

²⁴ *Ibid.*, p. 144—145.

²⁵ *Telegraful român*, an. XI, nr. 37 din 5 mai 1863, p. 144.

re-și declară consimțămîntul la recunoașterea națiunii române, nu-i poate satisface²⁶. Ar fi așteptat, măcar de data aceasta, fapte în loc de vorbe. Văd astfel în boicotul maghiar nu atît boicotul dietei în general cît un boicot al înarticularii națiunii lor. Nu se îndoiesc însă nici un moment despre legalitatea dietei. Chiar și fără ei, Transilvania era mai bine reprezentată în 1863 decît a fost oricînd altă dată în trecut. Nu-i putea fi contestat majorității un drept atîta amar de timp exercitat de minoritate. Iar dacă dieta din 1848 și toate dinaintea ei au putut face legi valabile, cu atît mai mult putea dieta ce stătea să înceapă. Chestiunea românească părea astfel pe jumătate rezolvată încă înainte de discutarea ei propriu-zisă. Nu-i mai lipsea decît consacrarea oficială a organului legislativ. Dar aceasta — declară militanții români — este o simplă formă. Căci din moment ce o națiune se proclamă ca atare, ea este națiune și fără recunoașterea altor factori politici. Dreptul său există de la sine. Recunoașterea lui de către forurile politice interesate nu este nicidecum o condiție a dreptului în sine, ci o condiție a aplicării lui. Încît privește pe români, recunoașterea lor de către națiunile conlocuitoare oricît era de dorit și oricît se dorea, nu era totuși în condițiile anului 1863 o condiție indispensabilă, a decretării și exercitării înarticularii. Cu atît mai mult cu cît era recunoscută principial de împărat și, în parte, tradusă deja în viață. Să nu ne gîndim decît la legea electorală, pe baza căreia s-a întrunit dieta. În aceste împrejurări, dezbaterea propozițiunii întîia părea că va fi un adevărat triumf. Dar nu a fost așa. Stîrnește, din contră, controverse foarte aprinse.

Desigur, în 1863, disputa nu se poartă, ca în 1791 de pildă, asupra principiului în sine. În dietă aproape că nici nu auzim nimic din argumentele clasice: latinitate, continuitate, număr, participare la armată, dări. Cel mult se discută în presă. Foarte des survine în schimb acum, după desființarea iobăgiei un argument, care nu putea fi decît parțial exprimat în trecut: proprietatea asupra pămîntului. Ziarele române încearcă de mai multe ori, să probeaze cu date, că românii dețin în comparație cu celelalte naționalități, cea mai mare întindere de pămînt. Chiar să nu acceptăm ca bază de apreciere cifrele maxime prezentate de români, și să pornim de la cele minime, contrapuse de frunțașii maghiari, este cert că proprietatea românească de pămînt era într-adevăr considerabilă. Acest fapt constituie în această perioadă, alături de număr, un argument fundamental.

Ceea ce se controversează la Sibiu este doar modalitatea înarticularii. În această privință punctele de pornire și optica de abordare diferă total. Pe de o parte românii, pornind de la Constituția Transilvaniei, se pronunță pentru înarticulare în sens autonomistic. Pe de cealaltă reprezentanții sașilor sau cea mai mare parte a lor, pornind exclusiv de la diplomă și patentă, bat în direcție centralistă. Nu lipsesc nici vocile care mai pledează pentru teritoriile naționale. Unii găsesc de asemenea super-

²⁶ J. Sándor, o. c., p. 91.

fluă inarticularea confesiunii greco-catolice, pe care o asimilează cu totul celei catolice, inarticulate din 1744.

În total parvin înaintea dietei asupra propozițiunii întâia 4 proiecte de lege. Unul este cel înaintat de către guvernul, altul al comisiei dietale aleasă pentru această chestiune, iar două sînt ale consilierului gubernial sas, Jakob Rannicher. Iată-le, pe rînd.

Proiectul guvernului fusese întocmit încă din mai de către o comisie specială de consilieri guberniali²⁷. De la Cluj el este trimis în 30 mai, împreună cu alte cîteva proiecte de lege cancelariei aulice²⁸, care la rîndul ei îl înaintează în 28 iulie presiului dietei²⁹. Era cunoscut de mai înainte din presă.

Actul enunță recunoașterea prin lege a națiunii române și a celor două confesiuni ale sale. „Națiunea română, religia greco-catolică ca atare și religia greco-orientală sînt asemenea recunoscute prin lege”³⁰. Dar atît și nimic mai mult. Nu era deci nicidecum vorba despre ridicarea națiunii în rîndul națiunilor politice, despre recunoașterea ei în sistemul constituțional al Marelui Principat, după cum neîncetat cereau fruntașii săi, ci de o recunoaștere teoretică, simplă și generală, care nu putea obliga la nimic și de la care nici nu se putea aștepta nimic. Mergînd mai departe pe aceeași linie, actul ia o turnură general-liberală, declarînd egalitatea tuturor națiunilor Principatului. Dar iarăși, fără a preciza care sînt de fapt aceste națiuni. Exclue apoi posibilitatea de a se preroga drepturi politice sub titlul de naționalitate. Aici textul vorbește despre indivizi, dar de fapt se referă la colectivitățile naționale. Interzice, cu alte cuvinte, drepturile politice ale națiunilor în ansamblul lor, autonomiile naționale. Totul deci în sfera politicului trebuia să înceapă și să se termine la individ! Sînt pasaje care vor isca protestele cele mai aprinse. În încheiere se dispune asupra numirilor diferitelor părți ale țării, noii embleme a Transilvaniei, abolirii legilor vechi care contraveneau celor de mai sus.

Luat în mare, actul apare în „spiritul timpului”. Ascunde însă, de fapt, tendințe opuse acelor pe care le declară. Lovește tocmai acolo unde declară că vrea să ajute: în ideea de naționalitate. Căci adevăratul spirit al timpului era atunci în toată Europa și prin excelență în Austria; naționalitatea. În afara imperiului, unificarea Italiei era în mare deja înfăptuită, a Germaniei se pregătea, în Imperiu este vremea unei extraordinare exaltări naționale. Privit din acest punct de vedere, proiectul gubernial apare ceea ce era de fapt: un tipic act centralist. Recunoaște

²⁷ Comisia este constituită din: vicepreședintele guvernului Nemes J. (președinte), consilierii: I. Alduleanu, K. Schmidt, G. Groisz, T. Haupt, Jakab A., Karonka A și I. Rannicher; cf. Arhivele Statului Budapesta, fond. 266 *Általános iratok*, 1863, nr. 19093.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 215.

³⁰ *Acten und Verhandlungen des Siebenbürgischen 1863/64 Landtages*, Hermannstadt, f. a., p. 45—46.

teoretic națiunea română, dar anulează condiția sa de viață, cîmpul său de manifestare, consecința sa fundamentală: autonomia politică, fără de care ea era sau putea oricînd deveni pe de-a întregul iluzorie. E de la sine înțeles că o asemenea recunoaștere nu putea porni de la constituția Transilvaniei, bazată tocmai pe acest fundament. Ea pornește și duce mai departe principiile centraliste ale constituției din 26 februarie 1861. Nu era, așadar, vorba — declară românii — despre inaugurarea națiunii lor, cît mai degrabă despre desinaugurarea ei, despre amalgamizarea națiunilor Transilvaniei și ale Imperiului, într-un tot uniform, despre un centralism constituțional. Cauzei române i-ar fi stricat, în orice caz, mai mult decît i-ar fi putut folosi. Din capul locului, românii refuză, într-un glas, proiectul de lege. Nu conținesc să-l critice, să-i dezvăluie substraturile, să-i prevadă consecințele. Îl resping în dietă cu o mare majoritate de voturi. Stîrnesc astfel nemulțumirea Vienei, stupefacția ei chiar. Ziarele centraliste se și miră, de unde atîta curaj la niște „amploiați și preoți“ de român, ca cei adunați la Sibiu. Un val de violente denigrări se revarsă asupra capetelor lor.

Cel de-al doilea proiect de lege e al comisiei speciale a dietei, constituită în prealabil din 14 deputați români și sași, sub președinția lui Béli György, unul din cei cîțiva deputați maghiari intrați în dietă³¹. Proiectul, după cum mărturisește G. Barițiu într-unul din discursurile sale, se naște în chinuri mari³². Timp de 7 ședințe comisia încearcă zadarnic, pornind de la textul gubernial, să găsească un punct de vedere comun. În ruptul capului însă, deputații români nu pot accepta soluția care li se îmbia. La rîndul lor nici sașii, pe cea propusă de români. Apar în cadrul comisiei nu mai puțin decît 9 proiecte de lege. În cele din urmă, președintele încredințează, cu asentimentul deputaților sași, sarcina elaborării proiectului de lege părții românești. Cu două condiții energice accentuate de sași. Prima se referă la trecut: legea inarticulării să nu aibă putere retroactivă. Exista atunci temerea că românii ar putea, mai curînd sau mai tîrziu, să ridice pretenții asupra averilor bisericesti, școlare sau de altă natură, ale celorlalte națiuni, asupra marii averi „a celor 7 scaune“ mai cu seamă, la care contribuiseră masiv și ei. A doua condiție vizează viitorul și apasă mult mai greu: să se decidă precis în ceea ce privește așa-numita chestiune a competențelor, ca un cumva, după inarticularea românilor, celelalte națiuni să sufere vreo nedreptate la împărțirea posturilor politice mai înalte³³. În aceste împrejurări întocmește comisia proiectul său de lege, care va constitui apoi baza dezbaterei dietei. Ultima sa redactare aparține lui Barițiu.

La prima vedere proiectul pare să se deosebească prea puțin de cel gubernial. Pot fi confundate ușor de un cititor neavizat. Aceeași tratare

³¹ *Ibid.*, p. 67—68.

³² *Ziarul stenografic al dietei transilvane conchimate la Sibiu pe 1 iulie 1863*, partea I, Hermannstadt, 1863, (*text trilingv*), p. 229; în continuare *Ziarul stenografic*...

³³ *Ibid.*

simultană a celor două aspecte fundamentale ale inarticulării — politic și confesional — aproape aceeași succesiune a problemelor, același număr de paragrafe. Ultimele patru paragrafe, cu o singură excepție, sînt sub aspectul conținutului, întru totul identice. În mod vădit al doilea descinde din cel dintîi. Unii membri ai comisiei, spre a-i netezi drumul, chiar vorbesc în dietă despre o simplă lărgire a proiectului gubernial, despre o amendare a sa, mai de grabă de formă decît de conținut. În realitate însă este vorba despre o modificare esențială, de fond.

Ceea ce deosebește în primul rînd proiectul comisiei de cel al guberniului este faptul că proclamă recunoașterea națiunii române și a confesiunilor sale, în sensul constituției transilvănene, în raport cu celelalte națiuni și confesiuni recunoscute. (§ nr. 1).

Modificarea cea mai importantă de conținut se operează în §. 2 (coincide cu § 3, din primul act). Mai ales asupra acestui paragraf se concentrează atacurile dinăuntru și dinafara dietei. Punctele de vedere se ciocnesc aici cap în cap. Cităm din text: „Cele 4 națiuni regnicolare, ale Marelui Principat al Transilvaniei, adică cea maghiară, secuiască, săsească și a românilor, sînt egal îndreptățite și se folosesc de aceeași drepturi politice”³⁴. Spre deosebire deci de actul gubernicului, care nu vrea să știe nimic despre sistemul statal dinainte al Transilvaniei, despre vechea sa constituție, actul întocmit la Sibiu le recunoaște în principiu. Propune înarticulara națiunii române tocmai pe baza lor. Aceasta iarăși nu înseamnă că românii le recunosc integral — așa cum s-au exercitat ele pînă în 1848, așa cum bine le-au cunoscut. Dimpotrivă. Însăși decretarea egalității românilor face o spărtură adîncă în ansamblul constituțional vechi. Altele trebuiau să-i urmeze: decretarea oficialității limbii române, o nouă lege electorală, o nouă organizare a administrației politice locale, o nouă împărțire administrativă etc. Așa încît n-ar fi fost vorba, în fond, despre constituția din trecut. De la început erau puse sub semnul întrebării tustrele pozițiile privilegiate dinainte de revoluție. Transilvania de după 1863 ar fi devenit cu totul alt stat. Ceea ce preiau românii din constituția veche sînt doar principiile autonomiei Principatului față de Imperiu și, în cadrul ei, principiul autonomiei naționale. E de reținut în cri ce caz soluția autonomistă pe care o impun în 1863 cauzei lor.

Diferențe mari există în al doilea rînd în ceea ce privește inarticulara celor două confesiuni românești, unită și ortodoxă. Autorii actului dietal consideră că guberniul a trecut, mult prea ușor, peste această problemă. Stăruie în consecință asupra ei. Față de primul text se aduce o notă nouă, specifică de asemenea constituției transilvănene, și anume accentul pus pe autonomia internă a bisericilor, a celor două românești și a celorlalte patru deopotrivă. Se enunță hotărît dreptul lor de a-și stabili organizarea internă, de a-și reglementa problemele religioase, de a-și administra fondurile, fundațiunile, instituțiile proprii, fără amestecul

³⁴ *Acten und Verhandlungen...*, p. 67.

dinafară al vreunei alte biserici. Nu este greu de descoperit aici aluzia la Concordat, teama permanentă a bisericilor acatolice de biserica statului.

În continuare, proiectul se referă la locuitorii dinafara celor 4 națiuni recunoscute: armeni, evrei, greci. Enunță firește, pe seama lor, libertatea religioasă, precum și deplina egalitate a drepturilor politice. În rest, actul merge în conformitate cu primul proiect. Diferă dar § 6, prin care se cere să fie abrogate nu numai legile care contravin celor stipulate mai sus, ci și privilegiile, patentele, rescriptele, ordinațiunile și ori ce alte măsuri administrative.

Spiritul care se revarsă din act este *spiritul federalist* al epocii. Căci cu toate că în anii guvernării liberale româniei merg în general alături de Viena, unul din obiectivele fundamentale al politicii lor rămâne totuși apărarea autonomiei Principatului, împotriva tendințelor centraliste tot mai accentuate ale habsburgurilor. Explicația acceptării de către români a cadrului constituțional de dinainte rezidă în baza sa autonomistă. El a fost și trebuia să fie și în viitor un scut de apărare al autonomiei istorice a Transilvaniei. În marea frământare politică, care animă Imperiul românii se pronunță așadar, chiar dacă indirect, pentru orientarea federalistă.

Pe planul raporturilor interne, proiectul, în ciuda tuturor acuzațiilor de exclusivism care îi vor fi aduse, emană un larg spirit egalitar. Nu face decît să proclame egalitatea națiunii române cu celelalte națiuni, a confesiunilor românești cu celelalte confesiuni. Textul actului nu o declară, așa cum ar fi fost drept, prima națiune a Transilvaniei, ci o așează modest la sfîrșitul șirului celorlalte.

Ce i s-ar putea imputa din punctul de vedere al legislației moderne este faptul că tratează împreună aspectul politic cu cel confesional. Autorii actului motivează prin aceea că în Transilvania aceste chestiuni sînt atît de strîns legate una de cealaltă încît în popor se vorbește adesea despre „legea românească“, „legea săsească“ etc. Alți deputați se referă la faptul că, după cum excluderea națiunii și a confesiunilor românești s-a făcut printr-o singură lege, recunoașterea lor trebuie să se facă la fel. Majoritatea dietei, cu toate obiecțiile dese venite în această privință din partea unor deputați sași, ca și din partea episcopului Șaguna, acceptă și ea același punct de vedere.

Ultimele proiecte de lege provin amîndouă de la consilierul Jakob Rannicher, care le prezintă dietei în 29 august³⁵. Se disting prin aceea că rup în două obiectul aflat în dezbatere: tratează separat problema națiunii și separat de cea a confesiunilor. Singura deosebire care desparte primul proiect al lui Rannicher de cel al comisiei este omiterea pasajului privitor la denumirile date diferitelor părți ale țării, pasaj care viza în primul rînd Pămîntul Crăiesc. Încolo textul este identic, chiar și sub aspectul formei. În ceea ce privește cel de-al doilea proiect, e de remarcat distincția pe care Rannicher o face între confesiune și biserică.

³⁵ *Telegraful român*, an. XI, nr. 75 din 22 august 1863, p. 302.

Atitudinea dietei față de proiectele de lege care i se propun se prezintă repede. Pe de o parte deputații români, cu 2—3 excepții, se pronunță de la început pentru proiectul comisiei. Pe de cealaltă parte, majoritatea deputaților sași îmbrățișează pe cel al guvernului. Proiectele lui Rannicher găsesc chiar între sași puțini apărători. Această scindare a „stingii” de „centru” — termenii sînt foarte folosiți acum — trimite din nou spre suporturile teoretice ale celor două tabere: constituția transilvăneană și constituția din februarie.

În privința constituției Transilvaniei asistăm în tot decursul dezbaterilor la o inversiune puțin obișnuită: în timp ce conducătorii sași se pronunță împotriva ei, cei români se erijează în apărători. Cu rezerve însă și din partea unora, și din partea celorlalți. Rezervele românești le-am văzut. Reprezentantii burgheziei săsești, la rîndul lor, pe cît doreau ca înarticulararea românilor să se facă în afara cadrului constituțional, pe atît doreau să-și mențină poziția privilegiată, proprie, pe care o ocupau în interiorul său, tocmai datorită constituției vechi. Ba, pe cît posibil, s-o întărească. Această inversiune este caracteristică — apare nu numai în dezbaterile înarticularii, ci în tot decursul dietei. Pare surprinzătoare, judecînd după trecut. Căci cine mai mult decît românii aveau motive să se plîngă împotriva constituției ardelenе, după cum care poate mai mult decît sașii s-o binecuvînteze. Cineva dintre români o numește acum, atît de plastic: „stratul în care s-a răsădit din veac în veac amarul națiunii române”³⁶. Iar la Sibiu, mai mult decît oriunde aiurea, își descarcă împotriva ei toată amărăciunea sufletului. Sînt puține cuvîntările românești din 1863, în care să nu răzbată frînturi ale amintirii năpăstuiților din trecut. Nimeni însă dintre români nu se ridică împotriva temeliei sale autonomiste. Din simplul motiv că apărînd constituția Principatului, apărau în același timp autonomia sa, se pronunțau pentru sistemul federalist de organizare a Imperiului, împotriva centralizării. Tot astfel, cea mai mare parte a reprezentanților burgheziei săsești o sprijină.

Poziția românească din 1863 nu este fără trecut. În 1848, la fel, românii apără autonomia Principatului, esența constituției ei. Înarticulararea națiunii este concepută la Blaj, la fel ca și la Sibiu. Decît că în 1848 se îndrepta împotriva tendinței de dominație a nobilimii maghiare, în 1863 împotriva acelei pornite din partea burgheziei germane.

Greșeau oare românii clădind pe constituția Transilvaniei? În împrejurările anului 1863, categoric nu. Din mai multe motive.

Le-o recomandă, înainte de toate, dezideratul autonomiei lor naționale. Căci acum, ca și în 1848, cer reîncetat drepturi colective, drepturi politice naționale. Nu se pot simți împăcați cu libertatea individuală a legislației maghiare din 1848, cum nu se simt nici cu cea care li se oferă acum. O consideră mereu insuficientă. Și nu atît de teama deznăționalizării, fiindcă acest pericol părea atunci depășit, cît mai cu seamă pentru

³⁶ *Ibid.*, an. X, nr. 97 din 6 XII 1862, p. 384.

mersul înainte al națiunii. Incontestabil, dezvoltarea sa ar fi fost mai sigură, mai rapidă, mai ușoară, sub toate aspectele, într-un cadru autonom.

Dar încă o dată: adaptarea la trecut nu înseamnă adoptarea lui. Este o adaptare de formă iar nu de fond. Căci, înarticularea înfăptuită la Sibiu nu poartă în ea simburile trecutului, ci pe cel al viitorului. Nu este un simplu altoi pe trunchiul tripartit secular, ci o prăbușire, o răsturnare a sa de jos pînă sus. Poate tocmai această viziune face pe reprezentanții sași să se ridice contra acestei modalități.

Dar adaptarea la trecut vine și dintr-o necesitate politică. Ideea pașoptistă a unei constituții noi, formulată în penultimul punct al petiției de la Blaj³⁷, nu avea în 1863 sorti de izbîndă. Curtea ar fi fost, fără îndoială, împotriva, oricît de strîmtoată era ea în această perioadă, pe plan intern și pe plan extern. Iar burghezia românească nu era nici atît de multă, nici atît de tare pentru a i-o putea impune, cel puțin nu în acest moment. Teoria destul de răspîndită a unei înțelegeri depline între cercurile conducătoare vieneze și conducerea românească, este falsă. Există într-adevăr o anumită potrivire de interese, adusă de conjunctura vremii, dar ea este mîncată pe dinăuntru de permanente ciocniri. Nici nu putea fi altfel cîtă vreme scopurile finale ale celor două părți erau atît de diferite: centralismul, conservarea statului multinațional, la unii autonomia, statul național, văzut în depărtare, la ceilalți.

Un motiv foarte important mai explică adaptarea la istorie: absența de la Sibiu a reprezentanților națiunii maghiare. Lipsesc fiindcă nobilimea Transilvaniei, cea care deține și acum conducerea politică a națiunii sale; nu era deprinsă să fie majorizată în dietă, și încă de către urmașii foștilor săi iobagi. Contele Bethlen Miklós o mărturisește deschis în presă³⁸. S-ar fi deprins, desigur, dacă n-ar fi survenit cotitura din 1867, dar, deocamdată lipsea în orice caz. Însă ori care ar fi motivele, această absență contribuie la reținerea românilor de a declara tabula rasa peste tot ceea ce a fost, de a elabora o nouă constituție. Mai de grabă acceptă concesiile pe care le cere din partea lor adaptarea la cea dinainte. Se manifestă aici o trăsătură dintotdeauna a mișcării naționale românești, aceea de a tinde spre împlinirea idealurilor sale în respectul celorlalte națiuni.

Într-un anumit fel, formula adoptată de conducerea românească era impusă de însăși realitățile Transilvaniei anilor liberali. E știut că Diploma din octombrie nu prevedea desființarea constituției Transilvaniei, ci doar modificarea ei, cum de altfel și pentru alte provincii ale Imperiului. Reorganizarea, în 1861, a cancelariei aulice, guberniului, tablei regești, comitatelor, districtelor, scaunelor, Pămîntului Crăiesc, s-a făcut, în esență, pe baza ei. Numai cît convocarea dietei nu se face după prevederile sale, fiindcă ar fi însemnat să devină atunci o ediție restrînsă a dietei de la Pesta, ceea ce, în acel moment, firește, nu convenea Curții. Încolo, și în 1863, constituția conferea destule privilegii „națiunilor” sale.

³⁷ Papiu Ilarian, o. c., p. 248.

³⁸ *Sürgöny*, nr. 171 din 29 iulie 1863.

Se fac simțite, mai ales pe Pământul Crăiesc unde românii se plîng neconținut că pentru ei „literale dreptății” sînt litere moarte. Se și urnesc de aici, în acești ani, atîtea proteste, memorii, petiții românești. Fiindcă chiar dacă burghesia săsească adoptă din capul locului actele fundamentale liberale din 1860—1861, în practică se sprijină mai degrabă pe Punctele Regulative din 1805, întru totul ostile egalității naționale, recent declarate. În comitate, deși din noiembrie 1861, odată cu începerea a ceea ce istoriografia maghiari contemporani numesc epoca provizoratului, atmosfera este mai destinsă, se întîlnesc de asemenea rămășițe ale privilegiilor dinainte. Cum puteau românii atunci să ignore baza constituțională existentă, să se sprijine exclusiv pe Diplomă și Patentă? Cu atît mai mult cu cît acestea nici nu erau încă, la dezbaterile primei propozițiuni, legi ale Transilvaniei, ci abia urmau să devină (propozițiunea a 4-a). „Ar însemna să ne lăsăm să spînzurăm în vînt, să ne poată împinge în stînga și în dreapta cine vrea — declară redacția *Telegrafului*. — Ar însemna, poate, ca românii să ajungă iar într-o zi „cerșetori pe la ușile dietelor, ca în 1744, 1791, 1842 și chiar 1848” — declară Ioan Pușcariu în dietă⁴⁰.

În cele din urmă, înarticularea — așa cum e concepută la Sibiu — este privită și ca o chestiune de mîndrie națională, ca o satisfacție la care națiunea avea dreptul pentru cîte toate le-a avut de suferit. Diploma și Patentă ar fi putut fi eventual acceptate, — spun cîteodată fruntașii români — ca bază de plecare, dacă națiunea n-ar fi fost într-atîta declarată de tolerată, de nereceptă, de neînarticulată, precum de pildă n-au fost armenii. Așa încît, dacă românii doreau să între în viața politică, doreau ca această intrare să se facă cu toată demnitatea cuvenită națiunii celei mai vechi și celei mai numeroase, pe poarta din față, iar nu pe cea din dos, prin constituția statului și nu în afara ei.

Poziția adoptată de români iscă reacții în dietă, și mai ales în presă. Cum am mai spus, cei mai mulți deputați sași sînt de partea proiectului gubernial. Exista însă și o fracțiune, în frunte cu Trauschenfels, care înclina spre proiectul comisiei dietale. Alții, ca Rannicher, Friedrich Schuller Libloy, exprimă în altă formă concepții autonomiste asemănătoare. Dar deși atitudinea extremă a unor deputați din scaune, care vorbesc despre un imperiu austriac unitar de la Marea Adriatică pînă la Turnu Roșu⁴¹, nu este caracteristică tuturor, orientarea centralistă a majorității nu poate fi totuși negată. În această direcție merge, de pildă, comesul Konrad Schmidt, al cărui cuvînt era dătător de ton, atunci cînd argumentează necesitatea unei cît mai strînse legături politice dintre Transilvania și celelalte părți ale Imperiului, prin imperativul dezvoltării sale culturale și materiale, prin lipsa acută de capital etc.

³⁹ *Telegraful român*, an. XI, nr. 80 din 3 septembrie 1863, p. 322.

⁴⁰ *Ziarul stenografic*..., p. 163.

⁴¹ *Ibid.*, p. 204.

În dietă, tonul controverselor este în general moale, mult mai potolit decît va ajunge uneori mai tîrziu, în alte probleme.

Ce se reproșează mai des proiectului de lege românesc este faptul că ar fi prea legat de trecut, că ar accentua prea mult asupra autonomiei politice a națiunilor recunoscute, în detrimentul libertății individuale. Iar apoi că reduce egalitatea națiunilor la egalitatea celor 4, pe care le recunoaște. Survine ades referința la armeni, cîteodată la evrei. Pornind de aici, deputatul Gherlei, Lászlóffy, chiar înaintează dietei, în octombrie 1863, în proiect de lege privind înarticularia armenilor⁴², care, sigur, nu este străin de acțiunile nobilimii maghiare. Din aceste motive actul este calificat uneori de contrar „spiritului timpului“.

Ci spiritul actului, răspund apărătorii săi, este tocmai spiritul timpului: *naționalitatea*. Aduc exemple din Imperiu și dinafara lui: căderea sistemului absolutist, mișcările naționale ale altor popoare. Românii, contrari spiritului timpului? Ba, dimpotrivă! Ce iau din trecut e doar *autonomia* Principatului și autonomia națională, care amîndouă formează, într-o formă sau alta, idealuri ale popoarelor Imperiului, sînt deci ale timpului. Că nu sînt înarticulați armenii? E drept că economic sînt foarte avansați, dar formează ei oare o națiune? Nu s-au manifestat, în orice caz, ca atare. Beneficiază de altfel de drepturi politice speciale, știut fiind faptul că Gherla și Dumbrăveniul, ca orașe libere regești, erau reprezentate în dietă cu cîte doi deputați. Legea electorală care se va adopta la Sibiu, păstrează și ea celor două orașe privilegiul de a fi reprezentate în dietă, mai bine chiar decît multe comitate⁴³. Iar, în ultimă instanță, în august 1863, nici nu putea fi vorba despre înarticularia populației armene, din moment ce propozițiunea în cauză se referea la români. La timpul său ar fi putut însă fi.

Foarte multe obiecții se aduc din partea minorității dietale săsești împotriva §-ului al 4-lea. Semnificativ, de data aceasta, deputații sași sesizează substratul centralist al actului și îl combat cu toată tăria. Frederick Schuller Libloy, chiar declară că acest paragraf îi apare ca venit direct din partea majorității centraliste a dietei din Pesta, din 1848, care s-a pronunțat exact în același sens⁴⁴. Același substrat este trecut însă cu vederea la dezbaterea primelor paragrafe care se refereau la români. Nu se poate nega aici o anumită duplicitate, greu de ascuns.

Atitudinea independentă a deputaților români stîrnește din partea ziarelor centraliste din Viena o reacție deosebit de violentă. De unde pînă în august ele se făcuseră apărătoarele unui popor subjugat, acum dintr-odată se ridică împotriva aceluiași popor. Aruncă, toate, cuvinte foarte grele, la adresa națiunii și a conducătorilor săi. Astfel, *Die Presse*, cea mai pornită, declară într-un rînd că „valahii“ vreau să înmulțească cele 7 păcate ale Transilvaniei cu încă 3: națiunea și confesiunile lor, că vreau

⁴² *Acten und Verhandlungen...*, p. 175—176.

⁴³ *Ibid.*, p. 354—377.

⁴⁴ *Ziarul stenografic...*, p. 210.

să se ridice peste alții, că vreau să se înalțe mai sus decît nobilimea maghiară, cea dedată de sute de ani să domnească. Altă dată că sînt împotriva Diplomei și Patentei, și chiar a dreptului civil, că sînt necopti pentru libertatea care li se oferă etc. Cere guvernului vienez să nu recunoască hotărîrile „majorității valahe”⁴⁵. Sugerează amînarea dietei înaintea de terminarea dezbaterii celor 11 propozițiuni.

Pornirea presei centraliste nu provine numai de la proiectul românesc, ci și din întîrzierea dietei de a trimite reprezentanți în senatul imperial. I se pare mereu că lucrările merg mult prea încet, lipsind astfel forul din Viena de cei 26 deputați ai Transilvaniei. Aceștia nu puteau fi aleși înainte de dezbaterea propozițiunii a 4-a, — adoptarea Diplomei și Patentei, ca legi ale Transilvaniei. Se propun tot felul de soluții: organizarea unor alegerii directe pentru senat, înversarea propozițiunii a 4-a cu cea dintîi apoi cu a treia (legea electorală). În septembrie 1863, cancelaria discută, după unele informații, această ultimă posibilitate⁴⁶. Nu se ajunge la o asemenea modificare, dar dieta este supusă unei adevărate presiuni, care va dăuna lucrările sale.

Dezbaterea propriu-zisă a înarticulării începe în ședința a 17-a a dietei, din 26 august 1863, după întocmirea adresei de răspuns la „mesajul de tron”.

Proiectul de lege este prezentat de către Franz Trauschenfels, unul dintre raportorii comisiei, care s-a postat de la început pe poziția majorității românești. Pledează cu căldură pentru înarticulare. „Voim — declară el — să dăm națiunii române din Transilvania o patrie, în care ea pînă acum a fost numai suferită!” Este, mai spune, un act de dreptate față de o națiune, ai cărei fii au udat cu sudoarea feței și sîngele inimii fiecare palmă de loc a Transilvaniei⁴⁷.

Tot ca raportor al comisiei dietei, vorbește și Cipariu. Cuvîntarea sa, împletită din amintiri și speranțe, este într-adevăr mișcătoare. Compară pe românii transilvăneni cu iloții spartani și sclavi negri ai Americii. Din trecut se întoarce spre viitor: e convins că ideile mari de dreptate, libertate, umanitate, vor opri pentru totdeauna repetarea a ceea ce a fost. Din partea sa, națiunea română nu va pregeta să se pună în slujba lor. Va ști respecta, așa cum se cuvine, toate naționalitățile Transilvaniei, înarticulate sau neinarticulate, toate confesiunile, rețepse sau încă nerețepse, libertatea individuală ca și pe cea religioasă⁴⁸.

Primii oratori români, în înțeles propriu, sînt cei doi capi bisericești: mitropolitul Șuluțiu și episcopul Șaguna.

Șuluțiu repetă, în cuvinte măsurate, în stilul său obișnuit, sincer, potolit, istoric, ideile marii sale cuvîntări de la Alba Iulia. Vorbește pe larg despre trecutul națiunii, despre drepturile sale istorice, despre aspirațiile sale de viitor. Este convins că înarticularea românilor nu va fi

⁴⁵ *Telegraful român*, an. XI, nr. 80 din 3 septembrie 1863, p. 322.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ziarul stenografic* ..., p. 150—151.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 151—153.

în detrimentul drepturilor legitime ale celorlalte națiuni, după cum nici în detrimentul libertății individuale a celorlalți locuitori ai Transilvaniei⁴⁹. În calitatea sa oficială ridică de mai multe ori glasul pentru recunoașterea autonomiei bisericii greco-catolice. Stăruie, ca răspuns, la obiecțiile unor deputați sași, asupra diferențelor de rit, limbă, calendar etc., care despart confesiunea greco-catolică de cea romano-catolică. Se plînge că mai există foruri care nu văd sau nu vor să vadă această diferență. Amintește astfel cazul preotului unit din Sibiu, a cărui cerere de a i se acorda o suprafață de pământ, convenită sa „porție canonică” a fost respinsă în 1856 de către magistratul orașului, pe motiv că ea fusese de mult acordată preotului catolic⁵⁰.

Cuvîntarea episcopului Șaguna apare în comparație cu alte cuvîntări, cu starea de spirit a dietei și a opiniei publice românești, oarecum mai ștearsă. Întrevedem din ea pe marele om politic, pe diplomatul prudent și circumspect, Șaguna. Se ferește de a vorbi prea mult despre trecut, spre a nu irita pe sași — despre morți de bine sau nimic, spune el —, caută mereu să îndepărteze suspiciunile unora și ale altora, să apropie punctele de vedere pentru a se putea ajunge cît mai repede la un rezultat. Este, într-un cuvînt, omul practic din totdeauna. Se aprinde întrucîtva doar atunci cînd vorbește despre asigurarea autonomiei bisericii sale⁵¹.

Între luările de cuvînt ale deputaților români se remarcă în mod deosebit acelea ale lui Barițiu, Vasile Pop, Ioan Pușcariu.

Barițiu, remarcă Schuller Libloy, „vorbește din suflet”. Cuvîntările lui au de fiecare dată adîncime, orizont, erudiție, spirit, ca tot ce vine de la el. Trebuie să neapărat amintite pledoariile lui pentru autonomia istorică a Principatului, pentru frăția dintre națiuni, pentru § 4 privind desființarea teritoriilor naționale⁵².

Vicepreședintele român al guvernului, baronul Vasile Pop, se pronunță de asemenea împotriva proiectului gubernial. Datorită poziției pe care o ocupă, cuvîntarea sa este, în ansamblu, moderată. Ridică tonul doar atunci cînd vorbește despre teritoriile naționale, pe care le consideră, asemeni lui Barițiu și altora, cu totul depășite⁵³. Poziția opoziționistă a acestui înalt funcționar român nu este singulară. Aproape fără nici o excepție funcționarii români aflați la Sibiu, nu numai cei mai mărunți dar și cei cu posturi înalte: consilieri și secretari guberniali, comiți supremi, asesori, se declară pe față împotriva modalității înarticulării propusă de sus. Se expun toți, dar în special membrii guvernului, unor permanente atacuri ale presei centraliste.

Starea sufletească a românilor, în momentul înarticulării, este foarte bine exprimată de către comitele suprem al comitatului Tîrnava, Ioan

⁴⁹ *Ibid.*, p. 157—159.

⁵⁰ *Telegraful român*, an. IX, nr. 49 din 7 decembrie 1861, p. 192.

⁵¹ *Ziarul stenografic* ..., p. 159—161.

⁵² *Ibid.*, p. 229—230.

⁵³ *Ibid.*, p. 204—205.

Pușcariu. Vorbește avîntat, polemic, colorat. Acuză grav, citînd ades din *Aprobatae* și *Compilatae*, sistemul constituțional feudal. Argumentul pe care îl aduce în sprijinul inarticulării este profetic. Românii — declară el — nu se îndoiesc de bunăvoința celor aflați la cîrma statului, dar cine știe ce va aduce viitorul. Iosif al II-lea a lichidat sistemul staturilor și ordinelor și totuși, după moartea sa, el a fost pe de-a întregul restabilit. Împotriva unei asemenea eventualități doresc să se asigure românii⁵⁴.

Din partea românilor, la dezbateri, mai participă, în afara celor enunmărați, aproape toți acei care aveau un cuvînt de spus în viața publică: Alex. Bohățel, Ioan Rațiu, I. Bran Lemeni, Dimitrie Moga, Alex. Lazăr, Nicolae Găetan, Ioan Balomiri, Gheorghe Roman, Nicolae Popeea, Ioan Șipotariu, C-tin Panțiu, George Domșa.

Oratorii sași cei mai marcanți sînt: comesul Konrad Schmidt, profesorul de drept al Transilvaniei de la Academia juridică din Sibiu, Frederich Schuller Libloy, consilierul Jakob Rannicher, deputații scaunului Mediaș, Joseph Fabini și Franz Obert, regalistul Andrei Zimmermann etc.

După o dezbatere care s-a prelungit de-a lungul a 10 ședințe, dieta votează în 7 septembrie, cu cîteva modificări neesențiale, proiectul de lege al comisiei, care devine astfel „articol de lege”. Trebuia pentru a deveni lege, conform dreptului public transilvănean, să fie întărit și confirmat de către împărat, iar apoi publicat. Aceste operații, care durau de obicei, înainte de 1848, mult, uneori chiar ani întregi, merg în acest caz foarte iute. Cercurile conducătoare vieneze doreau să vadă pe deputații Transilvaniei cît mai repede intrați în senatul imperial. Trimis împăratului în 7, septembrie⁵⁵, actul se reîntoarce la Sibiu în 27 ale aceluiași luni⁵⁶, cu trei modificări, dintre care cea mai importantă se referă la § al 6-lea. Este pentru a doua oară supus dezbaterii dietei și retrimis din nou, în 7 octombrie, la Viena⁵⁷. Sanționarea sa se face prin reșcriptul împărațesc din 26 octombrie 1863⁵⁸. Apare astfel „legea privind efectuarea egalei îndreptățiri a națiunii române, și a confesiunilor sale”⁵⁹.

Legea înarticulării, prima și cea mai importantă lege a dietei de la Sibiu, reprezintă momentul finalizării unei acțiuni politice de mai bine de un secol, pentru recunoașterea legislativă a națiunii române și confesiunilor ei. Această acțiune ia, în anii de adîncă prefațare ai perioadei liberale, o amploare deosebită. Problema românească devine acum problema esențială a întregii vieți publice a Transilvaniei.

Rezolvarea care s-a dat la Sibiu cauzei românești a fost dreaptă, egalitară, progresistă; este aplicarea practică, în condițiile anului 1863, a părții celei mai importante a programului pașoptist stabilit la Blaj.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 166—168.

⁵⁵ *Acten und Verhandlungen* ..., p. 75.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 158.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 165.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 206.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 245.

Sensul adînc al legii este sensul mișcării progresiste al epocii. Se pronunță pentru principiul federalist de organizare a imperiului, pentru egalitatea națiunilor Transilvaniei, frăția și colaborarea lor.

Dar viața legii înarticularii, ca și a celorlalte legi ale dietei din Sibiu, a fost scurtă. Orientarea habsburgilor, spre o înțelegere cu nobilimea și burghezia maghiară, o pune sub semnul întrebării încă de la sfîrșitul anului 1864. Cu încheierea pactului dualist devine pe de-a întregul indezirabilă; este abrogată, împreună cu celelalte, în 20 iunie 1867. Nu are astfel timpul necesar pentru a rodi. Căci era nu numai un sfîrșit ci și un început, un punct de plecare. Trebuia să stea la baza ridicării politice, economice, sociale, culturale, a națiunii române. Chiar și așa însă legea din 1863 a avut o mare importanță. Ea întărește, cu o pecete oficială, fie și vremelnică, conștiința dreptului poporului român de a hotări singur asupra sa. Importanța sa se vede din răsunetul popular pe care-l are, din ecoul său în timp. O întreagă perioadă ea va constitui pentru românii transilvăneni un îndemn și în același timp o țintă.

LA RECONNAISSANCE DE L'ÉGALITÉ DE LA NATION ROUMAINE ET DE SES DEUX CONFESSIONS PAR LA DIÈTE DE SIBIU (1863—1864)

RÉSUMÉ

La diète de 1863—1864, la première dans l'histoire de Transylvanie à une massive participation roumaine, a associé son nom à la loi qui décréta l'égalité de la nation roumaine. Elle mettait ainsi fin, bien que pour peu de temps, à une action politique ayant duré plus d'un siècle et demi, toujours vaincue mais recommencée chaque fois, jusque même à la veille de la diète. En vérité aux années 1860—1863 la reconnaissance de la nation par la législation devient l'objectif les plus important de l'activité politique roumaine. Toutes les suppliques envoyées à Vienne la demandent. Elle fait cependant l'objet des débats de la conférence d'Alba Iulia du même an, des assemblées générales des comitats, des districts, des sièges, des séances de l'université saxonne et du premier projet de loi, envoyé de Vienne à la diète de 1863 en y suscitant d'ardentes controverses. D'une part les représentants des Roumains se prononcent pour la reconnaissance des nations sur la base autonome de la constitution transylvaine, de l'autre la plupart des députés saxons inclinent vers l'édit centraliste du 26 février 1861. Ce sont en totalité quatre projets de loi concernant ce problème qui parviennent à la diète: celui du gouvernement, celui de la commission diétale et deux concepts appartenant au député saxon Ramnicher. Après des débats prolongés la diète vote en 7 septembre 1863, à grande majorité le projet élaboré par la commission qui deviendra, après la sanction de l'empereur, „la loi regardant l'entérinement de la nation roumaine et de ses confessions“.

ACTIVITATEA LUI ILIE MĂCELARIU ÎN DIETA DE ÎNCORONARE DE LA PESTA (1865—1867)

DE

DUMITRU SUCIU

Studierea activității lui Ilie Măcelariu ca și a celorlalți deputați ardeleni din dieta de la Pesta are o deosebită importanță în a preciza atitudinea și concepția programatico-politică a principalilor reprezentanți ai activismului și deci a curentului activist în sine. În fața coaliției claselor dominante maghiare și austriece majoritatea opiniei publice românești din Transilvania istorică a adoptat metoda boicotului instituțiilor politice oficiale, militând pentru neparticiparea la dieta din Cluj și, mai târziu, la dieta de încoronare de la Pesta. Această atitudine constituie în sine un protest pasiv împotriva desființării autonomiei Transilvaniei istorice și a invalidării legilor dietei din Sibiu, care au consfințit caracterul politic al națiunii române și au hotărât ca și limba română să devină una din limbile oficiale ale Marelui Principat al Transilvaniei, alături de limbile maghiară și germană. Actele de stat din Principat în anii regimului lui Schmerling se dădeau în cele trei limbi oficiale. Programul politic pasivist ținea cu tărie și sfîntenie la păstrarea programului politic din 1848, la menținerea autonomiei Transilvaniei și a validității legilor din 1863—1864. Legile claselor dominante maghiare, care urmăreau ștergerea acestor cuceriri, erau reactivate și „reglementate” în instituțiile oficiale ale dominanților: dieta din Cluj și, din decembrie 1865, cea din Pesta. Dominanții doreau reactivarea constituției maghiare din 1848, prin care se viza încorporarea Transilvaniei la Ungaria și existența în stat a unei singure națiuni politice, cea maghiară. Pasiviștii, prin metoda lor tactică, luptau pentru drepturile naționale românești, dar dinafara instituțiilor politice care le denegau; era vorba deci de o luptă „extra muros”.

Materialul documentar, ca și presa vremii, ne dovedesc cu prisosință că programul politic al luptei parlamentare, susținută dîr de I. Măcelariu în dieta de încoronare, era un *program național* de apărare a autonomiei Transilvaniei, a dietei din Sibiu și a legilor ei. În fond acestea

erau punctele programatice pentru care luptau și pasiviștii. I. Măcelariu, datorită intransigenței și curajului cu care și-a apărât ideile în însăși incinta politică a guvernanților, a reprezentat tipul *activistului radical*, a cărui intrare în dieta pestană nu se poate interpreta în nici un caz ca un act de renunțare la autonomia Transilvaniei și la lupta pentru drepturile naționale românești. El era doar adeptul luptei politice din interiorul instituțiilor politice și nu dinafara lor, era deci adeptul luptei „intra muros”. Evenimentele din dieta pestană erau urmărite cu interes de întreaga opinie publică și aveau un deosebit ecou în statul maghiar, astfel că acțiunile lui Măcelariu au strins în jurul lui adeziunile opiniei publice românești din Transilvania și Ungaria, ca și oprobiul și nemulțumirea claselor dominante maghiare din Transilvania sau Ungaria. Mai mult decât atât, manifestațiile publice care se fac în cinstea lui la Miercurea sau Sibiu, alături și datorită largului ecou al luptei politice parlamentare, ne dovedesc cu certitudine că activitatea lui I. Măcelariu a constituit unul din *focarele de rezistență națională* împotriva opresiunii. Astfel putem afirma că metoda activistă profesată în felul și cu hotărîrea lui I. Măcelariu, completa în mod fericit lupta națională românească prin imbinarea celor două forme de luptă „intra muros” și „extra muros”. Tot un merit al lui I. Măcelariu a fost și acela de a fi militat pentru unitatea de luptă a clubului parlamentar român din Transilvania istorică, pe baza programului radical. Aici s-a lovit însă de acțiunile lui Pușcariu, ce reprezenta tipul *activistului moderat* care estima că în noile condiții politice era practic imposibilă menținerea totală a vechilor cuceriri și, în schimbul unor renunțări la vechile poziții, căuta să obțină cîteva concesii din partea dominanților. Lupta dintre radicalismul lui I. Măcelariu și curentul moderat a slăbit însă eficacitatea și unitatea luptei clubului parlamentar român ardelen. În prima fază a dietei de încoronare, în anii 1866—1867, o pondere mai mare în club o aveau moderații, Măcelariu fiind oarecum izolat. El va reuși totuși, în 1868, să strîngă în jurul lui majoritatea deputaților ardeleni. La 25 octombrie 1865, după depunerea jurămîntului, I. Măcelariu ocupă postul de consilier gubernial, deși fusese numit formal în acest post încă în 6 iunie 1864¹. Dar cercurile politice maghiare s-au împotrivit promovării lui din funcția de jude regesc al scaunului Miercurea, în aceea de consilier gubernial atîta timp cît sistemul lui Schmerling era încă în vigoare.

Clasele dominante maghiare s-au opus de la bun început acestui sistem, considerîndu-l contrar „jogfolytonosság”-ului² și au apreciat dietele Transilvaniei și Croației ca nevalabile, iar lucrările lor drept nule. Dar după căderea lui Schmerling, în iunie 1865, inițiativa politică trece în mîna claselor dominante maghiare. La Viena, în ședința din 5/17 august 1865 a cancelariei aulice a Transilvaniei (din fruntea căreia F. Nádasdy

¹ Biblioteca Academiei R.S.R. București, Secția de corespondență, nr. 75 913 conține înștiințarea lui Schreiber din 18 iunie 1864 și adnotarea secretarului K. Josef despre data depunerii jurămîntului, 25 octombrie 1865.

² Continuitate de drept.

fusesse înlocuit cu F. Haller, subordonat cancelariei aulice a Ungariei), au participat alături de magnații maghiari din Transilvania (Mikó, Kemény etc.) și cancelarul aulic maghiar Șt. Majláth și ministrul de stat, Belcredi³. Autonomia Transilvaniei devenea un obiect de trafic în cadrul tratativelor ce trebuiau să ducă la dualism.

Avînd inițiativa și în Transilvania, politicienii claselor dominante trec la aplicarea unei tactici diversioniste, menită să slăbească rezistența națională românească. Unii funcționari români sînt promovați tocmai acum în posturi mai înalte (I. Pușcariu la 29 august 1865, căpitan suprem al districtului Făgăraș și I. Măcelariu, consilier gubernial la 25 octombrie 1865). Dominanții scontau pe faptul că posturile înalte vor obliga pe funcționarii români la un respect mai mare față de instituțiile politice maghiare, și astfel se preconiza și temperarea spiritului opoziționist al acestora. Această tactică — după cum vom vedea — nu a reușit în toate cazurile. La sfîrșitul anului 1865, între conducători români începe să se profileze din ce în ce mai clar curentul pasivist ce boicota dieta de la Cluj, și cel activist, care acceptă participarea la aceasta.

Cei mai mulți dintre activiști sînt într-adevăr înalții funcționari alături de cei doi mitropoliți. Deși n-au îmbrățișat boicotul, totuși deputații români au semnat adresa dietală separată către monarh care declara dieta din Cluj ca nedreaptă și feudală. Se cerea convocarea unei diete pe baza reprezentanței poporului. O astfel de dietă, avînd inevitabil o majoritate românească, ar fi păstrat autonomia Principatului în cadrul căreia națiunea română fusese recunoscută ca națiune politică, iar limba română ca una din limbile oficiale ale Principatului. Deci, în această fază a lucrurilor, manevra politicienilor maghiari nu a reușit în întregime. Metodic vorbind, funcționarii români și, printre ei, și Măcelariu, erau mai moderați decît pasiviștii, principal însă luptau, chiar dacă din interiorul organismelor politice ale dominanților, împotriva tendințelor de ștergere a autonomiei Transilvaniei istorice și a încorporării ei la Ungaria.

Prin rescriptul din 25 decembrie 1865 monarhul, răspunzînd adresei dietale a majorității, transfera problema uniunii în competența dietei de încoronare din Pesta, la care erau convocați și românii și sașii. Rescriptul este alcătuit cu destulă perfidie, deoarece reprezentarea Transilvaniei în dieta de încoronare nu presupunea sistarea legilor emise pînă atunci (deci și cele din Sibiu), iar uniunea era făcută dependentă de „cvenita considerare a intereselor speciale ale M. Nostru Principat Transilvania și de la garantarea pretenziunilor de drept ale deosebitelor naționalități și confesiuni, pre care și voi le-ați apreciat și de la reglementarea corespunzătoare scopului a cestiunilor administrative ale țării“; nici măcar dieta Transilvaniei nu era desființată, ci amînată „pînă la altă dispoziție“⁴. Monarhul dorea astfel să atenueze rezistența românilor și sașilor, pentru ca aceștia să consimtă a-și trimite deputații în dieta Ungariei, care declara

³ *Telegraful Român*, XIII, nr. 63 din 12/24 august 1865.

⁴ *Idem*, nr. 1 din 2/14 ianuarie 1866.

de altfel că nu trecea la actul încoronării dacă Transilvania nu-și trimitea deputații la Pesta⁵. Dar alegerile pentru dieta de încoronare se făceau pe baza art. de lege 2 al dieiei din Cluj (1848), fapt care în practică distrugea spiritul legilor emise de dieta de la Sibiu.

Ilie Măcelariu pășea din nou pe terenul activității, îmbrățișând astfel tendințele profesate de „Telegraful Român“, că principiul activității și respectarea dictonului „nihil de nobis sine nobis“ trebuiau să devină două principii naționale⁶. Acest ziar credea că paragrafele ce condiționau uniunea în rescriptul din decembrie, se datorau și adresei separate a celor 29 de deputați români din dieta de la Cluj. Același ziar scria că vocea românilor nu trebuie să răsunе „ca glasul în pustiu“ și pentru aceasta românii trebuiau să fie activi și să-și trimită deputații „acolo unde ne este interesul în joc“⁷.

Problema uniunii fiind acum în competența dietei din Pesta, Ilie Măcelariu a participat la dezbaterile ei ca deputat al scaunului Miercurei. Aici însă, spre deosebire de alți funcționari români, el s-a dovedit a fi un apărător dirz al drepturilor națiunii române. La începutul anului 1866, uneori chiar „Gazeta Transilvaniei“ — potrivnică în general participării la o dietă străină — admitea totuși la rubrica „Ce ar avea deputații români ardeleni a face întrind în dieta de la Pesta“, ca aceștia să meargă la Pesta în calitate de „atleți voluntari“, nu ca mandatar ai națiunii, ci ca indivizi ai ei, „deoarece ardelenii nu aveau ce căuta în dieta altei țări decât ca egali“; în calitatea lor de indivizi ai națiunii, deputații ardeleni urmau să apere „autonomia și drepturile națiunii lor“⁸. Cu anumite precizări, iată că nici forul de presă pasivist nu respingea întotdeauna participarea la dietă. Deși din punct de vedere al metodei ei boicotau forurile politico-legislative ale dominantilor, unde deputații naționali erau mereu minoritari și astfel mereu sortiți eșecului, la votul problemelor principale, totuși mai era un aspect de care trebuiau să țină seama. În dieta pestană monarhul urma să fie încoronat cu coroana Sf. Ștefan, „gloriosul său antecesor apostolic“. Dar dacă pasiviștii ocoleau Pesta, ei nu au renunțat însă să meargă la Viena unde înaintau memorii monarhului (ca de ex. I. Rațiu, în decembrie 1866). Din punct de vedere tactic, deci în 1866 pasiviștii nu puteau ataca prea vehement pe deputații activiști ce participau la o dieta de încoronare a monarhului, de la care ei sperau — în zadar de altfel — să obțină înțelegere. De fapt, dacă pasiviștii reproșau activiștilor că nu obțineau nimic în dieta pestană și aduceau prejudicii cauzei, nici ei nu obțineau nimic concret în urma memoriilor transmise Vienei. Pasiviștii vor ataca vehement mai ales după 1867 pe acei deputați ardeleni care nu apărau întru totul cuceririle din 1863—1864.

⁵ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, Sibiu, 1891, vol. III, p. 348—349.

⁶ *Telegraful Român*, XIV, nr. 5 din 16/28 ianuarie 1866.

⁷ *Idem*, nr. 9 din 30 ian./11 februarie 1866.

⁸ *Gazeta Transilvaniei*, XXIX, nr. 11 din 21/10 febr. 1866.

Ilie Măcelariu a încercat să convoace în ziua de 21 aprilie 1866 o conferință la Cluj; la aceasta urmau să participe deputații ardeleni care trebuiau să stabilească programul de luptă comun, pe baza căruia să acționeze în dieta pestană. Dar mulți dintre aceștia nu au răspuns convocării lui Măcelariu. Avocatul A. Tincu îi scria acestuia că nu a putut veni, deoarece se afla pe drum întorcându-se de la Viena; Tincu declara că nu dorea să meargă la Pesta fără a se face o „reprezentatiune la Majestate” în care să se ceară o dietă numai pentru Transilvania. Reprezentatiunea trebuia să fie subscrisă de toți deputații și în acest scop Tincu dorea o consfătuire a acestora la Alba Iulia în casa lui Axente Sever⁹. I. Balomiri îi scria lui Măcelariu din Orăștie că el și Tulbașiu nu pot face călătoria la Cluj din motive financiare. În același timp îl informa pe Măcelariu că deputatul sas Rannicher a trecut prin Orăștie, înspre Pesta; apoi tot pe aici a trecut și A. Șaguna, care-și afirmase dorința ca deputații ardeleni să meargă în dieta pestană unde puteau învăța mult în privința luptei politice (mai mult decât în Orăștie sau Turda într-un an) și a declarat lui Balomiri că dînsul nu se lasă condus de niște „profesorași din Blaj”¹⁰. Ioan Alduleanu, deputat al Năsăudului ales la Monor, îi scria lui Măcelariu că din motive familiare a renunțat la mandat și era de părere ca deputații să nu meargă în dietă decât pentru actul încoronării, deoarece toți alegătorii români „și-au concentrat dorința expresă în formă de proteste sau reprezentatiuni într-acolo că ei numai la dieta de încoronare, la actul încoronării, fără știrbirea autonomiei Patriei, voiesc a alege...”¹¹. Lazăr Petcu din Deva îi scria lui Ilie Măcelariu că el primind convocarea cu o zi înainte, nu a putut participa la conferința din Cluj, dar pretinde că alegătorii lui erau nemulțumiți că nu a intrat încă în dietă, deși fusese primul ales¹². Ilie Măcelariu i-a cerut la 16 aprilie lui Pușcariu ca, în calitate de căpitan suprem, să se îngrijească de trimiterea la Cluj pentru 21 aprilie a deputaților din Făgăraș, dacă pînă în acea zi s-ar fi finalizat acolo alegerile. Dar aceasta nu s-a întîmplat datorită renunțării la mandat a baronului Ursu care fusese chemat guvernator al insulei Lissa. Astfel alegerile s-au prelungit și mai mult. Abia în 9 iunie au fost terminate alegerile în Făgăraș prin luarea mandatului de către I. Pușcariu. În condițiile absentării unui număr însemnat de deputați, consfătuirea nu și-a atins scopul, mai ales că în total erau doar 14 deputați români ardeleni. Avem date sigure că în 21 aprilie la Cluj erau prezenți, alături de Ilie Măcelariu, Simion Balomiri și A. Bohățel. Acesta din urmă i-a mărturisit lui Pușcariu mai târziu că la conferința convocată la Cluj de

⁹ Bibl. Acad. București, Secția de corespondență, nr. 75 914. Scrisoarea lui A. Tincu către I. Măcelariu.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 75 885. Scrisoarea lui I. Balomiri către I. Măcelariu din 16 aprilie 1866.

¹¹ *Ibidem*, nr. 75 884. Scrisoarea lui I. Alduleanu către I. Măcelariu din Tg. Mureș, la 21 aprilie 1866.

¹² *Ibidem*, nr. 75 901. Scrisoarea lui Petru către I. Măcelariu din Deva la 20 aprilie 1866.

Ilie Măcelariu s-a pronunțat pentru intrarea în dietă, unde deputații români ardeleni trebuiau să desfășoare o activitate asemănătoare celei din dieta de la Cluj¹³. Simion Balomiri din Sebeș a participat sigur la consfătuire din moment ce-l informa pe I. Măcelariu că în ziua de luni (23 aprilie) s-a întors de la Cluj și îi cere acestuia „rezultatul conferințelor noastre scripturistice”¹⁴; se poate presupune deci prezența încă a câtorva deputați, din moment ce la consfătuire s-au luat și procese verbale. Dar aici nu s-a putut adopta o hotărâre obligatorie, deoarece același S. Balomiri, sosit în Sebeș de la Cluj, provoca pe condeputații săi din Orăștie ca în cointelegere cu Petcu să se declare pînă duminica următoare de ce părere sînt cu privire la dieta din Pesta¹⁵ și nu-i înștiința de vreo hotărâre luată la Cluj, care să-i influențeze

Dintr-o scrisoare a lui I. Rațiu către I. Măcelariu¹⁶ este evident că acesta din urmă era de părere să se aștepte și atitudinea majorității deputaților sași față de dieta din Pesta. Aceștia tocmai înaintaseră un memoriu protestator contra uniunii. Măcelariu aștepta probabil înrîurirea lui asupra monarhului. Dar memoriul negăsind nici un ecou la tron, deputații sași intră în dietă și cei grupați în jurul lui Rannicher luptau pentru a apăra aici ceva din autonomia Transilvaniei. În data de 27 aprilie 1866 lui Ilie Măcelariu i se expedie din Orăștie o scrisoare importantă prin faptul că ea constituie într-un fel o profesiune de credință a tendințelor activiste. I. Balomiri, I. Tulbașiu și L. Petcu s-au declarat pentru intrarea în dietă. Intrarea trebuia făcută cu declarația dată solidar și bazată pe rescriptul imperial din decembrie, că „noi, prin intrarea noastră, nici decît nu ne lăsăm de autonomia Transilvaniei, ci asta o păstrăm. Nu cunoaștem vreun temei pe care s-ar putea baza deducțiunea cum că prin intrarea ardelenilor în dieta de la Pesta ar înceta autonomia Ardealului și s-ar deplini uniunea. Condițiunea asta (încetarea autonomiei ardelenilor) nu stă în rescriptul amintit... Dacă noi motivăm și explicăm intrarea noastră pe baza rescriptului pomenit, apoi contrarii noștri nu pot deduce din ea uniunea și nimicirea autonomiei noastre, nici nimicirea drepturilor noastre cîștigate în anii 1863—1864”. Apoi, continua Balomiri în scrisoarea către Măcelariu, nu exista o hotărâre clară luată în vreo conferință prin care națiunea să fi dat „concluzu” în contra intrării în dietă. „A nu intra și a rămîne tăcuți ca morții încă nu putem. A ne declara de aici nu putem că încă nu știm... cum ne privește și tractează (dieta Ungariei, n.n.) pînă cînd nu sîntem în ea”¹⁷. I. Măcelariu, dezamăgit de eșecul memorial săsesc și probabil influențat de hotărîrea

¹³ *Ibidem*, nr. 75 903. Scrisoarea lui I. Pușcariu către I. Măcelariu din 14 decembrie 1866.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 75 887. Scrisoarea lui S. Balomiri către I. Măcelariu din Sebeș la 29 aprilie 1866.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 75 907. Scrisoarea lui I. Rațiu către I. Măcelariu din Turda la 2 aprilie 1866.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 75 886. Scrisoarea lui I. Balomiri către I. Măcelariu din Orăștie la 27 aprilie 1866.

colegilor săi, își înaintase mandatul camerei deputaților care l-a luat în discuție și l-a încredințat comisiei de verificare la 17 mai 1866¹⁸. În dietă a găsit pe I. Moldovan de la Ocna Sibiului, pe I. Balomiri și I. Tulbașiu din Orăștie. Dar datorită prorogării dietei, în 24 iunie, din cauza conflictului cu Prusia, aici nu s-a înjghebat încă nici o activitate opoziționistă.

Din toate aceste pregătiri este demnă de reținut încercarea lui Măcelariu de a organiza lupta parlamentarilor români ardeleni. Același lucru l-a făcut și în cursul anilor 1867—1868. El dorea ca, indiferent ce interpretare s-ar fi dat intrării deputaților români ardeleni în dieta pestană, fie de către presa maghiară (care susținea că actul intrării ar însemna recunoașterea autorității dietei pestane asupra Transilvaniei) fie de către presa pasivistă română (care susține și ea că intrarea ar fi un atentat la autonomia Principatului), deputații români ardeleni să rămână pe terenul hotărârilor românești din 1848, a nerecunoașterii valabilității uniunii, a apărării autonomiei și a legilor din 1863—1864 de la Sibiu; era vorba în fond de programul pasivist, doar că acesta era profestat printr-o metodă activistă în însăși incinta politică a opresorilor. Dar de cele mai multe ori, din cauza radicalismului său, I. Măcelariu rămîne singur, deoarece în viltoarea evenimentelor condeputații lui au trecut pe poziții șovăielnice, temîndu-se uneori pentru posturile lor. Dieta de încoronare s-a redeschis la 19 noiembrie 1866. De data aceasta I. Măcelariu, după cum el însuși îi mărturisea lui Pușcariu, nu dorea să meargă la Pesta pînă cînd uniunea Transilvaniei cu Ungaria nu ajungea la ordinea zilei. Încă în prima sesiune a dietei aceasta a desemnat din sinul ei o comisie ce urma să elaboreze un proiect privind „reglementarea” legii uniunii Transilvaniei cu Ungaria; observăm deci că politicienii maghiari considerau încă de valabilă legea uniunii din 1848 emisă de dieta de la Cluj, acum urmînd ca ea să fie doar „reglementată”. Din comisie făceau parte: F. Deák, I. Andrassy, Apponyi, A. Bánffy, M. Berde, I. Bethlen, V. Bezeredy, Fr. Bömches, A. Dozsa, V. Drottleff, Șt. Eszterhâzi, S. Gajzágó, C. Ghyczy, St. Corove, I. Hossu (român unionist, n.n.), G. Kemény, St. Kemény, G. Lonyai, G. Latour, E. Mikó, L. Mocsáry, L. Moskolczy, I. Moldovan, A. Nagy, P. Nary, A. Nikolits, I. Rannicher, L. Simonyi, I. Szamosy, C. Szász, D. Teleki, C. Tisza, L. Tisza¹⁹. Compoziția comisiei era destul de semnificativă pentru scopurile ce le urmărea, majoritatea covîrșitoare avînd-o clasele dominante.

Asupra momentului intrării în dietă încep din nou divergențe. Pușcariu dorea ca intrarea să fie făcută înaintea reglementării afacerilor comune de către dietă, deoarece atunci se va decide și uniunea care apoi și prin celelalte „elaborate” ale dietei va fi perfectată. Pușcariu afirma că atunci cînd de fapt proiectul „reglementării” uniunii va veni la ordinea zilei, „ne vor întîmpina faptele complinite”²⁰. El dorea acum să ia iniția-

¹⁸ *Telegraful Român*, XIV, nr. 38 din 15/27 mai 1866.

¹⁹ *Idem*, nr. 32 din 24 aprilie/6 mai 1866.

²⁰ Bibl. Acad. București, Secția de corespondență nr. 75 903. Scrisoarea lui I. Pușcariu către I. Măcelariu din 14 decembrie 1866.

tiva și să convoce la Miercurea o conferință a deputaților români ardeleni, dar o întâlnire în Transilvania a întregului grup parlamentar nu mai era posibilă, deoarece unii deputați se aflau deja la Pesta. Măcelariu încerca să-l determine pe Pușcariu să renunțe la ideea unei întrări rapide în dietă, dar acesta nu s-a lăsat convins²¹. După cum vom vedea, Pușcariu reprezenta linia moderată a parlamentarilor români ardeleni pe care dorea să-i grupeze în jurul său, lovindu-se în mod inevitabil de acțiunile lui Ilie Măcelariu, îndreptate în același scop dar în sens radical.

La 30 decembrie 1866 mișcarea politică românească cunoștea un nou val de frământări, opinia publică grupându-se în jurul programului memorandumului din 30 decembrie 1866, care cerea ca prin „prea înaltă sancțiune” să fie denegat articolul de lege privind uniunea din 1848 și, pe baza unei legi electorale democratice, să se aleagă o nouă dietă a Transilvaniei. Într-o ședință a consiliului gubernial, Ilie Măcelariu declara că în memoriul din 30 decembrie, care purta 1493 de semnături, el recunoaște „manifestarea dorințelor națiunii întregi”. El și-a exprimat această opinie separată și în scris, iar la 7 februarie 1867 pleacă la Pesta. În aceeași ședință declarase că adoptînd programul memoriului, este hotărît să-l apere ori unde. Însuși Barițiu scria referitor la plecarea lui la Pesta că „pentru astă dată nici să condamnați nici să lăudați fapta d-sale, ci să așteptați cîteva săptămîmi...”²². I. Măcelariu îi scria destul de clar lui Barițiu că el „tocmai așa ca și d-voastră de acolo și ca toți românii cei adevărați, încă nu am sperat niciodată că națiunea română ar avea de a aștepta vreun fel de libertate de la P(esta), nu ferit-a Dumnezeu...”²³. Dar dieta Transilvaniei fiind aminată sine die, singura instituție oficială în care se discuta soarta Transilvaniei era dieta pestană. Măcelariu era desigur convins că nu va reuși să înfrîngă pe guvernanți, dar n-a renunțat ca în însăși incinta lor politico-legislativă să le demaște politica de asuprire, să le reamintească și să combată nedreptățile istorice pe care aceștia le făceau popoarelor asuprite. De aceea el a atras înspre el atacurile și persecuțiile dominanților, dar și simpatiile asupriților (chiar ale pasiviștilor).

La sfîrșitul lui ianuarie, în Cluj, Ilie Măcelariu, I. Rațiu și alți fruntași români decid ca cel puțin aceia dintre deputați care și-au înaintat mandatele, să plece cît mai curînd în dietă și să dea o declarație de sprijinire a programului memoriului amintit; s-a obținut și aprobarea căpitanilor supremi Pușcariu și Bohățel. Deși plecarea s-a stabilit pentru 7 februarie, cei doi nu-l însoțesc pe Măcelariu. Bohățel era deputat al Năsăudului, acest district neexistînd în 1848 și intrarea nefiind deci conformă „jogfolytonosság”-ului. Pentru ziua de 2 martie 1867, I. Măcelariu, I. Moldovan, I. Tulbașiu și I. Balomiri erau pregătiți să înceapă în dietă

²¹ *Ibidem*, nr. 75 904. Scrisoarea lui I. Pușcariu către I. Măcelariu din 19 decembrie 1866.

²² *Gazeta Transilvaniei*, XXX, nr. 9 din 13/1 febr. 1867.

²³ Bibl. Acad. București, ms. rom. nr. 997, f. 40. Scrisoarea lui I. Măcelariu din Cluj la 27 martie 1867 către G. Barițiu.

acțiunea preconizată la Cluj. Dar între timp Pușcariu îi telegrafia lui Măcelariu că va sosi în Pesta la 3 martie. De comun acord cu ceilalți, Măcelariu se hotărâște a amîna acțiunea, sperînd că ea va fi sprijinită în zilele următoare și de Pușcariu. În 3 martie, cînd dieta vota una din legile de la ordinea de zi, toți deputații ardeleni părăsesc sala; unitatea era încă vădită. Tot așa vor proceda deputații ardeleni români și în data de 4 martie, de data aceasta cu excepția lui Tulbașiu. Pușcariu a sosit în Pesta la orele 10 seara, în 3 martie. La 4 martie acesta, schimbîndu-și acordul dat la Cluj, îl atacă pe Măcelariu care dorea să stea neclintit pe pozițiile Memoriului. Printre motivele cu care l-a combătut au fost schimbarea împrejurărilor și „diplomația mai înaltă”. În ședința din aceeași zi Pușcariu era de părere ca deputații ardeleni să participe activ la toate dezbaterile dietei, iar Tulbașiu, Moldovan și Balomiri doar la cele privind afacerile comune. Măcelariu dorea ca după ce s-ar fi exprimat protestul pentru politica dominantă atentatoare la autonomia Transilvaniei, deputații să părăsească dieta și să se întoarcă acasă; ei urmau să se reîntoarcă la Pesta abia în momentul încoronării, așa cum s-a hotărît la Cluj. (Pușcariu pornit pe calea compromisului, se gîndi ca prin tratative să salveze ceva din autonomia Principatului, care — după el — nu mai putea exista în vechea formă din anii regimului liberal, deoarece politicienii maghiari cîștigaseră mult teren și se întăriseră prin alianța cu Viena, din februarie existînd guvern responsabil la Pesta). De aceea Pușcariu propune con-deputaților lui să meargă „în corpore” pe la miniștri și „înțelepții țării”. Această propunere a fost primită de toți, cu excepția lui Măcelariu care se opune unui „atari rușinătoriu concluzu”. În data de 5 martie Măcelariu reușea să-i determine pe ceilalți să nu-l însoțească pe Pușcariu la tratative, dar nu-i mai poate regrupa în jurul vechilor hotărîri; breșa era evidentă. Pușcariu n-a relatat nimic colegilor săi despre rezultatul tratativelor, ci i-a anunțat doar că a avut o întîlnire cu contele Mikó pe la orele 3,30. În ședința din după amiaza aceleiași zile, care s-a ținut în camera lui Pușcariu, era prezent și cunoscutul unionist ardelean Iosif Hossu²⁴. Încercarea de a-l introduce pe acesta în clubul parlamentar al românilor ardeleni, era desigur menită a submina și mai mult acțiunile lui, a-i întări disensiunile și a-l face incapabil de riposte deschise la adresa majorității dietei. Nu este exclus ca însuși Mikó să-i fi cerut lui Pușcariu participarea lui Hossu la ședința parlamentarilor români ardeleni.

Rămas singur, Măcelariu în data de 7 martie trece la acțiune, după ce încerca în zadar să-l înduplece pe Pușcariu a-și revizui poziția și a respecta promisiunile făcute la Cluj. Măcelariu își începe cuvîntarea în limba română; acesta nu a fost un simplu act de bravură personală — și nici contemporanii nu l-au privit ca atare — ci avea o profundă semnificație politică. Măcelariu se considera deputat al unui principat autonom care avusese o dietă ce adoptase legea despre inarticularea națiunii ro-

²⁴ *Ibidem*, f. 40—42.

mâne ca națiune politică, de aici decurgînd și oficialitatea limbii române. Națiunea română în calitatea ei de națiune politică era egală în drepturi cu oricare națiune politică din stat. În numele ei a început deputatul Măcelariu să se adreseze în limba română dietei, mai ales că legile amintite erau sancționate de monarh și nu erau la acea dată invalidate. Dar după cum în dieta din Cluj deputații maghiari considerau nevalabilă sancționarea de către monarh a legilor dietei din Sibiu, deoarece acesta nu era încoronat ca rege al Ungariei în care calitate el era și principe al Transilvaniei (în legile din 1791 se spunea că domnitorii din casa austriacă posed Transilvania „qua legitimi reges Hungariae”), tot așa gîndeau și deputații majorității din dieta pestană, care nu recunoșteau decît o singură națiune politică, cea maghiară, iar limba maghiară era singura limbă a dezbaterilor dietale. Dar dacă dominanții și-au adus aminte că legile din 1791 prevedeau uniunea personală între Ungaria și Transilvania, ei uitau intenționat că aceleași menționau că Transilvania „velut propriam habentem constitutionem et eam juxta proprias leges et constitutiones legitime confirmatas, non vero ad normam aliarum Prvinciarum haereditarium gubernabunt etc.”²⁵. De asemenea caracterul autonom al Principatului Transilvaniei era clar prevăzut și în legile din 30 martie 1722, întărite prin articolele de lege III și IV din 1744²⁶. Această organizare a corespuns necesităților dominanților în secolul al XVIII-lea. Dar în condițiile secolului al XIX-lea, cînd lupta de eliberare națională românească cunoaște un puternic avînt, clasele conducătoare maghiare doreau să alipească strîns Transilvania, s-o contopească în cadrul integrității statului coroanei Sf. Ștefan, pentru a înnăbuși lupta de eliberare a românilor transilvăneni și a o contracara prin uniunea administrativă directă.

După numai cîteva cuvinte românești rostite de Măcelariu, deputații majorității fac un zgomot infernal. Unul din ei consternat, exclamă: „Acesta e daco-român, se crede în București... Jos cu el”²⁷. Zgomotele din dietă ca și cele pățite cu Pușcariu îi provoacă lui Măcelariu o stare de iritare și pentru a-și apăra poziția, ca și pentru a fi înțeles de atacatori, a continuat discursul în limba maghiară. În cuvîntarea sa I. Măcelariu a subliniat că prin rescriptul din decembrie 1865 validitatea legilor sibiene nu se alterează prin aceea că deputații Transilvaniei au intrat în dieta de încoronare, și-și exprimă din nou atașamentul său față de dieta din Sibiu și legile ei. Ca român transilvănean, Măcelariu a declarat că se bucura pentru libertățile politice pe care le-a obținut națiunea maghiară, dar vorbind despre constituția politică a dominanților, afirma că aceasta n-ar avea nici o valoare „dacă (națiunea maghiară, n.n.) ar fi împiedicată prin ea de la uzul liber al limbii sale; întocmai conceptul

²⁵ *Gazeta Transilvaniei*, XXIX, nr 72 din 23/11 sept. 1865. Transilvania „încît avînd constituție proprie se va cîrmui conform legilor proprii și constituțiilor confirmate legal și nu după norma altor provincii ereditare”.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Bibl. Acad. București, ms. rom. nr. 997, f. 43.

de libertate-patrie, fără de libera folosire a limbii sale, este și pentru români numai o iluziune²⁸. După câteva zile de la acest incident, Ilie Măcelariu, credincios hotărârilor luate la Cluj, s-a întors acasă. Iacob Bologa îi scria lui Barițiu despre „fratele Ilie“ ca și despre faptul că „toți ai noștri de aici am alergat de l-am gratulat și i-am mulțumit pentru cele ce a făcut în dieta maghiară... de făceau toți ai noștri transilvăneni ca Măcelariu și Hodoș îmi luam căciula înaintea lor. Ilie însă îmi spune... de tot triste fapte despre căpitanul suprem, învecinat cu voi, fapte care nu stau nicidecum în concordanță cu cavalerismul“; de asemenea I. Bologa îi relatea lui Barițiu că deputații ardeleni, care-l lăsară singur pe Măcelariu, au rămas în dietă „pe mîna Pușcăriului care îi va purta pe la icoane“²⁹. Era desigur o aluzie directă la tratativele pe care Pușcariu le ducea cu politicienii din Pesta, ca și o dezavuare de către radicali a metodelor și programului moderaților.

Ziarul „Telegraful Român“, care milita pentru ca deputații români și sași să aibă dreptul de a se folosi de privilegiile lor din Transilvania în dieta de la Pesta, era nemulțumit de brutalitatea cu care era tratat Măcelariu și scria că dieta pestană ar avea o mare misiune, împăcarea, dar aceasta, fără înțelegere și toleranță... nu are nici un viitor și cu atît mai puțin poate duce la un rezultat³⁰. Lui Măcelariu, reîntors la Cluj, îi sosesc adrese de recunoștință. Cei din Poiana (scaunul Miercurei), la 27 martie 1867, îi scriau: „Că vocea-ți nu a fost ascultată de majoritatea dietei cu durere am înțeles, ne pare rău, dar fii convins că cu atît mai adînc a pătruns aceea în inimile noastre cari mai gata sîntem a muri decît a ne jertfi patria și a mai deveni suferiți pe pămîntul strămoșesc“³¹. În adresa de la Brașov din 6/18 martie 1867, semnatarii îi scriau „dlui consilier“ că „mijloacele și cărările pot să ne fie diferite, scopul însă ne este tot unul: Libertatea legală a patriei, a națiunii și cea individuală“³². Ecoul gestului și comportării lui I. Măcelariu în dietă ne dovedește că înaltul funcționar român a rămas atașat de națiunea sa în momente politice grele, cînd drepturile ei erau contestate, desconsiderate. Ziarele claselor dominante calificau acțiunea lui I. Măcelariu din 7 martie ca pe o „scenă“ care a pus la mare încercare răbdarea Casei, și a provocat o mare respingere în rîndul deputaților maghiari, indiferent de partid³³. Se făcea apel la articolul de lege 5 din 1847/48 de la Pozsony, care la §. 3 legifera limba maghiară ca singură limbă oficială a dietei și se sublinia justetea cu care președintele dietei, Cziráky, l-a admoniat pe vorbitor: acesta a uitat intenționat că era ales pe baza unui articol de lege emis de dieta din Cluj din 1848 „căruiua toată lumea trebuie să i se supună“,

²⁸ T. V. Păcățean, *Cartea de aur*, Sibiu, 1906, vol. IV, p. 141. Cf. *Telegraful Român*, XV, nr. 18 din 2/14 martie 1867, ca și alte ziare ale timpului.

²⁹ Bibl. Acad. București, ms. rom. nr. 993, f. 254—260. Scrisoarea lui I. Bologa din Cluj către G. Barițiu.

³⁰ *Telegraful Român*, XV, nr. 18 din 2/14 martie 1867.

³¹ *Gazeta Transilvaniei*, XXX, nr. 27 din 17/5 aprilie 1867.

³² *Idem*, nr. 21 din 27/15 martie 1867.

³³ *Pesti Napló*, XVIII, nr. 56—5056 din 8 martie 1867.

iar legislația dietei din Cluj, prevedea și ea limba maghiară ca singură limbă oficială a dezbaterilor dietale³⁴.

I. Măcelariu a alcătuit un memoriu deosebit de important. De la bun început el sublinia că luptele de la 1848—1849 dintre români și maghiari au fost provocate de spiritul legilor de uniune, „legi fatale, zugrumătoare și absorbitoare de provincii și națiuni, de una parte, și de simțul de conservare propriu al națiunilor, prin ele amenințate, de altă parte”. Legea uniunii a fost nimicită prin războiul civil, ca și prin „uzul de după 1848 încoace”. Juristul Măcelariu aducea în sprijinul autonomiei acte de stat: diploma din 20 oct. 1860, patenta din 26 februarie 1861, rescriptele imperiale din 21 iulie 1861 către dieta Ungariei și din 5 septembrie 1863 către dieta Transilvaniei, în ambele acestea din urmă subliniindu-se clar că „uniunea s-a decretat fără învoirea liberă a națiunii săsești și a națiunii române, și că acea uniune n-a ajuns niciodată la deplina putere legală și după publicarea decretărilor unilateralminte, în fapte s-a șters”. El declara că ține la autonomia Transilvaniei, la legile din 1863—1864, iar deputații ardeleni prezenți în dietă doar pentru actul de încoronare nu făceau parte constitutivă din legislațiune. Dieta Ungariei însăși era defectuoasă — scria cu îndrăzneală Măcelariu — deoarece alegerile s-au făcut pe bază a două legi: deputații Ungariei erau aleși pe baza art. 5 din 1848 (Pozsony), iar cei ai Transilvaniei pe baza art. 2 din 1848 (Cluj), acesta din urmă nefiind sancționat de principe, ci doar de palatinul Ungariei care n-avea acest drept fără lege specială și concluzul formal al dietei. Art. 2 nu numai că nu avea valoare legală, dar nu era făcut nici pe baza reprezentățiunii poporului. Măcelariu ataca apriori hotărârile luate de o dietă alcătuită în acest fel, pe baza a două legi de alegere, una contrară celeilalte (legea electorală votată la Pozsony asigură o reprezentanță mai largă decât cea votată la Cluj). Convingerile lui — continua Măcelariu — erau convingerile tuturor românilor din Transilvania istorică, așa cum a dovedit-o memoriul din decembrie 1866. El își considera încheiată misiunea în dietă pînă la actul încoronării. Sfîrșitul acestei expuneri de motive este ingenios alcătuit, deoarece Măcelariu dă chiar un citat din adresa dietei maghiare din 1861, aflată atunci în opoziție. Adresa, în cuvinte destul de dure, reproșa Vienei că dorea să stoarcă prin silă uniunea monarhiei, dar că conștiința lovirii fiecărei țări deșteaptă tendința de despărțire; adresa punea la îndoială puterea unei împărății a cărei unitate se menținea doar prin puterea armelor, încheind cu convingerea că lovirea în drepturile politice ale unei țări este o mare nedreptate ce produce sentimente de durere și nemulțumire³⁵. La 23 aprilie/5 mai 1867 a sosit în Cluj trimis de Pesta comisarul regesc Péchy Mano, salutat cu viu entuziasm de magnații maghiari. În semn de protest față de aceste manifestații ale dominanților, consilierul gubernial I. Măcelariu a expus pe balconul casei sale stindardul națio-

³⁴ *Idem*, nr. 57—5068 din 9 martie 1866.

³⁵ Bibl. Acad. București, ms. rom. nr. 997, f. 34—38.

nal românesc³⁶. Între timp însă, ceilalți deputați ardeleni dădeau dovadă de slăbiciune și uneori chiar de supunere. În ședința din 30 martie 1867, I. Balomiri, I. Moldovan, I. Pușcariu, I. Tulbașiu votează cu „da” elaboreatele comisiei de 67 pentru afacerile comune³⁷. Toate acestea se întâmplau după ce, în prima parte a lunii, totalitatea deputaților români ardeleni prezenți în dietă nu a efectuat o acțiune comună pentru apărarea autonomiei Transilvaniei. În aceste condiții „Albina” scria că neacțiunea ardelenilor împiedica chiar și pe unii deputați români din Ungaria, să întreprindă acțiuni în acest sens, deoarece erau descurajați de faptul că deputații ardeleni „tac ca peștele”³⁸.

L'ACTIVITÉ D'ILIE MĂCELARIU DANS LA DIÈTE DE COURONNEMENT DE PEST (1865—1867)

RESUMÉ

En analysant la lutte parlementaire et l'activité politique générale d'Ilie Măcelariu, les années 1865—1867 durant, l'auteur essaye à démontrer que ce haut fonctionnaire roumain a été attaché à sa nation aux moments politiques difficiles quand ses droits étaient contestés. Le conseiller Ilie Măcelariu n'a pas cessé de défendre l'autonomie de la Transylvanie et la validité des lois promulguées par la diète de Sibiu, aussi bien en Transylvanie que dans la diète de couronnement de Pest. La présence d'Ilie Măcelariu dans la diète de Pest ne saurait nullement être considérée comme un renoncement au programme politique roumain, même si la majorité des chefs nationaux ont choisi comme tactique de lutte le boycottage des institutions officielles. Ilie Măcelariu voulait mener une soutenue lutte politique à l'intérieur même des institutions des classes dominantes, où il a défendu avec autant de courage que les passivistes l'autonomie de la Transylvanie et les droits obtenus par les Roumains en 1863—1864. De ces années encore il s'est attiré la sympathie de l'opinion publique roumaine, même si la plupart de celle-ci préférerait la méthode passiviste, ainsi que le mécontentement de la presse et des politiques des classes dominantes.

³⁶ *Telegraful Român*, XV, nr. 34 din 27 aprilie/9 mai 1867.

³⁷ *Albina*, II, nr. 33—140 din 22 martie/3 aprilie 1867.

³⁸ *Idem*, nr. 23—130 din 24 februarie/8 martie 1867. 3

INFIIINȚAREA, PROGRAMUL ȘI COLABORATORII
ZIARULUI „FEDERAȚIUNEA“
(1868—1876)

DE

GELU NEAMȚU

Încheierea compromisului dualist la 1867 a declanșat o vie reacție la români, de natură să activeze lupta lor politică, care se transforma cu fiecare zi într-o rezistență tot mai îndrăznită față de noul regim care de la bun început și-a clamat intenția de a desnaționaliza popoarele subordonate din Monarhie. După prima acțiune de anvergură a românilor din Transilvania împotriva dualismului, realizată de I. Rațiu, prin prezentarea la împărat a Petiției celor 1493, redactată împreună cu G. Barițiu, următoarea, considerăm noi, a constituit-o înființarea ziarului *Federațiunea*, la Pesta, sub redacția lui Alexandru Roman, profesor universitar și deputat bihorean în parlamentul maghiar.

Deoarece pînă azi înființarea *Federațiunii* a fost privită ca un act aparținînd exclusiv istoriei presei, dorim în cele ce urmează să subliniem mai ales importanța sa deosebită pentru mișcarea națională românească din monarhia habsburgică.

În primăvara lui 1867, G. Barițiu, la acea dată principal colaborator la *Gazeta Transilvaniei*, scria referindu-se la aderenții dualismului: „contrarii noștri politici au învins“, dar mai adăuga, plin de speranță și de tenacitate, că lupta încă nu s-a încheiat! Și deceniile care au urmat i-au dat dreptate. Ceea ce-l îngrijora însă era faptul că presa, arma pe care o folosea de atîta ani și cu atît de mare eficacitate, îi va fi practic anihilată, prevăzînd că regimul nu va întîrzia cu măsurile represive, prin care „ne vor mărgini în libertatea tiparului“¹. Îngrijorarea nu era nejustificată. În 10 luni de dualism, în Ungaria s-au intentat 42 de procese de presă și s-au expedit numeroase avertismente jurnalelor².

¹ *Gazeta Transilvaniei*, XXX, nr. 16 din 10 martie/26 februarie 1867, p. 61: „In loc de articol politic“.

² Ibid., XXXI, nr. 1 din 15/3 ianuarie 1868, p. 1.

Condițiile nefavorabile și în continuă înrăutățire pentru dezvoltarea politică, culturală și economică a românilor, i-a făcut pe mai mulți fruntași politici români (între care și I. M. Moldovan) să-l îndemne pe Al. Roman la înființarea unui ziar politic de opoziție față de regimul dualist, care profitând de legea presei din Ungaria, mai blîndă decît cea din Transilvania, să-și ridice glasul în apărarea existenței naționale a românilor. În afară de aceste convorbiri și influențe din partea fruntașilor politici ardeleni, mai survin și alte cauze care-l determină pe Roman să scoată ziarul. O spune chiar el: „Multe au fost motivele care mă îndemnă la această întreprindere...”,³ iar corespondența sa ne oferă material bogat și valoros pentru a ne da posibilitatea de a reconstitui motivele.

Al. Roman nu era un necunoscut pe terenul publicisticii. Colaborase pînă atunci la mai multe ziare: la *Bucovina*, în 1850⁴, la *Gazeta Transilvaniei*, începînd cu 1831⁵, la *Foaie pentru minte...*⁶ și la *Naționalul* din București, în 1860⁷. Chiar și în activitatea redacțională avea experiență; în 1857 fusese numit redactorul *Buletinului legilor*, pentru textul românesc, și în fine, din 1861, este prim-colaborator la *Concordia*, pînă în 1863, cînd devine redactorul ei. La acest ziar a avut primul său proces de presă, fiind condamnat la închisoare, dar amnistiat⁸.

Grație activității sale publicistice, a și fost numit membru al Societății literare române și chemat la București în 1867. Călătoria sa prin Ardeal, făcută cu această ocazie, este și momentul în care discută cu I. M. Moldovan și alți fruntași naționali despre editarea unui jurnal politic⁹.

Îndemnurile primite în Ardeal coincideau cu gîndul său de a scoate un ziar combativ și modern, gînd pe care credem că-l nutrea încă de mai multă vreme, de pe cînd se pregătea să părăsească redacția *Concordiei*, din vara lui 1866. Părăsind definitiv *Concordia* la 8 decembrie 1866, Al. Roman își exprima speranța că „Uniunea în sentimente” cu cititorii săi va dura și după retragerea sa de pe terenul publicisticii române, specificînd că această retragere este „temporară”¹⁰. Ea s-a produs în momentul în care Sigismund Pop¹¹, proprietarul ziarului, cu o me-

³ Biblioteca Academiei Române, Mss. rom., nr. 1001, f. 32. Al. Roman către G. Barițiu, Pesta, 31 decembrie 1867.

⁴ B.A.R., Arh. Al. Roman, I, Ms. 42.

⁵ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 59 din 1851, p. 245—247.

⁶ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XIV, nr. 13 din 1851, p. 99—101.

⁷ Chereșteșiu, V., Bodea C., Surdu B., *Din istoria Transilvaniei*, II, ed. a II-a, 1963, p. 187.

⁸ B.A.R., Arh. Al. Roman, I, Ms. 42. Cf. și *Federațiunea*, II, nr. 9 din 19/31 ianuarie 1869, p. 35.

⁹ Biblioteca Fil. Acad., Cluj, Arhiva istorică, fond I. M. Moldovan, nr 6392. Pesta, 30 dec[embrie] 1867. Al. Roman către I.M. Moldovan.

¹⁰ *Concordia*, VI, nr. 95 din 8 decembrie/26 noiembrie 1866, p. 405.

¹¹ Al. Roman a avut cu S. Pop și legături de familie, luînd în căsătorie pe frica acestuia, Ida, care a decedat însă la 5 iunie 1865. Cf. I. Dinurseni [M. Cristea], *Alexandru Roman, 1826—1897*, p. 9—10.

ritorie activitate parlamentară în 1848—49, începea să încline spre înțelegere cu guvernul, intrînd în tabăra oportuniștilor, decepționat de rezultatele luptelor naționale de pînă atunci. Poziția *Concordiei*, Al. Roman o comunică lui I. M. Moldovan¹² și lui G. Barițiu, celui din urmă dîndu-i date mai amănunțite. Arată că după ce *Concordia* s-a abătut de la calea „curat națională”, a început a pierde masiv din terenul ce-l ocupase sub redacția sa. Adică, „vorbind românește și cu numeri, din 857 de prenumerați au pierdut îndată 400 și acum stă aproape de agonizare, nici chiar subvențiunea [din partea guvernului n.n.] de nu va fi cam grasă, nu o poate scăpa de apunere”¹³.

Și ceea ce mai constituia un motiv pentru a înființa ziarul, era faptul că, terenul pierdut de *Concordia* îl ocupa *Albina* care „în loc de a urma politica înaltă, generală — precum promisese — a urmat alta cu totul specială, personală și întru interes personal, confesional” a grupului politic Babeș-Mocioni, pe care ani de-a rîndul Roman l-a învinuit (adeseori nejustificat) că duce o politică moderată și cu tendințe confesionale.

Temeiurile înființării ziarului sînt cel mai amănunțit expuse în „Invitare la prenumerațiune” pe anul 1869. Aici o spune deschis că dualismul și pericolul ce-l constituia pentru celelalte națiuni și mai ales pentru români, l-a determinat la această întreprindere ziaristică: „După încheierea pactului dualistic din anul 1867, prin carele se inaugurasă un sistem de centralizațiune îndoită, — se născuse monstrul cu două capete — se făcuse uniunea duor elemente domnitoare contra mai multora din Împărăția” austriacă amenințînd libertatea în general și, în parte, dezvoltarea politică-națională a românilor.

În afară de acest motiv capital mai înșiră și altele, derivate din cel amintit: 1. Românii dispuneau de puține mijloace morale și materiale pentru o luptă constituțională. 2. Ei se află reprezentați într-o imensă disproporție în comitetele adunărilor comitatense din Transilvania și Ungaria, astfel încît nici o singură dorință nu pot să și-o realizeze. 3. Nedreapta lege electorală din Transilvania nu permite reprezentarea prin deputați, într-o proporție corectă. 4. Situația precară a celor două jurnale românești din Transilvania, care sub legea de presă absolutistă austriacă, nu-și pot înălța glasul pentru a pătrunde „pînă în adîncimea durerilor națiunii române, fără pericolul de a fi înecată vocea lor”. 5. *Albina* luptă bărbătește la Viena, fără să întîmpine pericole, deci apare necesitatea unui jurnal la Pesta, care „disprețuind pericolele, să lupte în față, sub ochii stăpînilor noștri”. Un organ care să-și ridice glasul pînă la „înălțimea superbiei și îngîmfării domnitorilor zilei, urcați la putere numai prin neașteptata favoare a împrejurărilor, pururea schimbătoare, dar mai ales în zilele noastre — un organ carele unind cele mai eminente puteri spirituale ale inteligenței noastre, să electrizeze întreg trupul național,

¹² Vezi Anexa I.

¹³ B.A.R., Mss. rom., nr. 1001, f. 32—35.

să-l oțelească la lupta constituțională, la lupta pentru libertate, dreptate și pre temeiul acestora, pentru frățietate și care fiind pururea sub ochii puterii domnitoare“ să nu poată fi ignorat¹⁴.

Dacă pentru S. Pop încheierea pactului dualist a însemnat descurajare, dacă Babeș și Mocioneștii erau prea moderați, Al. Roman considera că trebuia să se răspundă acestui sistem politic printr-o luptă și mai încordată. În acest scop el și-a dat seama că presa românească din Austria are nevoie de o îmborsărire, un impuls, de un șoc, pentru a mobiliza masele adînc lovite în interesele lor vitale.

La motivele enumerate se mai adaugă și convorbirea sa cu I. Brătianu, într-o călătorie a acestuia la Pesta în care omul de stat român își exprimase părerea asupra necesității subvenționării unui jurnal de limbă germană din Viena, în interesul românilor din Austria, la care guvernul României ar contribui cu 60%, iar „noi — spune Roman — să stăruim a da 40 sau 30% — sau cel puțin să lucrăm a deștepta interesarea românilor din Austria la cauzele naționale etc.“¹⁵.

Tot atunci, I. Brătianu a avut o întîlnire cu Andrássy Iuliu, pentru a trata „cevași în deslegarea chestiunii de naționalitate“. Liderul regimului dualist își exprimă cu această ocazie nemulțumirea față de purtarea românilor. La care Brătianu i-a replicat că și românii au suficiente motive a se plînge de guvern.

Discutînd apoi cu fruntașii români (Al. Roman, V. Babeș, Mocioneștii — probabil și Iosif Hodoș să fi participat), în încheiere și-a comunicat părerea asupra celor văzute și auzite, semănînd mai degrabă cu un cuvînt de ordine: „Cînd vă vor da un pumn, să le dați doi“¹⁶. Al. Roman, căruia îi erau adresate mai ales cuvintele, a răspuns: „numai de am putea“. Deși exprima astfel o îndoială față de posibilitatea de a riposta la măsurile coercitive ale guvernului, activitatea sa ulterioară, prin înființarea și redactarea *Federațiunii*, a fost un model de luptă politică opoziționistă și protestatară.

Numele dat ziarului simboliza politica pe care dorea el s-o ducă, sau mai bine zis ideea de federațiune în concepția sa nu avea drept scop salvarea Imperiului, ci asigurarea autonomiei românilor, ca prim pas spre desăvîrșirea unității naționale¹⁷. În acest sens socotim că nu este de prisos să amintim că Roman nutrea simpatii pentru o organizare federalistă a Imperiului încă de prin 1861, cînd colaborea la *Concordia*, văzînd în aceasta asigurarea autonomiei fiecărui popor din monarhie¹⁸. Redactorul *Federațiunii* avea și promisiunea „mai multor bărbați eminenți“ de a conlucra pentru ca această întreprindere publicistică (cu semnificație politică

¹⁴ *Federațiunea*, I, nr. 180 din 13/15 decembrie 1868, p. 711.

¹⁵ B.A.R., Mss. rom., nr. 1001, f. 32—35.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Gelu Neamțu, *Activitatea parlamentară a lui Alexandru Roman 1866—1887*, în *Anuarul Inst. de istorie Cluj*, XII, 1969, p. 91.

¹⁸ *Concordia*, I, nr. 6 din 20 august/1 septembrie 1861, p. 21.

în primul rînd), pornită din „simțul iubirii naționale“, să-și atingă scopul, să-și îndeplinească greaua misiune¹⁹.

Faptul se adevărește din scrisorile adresate lui Barițiu și lui Moldovan, în care le cere concursul. Părintelui publicisticii românești îi scria: „În interesul înaintării acestui jurnal viu a te ruga ca să binevoiești din cînd în cînd a-mi trimite cîte un articol, pre cît te vor ierta ocupațiunile cele multe, și a îndemna pe românii din Brașeu și provincia Brașeului a se prenumera“²⁰. Tot de la el Roman cere să-i recomande o persoană capabilă care să-i fie corespondent permanent din Brașov și să trimită cel puțin două corespondențe pe lună, de calitate și scrise cu precizie, despre mișcările sociale de acolo. Pentru munca sa acesta va primi 120 fl. v. a. și un exemplar al ziarului *Federațiunea*. Dorește chiar din primele numere să publice știri din Brașov. Și de la I. M. Moldovan solicită corespondență „de pe Tîrnave“, propunîndu-i să devină corespondent permanent și să-i trimită articole minimum de două ori pe lună, din Blaj, „focariul naționalității române“²¹. Îl roagă totodată să devină și „colector“ al ziarului, adică să adune abonamentele pentru noul organ de presă.

Pentru a putea desfășura o luptă vie și temerară, era cerut concursul spiritual și material al „fraților români din toate părțile“²², nelimitîndu-se doar la românii din Banat, Transilvania și Ungaria, ci și la cei din România. Se voia deci de la început un ziar al tuturor românilor și nicidecum un ziar de interes local sau regional, cu o arie îngustă de circulație și cu o viziune la fel de limitată.

Al. Roman spera să poată edita jurnalul în fiecare zi, încă de la început, urmînd să anunțe acest lucru la sfîrșitul primei luni de apariție²³, ceea ce ar fi însemnat nașterea primului cotidian la românii din monarhia austro-ungară. Greutățile materiale ce le va întîmpina îl vor împiedica însă de la realizarea acestui proiect ambițios.

•

Programul noului jurnal este deosebit de amplu. Obiectivele foarte îndrăznețe în comparație cu toate celelalte ziare românești existente în monarhie.

Pînă acum fragmente din programul ziarului erau cunoscute doar din cele expuse în primul său număr (în articolul de fond²⁴), care constituia un așa-zis „număr de probă“ și avea și rol de „coală de invitare la prenumerațiune“, dar după cum spunea însuși Al. Roman, în cele citeva rînduri ale unei astfel de coale nu se poate cuprinde în întregime

¹⁹ *Federațiunea*, I, nr. 1 din 3/15 ianuarie 1868, p. 1.

²⁰ B.A.R., Mss. rom. nr. 1001, f. 32—35.

²¹ Vezi Anexa I.

²² Vezi Anexa II.

²³ Ibid.

²⁴ I. Lupaș, *Începuturile și epocile istorice ale ziaristicii românești transilvane* în „Studii istorice“, Sibiu-Cluj, 1945, 1946, p. 318.

programa noastră, care va fi lămurită — spune el — în numerele viitoare ale ziarului²⁵.

Nimeni n-a mers însă mai departe pentru a completa cunoașterea acestui program, atât de important pentru mișcarea națională românească

În acest articol vom căuta să răspundem la necesitatea cunoașterii acestui program în întregimea lui, avînd și posibilitatea de a comunica conținutul, pînă azi cu totul necunoscut, al programului care circula, imprimat pe o foaie volantă, cu titlu de „*Invitare de prenumerațiune la ziarul politic „Federațiunea“*” depistată de noi în dosarul cu fragmente de ziar al fondului Blaj²⁶, deosebită de articolul de fond din „numărul de probă“.

Și deoarece „invitarea“ și „numărul de probă“ nu sînt singurele depozitare ale programului amintit în toată extensiunea lui, îl vom întregi și cu datele existente în alte articole și „invitații de prenumerațiune“ (mai tîrzii), precum și cu cele cuprinse în corespondența redactorului Al. Roman.

Să dăm prioritate scopului pe care și-l propusese. Din cele comunicate lui I. M. Moldovan, se desprinde că Al. Roman voia să dea jurnalisticii române din Austria un zbor mai mare, să deștepte gustul de citire la români, să apere interesele bisericii unite, fără a cădea în confesionalism, dar înainte de toate, să asigure ziarului o limbă românească curată, ferită de „maghiarisme“ și „germanisme“, atât în înțeles literar, cît mai ales politic²⁷.

Intențiile sale sînt apoi confirmate pe deplin de invitațiile la prenumerațiune și de articolele de direcție. În susținerea programului ziarului său, Al. Roman pornește de la principiile liberale moderne. Astfel, el afirmă că „Spiritul timpului a triumfat și va triumfa totdeauna“, considerînd că libertatea individuală și națională constituie însuși conținutul acestui spirit și una fără alta apare ca iluzorie.

Cît privește ideea de federațiune, Roman o considera nouă și vitală pentru popoarele mai mici ce trebuie să se înfrățească dacă vor să înlătore pericolul dispariției. Interesele acestora, cum sînt și cele ale maghiarilor și cele ale românilor, cer ca umăr la umăr să înlătore primejdia, ca „unde Germaniei și ale Slaviei nordice să nu treacă peste capetele lor“. Imperiul austriac, un stat artificial, susținut prin absolutism, va trebui să țină seama de interesele factorilor săi. Trebuie lărgit cadrul federațiunii, căci altfel „această federațiune dualistică, în modul în care s-a înființat și mai vîrtos în care au început a se pune în lucrare ar fi totodată primul pas pentru disoluțiunea Austriei, dacă nu s-ar împlini opul început“. După această trecere în revistă a situației național-politice din monarhie, arată că scopul ziarului va mai fi „a stărui să întrăm

²⁵ *Federațiunea*, I, nr. 1 din 3/15 ianuarie 1868, p. 1.

²⁶ Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arh. istorică, *fond. Blaj*, dos, „Fragmente de ziar“, (f. nr.). Pesta, 10 decembrie 1867, Integral vezi Anexa II.

²⁷ Vezi Anexa I.

Întru acest cadru, să înțărăm însă cu drepturi egale, politice și naționale“. Pe această cale, — concluzionează redactorul — principiile democratice vor fi farul care ne va conduce.

Ziarul va trebui să devină expresia opiniei publice reale, nelăsându-se influențat de presiuni de sus sau de jos. În acest sens va colabora a se stîrpi politica personală.

Arătam mai sus că *Federațiunea* nu se voia izolată, ea va îmbrățișa — se precizează în „invitație“ — tot cîmpul vieții sociale a românilor și va urmări în consecință cu atenție deosebită toate mișcările politice ale „fraților din România de peste Carpați, ca să cunoaștem starea să-nătății sau a morbului părților naționale“, înscriind astfel în program ideea că de fapt românii din cadrul diferitelor granițe politice erau *părți* ale aceluiași *trup național*. În declarația din introducerea „Invitației“ merge mai departe, spunînd că „Popoarele, cari au aceeași limbă și datine, stăruiesc a se aduna, a se uni, ca est mod să-și poată dezvolta mai bine puterile, să-și asigureze viitorul“²⁸. Ziarul își arogă și sarcina expresă de a deștepta conștiința națională la cele „trei milioane de români frați ai celor cinci milioane de peste Carpați“²⁹. Aceasta cu atît mai mult cu cît atunci cînd „partea cea mai mare a națiunii respiră aerul libertății“, nu există nici o forță omenească care să poată „confisca de la partea cealaltă aerul și lumina“. Ne apare deci cu toată claritatea că ziarul pune deschis, printre obiectivele sale, și pe cel al unității naționale.

Articolul de fond al primului număr amintește de marele discurs al lui Simion Bărnuțiu, în partea sa istorică. Al. Roman vorbește de „pămîntul României“, multe secole, poartă năvălirilor barbare, care cu toată urgia lor, n-au reușit să sfarme „stana cea de piatră, elementul român“.

La loviturile sortii (aluzie la dualism) trebuie să se răspundă cu luptă tenace și perseverență. Al. Roman face apel la „principiile cele mari ale umanității, ale civilizațiunii“ care nu sînt „cele din urmă, ci cele mîntuitoare“. Și lichidînd orice indolență, „să stăruim a edifica altarele cele dărimate ale Românismului“.

În acest articol se aduce și un element programatic nou: cauza națională a românilor să fie adusă la cunoștința Europei, prefigurînd astfel politica dusă spre sfîrșitul secolului, de partidul național român și marea acțiune memorandistă.

În fine, ținta ziarului este sintetizată aici astfel: „Spre acest scop am înființat *Federațiunea*, ca cu puterea condeiului să apărăm drepturile noastre, să combatem nedreptatea și absolutismul îmbrăcat în trețe constituționale, să deșteptăm conștiința națională a confrăților noștri“³⁰.

Poporul român — se încheie partea politică a articolului — are și drepturi, iar aceia ce uită acest lucru sînt inamicii săi.

²⁸ Vezi Anexa II.

²⁹ *Federațiunea*, II, nr. 146 din 9 ianuarie/29 decembrie 1869, p. 591.

³⁰ Idem, I, nr. 1 din 3/15 ianuarie 1868, p. 1.

În „invitarea” pe 1869, redactorul subliniază că ziarul ca organ de opoziție va lupta cu toate mijloacele pe care i le oferă constituția, pentru validarea drepturilor naționale, pentru schimbarea legilor prejudicioase națiunii române³¹.

Caracterul social viguros al ziarului, conștiința că luptând împotriva dualismului luptă împotriva claselor asupritoare, este limpede exprimată într-o formulă mai puțin cunoscută dar cât se poate de concludentă. Noi vom combate „monopolul libertăților civile și, mai virtos, vom combate cu toată puterea condeului și a cuvîntului predominarea unei caste și, mai virtos aceleia ce sute de ani au știut exploata poporul în folosul său material”, adică va combate aristocrația. Se subliniază și faptul că ura națională, șovinismul, nu au ce căuta în paginile sale și că nu va osteni „de a predica frățietatea între români și maghiari, precum între toate popoarele”³².

La programul elaborat se adaugă și obiectivul răspîndirii culturii în mijlocul poporului care — spune Roman — „va fi una din principalele noastre preocupățiuni”³³. Iată așadar un program extrem de complex, care înmănunchează trei categorii de obiective: naționale, sociale și culturale, toate trei în expresia lor cea mai radicală.

Proaspătul ziar, atît de radical pe plan național și social, este primit cu multă căldură, mai ales de *Gazeta Transilvaniei* și de cercuri largi ale intelectualității românești. Atitudinea *Gazetei* este dictată și de intervențiile pe care le-a făcut G. Barițiu pe lângă I. Mureșianu, deoarece prietenul și discipolul său politic, Al. Roman, îl rugase în acest sens să i se ofere „sprijinirea morală ce poate da un jurnal și sper că are și voia a face întru interesul nostru național”³⁴. De două ori va prezenta *Gazeta* apariția *Federațiunii*. În ce privește programul acesteia, *Gazeta* informează: „Programa acestui jurnal e însăși persoana redacțiunii și convicțiunile ei”, făcîndu-i în continuare și un rezumat al obiectivelor din program³⁵. În cea de-a doua prezentare, *Gazeta* salută „încă o dată viața acestui ziar, urîndu-i prosperitate”³⁶.

Telegraful Român anunță și el că *Federațiunea* va apărea cu începutul anului 1868 și că „programul ziarului, celui nou, privește în dualism pasul cel dintîi al federațiunei. Vom aștepta să vedem cum va dezvolta ziarul ideea aceasta mai departe”. În ce privește dorința aceleia de a stîrpi politica personală, îi urează: „Succesul cel mai bun”³⁷. *Concordia* este mai rezervată. Și aici se spune: „Am primit numărul prim din *Federațiune*. Are un format și un cuprins bogat. Îi dorim viitor”³⁸, și în fine, *Albina*, prevăzînd o concurență pe tărîm politic și

³¹ Ibid., I, nr. 180 din 13/15 decembrie 1868, p. 711.

³² Ibid., II, nr. 146 din 9 ianuarie 1870/28 decembrie 1869, p. 591.

³³ Ibid.

³⁴ B.A.R., Mss. rom. nr. 1001, f. 32—35.

³⁵ *Gazeta Transilvaniei*, XXX, nr. 110 din 24 decembrie 1867, p. 400.

³⁶ Ibid., XXXI, nr. 4 din 26/14 ianuarie 1868, p. 16.

³⁷ *Telegraful Român*, XV, nr. 102 din 21 decembrie 1867/2 ianuarie 1868, p. 405.

³⁸ *Concordia*, VIII, nr. 1 din 16 ianuarie 1868, p. 382.

publicistic, după ce-i anunță apariția, adaugă doar: „Trebuie s-o salutăm”³⁹.

Încă de la începutul apariției ziarului, redactorul era în măsură să mulțumească pentru cuvintele de încurajare care i se adresaseră din toate părțile și care, după cum spunea, îl întăresc în credință și îi oțelise pieptul, spre a putea suporta mai ușor lupta ce-l așteaptă⁴⁰. Tot în numerele de început primește salutări din Beiuș, de la Cluj și Brașov, și de la Blaj — probabil de la I. M. Moldovan — care îi dorește „succes fericit” celui ce lucrează ca nici o națiune să nu mai poată fi declarată sclavă politică a altei națiuni.

Asemenea scrisori de adeziune, unele semnate altele anonime, ni se păstrează și în arhiva sa personală, aflată la Biblioteca Academiei. Una dintre acestea glăsuiește astfel: „*Federațiunea* și Roman, voi veți lumina poporul! Aceste două ne vor fi deviza!”⁴¹.

O apreciere deosebit de călduroasă la adresa ziarului și a redactorului său este cea a lui Visarion Roman, în care, printre altele, se spune: „Ca în tot locul, și pe la noi ieșirea acestei foi a cauzat multă bucurie și ne-a înmulțit speranțele, că cauza naționalității noastre va trebui totuși să triumfeze.

Numele redactorului ei și numele ce acesta a știut da atit de nimerit foaiei sale, sînt cel mai frumos program ce putea să aibă astăzi un jurnal românesc.

Așa *Federațiunea* este ce trebuie a scrie astăzi pe stindardul popoarelor Austriei, al popoarelor Orientului.

Onoare bărbatului, care avu curajul, de a pune mai întâi la noi mîna pe acest stindard. Nu vom lipsi a ne grupa împrejurii și a ne lupta cu bărbăție și perseverență pentru ajungerea marelui scop”⁴².

După doi ani de apariție, zbătîndu-se într-o grea situație financiară, fără a trece de marginile modestiei, redactorul putea spune totuși cu mulțumire că acest scurt trecut a fost onorific, dovada cea mai vie fiind „călduroasa sprijinire din partea inteligenței române din toate părțile României de dincoace și de dincolo de Carpați”⁴³.

Și ziarul bucoreștean *Românul* îi făcuse o primire foarte bună *Federațiunii*, interesîndu-se de evoluția ei și de soarta redactorilor atunci cînd vor fi împrorocuate. În 1870 scria despre *Federațiunea* ca de un ziar condus cu inteligență și care prin „credința sa pe calea principiilor ce a adoptat, de la fundarea lui chiar, și a știut atrage respectul” chiar și al „inamicilor săi, cari sînt și inamicii românismului”⁴⁴.

Cum era de așteptat, guvernul a întîmpinat îndrăznețul jurnal cu procese de presă. La pornirea persecuțiilor redactorul declară: „asemenea

³⁹ *Albina*, III, nr. 2 din 7/19 ianuarie 1868.

⁴⁰ *Federațiunea*, I, nr. 1 din 3/15 ianuarie 1868, p. 1.

⁴¹ B.A.R., Arh. Al. Roman, I, Ms. 64.

⁴² *Federațiunea*, I, nr. 60 din 19 aprilie/1 mai 1868, p. 234; „*Impărtășiri din tînutul Sibiului*”.

⁴³ *Ibid.*, II, nr. 146 din 9 ianuarie 1870/28 decembrie 1869, p. 521.

⁴⁴ *Românul*, XIV, nr. din 1 octombrie 1870, p. 857.

măsurile nu ne vor intimida! Sîntem hotărîți a nu ceda decît forței brute“. Acestea erau scrise în 18 aprilie 1868, a doua zi după ce i s-a intentat acțiunea judecătorească, ca notă la articolul prietenului și colaboratorului său, I. C. Drăgescu. Articolul exprima poziția cercului radical care se înfiripase în jurul *Federațiunii*: „Nu, nu vom tăcea! Improcuați-ne, stoarce-ți-ne banii, amenințați-ne, insultați-ne, închideți-ne — putere aveți; noi însă, ca români, nu vom înceta niciodată a ne face datoria. Vă temeți de presa română independentă? Ucedeți-o! Dacă aveți curaj; reactivați cenzura. Dar nu uitați că și atunci ne rămîne un mijloc de a protesta: „Presa secretă, presa clandestină“⁴⁵. Trebuie să remarcăm faptul că o asemenea poziție dîră nu mai găsim în acei ani la nici un jurnal românesc din monarhie.

Poate acesta este și motivul pentru care unele cercuri clericale erau nemulțumite de *Federațiunea*, așa cum reiese din corespondența unui tînar seminarist cu I. M. Moldovan, care trimisese două corespondențe la ziar, sub pseudonimul „Victor“: „Din ambele — spunea acesta — dar mai virtos din ultima-mi recunoscură stilul“. Deși nu mi-a zis nimeni nimic, totuși, în „orația ce ne-a ținut sfinția sa, domnul director, tuturor, [acesta cerea n.n.] ca să nu mai citim *jurnale de acele ce dau cu barda-n lună*, căci 'ne nebunesc', oprindu-ne totodată de a mai ceti 'Fed[erațiunea], ceea ce n-a intrat pînă acum în vigoare“⁴⁶.

Orientarea radicală din punct de vedere național și social era dată ziarului și de colaboratorii pe care Al. Roman a știut să-i concentreze în jurul acestuia.

Aici pot fi enumerate colaborările masive venite de la Ion Poruțiu, care intrase încă de la începutul anului 1868 pe arena publicisticii, ca prim colaborator intern, iar mai tîrziu ca redactor; Iosif Hodoș apare și el ca redactor după încarcerarea lui I. Poruțiu, în urma unui proces de presă și pe cînd însuși Al. Roman se afla în închisoare. Conducerea sa ține de la nr. 129 din 25/13 decembrie 1870 pînă la nr. 6 din 27/15 ianuarie 1871. El se bucură de prietenia și recunoștința lui Roman, deoarece atunci cînd i-a oferit periculoasa cinste de a fi redactor, fără să ezite a răspuns: „Primesc“. Și-a făcut pe deplin datoria sprijinind pe „cei persecutați, știind că misiunea noastră — își încheie Roman elogiul — este a combate pentru cei apăsați de soartă“⁴⁷.

Printre colaboratori se află tineri juriști ca Augustin Horșa, colaborator intern ⁴⁸ și Alexiu Olariu, prim colaborator intern și timp de două luni conducător al apariției ziarului (deși nu va semna — responsabilitatea față de organele judecătorești rămînînd tot pe seama lui Al. Roman)⁴⁹.

⁴⁵ *Federațiunea*, I, nr. 55 din 10/22 aprilie 1868, p. 214.

⁴⁶ Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arh. istorică, fond. I. Micu Moldovan, dos. „P—2“. Sibiu, 15 noiembrie 1870. N. Petru către I. M. Moldovan.

⁴⁷ *Gazeta Transilvaniei*, XXXIV, nr. 9 din 11 februarie/30 ianuarie 1871.

⁴⁸ *Observatoriul*, V, nr. 96 din 4/16 decembrie 1882, p. 384.

⁴⁹ *Federațiunea*, IV, nr. 79 din 21 iulie/2 august 1871, p. 313. Vezi anunțul lui Al. Roman.

Deși ascunsă sub inițiale, semne sau pseudonime, colaborarea lui G. Barițiu putem s-o stabilim după corespondența sa cu Roman⁵⁰. Numeroase articole politice la *Federațiunea* a scris și Ioan Rațiu (din păcate, sub vălul anonimității)⁵¹. Am văzut că Roman solicitase și colaborarea lui Ion Micu Moldovan, pe care cel din urmă a primit-o. Conținutul ei cuprinde în special preocupări eclesiastice, dar tot cu semnificații naționale, îndreptate împotriva încercărilor regimului dualist de a nimici autonomia bisericii unite și a o subordona celei romano-catolice din Ungaria⁵².

Din România primește articole de la Al. Papiu-Ilarian, cu care și Roman și Poruțiu întrețin o vastă corespondență⁵³.

În fine, remarcăm corespondențele la ziar ale lui I. C. Drăgescu (ca student în Italia, apoi ca medic) care semnează cel mai adesea doar cu inițialele I.C.D.⁵⁴, ale lui Artemiu Publiu Alexi (student la Graz și apoi profesor la liceul din Năsăud) care semnează „Publiu”⁵⁵. Cei doi se ocupă mai mult de aspectele unității naționale. Pe scrisorile sale, I. C. Drăgescu și-a imprimat chiar deviza: „Unitate ori moarte”. Mai adăugăm valoroasele articole ale lui Mihai Eminescu (scrise sub pseudonimul „Varro”), colaborarea lui Mihail Strajan, dr. în filozofie, mai târziu colaborator și la *Convorbiri literare*, Ioan Sălăjan, prof. în Beiuș, Gavril Manu din Dej ș.a.

Mulți dintre corespondenții din orașele mai importante ale Transilvaniei rămân anonimi; semnate cu pseudonime sînt numeroase articole ale colaboratorilor interni, ca „Iagu” și „Aristide”. Chiar și Al. Roman își semna cele mai multe articole cu pseudonimul — identificat — „Cătone Censorul”. În linii mari, aceștia sînt colaboratorii mai însemnați ori mai des întîlniți. Mai menționăm republicările din B.P. Hașdeu, discursurile parlamentare ale deputaților din România și ale deputaților români din parlamentul maghiar.

Federațiunea își păstra tot timpul ținuta unui jurnal viu și combativ, datorită colaborării într-o mare proporție a tinerilor, studenților. Este

⁵⁰ B.A.R., fond. *Al. Roman*. Nr. 110013, Brașov, 23 ianuarie nou 1873. G. Barițiu către Al. Roman.

⁵¹ Georgescu Ion, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902)*, Sibiu, 1928, Ed. Asociațiunii, p. 32.

⁵² *Federațiunea*, III, nr. 46 din 29/17 mai 1870, p. 179: „Blaj, 10 mai” [semnat „M. M.”].

⁵³ B.A.R., fond. *Coresp.*, 24380; fost ms. rom. 2242, f. 281 r-282-4. I. Poruțiu către Al. Papiu Ilarian. Pesta, 7 septembrie 1870: „Onorabile domnule! Mă rog de iertare dacă și acum numai în fugă îmi țin de datorință de a-ți răspunde la vreo trei epistole ale d-tale ce mi le-ai trimis pentru „Federațiunea”.

Te rog ca, pînă vei fi acolo, să ne informezi atît despre situațiunea politică a României, așa precum o vezi d-ta și în cît vei crede că va fi cu cale, căci din diurnele [ziarele -n.n.] de acolo nu știe omul de multe ori ce să aleagă”.

⁵⁴ Biblioteca Fil. Acad. Cluj, arh. ist., fond. *I. M. Moldovan*, dos. „D”, nr. 2816. Turin, 21/III 1871, I. C. Drăgescu, către I. M. Moldovan.

⁵⁵ *Federațiunea*, III, nr. 116 din 23/11 noiembrie 1870, p. 451: „Situațiunea” [semnat „Publiu”].

interesant din acest punct de vedere să cunoaștem modul în care erau selecționați aceștia⁵⁶.

Seriozitatea cu care se lucra la *Federațiunea* va face din aceasta, în afară de un ziar răspândit⁵⁷ și popular, și un ziar influent, colaboratorii constituind un adevărat grup politic.

Am privit înființarea *Federațiunii* ca o ripostă la inaugurarea regimului dualist, așa cum reiese din articolele ziarelor și din corespondența citată aici. Am expus pe larg programul atît de curajos al gazetei, pentru a cărui punere în aplicare au fost condamnați la închisoare doi redactori ai săi (Al. Roman și I. Poruțiu), și am trecut în revistă grupul politic viguros și semnificativ pentru orientarea ziarului, în calitatea lor de colaboratori.

Credem astfel că am reușit să demonstrăm ceea ce ne-am propus la începutul acestui articol, adică aceea că, după prima mare acțiune a românilor din Transilvania împotriva dualismului, prezentarea Petiției celor 1493, cu toată agitația făcută în jurul ei, și înainte de lansarea Pronunciamentului, cu care de altfel ziarul se va solidariza, înființarea ziarului *Federațiunea* la Pesta, sub redacția lui Al. Roman, a constituit cel de-al doilea mare eveniment politic, de o importanță deosebită în viața mișcării naționale a românilor din monarhia austro-ungară.

Acest ziar a declanșat o luptă politică de apărare a ființei naționale a românilor, de o virulență ce depășea pe toate celelalte organe de presă contemporane lui, mărturisind programatic tendințele de unitate națională pe care le-a susținut în ciuda tuturor greutăților și persecuțiilor, de-a lungul întregii sale perioade de apariție.

⁵⁶ Arh. Stat. Blaj, fond. *Mitropoliei române unite de la Alba Iulia și Făgărași*, coresp. Al. Roman — I. M. Moldovan, dos. 1/1871. „Pesta, 20 iulie 1871. Prea stima-te domnule și frate! Dacă între tinerii gimnaziali din Blaj — care vor fi făcut examenele de maturitate s-ar găsi oare unul, sau doi, cu capacitate mai eminentă — adică eminente între eminente — și cari ar avea suficiente cunoștințe din limba nemtească și maghiară, sau cel puțin din una din aceste două, binevoiește rogu-te a-i întreba de au voia de a veni la Pesta spre a-și continua studiile la una din facultățile Universității d-aceia și totodată d-a fi aplicați ca ajutori și mai tirziu ca colaboratori la „*Federațiunea*“, cu condițiune de a primi un onorariu de 20 fl. la lună, iară mai tirziu — după ce se vor fi deprins — 25—30—35 pînă la 40 fl. pre lună după timpul petrecut și conform capacității diligenței etc. Intimplindu-se ca unul din cei recomandați să fie lipsit de toate mijloacele materiale, atunci îl voi primi în casă și la masă, dar condițiunea sine qua non este ca să aibă capacitate, adică să dea dovezi de misiune jurnalistică. D-ta vei ști a prețui facultățile respectivului. Tinerii, sau cel puțin unul, poate veni îndată în luna lui august curent, iară dacă ar fi împiedecați, d-a putea veni mai nainte, atunci să se pre-senteze aici cu începutul anului școlar venitor, adică în octovre, a.c.

Binevoiește a mă încunoștința prin epistolă nefrancată și cît se poate mai curînd, ca la întimplare cînd nu s-ar găsi acolo — ceea ce nu cred — să pot cerca la Beiuș, Brașeu etc.

Neci una dată mai mare lipsă în tineri de doamne ajută n-au fost aici, ca chiar în anul acesta“.

⁵⁷ Iorga N., *Istoria presei românești*, București, 1922, p. 126—127.

ANEXA I

Stimate domnule și frate!

Încă pre timpul călătoriei noastre de astă toamnă vorbeam despre edarea unui jurnal românesc; acum lucrul stă pus la cale și urmează a se face organizarea lui într-un mod care să fie cît se poate mai răspunzător scopului.

Văzînd eu că „Concordia“ abătută de la calea curat națională română pierde terenul și acesta-l ocupă „Albina“, jurnal al unei clice cu interese personale și confesionale — și carea în loc de a urma o politică generală, cum promitea, urmează alta prea personală — am luat rezoluțiunea de a eda un jurnal nou, carele să reocupe terenul pierdut și să înfrineze tendințele cari țintesc cu încetul și pre ascuns a tăia în interesele noastre ale românilor greco-catolici. Astă dată avînd multe ocupațiuni și corespondențe, sînt nevoit a mă restrînge lăsînd pre altă dată a te informa despre multe unele în astă privință, și care publicul cel mare nu le poate ști. Prin noul jurnal „Federațiunea“ voi să dau jurnalisticei române din Austria un zbor mai mare, voi să deștept gustul la cetire al românilor și voi să avem un jurnal cu limba curat românească ferită de maghiarisme nu numai în înțelesul gramatical ci și politic.

Ca să cunoaștem toate mișcările sociale ale României de pretutîndena voi avea corespondenți din toate unghiurile mai însemnate și întraaceștia un număr oarecare cu onorarii adică recompensațiune pentru ostenele lor. D-ta îmi vei fi unul, de vei avea bunătatea de a mă sprijini cu colucrare regulară, la ce te rog cu astă cale.

Dintru început nu-ți pot oferi mai mult de 120 fl. v.a. pre an. O sumă cam modestă dar amăsurată mai mult poterilor materiale ale Redacțiunii decît serviciului, — dar sper ca înmulțîndu-se numărul prenumeranților, o voi putea-o duplica la anul viitor.

Scrisorile ce mi le vei trimite recomandate le voi semna și adunîndu-se spesele pe trei luni ți-le voi întoarce, adecă corespondența pre spesele redacțiunii. Numele, dacă ai causă, nu ți-l semna niciodată, astfel rămîne anonimitatea chiar față și cu personalul Redacțiunii. — Te rog însă a mă încunoștiința cît de curînd de primești condițiunile sau ba, am sperare că nu vei refuza, și întru această încredere te rog ca să binevoiești a-mi scrie cît vei putea ca în n-rii primari ai „Federațiunii“ să am corespondență de pre Tîrnave. Nu-ți leg sarcină nesuportabilă, cred însă că minimum de două ori pre lună va fi de lipsă avînd materia crescîndă și interesantă pentru publicul nostru din focariul naționalității române și din mijlocul Sionului gr. catolic. De vei scrie mai adeseori bun lucru și plăcut vei face în interesul cauzei române. — Rogu-te adoperează a aduna și prenumeranți de pre acolo. Despre intrigile și mașinațiunile lui Babeș capul nevăzut dar actual al „Albinei“ te voi încunoștiința odată avînd timp mai mult la dispozițiune decît acuma cînd nu-mi vād capul de ocupațiuni.

Așteptînd răspunsul afirmativ, adevă de primire a condițiunilor și o corespundinție bună pentru numărul întîi, primește o strîngere de mină și salutare frățească de la al d-tale confrate.

ALES. ROMAN
redact. Federațiunii

Pesta, 30 dec. 1867.

Adresa mea: *Untere Donauzeile Nr. 19.*

N. B. Cunoscînd că scrii cu multă preciziune și nu-ți place a face vorbe degeaba, nu-ți dau nici o informațiune în astă privință.

ANEXA II.

Invitare de prenumerațiune la diurnalul politic „Federațiunea“.

Spiritul timpului a triumfat și va triumfa totdeauna.

Simțul libertății bate-n inimile tuturor oamenilor reflectîndu-i la demnitatea omenească. Libertatea individuală, mai ales în staturi poliglote, cum e și al nostru, devine iluzorie, fără de libertatea națională. Principiul de naționalitate agitează de un timp încoace tot continentul nostru. Popoarele, cari au aceeași limbă și datine, stăruesc a se aduna, a se uni, ca est mod să-și poată desvolta mai bine puterile, să-și asigureze viitorul.

Față de aglomerațiunile unor popoare mari la număr, popoarele mai mici, spre a delatura pericolul de a fi absorbite, îndemnate prin comunitatea intereselor vitale, cearcă a se uni, a se înfrăți. De aici ideea „Federațiunii“, idee nouă, și astăzi combătută încă de aceia chiar, cari prin favoarea evinemintelor, bucurîndu-se de situațiunea prezentului, cred, că se pot lipsi de dînsa. Noi însă credem în vitalitatea, credem în viitorul ei.

Imperiul austriac consista dintr-una mulțime de naționalități mărunte. Nemții și slavii ni s-ar părea a face escepțiune. Însă nemții austriaci vezîndu-și interesele lor naționale mai bine decît asigurate nu grăvescă cătră corpul cel mare și nu vor gravita pînă cînd interesele lor materiale vor fi mulțumite aici, și pînă cînd în asta privința n-ar avea o perspectivă mai surisătoare în tînărul stat vecin, sau pînă cînd nu vor fi atrași cu puterea. Slavii austriaci, deși numeroși, sînt osebiți avînd fiește care semînția, bine marcată individualitatea sa națională, încît neci la unire deplină nu pot ținti, nici interese, fie naționale, fie materiale nu pot avea spre a gravita cătră colosul, care pentru absorbirea individualității naționale, nici măcar libertatea personală, nici binestarea materiale nu le-ar da-o ca recompensațiune.

Maghiarii și românii învecinați sînt nevoiți a pune umăr la umăr pentru a pune stavilă încercărilor de estîndere cuceritoare a duor elemente giganțice. Aceste doue națiuni numai prin libertate, prin cruțiare

și ajutoriu împrumutat vor putea delatura ca undele Germaniei și ale Slaviei nordice să nu treacă preste capetele lor. Imperiul austriac, — pînă acum un stat artificios ale cărui părți eterogene s-a susținut prin puterea absolută, — după enervarea-i provenită din greșelile guvernării absolute numai prin libertate se poate regenera și asigurarea viitorului său depinde de la strînsa unire a intereselor tuturor factorilor săi. Acesta nu numai că s-a recunoscut de pre înălțimea tronului cînd s-a dechiarat că se deschide calea liberă pentru unirea popoarelor Austriei, ci s-a pus întîiul pas spre această federațiune cînd s-a făcut pactul între cele două părți despărțite prin riul Laita. Această federațiune dualistică în modul care s-a înființat și, mai vîrtos în care au început a se pune în lucrare ar fi totodată primul pas pentru disoluțiunea Austriei, dacă nu s-ar îndeplini opul început. Îndeplinirea se va realiza prin luarea în considerare a tuturor factorilor esențiali, adică prin lărgirea cadrului federațiunii. Scopul nostru va fi a stărui să întrăm întru acest cadru, să întrăm însă cu drepturi egale politice și naționale. Principiele democratice vor fi farul carele ne va conduce pre calea suscepută.

Subscrisul vine cu esperiința de șiase ani pre cîmpul jurnalisticei române, vine cu încredere de ajutorare spirituală și materială, ceea ce spereadiă a o avea și pre viitor la întreprinderea prezentă. Subsemnatul va stărui ca organul acesta să devină a fi espresiunea opiniunii publice a românilor, el nu-și va aroga dreptul de a o [crea ci de a o — deteriorat — n.n.] constata, de a o formula și de a-i da direpțiunea. Intru aceasta precum nu va ceda presiunii ce ar veni din sus, așa nici celei ce ar ținti a terorisa din jos. Va delătura și va colucra a se stîrpi dintre noi politica personală. „Federațiunea“ va îmbrățișa tot cîmpul vieții sociale a românilor. Va urmări cu atenție osebită tote mișcămintele politice naționali ale fraților din România de preste Carpați, ca să cunoaștem starea sănătății sau a morbului părților trupului național.

„Federațiunea“ este un organ nedependinte, influențat numai de iubirea și de interesele națiunii române.

Pentru a putea suporta lupta cea grea venim a cere concursul spiritual și material al fraților români din toate părțile. Vom stărui a merita acest concurs și încrederea confrăților noștri.

„Federațiunea“ va ieși de patru ori în septemână: adică lunia, mercuria, vineria totdeauna seara, și duminica demineția. Prețîul de prenum[erare] e 15 fl. pre an, 7 fl. 50 cr. pe 1/2 de an, și 4/1 Fl. pre 1/4 de an. De la căldurosa spriginire a publicului va depinde ca diurnalul să esa în tote zilele înca de la început, ceea ce cu finea lui ianuaru se va încunoștința. Anul nou ce vine să fie de bun augur pentru fii națiunii române!

Pesta, 1 decemvre 1867,

ALESANDRU ROMAN,

prof. la Univers. pestană, membru al camerei deputaților Ungariei, membru al Societății academ. rom. din București.

[Pe verso:]

La Redacțiunea diurnalului

„Federațiunea“

cu . . fl . . cr. . .

Pesta

(Untere-Donauzeile Nr. 19)

tiul de prenumerațiune: 15 fl. pre I an, 7 fl. 50 cr. pre 1/2 4 fl. pre
tiul de prenumerațiune: 15 fl. pre I an, 7 fl. 50 cr. pre 1/a 4 fl. pre
1/4 de an.

Nr. cr.	Numele și conu- mele prenume- rantului	Condițiunea	Locuința	Posta din urmă	Timpul pren.	Prețul fl.cr.
------------	--	-------------	----------	----------------------	-----------------	------------------

S-a tipărit prin Alesandru Kocsi (în tipografia lui Ęrkövy, Galgoczy și Kocsi). Piața de pesci Nr. 9.

LA FONDATION, LE PROGRAMME ET LES COLLABORATEURS DU JOURNAL „LA FÉDÉRATION“ (1868—1876)

R É S U M É

Jusqu'à présent la parution du journal „La Fédération“ a été considérée par notre historiographie comme un événement appartenant exclusivement à l'histoire de la presse.

Relevant l'importance particulière du journal pour le mouvement national roumain de la monarchie habsbourgeoise, l'article démontre qu'après la première action des Roumains transylvains contre le dualisme, la Pétition des 1493, et avant le „Pronunciamentum“, la fondation du journal „La Fédération“ à Pest, sous la rédaction d'Alexandre Roman, a représenté le deuxième grand événement de la vie politique roumaine.

Par le programme, progressiste du point de vue social et national, et par la collaboration précieuse de Al. Roman, Josif Hodoș, Ioan Poruțiu, Al. Papiu-Illarian, George Barițiu, I. C. Drăgescu, I. M. Moldovan, Mihai Eminescu et des autres personnalités politiques et culturelles, „La Fédération“ a été un noyau qui réunissait des forces spirituelles considérables dirigées contre le régime dualiste.

POLITICA GUVERNULUI BÁNFFY ÎN TRANSILVANIA DIN ANII 1897—1898

DE

LIVIU BOTEZAN și NICOLAE CORDOȘ

Anii 1897—1898 au adus, în viața monarhiei habsburgice, mari frământări sociale și naționale, provocate de ascuțirea contradicțiilor dintre exploatare și exploați, dintre națiunile oprite și cercurile guvernante, precum și dintre clasele dominante ale Ungariei și Austriei, toate împreună constituind dovezi ale adîncirii crizei în care a intrat pactul dualist încă din penultimul deceniu al veacului al XIX-lea.

De frământări și disensiuni interne n-a fost scutit nici Partidul național al românilor din Transilvania și Ungaria. Divergențele ivite la sfîrșitul anului 1895, între membrii comitetului memorandist, adîncite în 1896, nu numai că nu s-au aplanat, dar, în 1897—1898, s-au amplificat, datorită aproximativ aceluiași cauze de ordin intern și extern, care au generat apariția lor¹.

Printre factorii externi care au contribuit la izbucnirea și prelungirea crizei din sinul PNR, se numără și perfecționarea, de către guvernul Bánffy, a metodelor de oprire a popoarelor nemaghiare. Într-adevăr, guvernul burghez-moșieresc condus de Bánffy Dezső a elaborat un adevărat plan de acțiune, pentru a lovi și paraliza, pe o perioadă cît mai lungă, lupta politică a românilor și a celorlalte popoare din Ungaria și Transilvania. Liniile mari ale planului pot fi deduse, atît din unele articole șovine apărute în presa maghiară, cît și din măsurile efective luate de guvernul Bánffy, în 1897—1898, pentru a controla și subordona instituțiile școlare, culturale și religioase ce favorizau dezvoltarea conștiinței naționale a românilor.

¹ Pentru apariția crizei în sinul PNR la sfîrșitul anului 1895 și pentru adîncirile ei în 1896, vezi: L. Botezan, Contribuții la studiul vieții politice a Transilvaniei din anii 1895—1898, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, XIII, 1970, p. 213—242.

Școlile elementare puteau constitui un mijloc eficace în accelerarea procesului de desnaționalizare a nemaghiarilor, în vederea transformării Ungariei istorice multinaționale într-un „stat maghiar unitar“. De aceea, guvernul Bánffy s-a străduit să utilizeze cele mai eficace mijloace pentru înlocuirea școlilor confesionale cu altele de stat, în care limba de predare era exclusiv maghiara. Unul din aceste mijloace a fost obligarea comunităților de a plăti învățătorilor calificați — potrivit legii din 1893 — un salariu minimal de 300 florini sau 600 coroane. De asemenea, de a asigura un edificiu școlar corespunzător². Presa vremii și arhivele episcopale adevăresc cât de greu suportau localitățile mici și sărace astfel de salarii. Un articol apărut în „Tribuna Poporului“ din iunie 1897, arată că în părțile Hălmagiului și Iosășelului, în satele cu 50—70 case, darea de cult se ridica la 70—100% din impozitul după avere și cu toate acestea erau departe de a putea asigura învățătorii cu salarii de 300 fl.³.

Alte articole de presă din 1897 și un raport al senatului școlar al Episcopiei Ortodoxe din Arad, întocmit în mai 1899, demonstrează că atunci când învățătorii, forțați de situația lor materială precară și de nevoile rezultate din întreținerea unor familii numeroase, recurgeau la ajutorul pretorilor și al inspectorilor de stat pentru a-și primi salariile restante, urmau prompt execuții financiare. Se iscau astfel raporturi încordate între învățători și săteni, pe care autoritățile locale se străduiau să le folosească pentru a-i convinge, fie pe unii, fie pe alții, să solicite înlocuirea școlilor confesionale cu altele de stat⁴. Astfel s-a procedat, în 1897, în comunele Odvoș și Căpruța, fiind vizate a împărtăși aceeași soartă, în 1898, școlile din Micălaca, Pietriș, Troiaș, Gurahonț, Mădrijești (de lângă Gurahonț), Leasa, Budeștiul, și din alte sate ale județului Arad. În cazul comunei Munariu, comisia administrativă a comitatului Timiș a încercat, spre sfârșitul anului 1897, să închirieze localul școlii confesionale, pentru a înființa una de stat, oferind colectivității un ajutor anual de 100—115 fl. Intervenția consistoriului episcopal din Arad, care a oferit acest ajutor, a salvat școala din Munariu de la etatizare⁵.

Cererile de ajutor de stat au servit autorităților prilejuri de a înlocui școli românești confesionale, cu altele, în care limba de predare a devenit maghiara, și în comitatele Bihor, Satu Mare, Maramureș, Cluj, Turda, Hunedoara etc. În anul școlar 1897—1898, în comitatul Bihor, de exemplu, au fost transformate în școli de stat — cu concursul direct al

² I. Slavici, *Românii din Ardeal*, București, f. a., p. 57; T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 608—609.

³ „Tribuna Poporului“, nr. 104 din 1/13 iunie 1897, p. 2.

⁴ „Tribuna Poporului“, nr. 54 din 20 III/1 IV, 1897, p. 3; Biblioteca Episcopiei Ortodoxe române din Arad, Protocolul despre ședințele sinodului din dieceza română greco-orientală a Aradului, ținute în anul 1899, Arad, 1899, p. 104.

⁵ „Tribuna Poporului“, nr. 33 din 19 II, 1897, p. 1; nr. 93 din 15/27 mai 1897, p. 1; nr. 1/13 iunie 1897, p. 2; Arhiva Episcopiei Ortodoxe române din Arad, Protocolul ședințelor senatului școlar pe anul 1898. Hotărîrea ședinței senatului școlar din 9/21 ianuarie 1898.

unor învățători români renegați care au solicitat ajutor — cele din satele Hotar, Giepiu, Lugașu de Jos, Lugașu de Sus, Așcileu, Tinod și Peștere⁶. În localitățile sărace, autoritățile apelau și la concursul unor familii de evrei așezate acolo, sau la doi-trei săteni, cu mici servicii la primării ori notariate, pentru a le impune să ceară școli de stat.

În comunele mai mari și mai bogate, care întrețineau chiar două-trei școli confesionale, reprezentanții locali ai puterii de stat au invocat insuficiența acestora pentru cuprinderea tuturor copiilor de vîrstă școlară. Au cerut, deci, consistoarelor episcopale și comunelor, să le înmulțească, amenințînd că în caz contrar se vor înființa școli de stat. În primăvara anului 1897, o astfel de amenințare plana asupra comunelor Tăut, Chișineu, Socodor, Butin, Cermeu, Conop, Dumbrăvița, Păuliș, Chirechiu, Maghiarat, Șicula, Șiclău, Boroșineu, Hălmagiu și a altor localități din comitatul Arad. În cazul comunei șvăbești Aletea, deși funcționau opt cadre didactice, autoritățile aceluiași comitat Arad au mai numit, în anul școlar 1896—1897, încă un învățător, care predă „numai ungurește”⁷.

Comitatul Arad oferă exemple de încercări ale autorităților locale de a înlocui școlile confesionale cu altele de stat și prin invocarea pretextului predării nesatisfăcătoare a limbii maghiare. Numai în anul școlar 1896—1897, au fost căzuți, aici, la examenele de calificare, 14 învățători din 17, pe motivul că nu posedau destul de bine limba maghiară. Comentînd evenimentul, „Tribuna Poporului” arată că învățătorii „descurajați și cătrăniți, dezolați, lasă cu droaia cariera, și așa destul de nemulțumitoare, și trec la alte cariere”. Autoritățile tocmai acest lucru îl urmăreau, deoarece lipsa învățătorilor constituia un bun prilej de a înființa școlile de stat. Invocarea argumentului necunoașterii limbii maghiare de către învățători, dar și pe cel al stării necorespunzătoare a edificiilor școlare, au servit ca pretexte și autorităților din comitatele Timiș și Caraș-Severin, pentru a încerca să înființeze, în 1897—1898, școli de stat, în localitățile Checheș, Topolovățul Mare, Timișoara, respectiv în Hodoș etc.⁸.

În comunele cu populație mixtă, autoritățile burghezo-moșierești maghiare au înlocuit școlile confesionale cu altele de stat. Un raport al Ministerul Instrucțiunii Publice din toamna anului 1899, arată că, în ultimii 20 de ani, școlile mixte au sporit, după cum urmează: cele româno-maghiare de la 354 la 742; cele slovaco-maghiare de la 894 la 1249; iar cele ruteano-maghiare de la 270 la 302. Înregistrînd cu satisfacție sporul, „Magyarország” sublinia, că în comparație cu anii optzeci, cînd existau 5578 școli confesionale cu limbi de predare exclusiv nemaghiare, constituind 34% din totalul școlilor confesionale din Ungaria și

⁶ „Tribuna Poporului”, nr. 121 din 27 VI/9 VII, 1898, p. 3.

⁷ „Tribuna Poporului”, nr. 33 din 19 II/3 III, 1897, p. 1 și nr. 93 din 15/27 mai 1897, p. 3.

⁸ „Tribuna Poporului”, nr. 83 din 1/13 mai 1897, p. 1 și nr. 104, din 1/13 iunie 1897, p. 1; Arh. Episcop. Ort. Arad, Protocolul ședințelor senatului școlar pe anii 1897 și 1898. doc. nr. 43 și 295/1068 din 1897 și doc. din 10/22 mai 1898.

Transilvania, după 1890 numărul lor a scăzut, rînd pe rînd, la 4734, 4454, 4183, 3983, 3664, ajungînd, în 1898, la 3459. Față de anii optzeci, în 1898 școlile confesionale cu limbi de predare nemaghiare nu mai reprezentau decît 20% din totalul școlilor elementare din Ungaria și Transilvania⁹.

Cercurile guvernante maghiare au sprijinit efortul de înmulțire a școlilor de stat, alocînd importante fonduri financiare. În 1896, deci în anul „mileniului“, dieta a condiționat votarea bugetului Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, de construirea a 1000 școli elementare de stat. Pînă în primăvara anului 1897 se realizaseră 134 școli noi. Pentru a se accelera procesul de construire a noi școli de stat, în 1897, congregațiile comitatense au votat, la sugestia guvernului, împrumuturi bănești ce urmau să fie trecute în bugetul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Congregația Aradului, de exemplu, a votat un împrumut de peste 100 000 fl. Pentru a acoperi astfel de împrumuturi, ministrul Wlássics a cerut parlamentului, în 1898, să-i voteze un buget de 4 000 000 fl. Școlile noi trebuiau ridicate mai ales în comitatele locuite de români¹⁰.

Între români, numărul copiilor de vîrstă școlară ce rămîneau neșcolarizați continua să fie deosebit de ridicat, în comparație cu cei ai celorlalte popoare din Ungaria. Datele statistice oficiale arată, că, în pragul primăverii anului 1898, la fiecare 1000 copii de vîrstă școlară frecventau lecțiile: în cazul germanilor 925; în cel al slovacilor 845; în cel al ungarilor 835; în cel al sîrbilor 802, pentru ca în cazul românilor să nu urmeze școala nici 500. Decalajul existent între copiii românilor și cei ai altor populații conlocuitoare poate fi ilustrat și mai convingător prin exemplul comitatului Hunedoara. Aici, românii erau circa 250 000, dar, în 1898, nu dispuneau decît de 240 școli. În schimb, ungurii, germanii și evreii, care în întreg comitatul nu ajungeau, împreună, la 13 000 persoane, aveau 130 școli. În cazul lor revenea o școală la 115 persoane, pe cînd în cel al românilor una la 1042 locuitori¹¹.

Situația școlilor în ținuturile locuite de români explică cifra mare de analfabeți existenți în rîndurile lor, la sfîrșitul veacului al XIX-lea. Numărul redus al școlilor elementare la români se datora și stării lor economice modeste, în covîrșitoarea majoritate fiind țărani. Se datora însă și lipsei oricărui sprijin din partea statului, deși români plăteau impozite cu nimic inferioare celor ale ungarilor. Chiar și atunci cînd statul se oferea să dea ajutor școlilor confesionale, pentru a putea înlocui iimba română cu cea maghiară în predare, experiența a demonstrat țăranilor că povara întreținerii lor nu scădea, ci dimpotrivă creștea. În astfel de condiții, era normal ca țăranii români, îndrumați de preoți și învățători devotați cauzei naționale, să opună o rezistență îndîrjită tendințelor de desnaționalizare prin școlile de stat.

⁹ „Tribuna Poporului“, nr. 212 din 4/16 noiembrie 1899, p. 2.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 73 din 14/26 aprilie 1897, p. 1.

¹¹ *Ibidem*, nr. 37 din 24 II/8, III, 1898, p. 1.

Guvernul Bánffy a acordat atenție nu numai școlilor elementare românești, ci și celor secundare, de altfel puține la număr. De pildă, la „sugestia” consfăturii profesorilor din școlile pedagogice de stat, ce a avut loc în primăvara anului 1898, ministrul Învățămîntului, Wlássics, s-a arătat gata să întocmească un proiect de lege pentru etatizarea preparandiilor românești, patronate și întreținute pînă acum de diecezele episcopale. Prin transformarea preparandiilor confesionale în școli pedagogice de stat, se putea asigura educarea viitorilor învățători în așa fel, încît să înlesnească accelerarea procesului de desnaționalizare a copiilor nemaghiari¹².

Cu intenții asemănătoare s-a preocupat Wlássics și de soarta școlilor din Brașov. Pînă în 1897, școlile de aici, împreună cu cele din Blaj, au adus un aport însemnat la consolidarea conștiinței naționale a românilor transilvăneni. Trebuiau deci găsite mijloace pentru a le anihila rolul jucat pînă acum. Mijloacele i-au fost oferite de primul ministru al României, D. A. Sturdza, care în discursul de la Iași, rostit în toamna anului 1895, la puțin timp după venirea la putere, a divulgat sumele de bani pe care guvernul conservator le acordase școlilor românești de Transilvania, în anii mișcării memoradiste. Mai mult, a sistat acest ajutor, atît în 1896, cît și după revenirea la putere, în pragul primăverii anului 1897, în urma căderii guvernului lui P.S. Aurelian. Profitînd de împrejurare, Wlássics a oferit școlilor din Brașov un ajutor bănesc din partea guvernului maghiar „în condițiile fixate de lege”. Acceptarea ajutorului propus ar fi echivalat cu lichidarea autonomiei acestor școli și cu subordonarea lor politicii oficiale de desnaționalizare. Eforia școlilor din Brașov a refuzat ajutorul și, bazîndu-se pe unele documente, a dat în judecată statul român. Pînă la urmă diferendul s-a rezolvat în sensul că statul român a depus la Casa Centrală de Stat din Budapesta suma de 9625000 lei. Dobînda anuală de 4% era dată Eforiei școlilor din Brașov și echivala cu cei 38500 lei, pe care-i primise înainte drept despăgubire pentru moșiile și privilegiile bisericii Sf. Nicolae, ce-i fuseseră secularizate în România. Aranjamentul a salvat subvenționarea școlilor din Brașov de către statul român, dar, de acum, guvernul ungar știa precis la ce sumă se ridica anual și avea posibilitatea de a controla folosirea ei¹³.

În strînsă legătură cu politica școlară pe care o promova, guvernul Bánffy s-a străduit să-și subordoneze și cele două biserici ale românilor, întrucît ambele îndrumau și asigurau funcționarea școlilor confesionale. În plus, preoții — alături de învățători — erau aproape singurii intelectuali ce trăiau direct și nemijlocit în mediul rural, ei constituind elemente de bază în acțiunea de conservare și întărire a conștiinței naționale a țărănimii.

¹² *Ibidem*, nr. 120 din 25 VI/7 VII 1898, p. 1.

¹³ A. Bunea, *Parlamentul României în sprijinul învățămîntului românilor din Transilvania (1892—1899)*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, series Historia, 1970, fasciculus 2, p. 92—97; Tr. Lungu, *Viața politică a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1970, p. 218—242.

Intențiile guvernului Bánffy de a-și subordona îndeosebi clerul și bisericile necatolice, cu o bază materială mai modestă, reies deosebit de clar din conținutul legii numărul XIV privind întregirea veniturilor preoțești, votată de parlamentul din Budapesta în 1898. Legea prevedea ca statul să contribuie la completarea veniturilor preoțești din localitățile mai sărace, și anume, pentru clericii cu 8 clase de liceu pînă la 800 fl., iar pentru cei cu studii medii incomplete pînă la 300—400 fl. pe an. Ea avea, deci, un conținut asemănător cu legea despre salarizarea învățătorilor din 1893. Încă din perioada cînd legea numărul XIV se dezbătea sub formă de proiect în dietă, s-au alocat, în contul ei, 300000 fl. pentru anul 1898. Suma urma să se împartă la 1906 preoți ortodocși români, la 106 preoți ortodocși sîrbi, la 303 rabini evrei și la 1459 preoți reformați, inclusiv evanghelici de confesiune augustină¹⁴.

Legea aducea grave prejudicii bisericilor necatolice. Într-adevăr, pînă în 1898, salariile pe care preoții necatolici le puteau strînge de la enoriași erau fixate și aprobate de consistoarele episcopale, iar eventualele ajutoare primite de la stat se distribuiau numai prin intermediul diecezelor episcopale. În schimb, după intrarea în vigoare a legii numărul XIV, partea de salar ce urma să o întregască statul nu putea fi aprobată decît pe baza recomandărilor: a) de la notarul comunal; b) de la pretorul plasei; c) de la subprefectul comitatului¹⁵.

Legea îi dezavantaja mai ales pe preoții ortodocși, mai săraci decît parohii celorlalte culte, și, în general, fără studii medii complete. Era evident că de ajutorul statului, acordat numai la recomandarea și prin intermediul autorităților locale, și nu prin diecezele episcopale, se puteau bucura de acum numai acei preoți care se dovedeau instrumente servile ale politicii oficiale de maghiarizare a naționalităților. Preoții care continuau să persevereze în a educa enoriași în spiritul dragostei față de propriul popor, însuflindu-le sentimentul demnității naționale, urmau să fie excluși de la ajutorul de stat, indiferent de situația lor materială.

Consistoriul metropolitan din Sibiu s-a pronunțat, în principiu, încă din august 1898, pentru acceptarea ajutorului de stat. Lezînd însă autoritatea episcopilor în fața preoților, ca urmare a interpușierii între ei a reprezentanților locali ai puterii de stat, legea numărul XIV va pricinui frămîntări în sînul bisericii ortodoxe române, determinînd convocarea unui congres extraordinar pentru anul 1899¹⁶.

De frămîntări n-a fost scutită nici biserica greco-catolică, deși preoții ei nu erau vizați în aceeași măsură, ca și cei ortodocși, la ajutorul oferit

¹⁴ T. V. Păcățian, O. c., vol. VIII, p. 42—49; „Tribuna Poporului“, nr. 61 din 31 III/12 IV 1898, p. 1.

¹⁵ „Tribuna Poporului“, nr. 70 din 10/22 aprilie 1899, p. 3 și nr. 72 din 13/25 aprilie 1899, p. 1.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 44 din 30 VII/11 VIII 1898, p. 1 și nr. 94 din 15/27 mai 1899, p. 1.

prin legea numărul XIV, întrucît dispuneau, în general, de așa-zisele „iclejii“ ce puteau merge pînă la 20—30 iugăre.

O frămîntare mult mai mare va produce însă, între greco-catolici, punerea la cale, de către guvernul Bánffy, a unui congres bisericesc, ce a avut loc la Cluj, în 29 mai 1897, cu menirea de a se pronunța asupra organizării „autonomiei catolice din Ungaria“. Guvernul Bánffy urmărea ca în „autonomia catolică“ să fie inclusă și biserica greco-catolică, ceea ce echivala cu pierderea propriei autonomii garantată prin legea XXIX din 1868, și deci cu subordonarea ei bisericii romano-catolice. Subordonarea ar fi adus după sine posibilitatea cercurilor guvernante de a controla, prin intermediul înalților prelați romano-catolici, felul cum erau folosite bunurile materiale ale bisericii greco-catolice și de a limita sau chiar de a anihila rolul jucat de instituțiile ei culturale în dezvoltarea conștiinței naționale a românilor.

Sesizînd intențiile cercurilor guvernamentale, un comitet adhoc de intelectuali greco-catolici, format din Al. Bohățel, A. Cosma, A. Frîncu, Fr. Hosu-Longin, G. Ilea, A. Isac, T. Mihali și A. Mureșianu, a convocat, tot la Cluj, pe data de 29 iunie 1897, o consfătuire a reprezentanților arhidiecezei Blajului și a diecezelor Oradea, Lugoj și Gherla, pentru a discuta măsurile ce trebuiau întreprinse în vederea salvării autonomiei bisericii lor. Cum Bohățel a murit între timp, președinția consfătuirii de la Cluj a revenit bătrînului profesor Al. Roman. Rezoluția adoptată de participanți era o sinteză a argumentelor istorice care stăteau la baza autonomiei bisericii greco-catolice și totodată un protest împotriva intențiilor cercurilor guvernamentale de a o anula prin includerea ei în cea romano-catolică. Comisia de 27 prelați romano-catolici, aleasă de congresul din mai de la Cluj, n-a luat însă în considerare rezoluția-protest. În proiectul de regulament al autonomiei catolice, pe care l-a întocmit pînă în toamna anului 1898, a prevăzut ca biserica greco-catolică să fie „contopită în organismul bisericii latine“¹⁷.

Pericolul ce plana asupra autonomiei bisericii greco-catolice se va menține și în 1899, el echivalînd, de fapt, cu acela al transformării bunurilor materiale și a instituțiilor ei culturale, în instrumente de accelerare a procesului de desnaționalizare a românilor. De altfel, clasele dominante urmăreau să transforme biserica greco-catolică într-un instrument de maghiarizare a românilor și prin înființarea unei episcopii greco-catolice, în care limba liturgică să fie maghiara. Rezultatele obținute în acțiunea de maghiarizare a rutenilor, după constituirea protopopiatului de Hajdudorog, în 1873, le-a determinat să mențină mereu la ordinea zilei problema realizării unei astfel de episcopii. Această problemă a fost ridicată, de pildă, în sesiunea de primăvară a congregațiilor din comitatele

¹⁷ *Ibidem*, nr. 104, din 1/13 iunie 1897, p. 1, și nr. 197 din 21 X/2 XI 1898, p. 1; T. V. Păcățian, O. c., vol. VIII, p. 24—27; Colecția de manuscrise a Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj, corespondența lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 36—55.

Alba Inferioară și Arad. Dispunind de majorități maghiare, datorită votului cenșitar, cele două congregații au și trimis guvernului Bánffy propuneri privind crearea unei episcopii greco-catolice cu limba liturgică ungurească¹⁸.

Pentru a justifica, în fața Scaunului papal, pretenția înființării unei astfel de episcopii, ministrul Wlássics a dat ordin, în 1898, ca pe viitor, în regiunea ruteană din jurul Muncaciului și în comitatele Maramureș, Ugocea și Satu Mare, noii născuți să nu mai fie înmatriculați ca greco-catolici români sau greco-catolici ruteni. Motivul invocat în ordin se referă la faptul că legile Ungariei nu recunoșteau decât catolici de rit latin, grec și armean și nu români sau ruteni. În felul acesta, peste un anumit număr de ani, se putea pretinde, pe baza registrelor de înmatriculare a noilor născuți, că în regiunile respective erau suficienți „greco-catolici unguri”, pentru a înfringe rezistența de pînă acum a Scaunului papal, față de înființarea episcopiei solicitate¹⁹.

Dorința realizării „statului ungar unitar”, a determinat guvernul Bánffy să nu neglijeze nici asociațiile culturale românești. Pentru a le transforma din factori activi ai conservării și întăririi conștiinței naționale a românilor, în instrumente ale politicii de maghiarizare, guvernul Bánffy a încercat mai multe căi. Astfel, în 1897 a înființat „Aradi nemzeti szövetség”, ca filială a societății „Országos nemzeti szövetség”, cu menirea de a subordona și influența „Asociația națională arădeană”, reactivată o dată cu apariția la Arad a ziarului „Tribuna Poporului”. „Aradi nemzeti szövetség” trebuia să înfăptuiască deci, în vestul Transilvaniei, ceea ce realizase „Máramorosi Közművelődési egyesület”, în nord-vest. Înființată în 1886, cu menirea de a propaga limba maghiară printre românii maramureșeni, „Máramorosi Közművelődési egyesület”, a reușit, cu concursul vicarului român din Sighet, să exercite o influență activă asupra „Asociației pentru cultura poporului român din Maramureș”²⁰.

Dar, dintre toate asociațiile culturale românești, cea mai importantă continuă să fie ASTRA. Ei i se acordă o atenție deosebită. Dintr-o convorbire avută de Al. Mocioni, cu reprezentantul contelui Apponyi, reiese că încă din 1896 guvernul Bánffy a exercitat presiuni asupra comitetului executiv al Astrei, de a scoate din titulatura ei cuvintele „poporul român” și chiar de a-i schimba denumirea în „Asociația maghiarilor cu buze valahe”. Corespondența purtată de A. Frîncu cu A. Mureșianu și Fr. Hosu-Longin arată că presiunile au continuat și în primele săptămîni ale anului 1897. Acum, guvernul Bánffy a propus titulatura: „Asociația cetățenilor maghiari de naționalitate română”. A insistat în mod deosebit

¹⁸ I. Georgescu, George Pop de Băsești. *60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935 p. 256—258; „Tribuna Poporului”, nr. 58 din 27 III/8 IV 1897, p. 2 și nr. 83 din 1/13 mai 1897, p. 1.

¹⁹ „Tribuna Poporului”, nr. 198 din 20 X/1 XI 1898, p. 1 și nr. 200 din 22 X./3. XI 1898, p. 1.

²⁰ *Ibidem*, nr. 73 din 17/29 aprilie 1897, p. 1 și nr. 155 din 16/28 august 1897, p. 1; O. Bandula, C. Borlea, I. Némethi, A. Socolan, M. Zdroba, Pagini din istoria Maramureșului, Baia Mare, 1967, p. 154.

asupra eliminării cuvîntului „transilvan“, motivînd că ar fi întruchipat năzuința românilor de a recîștiga autonomia Transilvaniei. În scrisoarea trimisă lui Fr. Hosu-Longin, la 13 februarie 1897, A. Frîncu îi comunica știrea transmisă de secretarul Asociațiunii, C. Diaconovici, potrivit căreia comitetul a decis convocarea unei adunări generale a Astrei. Adunarea urma să se pronunțe asupra propunerilor guvernului. Deoarece, după spusele lui Diaconovici, majoritatea comitetului înclina să accepte propunerile guvernului din „considerații de oportunitate“, A. Frîncu îi comunica lui Fr. Hosu-Longin, că i-a pretins lui A. Mureșianu „să agite viguros chestiunea în public“, prin intermediul „Gazetei Transilvaniei“. Totodată el considera că fiecare membru al Astrei era dator să participe la adunarea proiectată, pentru a respinge propunerea guvernamentală²¹.

Adunarea extraordinară, menționată de A. Frîncu în corespondența sa, a avut loc la Sibiu, în martie 1897. După dezbateri furtunoase, în ultima ședință, din 12 martie, adunarea a ales o comisie de lucru formată din 61 persoane. Cu 48 de voturi pentru și 13 contra, comisia a decis ștergerea cuvîntului „transilvan“ din titulatura Astrei. Prin urmare, ea va purta pe viitor denumirea: „Asociațiunea pentru literatura română și pentru cultura poporului român“²².

Adevăratele intenții ale guvernului Bánffy, privitoare la Asociațiune, au ieșit la iveală în primăvara anului 1898. Acum, Ministrul de interne a somat comitetul executiv al Astrei să nu mai primească suma de bani pe care societatea „Transilvania“ din București i-o dona anual pentru ajutorarea elevilor meseriași români. Guvernul se oferea să doneze el echivalentul sumei trimise pînă acum de societatea „Transilvania“. Era o primă încercare de a subordona Astra din punct de vedere financiar, pentru a-și crea posibilitatea de a-i controla activitatea. Comitetul a respins ajutorul, în ședința din 12 mai 1898, contestîndu-i guvernului dreptul de a opri primirea unor donații bănești destinate școlarizării viitorilor meseriași români²³.

Hotărîrea comitetului Astrei n-a descurajat guvernul Bánffy. Dimpotrivă, l-a ambiționat, determinîndu-l să-și intensifice presiunile asupra comitetului. Ele și-au făcut pînă la urmă efectul asupra lui Diaconovici și P. Cosma, primul secretar general, iar al doilea vicepreședinte al Astrei. În ședința din 6 octombrie, C. Diaconovici, la sugestia lui P. Cosma, a profitat de absența lui I. Micu Moldovan, președintele Astrei, și a propus Comitetului să accepte subvenția oferită de guvern. Doar trei membri s-au

²¹ I. Georgescu, O. c., p. 325; Colecția de manuscrise a B.C.U. Cluj, corespondența lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 34—35; Arhiva Mureșenilor din Brașov, doc. nr. 3417 și 3418, 12 februarie 1898.

²² „Tribuna Poporului“, nr. 41 din 2/14 martie 1897, p. 3 și nr. 43 din 5/17 martie 1897, p. 1.

²³ *Ibidem*, nr. 186 din 3/15 octombrie 1898, p. 1.

pronunțat de astă dată împotriva. Restul Comitetului a votat pentru primirea ajutorului de stat în valoare de 400 fl.²⁴

Guvernul Bánffy a acționat nu numai împotriva ajutoarelor bănești, pe care lupta românilor transilvăneni pentru drepturi politice le primea din România, ci și contra eventualelor subvenții ce-i puteau fi acordate din fondurile grănicerești transilvănene. Baronul Bánffy fusese doar prefect al comitatului Bistrița-Năsăud înainte de a ajunge primministru al Ungariei și, deci, cunoștea valoarea averilor grănicerești. El știa că o parte din veniturile aduse de exploatarea pădurilor și pășunilor, ce constituiau proprietăți comune ale foștilor grăniceri din Transilvania și Banat, erau utilizate pentru susținerea școlilor și instituțiilor culturale din regiunile respective, cât și pentru acordarea de burse elevilor și studenților, contribuind astfel la întărirea intelectualității române. Pentru a evita ca o parte din aceste venituri să fie destinate subvenționării organelor de presă P.N.R. și, în general, luptei politice a românilor și pentru a impune activității instituțiilor culturale din regiunile grănicerești direcția dorită, guvernul Bánffy a recurs la metoda, mai veche, a promovării în fruntea lor a unor elemente renegate. În consecință, a luat măsuri pentru înlăturarea din consiliile de administrație ale averilor grănicerești a unor elemente ca generalul Tr. Doda și colonelul Urs de Marginea, care-și dovediseră atașamentul față de cauza dreaptă a poporului român. Consiliile de administrație au fost rezervate astfel numai elementelor renegate de genul profesorului Ioan Ciocan și a acoliților lui, în cazul averilor grănicerești năsădene, sau de talia lui Curescu, T. Hațeg, Burdia, P. Dragalina, I. Ionaș, Tr. Bădescu etc., în cel al averilor grănicerești bănățene. Toți acești renegați erau înregimentați în partidul de guvernământ și jucau rolul de instrumente servile ale politicii burghezo-moșierimii maghiare în regiunile respective²⁵.

Guvernul Bánffy nu s-a mulțumit însă numai cu promovarea unor elemente renegate în fruntea consiliilor de administrație a averilor grănicerești. În 1898 a propus, și parlamentul din Budapesta a aprobat, legea silvică numărul XIX. Completînd legile silvice mai vechi din 1897 și 1894, cea din 1898 punea sub controlul direct al administrației de stat toate pădurile din regiunile de dealuri și munte, inclusiv cele din ținuturile grănicerești²⁶. Se crea astfel o bază legală pentru controlarea modului cum erau întrebuințate veniturile aduse de averile grănicerești, și pentru utilizarea lor în direcția dorită de cercurile guvernante burghezo-moșierești maghiare.

La subvenționarea luptei politice a românilor puteau contribui, într-o măsură mai mare decît averile grănicerești, instituțiile lor bancare. Un

²⁴ *Ibidem*; Arhiva Mureșenilor, Brașov, doc. nr. 341, și 3427 octombrie 1898; Colecția de manuscrise a B.C.U. Cluj, Corespondența lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 190—191 și vol. I, filele 220—221.

²⁵ „Tribuna Poporului”, nr. 169 din 8/20 septembrie 1898, p. 1 și nr. 186 din 3/15 octombrie 1898, p. 1—2.

²⁶ *Ibidem*, nr. 52 din 16/28 martie 1899, p. 1 și nr. 89 din 8/20 mai 1899, p. 1.

studiu relativ recent demonstrează că, în 1899, existau 73 bănci românești, cu filiale în diferite orașe și chiar în comunele mai mari. Scontul cambiilor lor se ridica, în acest an, la 14 655 532 coroane, iar valoarea împrumuturilor lor ipotecare la 6 087 753 coroane²⁷.

În comparație cu băncile maghiare și săsești, cele românești erau mai puține și cu un capital mai redus, chiar și în fostul Mare Principat al Ardealului. Cu atât mai mare era disproporția dintre capitalul băncilor românești și al celor maghiare în întreaga Ungarie istorică. Dar cu toate acestea, organele de presă ale claselor dominante maghiare discută tot mai insistent, în 1897, despre pericolul pe care l-ar fi prezentat băncile românești pentru înlăptuirea ideii „statului maghiar unitar”. Publicistica guvernamentală se referă, pe de o parte, la cumpărarea de către români, cu sprijinul băncilor, a unor moșii, pe care proprietarii lor unguri le puneau în vânzare, fie pentru a scăpa de datorii, fie pentru a investi banii obținuți în întreprinderi industriale și comerciale, ori în instituții financiare, mai sigure și mai rentabile.

Pe de altă parte, presa claselor dominante se referă la subvenționarea de către bănci a instituțiilor culturale românești și chiar a Partidului național român. Fără îndoială, că unele din ele, cu o situație financiară mai solidă, îndeosebi „Albina”, dădeau o parte din cîștigurile lor pentru subvenționarea organelor de presă ale PNR și mai ales pentru asigurarea de burse și ajutoare bănești pe seama studenților și elevilor români. De pildă, „Albina” din Sibiu a oferit cîteva zeci de mii de coroane pentru crearea unei fundații denumită „masa studenților”. Fundația asigura cazarea și masa unui anumit număr de elevi din Brașov și Sibiu, precum și pentru cîteva studenți de la Facultatea de Drept din Oradea. Din fondurile aceleiași fundații și din cele oferite de alte bănci, s-a asigurat construirea și funcționarea, încă din anii anteriori, a unor internate pentru elevi la Beiuș, Brad, Timișoara și Arad. Banca „Victoria” din Arad obișnuia să îmbrace elevi și ucenici săraci din localitate, cu prilejul sărbătorilor de iarnă sau de primăvară Ș.a.m.d.²⁸.

Exemplele de mai sus demonstrează strădania burgheziei române de a întări rindurile intelectualilor și meseriașilor, deși eforturile ei principale se îndreptau în direcția sporirii numărului țăranilor înstăriți. Burghezia română făcea astfel de eforturi pentru a înmulți numărul alegătorilor — în condițiile menținerii censului de avere — care-i puteau servi ca masă electorală, în eventualitatea părăsirii tacticii pasivității și a trecerii la activitatea parlamentară.

Trebuie subliniat însă că presa claselor dominante maghiare exagera rolul băncilor românești în subvenționarea instituțiilor culturale și a luptei naționale. Ea făcea acest lucru pentru a justifica măsurile preco-

²⁷ B. Surdu, *Aspecte privind rolul băncilor în consolidarea burgheziei românești din Transilvania pînă la primul război mondial*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, V, 1962, p. 190—191.

²⁸ „Tribuna Poporului”, nr. 128 din 10/22 iulie 1899, p. 3 și nr. 194 din 9/21 octombrie 1899, p. 3.

nizate de guvernul Bánffy, încă din 1897, cu scopul de a limita acțiunea băncilor românești și mai ales de a le supune unei instituții financiare de stat. Măsurile îndreptate contra băncilor românești s-au materializat în proiectul de lege privind crearea Asociațiilor economice, depus pentru a fi dezbătut în dietă la 13 aprilie 1898. Proiectul prevedea că pe viitor nu mai puteau înființa instituții financiare decât autoritățile, corporațiunile publice și așa-zisa Asociațiune centrală, creație și deci instrument al guvernului. Ea urma să ia ființă, sub egida guvernului, ca o Asociație financiară de stat, cu un capital inițial de un milion coroane. Puteau deveni membri ai Asociației, cetățeni din toate părțile țării, dar la ea era obligatoriu să adere toate celelalte asociațiuni economico-financiare existente în momentul promulgării legii, inclusiv cele aparținând naționalităților. Era clar, așadar, tendința de subordonare a instituțiilor economico-financiare ale popoarelor nemaghiare, în vederea controlării activității lor.

Proiectul avea un evident ascuțiș îndreptat contra burgheziilor naționalităților, deoarece ele nu mai puteau înființa nestingherite, pe viitor, instituții de credit. El era menit, mai ales, să frâneze procesul de apariție și de dezvoltare a așa-ziselor bănci populare, pe care burghezia română le crease cu intensitate pînă în 1898, în mediul rural, ca filiale ale băncilor mai mari. Prin urmare, satele românești și ale celorlalte naționalități trebuiau să rămînă la discreția organelor guvernamentale locale. Acestea, invocînd prevederile legii, aveau la dispoziție mijloacele legale pentru a sili toate primăriile comunale să intre în Asociația financiară centrală.

Directorul Asociației financiare centrale urma să fie numit de guvern. Era normal ca el să nu poată imprima Asociației decât o politică economică ce convenea guvernului. Or, cum guvernul era format mai ales din reprezentanți ai moșierimii, politica economică trebuia să aibă ca obiectiv central „salvarea” proprietăților ipotecate ale grofilor și baronilor unguri. Iată de ce proiectul de lege a fost salutat cu satisfacție de presa guvernamentală²⁹.

Consecințele legii de mai sus s-au reflectat în coloanele organelor de presă românești din lunile imediat următoare. Dacă pînă la publicarea proiectului de lege, ziarele românești anunțau aproape săptămînal apariția a noi și noi instituții de credit „poporal”, ulterior informațiile de acest gem încetează aproape cu totul. În a doua jumătate a anului 1898, se produce, deci, o încetinire considerabilă a ritmului de creștere a instituțiilor de credit românești.

Invocînd pericolul prezentat de băncile românești pentru moșiile baronilor și grofilor unguri, încă guvernele care l-au precedat pe cel al lui

²⁹ *Ibidem*, nr. 151 din 10/22 august 1897, p. 1; nr. 47 din 10/22 martie 1898, p. 1; nr. 108 din 28 mai/5 iunie 1898, p. 1.

Bánffy au inițiat acțiunea de colonizare a secuilor din Ciuc și a ciangăilor din Bucovina în comitatele cu majoritate românească. În timpul guvernului Bánffy, o activitate neobosită pentru înmulțirea satelor de coloniști secui și ciangăi, printre români, a desfășurat reacționarul ministru al agriculturii, Darányi. În comitatul Caraș-Severin, de exemplu, coloniștii aduși din jurul Măcăului și din nord-estul Ungariei s-au înmulțit simțitor. Numai în jurul Lugojului existau, în 1898, următoarele sate de coloniști constituite în ultimii ani: Țipari, Ghizela, Bethausen, Bodo și Dumbrava (lingă Făget). În comitatul Timiș sint menționate ca sate noi de coloniști: Tapia, Topolovăț și Suștra, în ultimele două însă coloniștii reîntorcându-se de unde au venit. Pentru înființarea altor comune de coloniști, în 1898, s-a pus la cale tăierea pădurii din hotarul localităților Țirgoviște, Babșa și Făget.

În comitatul Torontal, procesul de înmulțire a satelor de coloniști era și mai avansat decât în Timiș și Caraș-Severin. Procesul era favorizat de faptul că țărani români, săraciți din cauza datoriilor și impozitelor, își părăseau satele și plecau în Dobrogea, unde statul român le oferea pământ³⁰.

Din raportul ministrului Darányi, prezentat parlamentului în toamna anului 1898, reiese că s-au încercat colonizări și în Transilvania centrală, chiar dacă aici nu de proporția celor din Banat. Din raport mai rezultă însă și greutățile pe care le întâmpinau ceangăii și secuii, aduși din zone muntoase, în procesul de adaptare la felul de viață și de muncă al celor din zonele agricole. Imposibilitatea adaptării i-a făcut pe mulți să nu poată face față obligațiilor față de stat, comitat și comună, cu toate înlesnirile și scutirile ce li se acordau. Darányi recunoaște că în Sărmaș (comitat. Cluj) și-au părăsit casele, reîntorcându-se în ținuturile natale, 106 familii din 190; în Nimigea (comitatul Bistrița-Năsăud) toate cele 25 familii de coloniști; în Vița (comitat. Someș) 20 ș.a.m.d.³¹. Colonizările de secui și ciangăi aveau menirea, în concepția inițiatorilor lor, să accelereze procesul de constituire a „statului maghiar unitar“.

Pe aceeași linie se situează legea maghiarizării numelor de localități, adoptată de parlamentul din Budapesta, în toamna anului 1897. Pe bună dreptate se arăta în protestul împotriva acestei legi, prezentat la consfătuirea comitetului naționalităților, ce a avut loc în capitala Ungariei, în 10—11 ianuarie 1898, că ea constituia un nou atentat împotriva celor zece milioane de nemaghiari din Ungaria, împotriva limbii și a trecutului lor istoric.

Naționalitățile și-au manifestat indignarea față de legea maghiarizării numelor de localități, atât colectiv, cât și individual. În cazul româ-

³⁰ *Ibidem*, nr. 77 din 25 IV 7 V/1898, p. 2—4.

³¹ *Ibidem*, nr. 172, din 12/24 septembrie 1898, p. 3.

nilor, indignarea și protestul s-au exteriorizat cu prilejul adunărilor populare de la Sibiu și Arad din decembrie 1897³².

Guvernul burghezo-moșieresc al baronului Bánffy a acționat și în direcția maghiarizării numelor de persoane. După cum recunoaște însuși Jeszenszky, într-un interviu acordat, în octombrie 1898, unui ziarist german, guvernul a „sfătuit” să-și maghiarizeze numele pe învățătorii, micii funcționari și pe lucrătorii salariați ai instituțiilor și întreprinderilor de stat. În ce privește cazurile de învățători, care și-au maghiarizat numele, presa le semnalează în număr mai mare în comitatul Bihor și ele se datorau „zelului” depus de inspectorul școlar Sipos Orbán. Erau de fapt învățătorii care au solicitat transformarea școlilor confesionale în școli de stat. Printre ei pot fi amintiți: Iosif Crăciun din satul Hotar, care a devenit Karácsoni Jozsef; Nicolae Mudura din Corbești devenit Timodi Miklós; Gavril Paul din Lugașu de Jos și de Sus devenit Pál Gábor; Andrei Chinez din Tinod devenit Kemény András ș.a.m.d.³³

Dacă în cazul învățătorilor din Bihor maghiarizarea numelor a avut loc datorită presiunilor unui inspector școlar abuziv, în cel al lucrătorilor de la căile ferate inițiativa a venit chiar din partea ministerului de resort, care i-a amenințat cu pierderea slujbei pe cei ce nu-și schimbau numele. Conformindu-se ordinului ministerului căilor ferate, șeful gării din Alba Iulia a propus și numele pe care lucrătorii români să le poarte. Lui Ion Munteanu, de pildă, i-a propus să devină Szabo János; lui Nicolae Sârdean-Sárdi Miklós; lui Nicolae Muntean-Molnár Miklos etc. Dintr-o interpretare făcută ministrului căilor ferate, în februarie 1898, rezultă că au fost amenințați cu pierderea slujbei și lucrătorii sași din gările Copșa Mică, Mediaș și Sighișoara, dacă nu-și maghiarizau numele³⁴.

Ministerul de Interne din guvernul Széll nu s-a sfiit să dea chiar statistica privitoare la numărul de persoane, care au acceptat să-și maghiarizeze numele pe timpul cabinetului ministerial condus de Bánffy. Potrivit acestor cifre, în 1898, în întreaga Ungarie, și-au luat nume maghiare 2762 persoane. Majoritatea lor erau evrei, după ei urmînd șvabii și nemții de peste Dunăre. Numărul românilor ce-și maghiarizaseră numele era infim³⁵.

Întruchipînd șovinismul claselor dominante maghiare ale căror inte-

³² Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu, fond Mangra, actul-manuscris nr. 100/1898; T. V. Păcățian, o. c., vol. VIII, p. 31—37; Șt. Pascu, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român, Cluj, 1968, p. 207—208; I. Popescu-Puțuri, A. Deac, M. Bodea I. Iacoș, I. Ilincioiu, Al. Tănăsescu, Gh. Unc, N. Vilcu, Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918, București, 1970, p. 263—264; M. Constantinescu, Șt. Pascu, L. Bányai, V. Curticăpeanu, I. Gheorghiu, C. Göllner, I. Kovács, C. Nuțu, I. Oprea, V. Popeangă și Al. Porțeanu, Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie, București, 1968, p. 85—86.

³³ „Tribuna Poporului”, nr. 23 din 4/16 februarie 1898, p. 1; nr. 121 din 27 VI/9/VII/1898, p. 2; nr. 193 din 13/25 octombrie 1898, p. 2.

³⁴ *Ibidem*, nr. 23 din 4/16 februarie 1898, p. 1 și nr. 97 din 23 mai 4 iunie, 1898, p. 1.

³⁵ *Ibidem*, nr. 194 din 9/21 octombrie 1899, p. 1.

rese le reprezenta, guvernul Bánffy s-a „remarcat” și prin acțiuni deosebit de dure, menite a anihila și împiedeca orice manifestare politică a românilor și a celorlalte naționalități din Ungaria. A combătut prin mijloace brutale orice acțiune care amintea de autonomia Transilvaniei. Dar, asemenea guvernelor precedente, el nu s-a sfiit să se folosească de codul civil austriac, de procedura criminală, de ordinațiunile de comasare și segregare, de patenta de presă etc., date în perioada absolutismului restaurat (ce fuseseră abrogate în Ungaria, după încheierea dualismului, dar menținute în vigoare în Transilvania), pentru a justifica politica de opri-mare dusă contra românilor³⁶.

Preluând și perfecționând metodele brutale de guvernare moștenite de la predecesorii săi, Bánffy a încurajat aparatul de stat central și local, dominat de șovinismul aristocratic, să comită tot felul de abuzuri pe linie administrativă și să trateze cu dispreț oamenii de rînd, îndeosebi pe nemaghiari. Pe timpul lui Bánffy, prefectii, subprefecții, pretorii și notarii, avînd la dispoziție jandarmeria, au ajuns să conducă, în sfera lor de activitate, după bunul plac. Au numit primari și alți slujbași comunali, fără să acorde voinței sătenilor nici cea mai mică considerație. Prin numiri abuzive și-au creat instrumente docile, gata să le execute ordinele și mai ales să-i facă pe țărani să accepte sporirea impozitelor către stat și a aruncurilor comunale sau comitatense, necesare fie pentru a acoperi fraudele unor funcționari locali, cum a fost cazul la Arad și Sighet, fie pentru a finanța politica de desnaționalizare pe plan local³⁷.

Abuzurile excesive săvîrșite de reprezentanții locali ai puterii de stat și în special sporirea aruncurilor comunale și comitatense — care în Alba Inferioară și Maramureș au ajuns să echivaleze cu 70—80% din impozitele către stat — au adus la disperare țărăimea, mai ales că în anii 1897—1898 recolta a fost compromisă din cauza unor calamități naturale. Nu e de mirare, deci, că în unele sate, starea de profundă nemulțumire s-a soldat cu începuturi de răscoale locale. Un început de răscoală a avut loc, în iunie 1898, în comuna Dol și ea s-a soldat cu un adevărat măcel. Măcelul a fost provocat de primarul Bereczky, care a pus jandarmii să tragă în țărani, cînd și-au trimis vitele pe fînățul său, după ce timp de zece ani el și-a păscut animalele pe pășunea comună, iar prin abuz și-a rotunjit averea la 300 iugăre și a introdus cu forța limba maghiară în administrația comună. Bineînțeles, autoritățile locale i-au scos vinovați tot pe săteni, acuzîndu-i de răscoală și agitațiune antimaghiară, așa cum au procedat în anii anteriori la Feldru, Mehadița și Soborșin³⁸.

Pe timpul guvernului Bánffy au fost reprimare cu brutalitate nu

³⁶ Muzeul de Istorie din Cluj, fondul I. Rațiu, dosar nearanjat cu concepte de scrisori, articole pentru ziare etc., de-ale lui I. Rațiu, nr. inv. M 2749/12.

³⁷ „Tribuna Poporului”, nr. 7 din 4/26 ianuarie 1897, p. 1; nr. 43 din 5/17 martie 1897, p. 2; nr. 44 din 6/18 martie 1897, p. 1.

³⁸ *Ibidem*, nr. 104 din 3/15 iunie 1848, p. 1; nr. 12/24 decembrie 1898, p. 3 și nr. 37 din 25 II/9 III 1897, p. 1; Colecția de manuscrise a B.C.U. Cluj, Corespon-dența lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 104—106.

numai mișcările populare îndreptate împotriva abuzurilor administrative, ci și cele cu colorit național. De pildă, în 26—27 august 1897, autoritățile guvernamentale au concentrat la Șişești (comitatul Satu Mare), 150 jandarmi, iar la trecătorile dinspre Maramureș 70 haiduci și panduri, pentru a împiedeca țărănimea din nord-vestul Transilvaniei să participe la hramul bisericii din această comună. La Șişești funcționa doar ca paroh Vasile Lucaciu și, deci, trebuia împiedecat să folosească pelerinajul pentru a educa sătenii în spiritul demnității naționale și al dragostei față de propriul popor. Abuzul jandarmeriei din vara anului 1897, nu era, de fapt, de cît o repetare a celui din august și septembrie 1896³⁹.

Spre sfîrșitul lui 1897 și mai ales în primele luni ale anului 1898, acțiunile guvernamentale represive s-au întetit, deoarece se apropia sărbătorirea semicentenarului Adunării naționale din 3/15 mai și deci, a revoluției din 1848. Acum și-a făcut mai insistent simțită prezența așa-zisa „secție a naționalităților“, cu un buget anual de 100 000 fl., condusă de „celebrul“ Jeszenszky. Ea a organizat o adevărată campanie împotriva românilor, inventînd periodic „conspirațiuni contra statului“ și tipărind „apeluri revoluționare“, pe care le atribuia „agitatorilor valahi“. Rînd pe rînd au fost „descoperite apeluri revoluționare“ și „încercări de organizare a unor răscoale valahe“, la Tîrnăveni, la Săcele (lîngă Brașov), în Munții Apuseni, la Șişești etc.

Pentru depistarea „organizării revoluțiunii valahe“ de către Vasile Lucaciu, în februarie 1898 au fost trimiși șase detectivi și un căpitan de poliție. Ei erau înarmați cu instrucțiuni speciale, pe baza cărora au interogată primarii din Baia Mare și Baia Sprie, sergenții de poliție, pretorul, funcționarii și jandarmii din aceste orașe și din alte localități învecinate cu comuna Șişești. Înterogarea s-a referit la întrunirile de noaptea pe care Vasile Lucaciu le punea eventual la cale; la îndrumările și poruncile pe care el le-ar fi dat sătenilor; la cărțile, ziarele și corespondența primită de el; la banii ce eventual i-au fost trimiși din România; la legăturile lui cu G. Pop de Băsești etc.⁴⁰.

Reluate și amplificate de organele de presă ale claselor dominante, zvonurile despre pregătirea „revoluției valahe“ au întărit atitudinea șovină a reprezentanților locali ai puterii de stat. S-au înmulțit, prin urmare, procesele politice și de presă împotriva românilor. De pildă, la tribunalul din Tg. Mureș au fost judecați și condamnați la 100 fl. amendă și zece zile închisoare, opt învățători din diferite părți ale Transilvaniei, fiindcă atunci cînd și-au satisfăcut stagiul militar au cîntat „Doina lui Lucaciu“. „Tribuna“ din Sibiu și „Tribuna Poporului“ din Arad au fost date în judecată de cîteva ori, pentru articolele ce criticau și demascau politica de oprimare a popoarelor nemaghiare, promovată de guvernul Bánffy. S-au interzis, ca și în perioada mișcării memorandiste, pînă și

³⁹ „Tribuna Poporului“, nr. 159 din 21, VIII/ 2, IX, 1897, p. 1—2 și nr. 32 din 17 II/11 III 1898 p. 1.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 36 din 22 II/6 III 1898, p. 3; nr. 41 din 1/13 martie 1898, p. 1; nr. 59 din 25 III/6 6 IV 1899, p. 1.

cîntecele și jocurile populare românești, jandarmii acționînd cu brutalitate împotriva lor. O dată cu începutul muncilor de primăvară, jandarmii se postau, seara, în apropierea comunelor situate de-a lungul văii Mureșului, pentru a împiedeca flăcăii și fetele ce se reîntorceau de la cîmp să intoneze cîntece populare românești⁴¹.

Tot în lunile premergătoare împlinirii unei jumătăți de veac de la revoluția din 1848, autoritățile guvernamentale au interzis strîngerea de fonduri, prin colete publice, în vederea ridicării unor monumente în memoria lui Avram Iancu și Andrei Șaguna. Împotriva lui T. L. Albini, unul din inițiatorii și îngrijitorii „fondului Iancu“, s-a pus la cale un proces. El a fost arestat preventiv și aruncat în închisoarea de la Alba Iulia pentru mai bine de un an de zile⁴².

Guvernul Bánffy a făcut tot mai mult apel la aparatul represiv, pe măsură ce se apropia ziua de 3/15 mai 1898. A concentrat forțe jandarmerești în toate centrele unde românii și-ar fi putut manifesta sentimente naționale. La Blaj, de exemplu, a trimis trei companii de miliție și 60 de jandarmi, pentru întreținerea cărora micul orașel de pe Tîrnave a fost impus cu un arunc comunal de 1000—2000 fl. În prealabil a interzis adunarea națională convocată de comitetul central al PNR și a dat dispoziții înalților prelați români să îndemne poporul să nu meargă la Blaj, avertizînd că, în caz contrar, nu va răspunde de urmări⁴³.

La mormîntul lui Bărnăuțiu au fost detașați șase jandarmi din Zălau și Sărmășag, încă în 2/14 mai. Ei au rămas acolo și în ziua următoare, pentru a opri orice exprimare a sentimentelor de prețuire față de cel mai însemnat conducător al revoluției românilor de la 1848⁴⁴.

Într-un mod asemănător s-a procedat la Cîmpeni, unde au fost trimiși 30 de jandarmi, pentru a-i întări pe cei locali. Rolul lor era de a-i împiedica pe cei 15 000 de moți, care ar fi intenționat să meargă la Blaj, pe data de 3/15 mai, în frunte cu preoții și steagurile naționale. În 4/17 mai, o parte din jandarmi au plecat, dar ulterior au fost aduși alții, în frunte cu sublocotenentul Hamzea. Ei au început să șicaneze fetele și soțiile moților, îndeosebi în zilele de tîrg și de sărbătoare, dezbrăcîndu-le de pieptare, rupîndu-le catrințele și tăindu-le cozile de păr împletite cu panglici tricolore. Astfel au procedat cu prilejul tîrgului tradițional din 2 iunie, cînd toate femeile și fetele, ce s-au opus dezbrăcării lor de pieptare și catrințe, au fost duse la cazarmă. Atitudinea brutală a jandarmilor a indignat moții, care s-au adunat surescîtați în fața cazarmii. Numai intervenția avocatului Zosim Chirtop pe lângă sublocotenentul Hamzea și eliberarea celor arestate a calmat mulțimea agitată⁴⁵.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 41 din 1/13 martie 1898, p. 1; nr. 101 din 30 V/11 VI 1898, p. 1; nr. 127 din 7/19 iulie 1898, p. 1.

⁴² *Ibidem*, nr. 6 din 10/22 ianuarie 1898, p. 2 nr. 25 din 7/19 februarie 1898, p. 1.

⁴³ Colecția de manuscrise a B.C.U. Cluj, Corespondența lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 101—102 și vol. IV, fila 6; I. Georgescu, o. c., 1935, p. 108.

⁴⁴ „Tribuna Poporului“, nr. 97 din 23 mai/4 iunie 1898, p. 1.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 105 din 4/16 iunie 1898, p. 2; Colecția de manuscrise a B.C.U. Cluj, Corespondența lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, filele 104—106.

Jandarmii au acționat la fel de brutal și la Săliște, în preajma zilei de 3/15 mai 1898. Întrucît, în noaptea de 1 spre 2 mai, au fost arborate două steaguri tricolore pe o clădire publică, jandarmii, fără a avea autorizație din partea primăriei sau preturii, au încălcat domiciliul mai multor meseriași din comună, pe 6—7 dintre ei arestîndu-i și ducîndu-i la primărie⁴⁶.

În octombrie 1898, cu prilejul începerii noului an universitar, studenții români din anii mai mari ai Facultății de Drept din Oradea s-au întîlnit cu cei din anul I într-o „seară de cunoștință“, unde s-a vorbit și, probabil, s-a cîntat românește. A doua zi, studenții unguri au manifestat în fața clădirii facultății, cerînd eliminarea lui Lucian Bolcaș și a altor studenți români „agitatori“. Din facultate, manifestația s-a transmis și în stradă, cu concursul tacit al autorităților locale. Incidentul s-a soldat cu excluderea lui L. Bolcaș din toate școlile din Ungaria, de către Wlássics, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice din guvernul Bánffy⁴⁷.

Mentînînd în vigoare ordinele de desființare a Partidului național român, date de ministrul de interne al cabinetului precedent, guvernul Bánffy a reacționat prompt împotriva oricăror acțiuni inițiate de acest partid. La fel ca și în mai și octombrie 1896, cînd nu a admis ținerea conferințelor naționale, tot astfel a interzis și adunările populare convocate în decembrie 1897 la Sibiu și Arad, după cum nu a permis nici încercarea de a se sărbători ziua de 3/15 mai, în 1898, la Blaj. Mai mult, membrilor comitetului central, care au încercat să convoace întruniri cu caracter național, le-a aplicat amenzi mai mult sau mai puțin grele, însoțite de scurte perioade de detențiune în închisori. Se știe că cei șapte membri ai comitetului executiv al PNR, care au încercat să convoace conferința națională în 1896, au fost pedepsiți cu cîte 8—10 zile închisoare și cu cîte 100 fl. amendă⁴⁸.

Din corespondența purtată de G. Pop de Băsești cu avocatul Emeric Pop de Băsești și cu foștii întemnițați de la Vác și Seghedin, rezultă că memorandiștii au fost puși să plătească, atît spesele procesului de la Cluj, cît și cele rezultînd din publicarea sentințelor în diferite ziare maghiare. Dacă prima categorie de cheltuieli a fost achitată imediat după ieșirea din închisoare, pe cea de a doua memorandiștii au contestat-o, făcînd apel la forurile judecătorești competente. Avocatul Emeric Pop l-a înștiințat pe vărul său G. Pop de Băsești că apelul le-a fost respins⁴⁹.

Puși în fața situației de a plăti și cea de a doua categorie de cheltuieli, în martie 1897, o parte din memorandiști și anume I. Rațiu, G.

⁴⁶ „Tribuna Poporului“, nr. 104 din 3/15 mai 1898, p. 2.

⁴⁷ „Tribuna Poporului“, nr. 192 din 11/23 octombrie 1898, p. 1—2; nr. 193 din 13/25 octombrie 1898, p. 1—2; nr. 195 din 12/27 octombrie 1898, p. 1—2 și nr. 3 din 5/17 ianuarie 1899, p. 1.

⁴⁸ Muzeul de istorie Cluj, fond I. Rațiu, dosar nearanjat cu concepte de scrisori, articole pentru ziare etc., de-ale lui I. Rațiu, nr. inv. M. 2749/8.

⁴⁹ Colecția de m-se a B.C.U. Cluj, Corespondența lui G. Pop de Băsești vol. II, filele 186—189.

Pop de Băsești, I. Coroianu, R. Patiția, D. P. Barcianu, și D. Cristea, au hotărât să efectueze un împrumut cambial, pe trei luni, la una din băncile românești. Împrumutul, efectuat la banca „Albina“, s-a ridicat la 2204 fl. și 75 cr. și a fost garantat cu iscăliturile lui I. Rațiu, T. Mihali și I. Coroianu. Dintr-o scrisoare trimisă de T. Mihali lui G. Pop de Băsești, la 15 martie 1897, reiese că suma de mai sus a fost repartizată pe toți cei 14 întemnițați, fiecăruia revenindu-i 157 fl. și 44 cr. Unii din ei au plătit imediat partea ce le-a revenit. Alții n-au putut sau n-au acceptat să o suporte, ceea ce a provocat vii nemulțumiri lui T. Mihali. Probabil că în afara sumei de mai sus au trebuit achitate și alte spese prilejuite de procesul memorandist, deoarece, într-un articol publicat în „Tribuna“, la 21 martie 1897, I. Coroianu afirma că au fost plătiți ultimii 3600 fl. din totalul de 7000, cit a costat înscenarea judiciară de la Cluj⁵⁰.

Dar, dintre toate cazurile care ilustrează intențiile guvernului Bánffy de a lovi și dacă era posibil de a distruge economicește liderii cei mai curajoși și mai perseverenți ai luptei românilor pentru drepturi politice, mai elocvent rămîne acela al lui Vasile Lucaciu. La 22 noiembrie 1898, Perczel, ministrul de Interne din guvernul Bánffy, a dat dispoziții prefectului comitatului Satu Mare să-l someze pe V. Lucaciu, să achite, din averea proprie, totalul cheltuielilor cauzate de detașarea jandarmilor la Șisești, în ultimii trei ani, pentru a opri pelerinajele prilejuite de hramul bisericii de aici. Ordinul pretindea că jandarmii ar fi fost necesari pentru a păzi „pacea tulburată de dr. V. Lucaciu“. Numai pentru anii 1896—1897, cheltuielile se ridicau la suma de 475 fl. și 97 cr. Cele prilejuite de deplasarea jandarmilor la Șisești, în august și septembrie 1898, încă nu fuseseră calculate pînă la data trimerii ordinului, dar ele, în valoare de 200—300 fl., urmau să se adauge sumei de mai sus⁵¹.

Subprefectul din Satu Mare a transmis ordinul ministerial pretorului din Baia Mare, cu data de 1/13 decembrie 1898. Acesta l-a somat pe V. Lucaciu să achite cei 475 fl. și 97 cr. în termen de 15 zile. În caz contrar, urma să i se confişte toate bunurile din gospodărie. Comentînd abuzul, autorul unui articol apărut în „Tribuna Poporului“, remarcă just că „în felul acesta se pot ruina toți luptătorii naționali“. La 1 ianuarie 1899, amenințarea pretorului din Baia Mare a fost pusă în aplicare, lui Vasile Lucaciu confiscîndu-i-se toate lucrurile pe care le avea în casă⁵².

Dintr-o altă informație, apărută în presa maghiară, mai rezulta că lui V. Lucaciu i se mai imputau „2700 fl. cheltuieli de temniță“, probabil pentru detențiunile suferite anterior procesului memorandist, la închi-

⁵⁰ *Ibidem*, fila 115; Muzeul de istorie Cluj, fond I. Rațiu, dosar cu concepte de scrisori, articole pentru ziar etc., de-ale lui I. Rațiu; „Tribuna“, nr. 55 din 9/21 martie 1897, p. 217.

⁵¹ „Tribuna Poporului“, nr. 244 din 26 XII, 1898/7 I 1899, p. 1.

⁵² „Tribuna Poporului“, nr. 1 din 1/13 ianuarie 1898, p. 1.

sorile de la Satu Mare și Seghedin. Ele vor prileji un nou sechestrul al bunurilor mobile ale lui V. Lucaciu în primăvara anului 1899⁵³.

Loviturile date poporului român și conducătorilor lui, de către guvernul Bánffy, de pe poziții de forță, inclusiv menținerea ordinului de interdicere a activității PNR, au constituit, fără îndoială, cauze importante ale prelungirii și adâncirii, în 1897—1898, a crizei izbucnite în sinul acestui partid la sfârșitul anului 1895. Trebuie subliniat însă, că guvernul Bánffy a contribuit la prelungirea refluxului luptei naționale, care a urmat avântului din anii mișcării memorandiste, și prin utilizarea și perfecționarea metodelor mai rafinate, mai precis prin loviturile date pe la spate. Pe bună dreptate sublinia Vasile Lucaciu, în memoriul adresat, în 1900, lui V. Urechia, președintele Ligii culturale, că guvernul Bánffy, acționând în direcția accelerării procesului de transformare a Ungariei istorice multinaționale, într-un „stat maghiar unitar“, a recurs la mijloace „din cele mai abjecte, adică la renegatism, la corupțiunea cu bani, cu promisiuni de oficii și de onoruri“, paralel cu „persecuțiunea tiranică“ în contra „celor cu conștiința națională“. Totodată, pentru a compromite cauza dreaptă a românilor, pe plan extern, „Ministrii n-au făcut secret în parlamentul Ungariei, ci au publicat, în discursurile lor, că din fondurile de dispozițiune au cheltuit sume enorme spre „informarea“ opiniei publice europene; în toate ziarele lor, ne-au calomniat și ponegрит de revoluționari, de trădători de patrie, de agitatori la ură și ne-au prezentat de oameni subversivi și primejdioși pentru ordinea publică. Tribunale, procurori, temnițe, ziare, bani, seduceri, promisiuni, diplomație, toate la un loc au fost mobilizate și puse în lucrare febrilă încontra noastră“⁵⁴.

Vasile Lucaciu reușește să creioneze sinteza politicii de oprimare națională a claselor dominante maghiare pe timpul guvernului baronului Bánffy, care a rămas în istorie, datorită violențelor sale șovine și cu porecla de „pașa de la Dăbîca“. În fond, politica aplicată de guvernul Bánffy în Transilvania, reflectă frica claselor dominante maghiare față de creșterea impetuoasă a luptei naționale a popoarelor asuprite, spre sfârșitul veacului al XIX-lea, care pune sub semnul întrebării existența Imperiului dualist și deci și a Ungariei istorice. Evenimentele furtunoase ce au avut loc, în 1897—1898, în partea apuseană a monarhiei habsburgice, demonstau cu prisosință perspectiva existenței ei. Prin lovirea luptei naționale a românilor și a celorlalte popoare asuprite din Ungaria, direct, de pe poziții de forță, și indirect, pe la spate, prin metode rafinate, guvernul Bánffy a putut să o frîneze și chiar să o facă să regreseze pentru o scurtă perioadă de timp. Dar, pînă la urmă, ea va triumfa, e adevărat două decenii mai tirziu, pentru că logica istoriei condamnă la pieire toate regimurile de oprimare și asuprire.

⁵³ *Ibidem*, nr. 50 din 13/25 martie 1899, p. 1.

⁵⁴ Memoriul-manuscris adresat de V. Lucaciu, în 1900, lui V. A. Urechia în Arhiva familială a medicului Vasile Lucaciu din Cluj.

LA POLITIQUE MENÉE EN TRANSYLVANIE PAR LE CABINET BANFFY AUX ANNÉES 1897—1898

RESUMÉ

Les années 1897—1898 ont marqué une accentuation des troubles sociaux et nationaux de la monarchie habsbourgeoise. Le Parti national des Roumains de Transylvanie et de Hongrie n'a pas manqué lui non plus, de mouvements et de dissensions internes. Le perfectionnement par le cabinet du baron Bánffy Dezső des méthodes d'oppression nationale doit être considéré comme l'un des facteurs externes qui ont contribué au prolongement de la crise interne du P.N.R. apparue à la fin de l'année 1895 et aggravée en 1896. Afin de paralyser pour le plus longtemps possible la lutte politique des Roumains et des autres peuples de Hongrie, le cabinet Bánffy a mis en pratique un plan minutieusement conçu qui devait accélérer le processus de transformation de la Hongrie historique multinationale dans un „Etat national magyar unitaire“. Par conséquent, le cabinet Bánffy a proposé, et le parlement de Budapest, dominé par les représentants des grands propriétaires terriens et de la bourgeoisie magyare, a sanctionné toute une série de lois qui permettaient au gouvernement de contrôler et de subordonner non seulement les institutions qui faisaient l'éducation et affermissaient la conscience nationale des Roumains (les écoles, les églises, les associations culturelles etc.) mais aussi celles qui fournissaient des subventions à la lutte politique menée sous la conduite du P.N.R. (les institutions de crédit, les biens des gardes-frontières et ceux des églises).

Concomitement, le cabinet Bánffy a utilisé aussi bien des procédés subtils, pour porter à lutte politique des Roumains des coups dissimulés (en corrompant des renégats par des emplois ou des avantages matériels, en entretenant par l'intermédiaire de ces éléments et à l'aide de la presse gouvernementale les dissensions internes du P.N.R. etc.), que des méthodes brutales (l'emploi de la jandarmerie pour empêcher toute manifestation politique des Roumains, surtout à l'occasion du demi-centenaire de l'Assemblée nationale de Blaj du 3/15 mai 1848; le châtiement des chefs du P.N.R. pour avoir initié n'importe quelle action politique, par prison, grandes amendes etc.).

DIN PREOCUPĂRILE CONSILIULUI DIRIGENT PENTRU ORGANIZAREA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN TRANSILVANIA

DE

GHEORGHE IANCU

Revoluția burghezo-democratică din toamna lui 1918, generată de contradicțiile interne ale societății transilvănene la care s-au adăugat nemulțumirile pricinuite de conflagrația mondială a cauzat profunde mutații în domeniile economico-social și politico-administrativ. Vechile rînduiri nedrepte au cunoscut revărsarea revoltei maselor populare în urma căreia autoritățile austro-ungare abuzive și corupte, urîte de popor, vor fi pulverizate, devenind ca și inexistente impunîndu-se noi organe, emenate din voința populară și slujind aspirațiile maselor. Încercările disperate de a salva vechiul regim s-au dovedit a fi cu totul zadarnice „revoluția ștergînd tot ce era susținut cu forța jandarmului”¹, și aparatul de funcționari „acest produs lamentabil al lumii apuse”².

Acțiunea revoluționară a maselor populare românești cu valențe atât sociale cît și naționale a fost condusă de Consiliul Național Român Central, constituit la sfîrșitul lunii octombrie 1918 din reprezentanți ai P.N.R. și ai Secției române din P.S.D.U., organ care a militat pentru realizarea dezideratelor națiunii române. La indicațiile și sub îndrumarea C.N.R.C. s-au înființat pe întreg teritoriul Transilvaniei consiliile naționale comitatense cercuale și comunale românești, organe cu caracter politic și administrativ. Efortul lor principal s-a canalizat în vederea înfăptuirii Unirii Transilvaniei cu România. În afara acestui țel suprem, consiliile naționale și-au înscris printre preocupări soluționarea chestiunilor administrative, școlare, sanitare, de aprovizionare din raza lor de activitate. Ele au constituit astfel, embrionul administrației românești în Transilvania. Prin intermediul lor C.N.R.C. a exercitat de fapt, începînd din a doua jumătate a lunii noiembrie 1918 controlul asupra Transilvaniei.

¹ Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj, Arhiva istorică, fond. *Blaj*, dos. 1918 (neinventariat).

² *Românul* (Arad), VII, nr. 15 din 7/20 februarie 1919.

O dată cu formarea consiliilor naționale locale, pentru a apăra viața și avutul oamenilor, liniștea și ordinea publică au luat ființă gărzile naționale române conduse de „Secția militară” de pe lângă C.N.R.C.

În situația complexă din Transilvania, în toamna anului 1918 s-au constituit și au activat, în afara consiliilor naționale române, și consilii naționale maghiare și germane. C.N.R.C. animat și călăuzit în acțiunile sale de principiile unei largi democrații considera că în Transilvania „frăția și pacea” trebuie să domnească între „... toate neamurile”.³ Prețuind și respectând însă libertățile celorlalte naționalități, acest organ ca forum suprem al națiunii române va întreprinde pașii necesari în vederea exercitării puterii pe întreg teritoriul Transilvaniei. În urma refuzului guvernului maghiar de a da curs acestei cereri, C.N.R.C. prin consiliile naționale a lansat apelul pentru ținerea unei Mari adunări naționale care să se pronunțe asupra destinului națiunii române din Transilvania, trecind prin aceleași organe la pregătirea ei nemijlocită.

În aceste condiții, la Alba Iulia la 1 decembrie 1918 s-a hotărât unirea necondiționată a Transilvaniei cu România fapt ce însemna desăvârșirea procesului de formare a statului național unitar român, eveniment ce va determina schimbări esențiale și în viața administrativă a Transilvaniei.

Hotărîndu-se și menținerea unei autonomii provizorie pînă la convocarea Constituyentei pentru țara întreagă, după 1 decembrie 1918 Transilvania a fost condusă pînă în aprilie 1920 de Marele Stat Național, ca organ suprem și de Consiliul Dirigent ales de Marele Sfat la 2 decembrie 1918.

Odată cu constituirea celor două organe C.N.R.C. și-a încetat activitatea.

Consiliul Dirigent a pornit în exercitarea misiunii sale, „plină de răspundere”⁴, în condiții interne și externe destul de complicate. Urmările răboiului se resimțeau din plin, armistițiul de la Belgrad și prezența trupelor sîrbești și franceze în Banat făceau ca teritoriul Transilvaniei să rămînă pentru un timp divizat în trei entități teritoriale, și anume teritoriul de o parte și alta a liniei demarcaționale și Banatul, fapt ce îngreădea posibilitatea Consiliului Dirigent de a dispune pe întreg teritoriul unit cu România. În ciuda situației create privirile poporului român din Transilvania se vor îndrepta constant doar spre Sibiu și București, convinse fiind, că nimic nu va putea invalida actul politic plebiscitar de la 1 decembrie 1918.

Armistițiul de la Belgrad din 7 noiembrie 1918 prevedea că administrația în vechea Ungarie să rămînă neschimbată pînă la încheierea tratatelor de pace, armata aliată neputîndu-se amesteca în treburile interne. Între trupele aliaților și forțelor statului maghiar s-a stabilit o linie

³ Vasile Arimîia, Nicolae Petreanu, *Consiliile Naționale române și rolul lor în pregătirea și înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România*, în *Analele Institutului de istorie de pe lângă C.C. al P.C.R.*, 1868, XIV, nr. 6 p. 26.

⁴ Ștefan Pascu, 1 decembrie 1918, în *Revista Arhivelor*, 1968, XI, nr. 2, p. 9.

de demarcație, care consta din cursul Mureșului, prelungindu-se în nord pînă la Sighetul Marmației⁵.

Linia de demarcație stabilită în mod arbitrar, fără ca reprezentanții poporului român să fi participat la tratative a amînat pentru un timp conducerea centralizată a Transilvaniei de către Consiliul Dirigent. În Transilvania de o parte sau de alta a liniei demarcaționale, în vechea Romînie, prin mari demonstrații, în coloanele ziarelor sau la conferința păcii de la Paris, națiunea romînă prin reprezentanții săi a cerut lichidarea grabnică a acestei bariere artificiale ce venea în contradicție cu dorința nestrămutată de unire manifestată la Alba Iulia. Sub presiunea maselor populare, cu sau fără aprobarea Consiliului Antantei linia s-a mutat mereu spre vest cu mult înaintea încheierii tratatelor de pace.

O primă schimbare s-a produs în urma hotărîrii Consiliului Antantei de la Versailles din 17 decembrie 1918. Armata romînă putea să treacă Mureșul și să ocupe punctele strategice.⁶ În consecință, la 18 decembrie ele intră în Teiuș, la 25 decembrie în Cluj, linia stabilindu-se pe direcția Cluj — Gherla — Dej. La începutul lui ianuarie 1919 cu încuviințarea generalului Berthelot se va înainta pe direcția orașelor Sighetul Marmației — Baia Mare — Zălau, apoi Ciucea — Zălau — Zam, poziție pe care un contemporan o aprecia ca fiind totuși „foarte păgubitoare” deoarece teritoriile din Sătmăr, Sălaj, Bihor și Arad rămîneau despărțite de restul Transilvaniei⁷. Abia la 19 februarie/4 martie 1919 președintele Consiliului Dirigent anunță primirea unei telegrame de la Paris prin care Consiliul Internațional de război admitea mutarea liniei demarcaționale la est de calea ferată Sătmăr — Carei Mari — Oradea — Arad, fără a se permite însă și ocuparea acestor orașe⁸. Teritoriul de la această linie ferată pînă la 5 km dincolo de linia revendicată de guvernul român a fost declarată zonă neutră, fiind ocupată de armatele aliate, forțele maghiare trebuînd să se retragă într-un interval de 10 zile, începînd cu 23 martie 1919⁹. În sfîrșit, în mai s-a decis ca teritoriul pînă la granița recunoscută prin tratatul din 1916 să fie exclusiv administrat de Consiliul Dirigent¹⁰.

Extinderea controlului Consiliului Dirigent asupra Banatului s-a realizat de asemeni în mai multe etape, fapt condiționat de realitățile

⁵ Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la unire*, Oradea, 1938 p. 249.

⁶ Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj, *Secția manuscrise*, Mss rom. 316, f. 17.

⁷ *Patria*, (Sibiu), I, nr. 7 din 9/22 februarie 1919.

⁸ Muzeul de istorie Cluj, *inv. M. 168*, proces verbal luat în ședința Consiliului Dirigent din 19 februarie/4 martie 1919; Constantin Kirîțescu, *Istoria războiului pentru întregirea Romîniei. 1916—1919*, vol. II, București, 1923, p. 547.

⁹ Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea 1926, p. 221.

¹⁰ Muzeul de istorie Cluj, *inv. M. 169*, proces verbal din 12 mai 1919.

politice din aceste locuri¹¹. În urma dispozițiilor Comandamentului Suprem al Antantei, Banatul, în care au intrat trupele aliate, a fost organizat ca zonă franceză.

Consiliul Dirigent în înțelegere cu Comandamentul Suprem francez din Banat l-a numit pe Gh. Dobrin ca prefect al județului Caraș-Severin care la 28 mai 1919 „... a preluat imperiul și conducerea tuturor agendelor”¹². În cursul lunii iulie trupele franceze și ultimii reprezentanți ai vechilor administrații au părăsit teritoriul județului Caraș-Severin.

La 18 iulie 1919 la Timișoara a sosit o comisie trimisă de Consiliul Dirigent formată din Valeriu Branișce șef de resort, Gh. Dobrin, Ion Spătaru, directorul căilor ferate din Transilvania și doi ofițeri superiori, ca să trateze cu generalul De Tournadre și cu reprezentanții trupelor sirbe preluarea administrației de către Consiliul Dirigent¹³.

La 25 iulie 1919 Aurel Cosma a fost numit de Consiliul Dirigent ca prefect al județului Timiș și interimar al orașului Timișoara¹⁴. În zilele de 26 și 27 iulie ultimele unități aliate părăsesc Timișoara, fapt care face ca la 28 iulie 1919 Aurel Cosma, după ce depune jurământul în fața lui Valeriu Branișce aflat în oraș, însoțit de generalul de Tournadre să preia puterea în Timișoara, în județul Timiș și în partea românească a Torontalului, luând ființă astfel județul Timiș-Torontal¹⁵. La 12 august 1919 a părăsit Timișoara generalul De Tournadre, încetînd astfel orice atribuții ale trupelor franceze în Banat, întreaga autoritate rămînînd exclusiv în mîna Consiliului Dirigent.

Pe măsura extinderii autorității Consiliului Dirigent asupra teritoriului Transilvaniei începea munca uriașă de organizare a unei noi administrații, românești, în locul celei vechi aproape inexistente, proces deosebit de dificil și complex, mai ales în condițiile acelor ani. Deși desfășurat în mai multe etape, acest proces a avut un caracter unitar, liantul dintre diferitele momente constituindu-l dispozițiile Consiliului Dirigent.

Importanța deosebită a administrației în viața statului e sugestiv reliefată de ziarul sibian „Telegraful român” în numărul său din 10 ianuarie 1919: „În viața unui stat administrația e baza pe care e zidită puterea și fericirea statului”¹⁶.

Problemele de administrație țineau de competența Resortului afa-

¹¹ A se vedea pentru această problemă lucrările: William Marin, Ion Munteanu, Gheorghe Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, Muzeul Banatului, 1968; Ion Clopoșel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926; I.D. Suci, *Banatul și unirea din 1918*, în *Studii*, 1968, XXI, nr. 6, p. 1100—1102; Al. Georgescu — Vilcea, *Douăzeci de ani de la intrarea oștirii românești în Banatul eliberat (22 iulie 1919 — 22 iulie 1939)*, Lugoj, 1939.

¹² *Drapelul*, (Lugoj), XIX, nr. 53 din 7 iunie 1919.

¹³ Marin, Munteanu, Radulovici, o.c., p. 196.

¹⁴ Muzeul de istorie Cluj, *inv. M. 169*, proces verbal din 25 iulie 1919; Arhivele Statului București, fond. *Consiliul Dirigent*, dos. 157/1919, f. 41.

¹⁵ Marin, Munteanu, Radulovici, o.c., p. 196.

¹⁶ *Telegraful Român* (Sibiu), LXVII, nr. 151 din 28 decembrie 1918/10 ianuarie 1919.

cerilor interne din Consiliul Dirigent¹⁷. Importanța și dificultatea chestiunilor care-și cereau rezolvarea din partea acestui resort rezultă și din faptul că titularul resortului era însuși președintele Consiliului Dirigent. Secretar general al Resortului a fost pînă la 18 noiembrie 1919 Victor Onișor, dată de la care el va conduce doar „... interimal... agendele secretariatului”¹⁸ pînă la 10 ianuarie 1920, cînd a fost înlocuit cu Zosim Chirtop. Sediul resortului a fost pînă la 5 noiembrie 1919 Sibiul, apoi Clujul pînă la desființarea Consiliului Dirigent.

În fața Consiliului Dirigent s-a pus din primul moment chestiunea principală, de vitală importanță și cu efecte deosebite asupra întregului proces de unificare a vieții de stat din Transilvania cu cea din vechea Românie, de a stabili sau elabora sistemul de legi în conformitate cu care să-și desfășoare întreaga activitate, implicit și cea administrativă.

Din punct de vedere practic s-ar fi putut realiza fără prea mare dificultate o uniformizare cu legislația din vechea Românie prin extinderea acesteia din urmă și în Transilvania. Dar în acele condiții era unanim recunoscut, de juriștii și experții de o parte sau alta a Carpaților că acea legislație era învechită chiar pentru vechea Românie. „De aceea extinderea unei legislații care... urma să fie cît mai repede înlocuită cu o alta nouă, modernă, superioară a apărut atunci ca o soluție contradictorie”¹⁹. La 1918 se credea că în puțini ani, noile coduri revizuite vor intra în vigoare, speranță ce nu va fi confirmată de ulterioara desfășurare a evenimentelor.

Consiliul Dirigent împărțînd un punct de vedere similar preciza prin primul său act fundamental, Decretul I din 24 ianuarie 1919 că „în interesul ordinei publice și pentru a asigura continuitatea de drept”, legile ordonanțele, regulamentele și statutele legale de mai înainte, emenate înainte de 18 octombrie 1918, rămîn... în vigoare în mod provizoriu” cu excepțiile ce se vor indica²⁰. Acesta însemna că, acestei legi „... deși emanau de la factori străini... au fost investite prin voință românească cu puterea de norme obligatoare” pentru Transilvania²¹.

După enunțarea acestei chestiuni principale, Decretul I cuprindea dispoziții cu caracter general referitor la administrație. Se aducea la „cunoștința publică că toți funcționarii numiți sau aleși de orice categorie rămîn în funcțiile lor”, însă orice funcționar „din considerații de serviciu și îndeosebi din punct de vedere al liniștei publice poate fi pus în

¹⁷ A se vedea „Organizația Resortului afacerilor interne” din 15 aprilie 1919. Cf. Arh. Stat. București, fond. cit., A, dos. 1/1919 f. 112—115; și „Memorandul referenților de la Resortul de interne în cauza organizării noue a acestui resort cu excepția siguranței și poliției” din octombrie 1919. Cf. Arh. Stat. București; fond. cit. A; dos. 1/1919 f. 73—77.

¹⁸ Muzeul de istorie Cluj, inv. M. 169, proces verbal din 18 noiembrie 1919.

¹⁹ Ovid. Sachelarie, Valentin Al. Georgescu, *Unirea din 1918 și problema unificării legislației*, în *Studii*, 1968, XXI, nr. 6 p. 1189.

²⁰ *Gazeta oficială* publicată de Consiliul Dirigent nr. 6 din 14/27 ianuarie 1919, p. 25.

²¹ Camil Negrea, *Evoluția legislației în Transilvania de la 1918 pînă astăzi*, Sibiu, 1943, p. 8.

disponibilitate, eventual pensionat din oficiu". Limba română devenea limbă oficială în serviciile publice. Pentru celelalte naționalități urmau să se aplice dispozițiile legii naționalităților din 1868 cu deosebirea că în textul legii în locul „limbii maghiare” se va introduce peste tot „limba română”, respectându-se principiul ca în acele județe în care naționalitățile conlocuitoare constituie 1/5 din populație să poată fi folosită în administrație și limba lor proprie. Denumirea localităților și numele de familie urmau să fie scrise cu ortografia limbii proprii²².

Dacă dispozițiile Decretului I aveau un caracter general, Decretul II al Consiliului Dirigent se referă în mod concret la funcționarea serviciilor publice administrative²³. Și anume, fiecare municipiu (comitat, oraș municipal) va fi condus de un prefect cu atribuțiile comitetului suprem din legile existente; ceilalți funcționari ai municipiilor aleși sau numiți, rămân cu atribuțiile normate în aceleași legi; sînt menținute în vigoare Legea despre municipii art. XXI din 1886 cu toate ordonanțele, regulamentele și statutele de aplicare, art. de lege XXII din 1886 privitor la funcționarea comunelor (comune mari și mici, orașe cu consiliu, orașe libere regești) și referitoare la procedura disciplinară contra funcționarilor din administrația municipală; pînă la introducerea votului universal, adunările municipale și reprezentanțele comunale constituite pe baza vechiului drept electoral se dizolvă; pînă la constituirea noilor adunări avîndu-se în vedere că „rezolvarea unor afaceri municipale și comunale nu sufăr amîinare”²⁴, atribuțiile lor trec asupra prefectului și a șefului Resortului de interne; membrii aleși pînă acum de adunările municipale în Comisiile speciale de administrație (comitetul administrativ, comisia de reclamații în afaceri de dare etc.) vor fi numiți pînă la întrunirea noilor adunări de prefect; șeful Resortului de interne numește la propunerea prefectilor funcționarii cu excepția copiştilor și personalului ajutător; Comitetul administrativ constituit prin art. de lege VI din 1 octombrie 1876 va funcționa conform normelor existente dar membrii lui vor fi numiți de prefect și nu aleși de adunarea municipală;²⁵ în viitor, toți membri adunării municipale și ai corpului reprezentativ comunal vor fi aleși pe baza noii legi electorale. Pînă atunci atribuțiile lor vor fi preluate de primării în comunele mari și mici și de consiliu (senat) în orașele cu consiliu; la numirea funcționarilor administrativi se vor respecta normele legii de calificare prevăzute în art. de lege I din 1883, dar noi funcționari vor fi numiți doar acei candidați care cunosc scris și vorbit limba oficială a serviciilor publice și a locuitorilor din

²² Prin această dispoziție se scoatea din vigoare Legea despre numirile de localități art. IV din 1898. Cf. *Telegraful român* LXVII, nr. 8 din 18 ianuarie/1 februarie 1919.

²³ *Gazeta oficială* nr. 6 din 14/27 ianuarie 1919, p. 26.

²⁴ Arh. Stat. București, fond. cit. A, dos. 3/1919, f. 21.

²⁵ Despre comitetul administrativ al județului Hunedoara cf. *Curierul Hunedoarei* (Deva), I, nr. 29 din 17 august 1919.

circumscripția respectivă; actualii funcționari sînt obligați ca în termen de un an să-și însușească scris și vorbit acele limbi²⁶.

Decretul II determină schimbări de esență în administrația din Transilvania. Astfel, pînă la 1 decembrie 1918 legile de organizare ale județelor și comunelor se bazau pe un compromis între conducerea centralizată și autonomia locală, exercitată prin corpurile reprezentative (adunarea muncipală și corporațiunea comunală). Jumătate din membrii lor erau aleși, cealaltă jumătate o formau censitarii, adică cei care plăteau cele mai mari impozite directe, numiți în Transilvania viriliști. „Fiind însă virilismul contrar principiilor depuse în hotărîrea adunării de la Alba Iulia”²⁷ s-a hotărît ca pe viitor toți membrii adunării municipale și ai corpului reprezentativ comunal să fie aleși. Va dispărea astfel, pentru totdeauna din organele de conducere administrativă ale Transilvaniei acea categorie care-și datorau prezența censului plătit.

Pe de altă parte, prin dispunerea ca funcționarii județeni și comunali să fie numiți²⁸ de prefect și de șeful resortului de interne a fost înlăturat din Transilvania sistemul electiv la recrutarea funcționarilor practicat înainte de Unire. Legile românești de mai tîrziu privitoare la unificarea administrației vor adopta sistemul folosit de Consiliul Dirigent al numirii funcționarilor județeni și comunali²⁹.

Avîndu-se în vedere caracterul provizoriu al ființării Consiliului Dirigent, acesta în ansamblu și fiecare resort în parte au luat măsuri care urmăreau o apropiere cu situația din vechea Românie.

Pe această linie se înscriu și prevederile Decretului IV din 7 februarie 1919 privind stabilirea unor denumiri românești în administrație³⁰. Astfel, se vor întrebuița pentru a indica: a) circumscripțiile administrative: în loc de comitat — județ, în loc de cerc — plasă, cu indicarea numirii respective la nominativ, în loc de oraș cu magistrat — oraș cu consiliu b) Funcționar administrativ: în loc de comite suprem — prefect, în loc de vicecomite — subprefect, în loc de protonotar — prim-notar, în loc de viconotar-notar, în loc de protofiscal — jurisconsult județean (orășenesc), în loc de protopretor — primpretor, în loc de notar (comunal, cercual) — secretar; se vor folosi în continuare denumirile de președinte, vicepre-

²⁶ Referitor la această ultimă dispoziție, Consiliul Național Germano-Săsesc din Transilvania la 3 aprilie 1919 a cerut Consiliului Dirigent ca termenul de învățare a limbii române de către funcționari să fie prelungit la 3 ani. Cf. Arh. Stat. București, fond cit., A, dos. 1/1919, f. 13.

²⁷ Idem, A, dos. 3/1919, f. 21.

²⁸ Interesantă argumentația unui participant la Congresul funcționarilor administrativi din 12 ianuarie 1919 în sprijinul acestui sistem. Cf. Idem, A, dos. 3/1919, f. 7—8.

²⁹ Camil Negrea, o.c., p. 9.

³⁰ *Gazeta oficială*, nr. 7—12 din 1, 6, 8, 12, 19, 22 februarie 1919, p. 9—10; *Revista de drept* (Sibiu), I, nr. 1 din 1 martie 1919, p. 31—32.

ședinte la secția orfanală³¹, primar, contabil, arhivar. Sigilele, inscripțiile, ștampilele serviciilor publice trebuiau să reflecte schimbările efectuate³².

Paralel cu aceste măsuri, Consiliul Dirigent prin Resortul de interne s-a preocupat de organizarea unei administrații și a unui aparat de funcționari corespunzător, acțiune care nu însemna înlăturarea tuturor forțelor administrației de dinainte de unire ci se elimina „din administrație... ceea ce e rău și se ținea și se primea... ceea ce e bun”³³, după cum recomanda un participant la Congresul funcționarilor administrativi din Transilvania.

În desfășurarea acestui proces anevoios, numirea prefecților județeni și orășenești a ocupat un loc însemnat, avându-se în vedere multiplele lor atribuții. Astfel, în conformitate cu legile existente prefectul era reprezentantul guvernului în județ; supraveghea ca dispozițiile guvernamentale să fie executate; în caz de neîndeplinire regulamentară a acestora avea drepturi disciplinare împotriva funcționarilor; putea controla orice organ de stat de pe teritoriul județean cu excepția celor judecătorești; trebuia consultat la orice numire, avansare a funcționarilor de stat mai importanți³⁴. În afara acestora, Decretul II acorda prefecților noi atribuții impuse de perioada de „provizorat”, în care urmau să se constituie noile organe administrative. Numirea prefecților era doar de competența Consiliului Dirigent³⁵, orice altă numire nefiind recunoscută ca legală. De ex. numirea făcută de C.N.R. Comitatus Brașov în înțelegere cu Comandamentul român a fost socotită de Consiliul Dirigent ca „neavenită”³⁶.

Hotărârile administrative locale și de stat erau executate de organele și funcționarii județului, centrali (de la reședința județului) și exteriori. Primul funcționar al județului era subprefectul³⁷, care conducea administrația din județ și lua măsurile necesare în toate cazurile în care nu era nevoie de hotărârea adunării generale. El executa hotărârile adunării generale dar și măsurile guvernamentale adresate județului. Majoritatea actelor județului erau rezolvate de subprefect.

În desfășurarea vieții administrative de zi cu zi semnalându-se frecvente cazuri în care diferitele autorități înaintau prefecților acte care țineau de competența subprefecților sau primarilor, Președinția Consiliului Dirigent prin telegrama nr. 5115 din 6 noiembrie 1919 atrage

³¹ Organizată pentru a tutela și administra averea orfanilor.

³² Vezi ordinul circular 19789—1919 din 29 februarie 1920 referitor la ștampilele autorităților administrative dependente de Resortul de interne. Cf. Arh. Stat. București fond cit. dos. 140/1919, f. 343.

³³ Idem, A, dos. 3/1919, f. 7.

³⁴ A. Kiss, *Instituțiile capitaliste din Transilvania și actele create (1848—1923)*, lucrare aflată în manuscris la Arhivele Statului Cluj, p. 65.

³⁵ La 29 decembrie Consiliul Dirigent a numit primii prefecți ai județelor din Transilvania.

³⁶ Muzeul de istorie Cluj inv. M 169, proces verbal din 10 decembrie 1918.

³⁷ A. Kiss, o.c., p. 65—66; primele numiri de subprefecți au avut loc în ședința Consiliului Dirigent din 16/22 ianuarie 1919.

atenția șefilor de resort să ia măsurile necesare în vederea înlăturării acestei anomalii administrative³⁸. În consecință, Resortul internelor la 9 decembrie 1919 recomanda prefectilor și subprefectilor să îndrume autoritățile subordonate a respecta întru totul dispozițiile privitoare la atribuțiile prefectilor și subprefectilor³⁹.

La începutul lui ianuarie 1919 Consiliul Dirigent a dispus ca prefectii să instituie administrația românească în județele lor. Vechii funcționari puteau să-și continue activitatea cu condiția depunerii⁴⁰ jurământului⁴¹ de fidelitate față de statul român⁴². La 12 februarie 1919 resortul de interne revine asupra acestei chestiuni cerînd printr-o telegramă prefectilor să comunice dacă au preluat „toate oficiile din județ... și care oficii nu sînt luate încă în primire”⁴³.

Modalitățile concrete de preluare a administrației în diferitele județe ale Transilvaniei fie că e vorba de Mureș-Turda, Sibiu, Cojocna, Arad, etc. evidențiază caracterul unitar al acestui proces, existența unor trăsături comune chiar dacă în timp înfăptuirea lor a diferit. E și firesc să fie așa deoarece totul se încadra în efortul general de constituire a unei administrații românești.

În județul Mureș-Turda acțiunea de introducere a administrației românești s-a început din inițiativa C.N.R. județean și continuată sub îndrumarea Consiliului Dirigent. Astfel, la 11 decembrie 1918 C.N.R. județean a adresat vicecomitelui o notă în care pentru a „pune capăt fărâdelegilor guvernării vechi și totodată cu scopul de a introduce cît mai curînd și progresiv în toate ramurile administrației dreptul de liberă dispunere a poporului” se cer următoarele: 1) a dispune tuturor primpretorilor ca să ia măsurile necesare pentru ca în comunele românești să se introducă în administrație limba română; 2) limba română să fie introdusă în cercurile pretoriale precum și la comitat cu privire la afacerile ce interesează populația română. 3) Pentru aceasta se cere numirea unui notar comitatens român, la Scaunul orfanal un asesor român, în cercul Bandului, un primpretor român, la fel în cercul Reghinului de sus de unde primpretorul își părăsise postul „nemotivat” iar în celelalte primpretoriate cîte un pretor român⁴⁴. În afara acestei note C.N.R. Comitatens a delegat o comisie care să discute cu vicecomitele aspectele

³⁸ Arh. Stat. București fond. cit., A, dos. 4/1919, f. 289

³⁹ Idem, f. 290.

⁴⁰ *Drapelul XIX*, nr. 60 din 28 iunie 1919.

⁴¹ Textul jurământului era următorul: „Eu X. Y. jur că voi fi credincios... Consiliului Dirigent, că voi păstra legile și ordinațiunile țării, că voi asculta de superiorii oficiului meu, că datorințele împreunate cu oficiul meu, le voi implini cu conștiinciozitate punctuoasă, că voi promova binele țării și a cetățenilor, și că voi păstra secretul oficios. Așa să-mi ajute Dumnezeu!” cf. Arhivele Statului Alba, fond. *Prefecturii jud. Alba*, act. nr. 2159/1919.

⁴² Muzeul de istorie Cluj, inv. M. 168, proces verbal din 10 decembrie 1918 și din 15/28 ianuarie 1919.

⁴³ Arh. Stat. București, fond cit., A, dos. 4/1919 f. 14.

⁴⁴ Toate datele privind instaurarea administrației românești în județul Mureș-Turda cf. Biblioteca Acad. Fil. Cluj, Arh. istorică, fond. *Blaj*, dos. 1918 (neinventariat).

concrete ale preluării administrației. Din raportul făcut de aceasta în ședința din 16 decembrie 1919 a susnumitului comitet rezultă că „în decursul pertractărilor... nu s-a putut ajunge la acord“. Un vorbitor a cerut preluarea necondiționată a administrației arătând, pe bună dreptate, că: „... nu putem avea o administrație atîrnătoare în parte de la guvernul maghiar și în parte de la guvernul român. În unanimitate s-a hotărît preluarea administrației, după prealabilă încuviințare a Consiliului Dirigent. Pentru aceasta se întreprind primii pași. O comisie din 7 face propuneri, primite de plenul adunării și înaintate Consiliului Dirigent pentru funcțiile de prefect, de primpretor etc. Cei desemnați după numirea din partea Consiliului Dirigent vor trece la preluarea administrației în județul Mureș-Turda.

În județul Sibiu la 11 ianuarie 1919 Nicolae Comșa prefectul numit de Consiliul Dirigent, însoțit de Andrei Birseanu, președintele C. N. R. județean, Nicolae Ivan, Nicolae Bălan, ca reprezentanți ai Consiliului dirigent s-a prezentat la comitele suprem Friedrich Walbaum pentru a prelua administrația⁴⁵. După ce Nicolae Comșa și-a prezentat decretul de numire ca prefect al județului Sibiu cu data de 16/29 decembrie 1919 semnat de șeful Resortului de interne și prevăzut cu sigiliului aceluiasi resort, invită pe comitele suprem să-i predea oficiul și actele ce țin de acesta⁴⁶. Comitele se declară de acord cu predarea oficiului și a actelor, după care Andrei Birseanu mulțumește în numele Consiliului Dirigent comitelui suprem pentru activitatea desfășurată, manifestîndu-și speranța că acesta va contribui „și în viitor la întărirea legăturilor de bună înțelegere“ între poporul român și cel săsesc. Cei care au depus jurământul au fost menținuți în slujbe printre care și fostul vicecomite Schöpp ce va deveni subprefect⁴⁷.

La Cluj situația era destul de complicată. Înainte de preluarea puterii în oraș și în județul Cojocna unii oameni politici maghiari și o parte a funcționarilor au cerut să nu se pretindă depunerea jurământului din partea funcționarilor administrativi⁴⁸. Ca măsură de prevedere, la 10 ianuarie 1919 Consiliul Dirigent a hotărît să numească în administrația Clujului vreo 30 ofițeri în cazul în care vechii funcționari nu vor depune jurământul, pentru a evita o perturbare de durată a activității administrative.

La 18 ianuarie 1919 Valentin Poruțiu, prefect al orașului Cluj, însoțit de Alexandru Dragomir, secretar al prefecturii, Alexandru Nemeș și Ioachim Tolciu s-a prezentat la primărie, a convocat pe toți funcționarii orașenești citindu-le ordinul Consiliului Dirigent prin care se cerea depunerea jurământului de fidelitate, avertizîndu-i că „cine va refuza să-l depună va fi înlăturat din funcție“⁴⁹. Ca răspuns, primarul Gustav Hal-

⁴⁵ *Gazeta poporului* (Sibiu) II, nr. 3 din 19 ianuarie 1919.

⁴⁶ Arh. Stat. București, fond cit. A, dos. 4/1919, f. 26.

⁴⁷ Preluarea celorlalte oficii din Sibiu. Ibidem, f. 27.

⁴⁸ Muzeul de istorie Cluj, inv. M 168, proces verbal din 15/28 ianuarie 1919.

⁴⁹ O. Buzea, *Clujul 1919—1939*, Cluj, 1939, p. 61—62; *Administrația* (Cluj), I, nr. 4 din 15 februarie 1922, p. 1—2.

ler, invocînd prevederile armistițiului de la Belgrad a declarat că se opune predării oficiilor nerecunoscînd autoritatea Consiliului Dirigent. Valentin Poruțiu invită pe funcționari ca pînă la preluarea definitivă a puterii să rămînă în posturile lor și să rezolve problemele curente.

În aceeași zi, au fost invitați la prefectura orașului toți ofițerii gărzii române, membrii Consiliului Național Român Județean, unde sub președinția lui Emil Hațieganu, șef de resort, s-au desemnat persoanele care să preia oficiile: Iulian Pop primăria, Vasile Hossu, oficiul patrimonial, Victor Boilă secția economică, Ioachim Tolciu secția orfanală, Aurel Blaga, secția industrială, Ioan Pordea, secția financiară, Victor Crainic secția militară, Ion Giurgiu, oficiul ingineresc, Gheorghe Mureșan, oficiul stării civile, Emil Dandea, secretariatul primăriei. Din această prezentare se desprinde și organizarea pe servicii a unei primării. În 19 ianuarie cei mai sus menționați, au invitat din nou pe vechii funcționari să depună jurămîntul. Aceștia au refuzat categoric astfel că „tot corpul funcționarilor orașului, împreună cu cei ajutători“ și-au părăsit posturile⁵⁰. La propunerea prefectului orașului, Consiliul Dirigent cu nr. 728/1919 din 25 februarie 1919 a numit primul Consiliul românesc al Clujului compun din: Iulian Pop primar, Vasile Hossu primnotar, Victor Bolfa, Aurel Blaga, Victor Crainic și Andrei Gyarfás — consilieri, Ioachim Tolciu, președinte la secția orfanala, Dionisie Pop, prim jurisconsult, Victor Ciortea, șef al oficiului ingineresc, Emil Dandea, secretar al primăriei⁵¹. Primii pași erau făcuți în condiții deosebit de vitrege, numărul funcționarilor abia atîngînd cifra de 50—60 civili și militari, dintre care unii erau tineri cu puțină practică administrativă⁵².

Cu mari eforturi prin învingerea dificultăților treptat, treptat viața administrativă din Cluj se va normaliza.

La 12 februarie 1919 Simion Tămaș, prefectul județului Cojocna, a preluat administrația județeană, vechii funcționari refuzînd depunerea jurămîntului de fidelitate. Deși predarea oficiilor urma să dureze mai multe zile începînd cu 14 februarie 1919 activitatea administrativă în județul Cojocna se relua⁵³.

În partea materialului în care s-a tratat extinderea jurisdicției Consiliului Dirigent asupra întregului teritoriu al Transilvaniei nu s-au făcut referiri la județul și orașul Arad, considerîndu-se mai potrivită prezentarea în acest context a instaurării administrației românești în aceste părți.

Armatele franceze pătrunse în Banat au intrat și în Arad. Ca guvernator al Aradului din 20 februarie 1919 pînă la 6 iunie a fost generalul Gondrecourt, înlocuit apoi de generalul de devizie Dt Tournadre⁵⁴. Consiliul Dirigent făcînd abstracție de existența liniei de demarcație, la 14/27 martie 1919 l-a numit pe Iustin Marșieu ca prefect al orașului și jude-

⁵⁰ Arh. Stat. București fond cit. dos. 179/1919, f. 88.

⁵¹ O. Buzea, o.c., p. 64.

⁵² Arh. Stat. București, fond. cit. dos. 179/1919, f. 88.

⁵³ *Renașterea română* (Sibiu), I, nr. 29 din 10/23 februarie 1919.

⁵⁴ *Românul* (Arad), VIII, nr. 32 din 7 iunie 1919.

țului Arad. În această calitate el s-a prezentat la 24 aprilie 1919 la generalul Gondrecourt rugîndu-l să-l ajute în îndeplinirea misiunii de a prelua puterea⁵⁵. Guvernatorul Aradului, l-a recunoscut numai ca prefect al județului nu și al orașului unde era în funcție comisarul Ferdinand Green. În consecință, Iustin Marșieu s-a văzut nevoit să-și stabilească sediul județean la Radna unde se va constitui Comisia administrativă județeană care la 17 mai 1919 își va ține prima ședință⁵⁶. Între timp, în urma întrevederii dintre Franchet d'Esperay și președintele Consiliului Dirigent, armata română primește aprobarea să intre în Arad⁵⁷. La 17 mai 1919 trupele Regimentului 6 vînători au intrat în oraș, ovaționate de o populație care-i aștepta ca pe niște eliberatori⁵⁸. În aceeași zi la Radna într-o consfătuire confidențială au fost desemnate persoanele care urmau să fie numite în administrația județului Arad⁵⁹. La 19 mai Iustin Marșieu s-a prezentat la Ferdinand Green pentru a prelua prefectura orașului. Acesta a refuzat inițial predarea, cedind numai în momentul în care a fost avertizat că în caz de rezistență se va recurge la forță⁶⁰. Introducerea administrației românești în orașul Arad din cauza unor noi dificultăți se va amîna.

Între timp în ziarul local „Aradi Tükör” (Oglinda Aradului) din 12 iunie 1919 a apărut o listă, întocmită de primarul orașului Fr. Sárkányi pe baza unei ordonanțe primite de la generalul Gondrecourt cu persoanele ce urmau să facă parte din noua reprezentanță municipală a Aradului, pe care figurau și români. Aceștia din urmă au protestat atît împotriva întocmirii cît și a includerii lor în listă, în situația în care era deja numit de Consiliul Dirigent un prefect român al orașului Arad. Inițiativa primarului era o ultimă încercare a vechilor autorități de a-și menține pozițiile recurgînd pentru aceasta și la numirea unor români în funcții administrative. Se încerca astfel acreditarea ideii că românii ar fi de acord cu starea de fapt și n-ar voi instaurarea administrației românești în orașul Arad, tentativă vehement combătută de întreaga opinie românească din oraș. Lucrurile să apropiau însă treptat de împlinirea lor firească. În urma acordului survenit între De Tournadre și Iustin Marșieu la consfătuirea din 5 iulie 1919, se va trece la instituirea autorităților românești în orașul Arad, în conformitate cu ordonanța generalului⁶¹: 1. ...Funcționarii de stat care sînt în serviciu în Arad precum și funcționarii orașului Arad, de naționalitate maghiară, vor fi înlocuiți succesiv cu funcționari de naționalitate română, în măsura în care guvernul român va crede de cuviință“;

⁵⁵ Arh. Stat. București, fond cit. dos. 204/1919, f. 338.

⁵⁶ I. Clopoțel, *o.c.*, p. 167.

⁵⁷ Muzeul de istorie Cluj *inv. M 168*, proces verbal din 12 mai 1919.

⁵⁸ *Carpații* (Sibiu), I nr. 7 din 25 mai 1919.

⁵⁹ *Românul* VIII, nr. 31 din 6 iunie 1919.

⁶⁰ *Ibidem*,

⁶¹ *Idem*, nr. 56 din 6 iulie 1919.

2. Funcționarii menținuți, revocați sau în retragere și văduvele care primesc pensie, de orice naționalitate, vor continua să primească salariu sau pensie pînă la încheierea păcii cu condiția depunerii jurămîntului de fidelitate față de statul român. Dacă un funcționar refuză să-l depună cazul lui va fi supus hotărîrii Consiliului Dirigent. Pînă la primirea răspunsului aceștia vor trebui să facă următorul angajament: „Mă angajez în mod solemn să îndeplinesc conștiincios cu loialitate și credință obligațiunile funcțiunii mele față de guvernul român și de a păstra secretul oficial“;

3. În principiu funcționarii maghiari menținuți nu vor fi mutați;

4. Comandamentul militar al orașului Arad precum și controlul administrativ al funcționarilor de stat și al funcționarilor orașului rămîn în competența autorităților franceze.

Cu aprobarea acestora la 7 iulie 1919 Iustin Marșieu împreună cu Romul Veliciu, E. Micloș și T. Leucuția, s-au prezentat la prefectura orașului pentru a o lua în primire și a institui autoritatea românească. Erau prezenți Ferdinand Green și maiorul Raymond, șeful statului major din partea autorităților franceze. S-au întocmit procese verbale despre predarea întregului oficiu, totul desfășurîndu-se în cea mai desăvîrșită ordine. După instalarea autorităților românești la prefectură aceași delegație s-a deplasat la primăria orașului unde era așteptată de fostul primar Fr. Sárkányi și de locot.-colonelul francez Defferre. După cuvîntul prefectului, fostul primar declară că ia cunoștință de ordinul Comandamentului francez și de dispozițiile Consiliului Dirigent, arătînd totuși că e de datoria sa să protesteze împotriva procedurii, se supune și predă orașul. Urmează instalarea noilor funcționari numiți de Consiliul Dirigent: primar (Ioan Robu), primnotar și ajutor de primar (Ștefan Anghel), șeful perceptoriatului orășenesc (I. Berzovan), secretarul prefectului orășenesc (T. Leucuția), care au depus jurămîntul în fața prefectului. După întocmirea proceselor verbale de predare s-a stabilit că în cursul zilelor viitoare se va face predarea amănunțită a fiecărui birou și că primăria va înceta orice fel de plăți pînă la dispozițiile noului primar⁶². La scurt timp s-au preluat toate instituțiile din orașul Arad. Urma doar plecarea trupelor franceze pentru ca întreaga administrație să treacă sub controlul Consiliului Dirigent. La 10 iulie 1919 generalul De Tournadre a comunicat prefectului Iustin Marșieu ordinul Comandamentului Suprem al armatei aliate din Orient potrivit căruia administrația orașului Arad trecea în mod definitiv sub controlul autorităților românești. Cu acest prilej generalul a declarat: „E o mare bucurie pentru mine de a vă comunica această știre și mă simt fericit de a vă remite în mîinile Dv. orașul Arad, văzînd în faptul acesta una din principalele dv. revendicări naționale satisfăcute“⁶³. Pînă la 12 iulie 1919 toate trupele franceze părăsiseră Aradul. Începe astfel o nouă etapă în dezvoltarea orașului Arad,

⁶² *Renașterea română*, I. nr. 140 din 12 iulie 1919.

⁶³ *Românul* VIII, nr. 59 din 11 iulie 1919.

etapa înscrierii în circuitul economic, politic și cultural al României unite.

Preluarea prefecturilor județene și orășenești, a preturilor și primăriilor era doar o etapă pe calea reînțeleperii unei vieți administrative cît mai normale. Se impunea apoi, în mod necesar și imediat încadrarea lor cu un corp de funcționari corespunzător. Consiliul Dirigent numea doar funcționarii începînd din clasa VIII-a de salarizare la propunerea șefului de resort. Cei din clasele mai mici erau numiți de șeful de resort cu condiția respectării dispozițiilor Decretului II⁶⁴. Posturile din „administrația centrală și exterioară a județelor și de la administrația orașelor municipale, ale căror titulari conform normelor în vigoare se numesc de Consiliu Dirigent, respectiv șeful Resortului de interne, se pot umplea în caz de vacanță numai în baza de concurs“ anunțat de perfecți în gazeta oficială publicată de Consiliu Dirigent⁶⁵. Se specifica că înainte de a se efectua numirea din partea Consiliului Dirigent, respectiv a șefului Resortului de interne nu putea fi nimeni „înstituit nici chiar provozoriu în postul vacant“. Aceste dispoziții erau valabile și pentru cazurile de numiri făcute de perfecți.

Ca trăsătură generală, dar cu deosebire în condițiile acelor ani de după război „... o clasă suficientă de funcționari corecți și muncitori nu poate lua ființă de o zi pe alta“⁶⁶. Contribuia la aceasta numărul mic al funcționarilor români⁶⁷ existenți în Transilvania, cît și faptul că o parte din vechii funcționari au refuzat să-și ofere serviciile statului român.

Mentținerea în funcții a celor care au depus jurămîntul, apelurile adresate intelectualilor români de a intra în administrație, intervenția Consiliului Dirigent prin reprezentantul său la Budapesta, pe lîngă guvernul maghiar pentru transferarea funcționarilor români aflați în serviciul acestuia, în schimbul unor funcționari maghiari din Transilvania, cererile adresate guvernului central din București în vederea trimiterii de funcționari cu experiență în Transilvania, numirea în administrație, inclusiv în serviciul diferitelor resorturi a funcționarilor din rîndurile sașilor⁶⁸ au fost cîteva din mijloacele prin care Consiliul Dirigent a căutat sporirea numărului de funcționari în vederea acoperirii necesităților administrative. Pentru ca funcționarii maghiari aflați în servicii să poată desfășura o activitate cît mai utilă, de exemplu la prefectura județului

⁶⁴ Arh. Stat. București, fond cit. dos. 157/1919 f. 8.

⁶⁵ Ordinul circular nr. 17584 din 31 octombrie 1919 privitor la numirile de funcționari administrativi, cf. *Gazeta oficială* a județului Sibiu (Sibiu), II, nr. 1 din 1 ianuarie 1920, p. 2.

⁶⁶ *Renășterea română*, I, nr. 6 din 13/26 ianuarie 1919.

⁶⁷ În Ungaria pînă la 1918 numărul funcționarilor români era de 5% deși românii reprezentau 18% din populația Ungariei. Cf. *Patria*, II, nr. 101 din 13 mai 1920; o statistică din preajma preluării administrației a funcționarilor români din județele Alba Inferioară, Hunedoara, Turda-Arieș, Cojoana, întocmită de Ioan Henteș. Cf. *Telegraful Român*, nr. 5 din 12/25 ianuarie 1919.

⁶⁸ Bibl. Acad. Fil. Cluj, Arh. istorică, fond Blaj, dos. 1918 (neinventariat); Muzeul de istorie Cluj, inv. M 168 proces verbal din 11/25 ianuarie 1919.

Turda—Arieș au fost angajați 3 traducători care să traducă textele în limba română și invers⁶⁹.

Cu toate strădaniile depuse numărul funcționarilor rămânând mic, pentru ca viața administrativă să nu cunoască perturbații Resortul de interne prin Ordonanța confidențială nr. 8692 din 23 iulie 1919⁷⁰ adresată tuturor prefecților, care la rîndul lor au făcut-o cunoscută subprefecților, indică: în împrejurările de prezent... e de dorit, ca aceia (funcționarii — n.n.) să nu conteze la concediile obicinuite, și în interesul serviciului să se mulțumească cu concedii scurte⁷¹. De fapt în locuri unde necesitățile o ceruseră „... și pînă acum” s-a dat „... numai în cazuri excepționale și pe timp scurt concediu la funcționari”⁷¹.

Desfășurarea unei vieți administrative eficiente implica nu numai ocuparea posturilor administrative ci și o continuă ridicare a pregătirii practice și teoretice a funcționarilor, avîndu-se în vedere și faptul că multe posturi au fost ocupate de persoane care nu aveau pregătirea cerută de legile existente. Acestei chemări ar fi fost menită să-i răspundă Academia Administrativă ce ar fi urmat să se înființeze, după opinia ziarului „Patria” pe lângă Universitatea din Cluj sub conducerea lui V. Onișor. La cursuri, cu o durată de două luni, ar fi trebuit să ia parte periodic, toți funcționarii administrativi din întreaga România. Această propunere nu și-a găsit însă transpunerea în viață.

Multe eforturi s-au întreprins în vederea completării locurilor vacante de secretari comunali. Aceasta deoarece lor de reventa în ansamblul activității administrative o mare importanță fiind „roțița de la care pornește întreaga mașinărie administrativă”⁷². Ei trebuiau să execute și să interpreteze în ultima analiză la nivelul comunelor toate legile. „Fără aceștia... nu se pot nici statori nici prescria, nici încasa dările directe”⁷³, de aceea Resortul I finanțelor la 30 iunie 1919 se adresează Resortului de interne cerîndu-i „a dispune de urgență prefecților și subprefecților să denumească în tot locul secretari comunali și cercuali urgent”⁷⁴.

În majoritatea județelor Transilvaniei⁷⁵ se resimțea o lipsă acută de secretari comunali. Cauzele acestei situații erau multiple. Mulți care prin activitatea lor și-au atras nemulțumirea maselor, indiferent de naționalitate⁷⁶ au fost alungați în timpul revoluției din toamna 1918, alții și-au părăsit posturile⁷⁷ în timp ce alții au refuzat să depună jurămîntul⁷⁸.

⁶⁹ Arh. Stat. București, fond *cit.*, dos. 441/1919, f. 94—95.

⁷⁰ *Idem*, I, dos. 10/1919, f. 88.

⁷¹ Răspunsul prefectului județului Cojocna. *Idem*, f. 90.

⁷² *Patria*, I, nr. 112 din 4 iulie 1919.

⁷³ Arh. Stat. București, fond *cit.* A, dos. 4/1919, f. 115.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ În județul Brașov, în schimb, doar 2 secretari comunali și-au părăsit posturile. Cf. *Idem*, III, dos. 16/1919, f. 7.

⁷⁶ *Patria*, I, nr. 112 din 4 iulie 1919.

⁷⁷ De ex. în jud. Trei Scaune pînă la 12/25 martie 1919 24 își părăsiseră posturile. Cf. Arh. Stat. București, fond. *cit.*, dos. 432/1919 f. 22.

În asemenea condiții, Resortul de interne s-a văzut nevoit să mențină în posturi și secretari comunali care n-au depus jurământul de fidelitate sau din cei ieșiți la pensie, să numească secretari comunali din rândul preoților dându-li-se ca ajutor un subsecretar comunal cu practică, sau persoane a căror pregătire nu se încadra în prevederile Legii XX din 1900 despre calificarea secretarilor comunali și cercuali, trebuind însă a-și desfășura întreaga activitate sub îndrumarea secretarului comunal calificat din cea mai apropiată comună⁷⁹. Prin aceste măsuri neasigurându-se numărul necesar de secretari comunali s-a recurs și la ținerea unui curs la Bistrița, Făgăraș și Deva de o lună începînd cu 15/28 aprilie 1919. Puteau participa absolvenți a cel puțin 4 clase medii trecuți de 20 ani. La Bistrița se puteau prezenta cursanți din județele Bistrița-Năsăud, Cojocna, Mureș-Turda și Solnoc-Dăbica. La Făgăraș din județele Brașov, Ciuc, Făgăraș, Odorhei, Sibiu, Tg. Mureș, Tirnava Mică și Trei Scaune, iar la Deva cei din județul Alba Inferioară, Hunedoara și Turda-Arieș. Doritorii din alte județe puteau urma după preferință cursul de la Bistrița sau de la Deva⁸⁰.

Cursul de la Bistrița încheiat la 28 mai a fost absolvit de 78 cursanți, cele din Deva și Făgăraș desfășurate între 28 aprilie — 27 mai de 108, respectiv de 67 cursanți, altfel că la cele 3 cursuri au fost pregătiți un număr de 253 cursanți⁸¹. Ținerea acestor cursuri exprimînd o necesitate în condițiile anului 1919 s-a dovedit utilă chiar dacă cursanții nu au dobîndit cunoștințe administrative deosebite, fapt explicabil și de perioada scurtă a cursurilor. Oricum, ei au fost inițiați în acest domeniu, rămî-nînd ca în condițiile practicii curente pregătirea lor să se aprofundeze.

Cu toate acestea „în administrația comunală golurile secretarilor comunali și cercuali calificați sînt atît de mari — se remarcă în Ordinul circular confidențial din 24 noiembrie 1919 al Resortului de interne adresat subprefecților — încît sîntem nevoiți în interesul acestei administrații a recurge la toate mijloacele, ce ne-ar duce mai grabnic și mai bine la rezultatul așteptat”⁸². Ca atare subprefecții erau invitați ca pînă la 10 decembrie 1919 să prezinte un „Tablou asupra intelectualilor capabili să se supună examenului de secretar comunal”, avizat și de pre-

⁷⁸ Idem, dos. 324/1919, f. 81.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Materialul care se preda la aceste cursuri consta din drept public, drept administrativ, drept financiar, administrație militară, culte și instrucție publică (organizarea diferitelor confesiuni, despre școlile confesionale și de stat, particulare, organizarea școlilor primare, a liceelor, a școlilor secundare și a universităților), administrație economică: agricultură, industrie, comunicație, problemele muncitorilor, codul civil (privat și particular), codul penal. Cf. *Românul*, VIII, nr. 42 din 20 iunie 1919.

⁸¹ Arh. Stat. București, fond *cit.*, dos. 153/1919, f. 98; dos. 153/1919, f. 141; f. 22, f. 157; Registrul despre ascultătorii cursurilor de la Făgăraș (numele, locul rit vezi listele celor care au absolvit cele trei cursuri în *Gazeta oficială*, nr. 62—64 nașterii, anul, luna, ziua, calificarea, rezultatul examenelor), f. 171—172 și în sfîrșit 18 noiembrie 1919, p. 16.

⁸² Arh. Stat. București, fond *cit.*, A dos. 4/1919, f. 214.

fect. În conformitate cu răspunsurile primite⁸³ în februarie 1920 Consiliul Dirigent a dispus modificarea „legii art. XX din 1900 despre calificarea secretarilor comunali și cercuali“ în sensul că se dădea unui număr mai mare de persoane posibilitatea de a se prezenta la examenul de capacitate secretarială⁸⁴. Pentru aceasta s-au redus numărul anilor de școală și de practică administrativă. În administrația comunală desfășurându-și activitatea de secretari comunali persoane cu pregătire teoretică și practică administrativă diferită, Consiliul Dirigent a stabilit în vederea unei salarizări adecvate următoarele categorii de secretari comunali:

1. calificați cf. art. XX — 1900, numiți secretari comunali;
2. Cei cu cursul de o lună, numiți secretari substituiți;
3. Cei care nu au nici acest curs, numiți secretari auxiliari;
4. Secretari care înlocuiesc pe alții, numiți giranți⁸⁵.

Resortul de interne și-a înscris printre preocupări și o nouă împărțire a circumscripțiilor administrative, din considerentul că „împărțirea actuală a lor nu corespunde nici intereselor adevărate ale unei administrații moderne nici intereselor populației“⁸⁶. Prefecții erau obligați să întreprindă o largă consultare a factorilor și persoanelor competente din județe, urmînd să facă apoi propuneri concrete bine argumentate, Resortului pînă la 31 ianuarie 1919.

Din toate părțile Transilvaniei au venit propuneri privind o nouă împărțire a comunelor, plaselor și județelor⁸⁷, transferarea, mutarea unor reședințe de plasă și județ, constituirea de noi județe⁸⁸.

Dintre schimbările administrative survenite ne mărginim să semnalăm doar cîteva. Prin Decretul III din 24 ianuarie 1919 „orașul cu Consiliul Sibiu, cu ziua de 10 ianuarie 1919 se ridică la rangul de oraș cu drept de municipiu“⁸⁹, fapt care își are printre explicații și stabilirea Consiliului Dirigent la Sibiu. Alte modificări se refereau la mutarea sediului plasei Roșia din Roșia Montană la Abrud și schimbarea numirii plasei în „plasa Abrud“, a subprefecturii din Careii Mari la Satu Mare, celelalte oficii rămînînd însă acolo. În urma numeroaselor cereri venite din partea prefectului județului Alba Inferioară, a intelectualilor din oraș al tuturor primărilor din județ⁹⁰ toate invocînd argumente istorice

⁸³ Exemplu cel din jud. Arad, cf. Ibidem, f. 411.

⁸⁴ *Gazeta oficială*, nr. 89 din 17 februarie 1919, p. 1; Muzeul de istorie Cluj, inv. M 170, proces verbal din 12 martie 1920.

⁸⁵ *Gazeta oficială*, nr. 57—60 din 4, 7, 11, 13 octombrie 1919 p. 18.

⁸⁶ *Idem*, nr. 5 din 5/18 ianuarie 1919, p. 4.

⁸⁷ Propunerile C. N. Germano-Săsesc din Transilvania privind o nouă împărțire teritorială. Cf. Arh. Stat. București, fond cit. I, dos. 1/1919, f. 62—77; f. 80; *Patria*, I, nr. 18 din 7 martie 1919.

⁸⁸ De ex. „Memoriul inteligenței din Năsăud și jur“ pentru constituirea a două județe distincte, Bistrița și Năsăud. Cf. Arh. Stat. București, fond cit., dos. 179/1919, f. 191—197 *Patria*, I, nr. 19 din 8 martie 1919; propuneri pentru crearea unui județ al Zărandului conform Arh. Stat. București, fond cit., I, dos. 1/1919 f. 28—29, al Orăștiei, f. 4—5, al Cîmpiei Ardealului, f. 7—20.

⁸⁹ *Gazeta oficială*, nr. 6 din 14/27 ianuarie 1919, p. 26—27.

⁹⁰ Arh. Stat. București, fond cit., I, dos. 12/1919 f. 40, 41, 46—53.

economice și culturale, relevînd importanța mai mare a Albei Iulii în raport cu Aiudul, la 7 aprilie 1920, Consiliul Dirigent a decis mutarea centrului de județ de la Aiud la Alba.

În acest material s-au prezentat cîteva strădanii ale Consiliului Dirigent, ale Resortului de interne, depuse în vederea organizării unei vieți administrative românești în Transilvania ale cărei începuturi le-au constituit activitatea consiliilor naționale.

O dată cu formarea Consiliului Dirigent se poate vorbi de o nouă etapă a acestui proces, etapă în care s-a urmărit adaptarea legislației, a vieții administrative la condițiile politice de după 1 decembrie 1918. Menținerea vechilor legi, cu modificările ce s-au impus, avea ca argumentare din partea autorilor, continuitatea de drept. De fapt, extinderea legislației din vechea Românie în Transilvania nu se bucura nici la 1918, nici mai tîrziu decît de sprijinul a puțini juriști, fapt ce reiese și din „Expunerea de motive la Legea pentru unificarea administrativă” publicată în *Monitorul Oficial* nr. 128 din 14 iunie 1925, în care se spunea; „Nu era suficient să ne mărginim numai a întinde la tot cuprinsul țării regimul din vechiul regat, nici să împrumutăm dispozițiunile din diferitele așezăminte în vigoare din provinciile alipite”.

Introducerea limbii române ca limbă oficială în administrație, respectarea drepturilor celorlalte naționalități în privința folosirii în administrație a limbii materne în regiunile unde formau 1/5 a populației, uniformizarea denumirilor circumscripțiilor și a funcționarilor din Transilvania cu cele din vechea Românie, înlăturarea sistemului electiv în recrutarea funcționarilor, cu cel al numirii, desființarea adunărilor comunale și județene constituite pe baza dreptului de vot censitar, și dispoziția ca ele să se constituie în conformitate cu dreptul de vot universal, preocupările pentru acoperirea posturilor de funcționari administrativi sînt cîteva din principiile călăuzitoare și acțiunile Consiliului Dirigent în acest domeniu.

Nu trebuie omis nici faptul că începuturile administrației s-au făcut în condiții deosebit de grele. Amînarea încheierii tratatelor de pace, existența pentru un timp a liniei demarcaționale, evenimentele din Banat, atitudinea unei părți a vechilor funcționari au fost impedimentele ce se cereau depășite.

Instaurarea administrației românești începută în luna ianuarie 1919 s-a făcut pe baza dispozițiilor Consiliului Dirigent sub conducerea prefectilor. Procedura de desfășurare, era în linii mari următoarea: de obicei o delegație, în frunte cu prefectul, se prezenta la prefectură sau primărie, unde erau convocați toți funcționarii. Aceștia erau invitați să depună jurămîntul de fidelitate față de statul român, se cerea comitelui sau primarului predarea oficiilor. După un protest formal din partea acestora, oficiile se predau pe bază de procese verbale.

Instaurarea administrației românești s-a făcut pretutindeni fără incidente, în deplină ordine, constituind un prim pas în vederea uniformizării vieții administrative din întreaga Românie.

Activitatea de organizare a administrației purta amprenta unei politici de clasă, bazându-se pe legi burgheze, înfăptuite de oameni politici burghezi. Legat prin multe fire de celelalte instituții de stat în special de ordine și siguranță aparatul administrativ va deveni un instrument docil, prin intermediul căruia cercurile politice influente își vor exercita dominația asupra maselor populare, vor reprima, în multe cazuri, acțiunile lor revoluționare.

Înjghebarea unei administrații ridică multe probleme, printre care fixarea principiilor care să stea la baza ei. Aceste norme odată stabilite, nu determină în mod automat o activitate administrativă întru totul conformă cu ele. Nu se poate vorbi, în condițiile acelor ani, de o concordanță deplină între principii dispoziții și activitatea administrativă de zi cu zi.

Într-o lucrare ulterioară vor fi prezentate aspecte concrete din viața administrativă a Transilvaniei ceea ce va permite o stabilire mai precisă a raporturilor dintre intenții, principii și aplicarea lor de către Consiliul Dirigent și autoritățile administrative subordonate.

DES PRÉOCCUPATION DU CONSEIL DIRIGEANT POUR ORGANISER L'ADMINISTRATION ROUMAINE DE TRANSYLVANIE.

R É S U M É

Les débuts de l'administration roumaine de Transylvanie sont en rapports étroits avec l'activité des conseils nationaux roumains créés en automne 1918.

L'union de la Transylvanie avec la Roumanie a déterminé impérieusement l'organisation d'une administration roumaine, conformément aux changements politiques survenus. L'initiative et l'accomplissement de cette action appartiennent au Conseil Dirigeant. L'auteur présente les étapes et le moment final d'un processus extrêmement important, accordant une attention particulière à l'administration et surtout à l'extension de l'autorité du Conseil Dirigent sur tout le territoire uni avec la Roumanie. A partir de ce moment on pouvait procéder à l'instauration d'une nouvelle administration. On a précisé les lois qui dirigeraient l'activité administrative, y comprises celles qui précédaient la date de 18 octobre 1918, modifiées par les décrets I, II et IV, du Conseil Dirigeant.

Les problèmes administratifs entraient dans la compétence du Ressort de l'intérieur du Conseil Dirigeant.

L'auteur s'arrête sur quelques exemples concrets: l'instauration de l'administration roumaine dans les villes de Cluj et d'Arad, ainsi que dans les départements de Mureș-Turda, Sibiu, Arad et Cojocna en soulignant l'attitude différente des anciens employés administratifs.

L'article mentionne les nombreux efforts du Conseil Dirigeant pour constituer une administration publique nécessaire au déroulement normal de la vie administrative.

ASPECTE ALE PROBLEMEI AGRARE ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA (1919—1921)

DE

MARCEL ȘTIRBAN

În șirul principalelor izvoare, menite a contribui la cunoașterea situației social-economice și politice a României în primii săi ani de istorie contemporană, se numără și presa.

Ceea ce se năștea la sfârșitul primului război mondial în fiecare noapte, în „fabricile plumbului mărunț”, pentru a lua în zorii zilei drumul spre cel mai larg cerc de cititori, purta în sine o mult așteptată carte de vizită, o carte de vizită a oamenilor în numele cărora era scrisă, trădînd intențiile acestora în planul de organizare a statului unitar român.

Presa a constituit tribuna, locul de întîlnire, de confruntare a ideilor social-economice și politice — realiste sau nerealiste — într-un mod cu totul deosebit.

Gîndirea și ideologia epocii poate fi bine cunoscută din coloanele ziarelor. Doctrinile politice și economice au fost larg răspîndite prin intermediul ziarelor. Expunerile pe aceste teme, făcute în diverse ocazii — mai ales în preajma alegerilor — își găseau un larg ecou prin vii comentarii, sub forma adevăratei sau a criticii, în presa „casei”, în cea de opoziție, sau în așa-zisa presă independentă.

Presa a jucat un important rol în viața politică a țării în general. Era considerată chiar a patra putere în stat¹. Caracterul său informativ a fost dublat de acela al luptei deschise, purtată pentru promovarea partidului al cărui exponent era, a oamenilor încadrați în partid, folosind în acest scop toate mijloacele posibile. Referindu-se la presa burgheză, ziarul *Voința* se întreba, în primăvara anului 1921, dacă „e gazeta o tribună de pe care unii scribi asvîrlă oameni politici, e o armă de șantaj, e o ladă de gunoii, sau un focar de lumină”².

¹ *Voința. Socială. Economică Politică* (Cluj) nr. 162 din 20 martie 1921, p. 1.

² *Ibidem*.

Situată în triumghiul politic, în unghiuri diferite, presa burgheză îndeplinea în adevăr cîte ceva din tot ceea ce *Voința* imputa ziarelor. Deseori se întîmpla ca aceeași idee, același fapt să fie prezentate laudativ sau critic. Nu rareori se puteau vedea atitudini opuse ale aceluiași ziar, în aceeași problemă, la date diferite, care corespundeau cu două momente deosebite din viața partidului, al cărui organ de presă era (aflat la „putere“ sau în „opozitie“). Elogiile, aduse unui partid ori unui om anume în scopul ridicării lor, alternau cu vehemente critici la adresa adversarilor, așezați mai sus, în ierarhia politică.

Avînd în vedere această latură a ziaristicii burgheze, de armă mereu deschisă spre atingerea unor scopuri de partid, lectura ziarului folosit ca izvor de cunoaștere a realității presupune o temeinică analiză a ceea ce exprima ca dorință sau fapt concret (știind bine în numele cărui partid sau clasă socială vorbea), o adîncă selecție a ceea ce putea fi veridic, de ceea ce era exprimat în scop propagandistic, o obligatorie confruntare a ideilor exprimate teoretic, ca program, cu realitatea, o urmărire a aplicării lor în viață și a efectului produs.

Criteriul de judecată, de apreciere, a unei doctrine, nu poate fi numai conținutul său teoretic, ci mai ales și în primul rînd chiar aplicarea sa în viață, consecințele sale. Doctrinile politice nu pot fi privite ca idei în sine, ci ca teorii ce se cer demonstrate de realitate. Primesc o anumită valoare numai în măsura în care își găsesc o aplicare pozitivă în viață, se confruntă cu și în practică. Partea teoretică și cea practică sînt, de fapt, două laturi ale doctrinelor politice ce pot fi și au fost chiar foarte contradictorii.

Această contradicție era prinsă mai ales în paginile ziarelor socialiste. Nu lipsea însă nici din ale celor burgheze din opoziție. Prin intermediul lor avem imaginea, incompletă desigur, a efectelor doctrinelor politice aplicate sub raport economic și social. Tot numai în parte presa a scris despre mișcările țărănești, a explicat cauzele, direcțiile alese de țărănime în lupta dusă pentru obținerea de drepturi social-economice, caracterul acțiunilor și formele de luptă folosite.

Nu poate fi vorba de un rol determinant, cauzal, al ideilor agrare cuprinse în paginile ziarelor asupra mișcărilor sociale. Cauza lor adîncă, reală, trebuie căutată în situația materială a celor ce au purtat lupta. Ar fi greșit însă să neglijăm influența ideilor exercitată asupra organizării luptei, asupra direcției și intensității sale.

Ziarele din epoca studiată constituie un izvor cu multe lacune, e drept, și pentru istoria locală. E vorba mai ales de ziarele din provincie ce au apărut în multe orașe transilvănene după desăvîrșirea unității de stat.

Lipsurile ziaristicii în ce privește prezentarea știrilor locale, lipsuri semnalate de altfel în toate problemele mari abordate, se datoresc faptului că ziarul burghez nu este un jurnal de zi integral, completat cu obiectivitate întotdeauna, ci dimpotrivă. el însuși a selecționat la vremea sa faptele, ideile și le-a prezentat numai pe acelea, anume alese, într-o

anume formă, autentică sau mai puțin autentică, care a convenit scopului urmărit.

Cu toate acestea ziarul rămîne și pentru anii urmăriți izvorul numărului doi. Oglindă „plană“, „concavă“ sau „convexă“ a realității contemporane din anii 1919—1921, presa se impune a fi cercetată tocmai pentru a înțelege modul de gîndire al oamenilor situați social-economic și politic pe platforme diferite, pentru a înțelege acțiunile lor practice — dacă au fost — în vederea dezideratelor enunțate teoretic.

În prezentarea acestor două laturi ale aceleiași probleme, teoretică și practică, întîlnim în presă atitudini realiste (în cadrul ideologiei burgheze și în sprijinul acesteia), dar și nerealiste; o polemică obiectivă, sinceră sau cu un vădit caracter demagogic, pornită din rațiuni politice înguste. Și unele și altele nu pot fi neglijate. Ele formează la un loc o parte din tabloul epocii date, portretul unora din oamenii aceleiași epoci și tot ca un întreg, cu laturi pozitive și negative, trebuie privit.

Coloanele afectate de ziare problemelor politice, economice și sociale, sînt, în general, bogate. Proporția dintre ele, firește, diferă de la ziar la ziar și de la o etapă la alta. Se poate afirma că în cadrul problemelor economice un loc însemnat l-a ocupat în multe ziare din Transilvania problema agrară. Amintim cîteva din temele des abordate: locul și rolul agriculturii în sistemul economic al țării, locul și rolul proprietăților agrare pitice, mici, mijlocii și mari, problema intensificării producției agricole și a comerțului, a cooperației și învățămîntului agricol. Foarte des a revenit în coloanele ziarelor din anii 1919—1921 reforma agrară.

În cele ce urmează ne vom opri și noi asupra acestei ultime probleme, analizînd felul în care au fost reflectate necesitatea și oportunitatea reformei agrare, cauzele acesteia, în cîteva ziare burgheze românești apărute pe teritoriul Transilvaniei istorice. În prealabil, vom face însă un scurt popas și asupra rolului atribuit, prin intermediul presei, agriculturii transilvănene.

•

La sfîrșitul primului război mondial, progresul economic al țării era legat, mai mult decît în perioada antebelică, de dezvoltarea unei industrii proprii. Necesitatea și rentabilitatea industriei autohtone în noile condiții istorice erau recunoscute de economiști și oameni politici de diverse orientări. Ideea dezvoltării industriei a fost urmărită cu satisfacție de burghezia românească și de către o parte a marilor latifundiari. Și unii și alții socoteau mai sigure investițiile de capital într-un sector economic, sprijinit pe de o parte de stat dar la care pe de altă parte erau chemate cu insistență acțiunile capitalului românesc privat. Toate acestea în vreme ce în agricultură, vechiul sector preferat, dacă se vorbea încă de rolul marii proprietăți, era iminentă, în același timp și reforma agrară care, cu voia sau fără voia marilor proprietari, avea să se realizeze și, implicit, să însemne o restrîngere a proprietăților latifundiare. De aceea, în vremea luptei ideologice pentru realizarea reformei agrare 1919—1921,

noi investiții în agricultură (cumpărări de terenuri) nici nu au fost considerate oportune din partea burgheziei și a marilor latifundiari, preferându-se în locul lor acțiunile în industrie.

Problema industrializării sau a menținerii caracterului agrar al economiei românești au fost privite totuși diferențiat. Se vorbea de o puternică industrializare a Ardealului, apoi de o dezvoltare paralelă a industriei și agriculturii, cu influență reciprocă, fără a se fixa o limită bine definită dezvoltării industriei și alta agriculturii. Alții credeau că industria nu trebuie să ia locul prim al agriculturii, să împietzeze asupra caracterului agrar pe care îl atribuiam și doreau să-l păstreze economiei românești, ci doar să ajute dezvoltarea acesteia. Nu au lipsit nici partizanii statului român eminentement agrar, care au idealizat viața patriarhală de la țară și rolul agriculturii în dezvoltarea economică a țării, negînd în ce privește România pe cel al industriei.

Dezvoltarea agriculturii românești pe drumul capitalist, larg dezbătută în lucrări de specialitate și în presa anilor 1919—1921, era concepută ca o continuare a unui proces desfășurat pe întreg cuprinsul țării și în a doua jumătate a secolului trecut, prin cele dintii legi de reformă agrară. Era vorba, în 1919 ca și în anii următori din întreaga perioadă interbelică, de o nouă etapă în cadrul aceluiași proces. Noua etapă trebuia însă să imprime agriculturii capitaliste românești o nouă orientare, fără a o abate din făgașul capitalist. Se vorbea din ce în ce mai des și mai insistent de o dezvoltare a agriculturii sprijinită de industrie, de o intensificare a producției agricole prin promovarea unei industrii autohtone, de o anumită dezvoltare cu precădere a unor ramuri agricole în anumite regiuni ale țării, în vreme ce industria, în general, devenise un puternic cîmp magnetic pentru burghezia românească.

Economiștii ardeleni, pornind de la configurația geografică a Transilvaniei și de la bogățiile sale de sol și subterane, au preconizat aici dezvoltarea industriei în general, alături de o agricultură intensivă, reprezentată mai ales prin anumite ramuri ale sale: creșterea vitelor, viticultura, apicultura, sericicultura. Produsele lor trebuiau prelucrate în cadrul unei industrii autohtone locale³.

³ Definitorii ni se par cîteva pasagii din expunerea de motive la proiectul decretului-lege de reformă agrară, pregătit în anul 1919 de către Consiliul Dirigent, mult comentat în presa din anii 1919—1921. Pornindu-se de la premisa justă că „o țară exclusiv agricolă, cu toată bogăția ei de pîine și carne este tributară țărilor industriale“, că „fără o dezvoltată industrie națională nu se poate închipui bunăstarea și independența economică a României“, cereau ardelenilor „predestinați prin bogățiile naturale, să fie în România atelierul industrial“, crearea tuturor condițiilor de bună funcționare a industriei care ar fi influențat în mod pozitiv dezvoltarea agriculturii intensive. Un subsol bogat în materii prime, alături de păduri, erau oferite „unui șir întreg de industrii“, în care apoi o seamă de muncitori urmau să lucreze la prelucrarea materiilor prime. Industria trebuia să asigure în același timp prelucrarea produselor agricole. Cerințele industriei făceau imposibilă în continuare cultura extensivă, forțînd astfel intensificarea agriculturii. „La temelia reformei noastre agrare se găsesc două pietre fundamentale: necesitatea agriculturii intensive în vederea industrializării și tendința de a înlesni această

În cadrul statului unitar român, țăranimii transilvănene i se oferiseră, teoretic mai ales, diverse locuri. Unele ziare contemporane susțineau rămânerea la „vatră”. Altele preconizau „deslipirea de vatră”, parțială, imediată sau în perspectivă, prin descendență⁴.

În acest răstimp de trei ani, 1919—1921, ne găsim în faza inițiativelor, a propunerilor teoretice în problema caracterului economiei românești, formulate sau prezentate numai prin intermediul presei, uneori sincere, alteori demagogice, realiste ori nu, clare sau confuze, cu consecințele lor pozitive mult idealizate.

Anii 1919—1921 au însemnat în istoria țării noastre și o perioadă de refacere economică. Trebuiau atinse și depășite graficele producției antebelice, îmbunătățite vechile relații de producție, asigurată munca câmpului, ținându-se seama, mai mult decât în perioada antebelică, de dorințele țăranimii. Se impuneau în sfârșit schimbări în vechea structură a proprietății agrare.

Presa analizată a prezentat, în general, mult material pe tema necesității și oportunității reformei agrare. La 7 decembrie 1918 ziarul *Unirea* scria, prin condeiul cunoscutului profesor cu preocupări în domeniul economiei agrare, P. Suci: „Chestia agrară e o chestie foarte acută. Trebuie o rezolvare grabnică și rodnică. Țăranii noștri cer pământ. Tărăgăneală nu se poate face. De la jefuirea moșiilor până la împărțirea lor volnică e numai un pas. Aceasta trebuie s-o prevenim... Și e grabă. Nu e mirare, aproape a treia parte dintre țăranii noștri sînt fără pământ”⁵.

Sînt sintetizate aci, în puține cuvinte, dar cu puterea contemporanului ce a trăit evenimentul, a cunoscut viața țăranului, precum și ideologia intelectualității burgheze, necesitatea și oportunitatea rezolvării a ceea ce autorul numește „chestie agrară”.

Această întemeiată dorință a țăranimii transilvănene a fost lapidar surprinsă și de *Gazeta Poporului* din aprilie 1919, cînd scria: „Nu este sat și nu este plugar care să nu-și întoarcă privirea spre Sibiu, să nu aștepte

industrializare prin promovarea creșterii și înmulțirii vitelor”. *M. Știrban — Gh. Iancu, Cîteva documente privind legislația agrară din anii 1919—1920. Anexa nr. IV, lucrare în manuscris. Sau: „Două principii au servit de bază la alcătuirea proiectului (de reformă agrară) și anume: 1. După unirea cu regatul, din cauza inferiorității agricole a Ardealului — pămînturi slabe ce trebuiesc îngrășate, o muncă ce nu va renta față de producție — va fi necesar să se dea o mare extensiune creșterii vitelor și 2. Se vor pune bazele unei temeinice industriei agricole, cultură intensivă pentru legume, pășune, diferite plante furajere etc., deoarece față de condițiile ce se prevăd în România întregită, se crede că în cel mai apropiat viitor cuprinsul Ardealului va fi o mare instalație industrială”. *Patria, Organul Partidului Național, (Cluj)*, nr. 74 din 17 mai 1919, p. 1. Cf. și *Gazeta Transilvaniei, (Brașov)*, nr. 164 din 12 august 1919 și nr. 165 din 13 august 1919, p. 1.*

⁴ *Cultura poporului* adresa de pildă țăranilor ardeleni îndemnul de a rămîne în satul lor, la munca pămîntului. „Legeți-vă sufletul de satul vostru, pămîntului dați iubirea voastră... Trebuie să cultivați fiecare petec de pămînt, trebuie să

vestea cea bună (reforma agrară) căci este cu neputință ca lucrurile să rămână tot așa precum au fost⁶.

Presa va încerca imediat și paralel cu recunoașterea necesității social-economice a reformei să strecoare subtil și posibilitatea amânării sale pentru un viitor foarte apropiat. Începutul îl face tot ziarul *Unirea*, recomandând intelectualilor, la 4 ianuarie 1919, să lămurească pe „țărani noștri / care / sînt nerăbdători să mai aștepte puțin. . .”⁷.

Vorbind de reforma agrară, Victor Bontescu cerea și el în ziarul *Patria*, din 14 februarie 1919, ca lumea „să nu fie de loc neliniștită, ci să aștepte cu răbdare cîteva săptămîni, căci numai de săptămîni e vorba”⁸ — promite șeful Resortului de agricultură.

Necesitatea înfăptuirii reformei agrare, oportunitatea sa, dar paradoxal și posibilitatea amânării sale, sînt tot mai mult tratate împreună și în alte ziare. Apelul adresat țărănimii la înțelegere este dublat de cel adresat intelectualilor la puterea lor de convingere. Toate însă trădează și izvorăsc, de fapt, dintr-o dorință manifestată puternic din partea țărănimii și o neputință de a rezolva, la vremea și în forma promisă, reforma agrară, din partea burgheziei. În această situație sînt căutate, prezentate și justificate, cu ajutorul presei, noi forme intermediare, menite a împăca spiritele înfierbîntate la sate și a asigura, în același timp, producția agricolă.

O primă încercare face *Gazeta poporului* de la Sibiu. Pornind de la o constatare justă, „satele noastre sînt păscute azi de două gînduri

muncii sîrguincios și cu rîvnă brazda strămoșească. Trebuie să uniți toate puterile și cunoștințele voastre pentru a îmbunătăți pămîntul, pentru a scoate cît mai mult rod. . . Menirea voastră este menirea pămîntului. Pămîntul vă este prietenul și dacă-l părăsiți, veți suferi numai voi. De aceea țărănime a patriei noastre leagă-te de sol, îmbrățișează-l cu toată dragostea, muncește harnic pe el, fă tot posibilul pentru a-l face productiv cît mai mult, ară fiecare palmă de sol, seamănă pe toate extinderile, aplică pămîntului întreaga îngrijire”. *Cultura poporului, Foaie de cultură și educație cetățenească*, (Cluj), nr. 12 din 17 iulie 1921, p. 4—5.

Același lucru și în aceeași vreme susținea și *Dacia Traiană*: „Temelia sănătoasă a societății acolo este, după cum s-a dovedit pretutindeni, acolo la țară, la alipirea omului de pămînt, de glia mamă, izvorul cel dintîi de viață și energie. . . *Dacia Traiană, Ziar național independent*, (Sibiu), nr. 159 din 27 iulie 1921, p. 1. În vreme ce ziarele citate idealizau deliberat viața de la țară, în perspectivă și rolul țărănimii în societate, *Glasul libertății* împărțea o altă părere. Socotea că plugul nu mai poate fi considerat singurul mijloc de trai pentru țărani, de aceea erau chemați „și în altă brazdă decît aceea a cîmpului”, spre meserii și comerț. *Glasul libertății, Foaie pentru popor, organ al Partidului Național Român*, (Cluj), nr. 15 din 23 august 1925, p. 1. Aceeași chemare o adresează țărănilor prin ziarul *Patria* și scriitorul I. Agârbiceanu „Să nu mai veniți la orașe ca oașpeți, cum faceți acum, ci venind aci, să rămîneți în negoț, în meserii, în viața comercială”. *Patria* nr. 243 din 14 noiembrie 1920, p. 1. Cf. *Înfrățirea*, Cluj, nr. 42 din 24 septembrie 1921, p. 1.

⁵ *Unirea, Ziar național cotidian*, (Blaj), nr. 19—20 din 7 decembrie 1918, p. 4.

⁶ *Gazeta poporului, Foaie politică și culturală*, (Sibiu), nr. 14 din 6 aprilie 1919, p. 2.

⁷ *Unirea*, nr. 3 din 4 ianuarie 1919, p. 2.

⁸ *Patria*, nr. 1 din 1/14 februarie 1919, p. 3.

mari: pacea și pământul⁹, recunoscînd graba ce se impunea în rezolvarea redistribuirii pământului „pacea care întîrzie, pământul care nu-i iertat să mai întîrzie un singur moment”¹⁰, încearcă în dialogul deschis cu țărani să propună, temporar, arendările forțate după modelul celor din vechea Românie.

S-au adus drept argumente în sprijinul aminării împrumuturilor cu un an, timpul necesar întocmirii listelor cu moșiile expropriabile, a celor cu drept la împrumut, pentru fixarea suprafeței date țăranilor și a prețului de răscumpărare convenit vechiului proprietar, pentru lucrările de cadastru¹¹.

Două articole din ziarul *Unirea* aduc în discuție aceeași problemă, a necesității și oportunității reformei agrare. Primul articol, semnat de un corespondent din mijlocul Cimpiei, făcîndu-se interpretul stărilor sociale de aici, scria tot la începutul anului 1919 că: „Reforma agrară trebuie înfăptuită cît se poate de în pripă și încă așa ca sărăcimea să fie îndestulată pentru ea”, considerînd că „numai în acest înțeles există desrobire pentru poporul nostru”¹².

Cel de-al doilea articol, mai bogat în conținut, poartă și un titlu semnificativ: „Să vină cît mai în grabă reforma agrară”¹³. Autorul articolului, Teodor Groza, înainte de a lansa chemarea „Pentru liniștirea poporului să vină în grabă reforma agrară”¹⁴, se oprește asupra cauzelor pe care le considera că au făcut iminentă reforma agrară. Dorința țăranimii de a primi pământ, puternic manifestată la sfîrșitul primului război mondial, este pusă mai întîi pe seama situației social-economice, la care s-a ajuns prin acumulări de mari nedreptăți aparținînd unui trecut strîns în multe secole. „Țărănimea rabdă și așteaptă de sute de ani — spune autorul articolului — chestiunea agrară a fost actuală totdeauna”¹⁵. El atribuie lipsei de învățătură și organizare cauza pentru care „nu s-a pus pe tapet pînă acum”¹⁶ această problemă, iar anilor de război înrăutățirea și mai mult a situației social-economice a țăranilor. „Producția slabă a anilor din urmă a agravat și mai mult această chestiune. După muncă și trudă multă, sărăcimea s-a trezit că toamna nu a avut strîns nici nutreț și nici bucate, iar de altă parte scumpetea mare de primăvară a bucatelor a împins sărăcimea la disperare”¹⁷.

Autorul nu neglijează nici rolul influențelor de altă natură asupra modului de a gîndi și acționa al țăranilor la sfîrșitul războiului, în scopul primirii pământului. Revenind din nou sau pornind tot de la acumulările

⁹ *Gazeta poporului*, nr. 8 din 10/23 februarie 1919, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Unirea*, nr. 2 din 3 ianuarie 1919, p. 3.

¹³ *Ibidem*, nr. 52 din 11 martie 1919, p. 1—2.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

nedreptăților de ordin economic,¹⁸ autorul dă locul cuvenit influențelor ideologice. Țărănimea „a auzit și văzut multe în cursul celor 4 ani trecuți. Din ideile de libertate, egalitate și cu nuanțe socialiste, a absorbit destule, și dacă așteptarea aceasta nu se va satisface, cit mai în grabă, guvernul nostru își va pierde încrederea poporului”¹⁹.

Fără a epuiza complexitatea cauzelor ce au impus reforma agrară, și fără a le analiza în adâncime pe cele semnalate, autorul are totuși meritul de a le fi așezat pe cele arătate în ordinea importanței și a rolului lor.

Despre o incontestabilă dorință a locuitorilor satelor de a li se da pământ scria, la 27 iulie 1919, și ziarul *Patria*²⁰ și *Glasul libertății* din 23 august 1920 — ultimul vorbind în special de țărani someșeni²¹.

Dacă în prima jumătate a anului 1919 ziarele explicau în general mai obiectiv, mai aproape de adevărul istoric cauza reformei agrare²², atribuind-o situației economice și spiritului vremii, în perioada imediat următoare, în preajma alegerilor, cu prelungire și în anii 1920—1921, au încercat deseori, în scop propagandistic, să înlocuiască sau să ocolească întrebarea „de ce s-a făcut reforma?” cu aceea de „câte cine s-a înfăptuit?”. Alegerile electorale au determinat și favorizat în special această deplasare.

În felul acesta cauzele reale ale reformei agrare, cele economice, au fost mai rar amintite, punându-se în schimb un deosebit accent pe așa zisa „voință” de răsturnare a nedreptăților existente în repartitia pământului „simțite” de un partid sau altul. Partidul liberal²³ și cel averescan²⁴ și-au revendicat în primul rînd meritele deosebite fie în înțelegerea necesității reformei agrare²⁵ fie în înfăptuirea acesteia²⁶.

Nu explică nici I. Mihalache, șeful partidului țărănesc, în replica sa la pretențiile liberalilor, rostită în Camera deputaților la 28 iulie 1920, reproducă de ziarul *Patria*, factorii obiectivi în totalitatea lor care au determinat reforma agrară la sfîrșitul primului război mondial. Nu a greșit însă dacă s-a gîndit și la evenimentele interne atunci cînd spunea că „atît de puternice au fost evenimentele din 1917 încît ori care ar fi fost la guvern, trebuia să dea reformele”²⁷.

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Patria*, nr. 130 din 27 iulie 1919, p. 1.

²¹ *Glasul Libertății*, nr. 15 din 23 august 1920, p. 2.

²² Pentru situația economică a României între anii 1919—1921, precum și pentru cauzele reformei agrare, a se vedea: *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, Buburești, Ed. politică, 1967.

²³ *Înfrățirea*, nr. 46 din 29 septembrie 1920, p. 1.

²⁴ *Dacia Traiană*, nr. 36 din 3 aprilie 1920, p. 3.

²⁵ *Înfrățirea*, nr. 162 din 2 martie 1921, p. 3, nr. 166 din 6 martie 1921, p. 1, nr. 212 din 1 mai 1921, p. 3.

²⁶ *Dacia Traiană*, nr. 158 din 26 iulie 1921, p. 1.

²⁷ *Patria*, nr. 164 din 31 iulie 1920, p. 2.

O analiză mai substanțială, cu concluzii judicioase formulate, o face unul din redactorii ziarului *Voința*, la începutul anului 1921. „Ca ori ce reformă menită să schimbe o stare de lucruri nedreaptă, așa și legea pentru reforma agrară este chemată să aducă modificări simțitoare în repartizarea proprietății pământului de cultură, izvorînd această necesitate din neajunsurile mari și adînc simțite tocmai ale populației noastre rurale, care — conchide autorul — are tot dreptul să ceară a fi împroprietărită pe locul care-l muncește din greu și din vremi îndelungate”²⁸.

Carpatin, pseudonimul cu care este semnat articolul, consideră că: „Reforma agrară a venit în Ardeal ca și în vechiul Regat... deodată cu spiritul timpului care pretinde categoric dărîmarea tuturor privilegiilor ce conțin simburii învrăjbirilor și nedreptăților sociale ale trecutului. A fost așa dară o necesitate impusă de vremurile actuale pentru nivelarea asperităților sociale de la țară, aducerea reformei agrare și în Ardeal”²⁹.

Cîteva luni mai tîrziu, tot ziarul *Voința* cerea votarea legii de reformă agrară, imediat „pentru că fiecare ceas întîrziat poartă sămînța unor nemulțumiri surde, dar mai grave acolo la sate decît acelea zgomoase din parlament”³⁰.

Recunoscînd în general necesitatea și oportunitatea reformei agrare, presa burgheză încearcă concomitent să justifice și dreptul de despăgubire, datorat de țărani vechilor proprietari. Resping împărțirea pământului „printr-o sumară și indiscutabilă restitutie în integrum”, chiar dacă au manifestat o oarecare grijă ca nici țăranilor să nu li se facă nedreptăți atunci cînd se va fixa prețul pământului³¹.

Judecată cu obiectivitate, reforma agrară din anii 1918—1921, din vechea Romînie, sau din 1919—1921 din Transilvania, nu poate fi considerată decît ca un act impus de necesitățile economice obiective ale țării, de lupta țăranimii dusă pentru a primi pămînt. Situația economică a țăranilor, frămîntările lor sociale, interesul politic și economic al burgheziei, interesul partidelor politice burgheze și economic al întregii țări — formulate mai larg — constituiesc împreună cauzele ce au determinat sau favorizat legiferarea reformei agrare din anii 1918—1921.

Nicolae Iorga, criticînd atitudinea liberalilor care „au înfățișat chestiunea agrară ca și cînd de milă ar fi dat ceva țăranilor”³², spunea într-o conferință ținută la Alba Iulia „Nu dăruiți nimic, țăranilor prin împroprietărire, ci dați înapoi țăranilor ceea ce le-ați luat fără forme legale”³³. „Azi — spunea tot N. Iorga — cînd cele mai multe rîni le poartă trupul mucenicit al țăranului, el trebuie să primească răsplata...

²⁸ *Voința*, nr. 109 din 6 ianuarie 1921, p. 1.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, nr. 250 din 11 iulie 1921, p. 1.

³¹ *Ibidem*, nr. 57 din 3 noiembrie 1920, p. 1.

³² *Patria*, nr. 91 din 28 aprilie 1920, p. 1—2.

³³ *Ibidem*.

Dacă vrem să avem un viitor, trebuie să facem slobod trupul și pământul țaranului³⁴.

Drumul parcurs de proprietatea individuală la sate, în anii 1919—1921, nu a fost numai un drum anevoios, ci și unul plin de frământări sociale, de lupte purtate din partea țărănimii sărace, îndeosebi pentru pământ, împotriva abuzurilor săvârșite de organele locale, împotriva impozitelor excesive la care erau supuși, împotriva rămășițelor feudale, pentru drepturi social-politice în general.

Formele de luptă folosite de către țărănime au fost diverse și de intensitate variată, fără să se ajungă la proporțiile răscoalei din 1907 sau ale celei din toamna anului 1918.

În anii 1919—1921 acțiunile violente la sate au continuat cu o intensitate ce a oscilat mereu. Caracteristice erau intrările forțate pe marea proprietate arabilă, pășuni sau păduri. Foarte frecvente au fost și petițiile în grup. Toate erau determinate de neaplicarea reformei agrare în forma promisă și la timpul așteptat, de abuzurile practicate cu ocazia arendărilor forțate, de pretenția unor mari proprietari de a li se lucra pământul în vechile condiții.

Lupta țărănimii ardelenе pentru pământ, puternic manifestată, nu este reflectată în presa anilor 1919—1921, în suficientă măsură. Sporadic sînt amintite unele incidente, fără a se prezenta întotdeauna cauza și nici desfășurarea lor. Transmise chiar sub forma unor simple știri, nu sînt lipsite totuși de importanță. Constituind un indiciu al existenței, deschid în același timp calea investigațiilor în alte izvoare, mai ales arhivistice, care verifică apoi și, în general, completează știrea.

Mai bogate sînt informațiile generale privind starea spiritelor în rîndurile țărănimii. Des pot fi citate articole din care nu lipsesc temerile burgheziei pentru urmările întîrzierii lucrărilor de reformă agrară, așteptate cu nerăbdare, pe deplin justificată de către țărănime. Așteptarea nu a fost pașnică întotdeauna, și tocmai de aci izvorea și neliniștea ziarelor burgheze. Ziarul *Voința* își informa cititorii săi la 15 iulie 1921 că țaranii sînt încă neliniștiți de forma în care au primit pământul și că „așteaptă cu nerăbdare aplicarea efectivă a reformei agrare”³⁵.

Același ziar cu cîteva luni mai de vreme, cerînd înfăptuirea reformei agrare promise, pentru ca „întîia scînteie să fie stînsă fără urmări”³⁶, a explicat în parte și una din cauzele imediate ale frământărilor sociale: „Țăranul cînd a scăpat de război, s-a întors la o casă pustiită, unde aștepta pământ”³⁷.

Promisiunile făcute țăranilor că li se va da pământ nu i-au putut opri din drumul lor, nu i-au liniștit deplin, așa cum susținea *Dacia Traiană*, afirmînd că „amăriți în sufletul lor de nedreptățile cele multe ale războiului, țăranii, revoltați pentru o clipă / în octombrie-noiembrie 1918 /

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Voința*, nr. 253 din 15 iulie 1921, p. 3.

³⁶ *Ibidem*, nr. 132 din 11 februarie 1921, p. 1.

³⁷ *Ibidem*.

s-au liniștit îndată ce s-a format credința în ei că de astă dată nu mai este minciună făgăduința că li se va da pământ³⁸.

Făgăduința îndeplinirii vechiului deziderat social-economic — împărțirea pământului — a fost, fără îndoială, așteptată de pătura țărănimii sărace și pînă la împlinirea sorocului fixat poate și cu o relativă încredere. Amînările repetate i-au determinat însă pe țărani la frămîntări continue în întreaga perioadă 1919—1921. La 11 februarie 1921, ziarul *Voința* constata că „sfîrșitul iernii și apropierea primăverii răscolise mai adînc năcăjitele suflete țărănești³⁹ și îndemna, din opoziție, pe cei „ce dețin destinele țării⁴⁰ să cerceteze cauzele pentru care scînteia se poate aprinde în piepturile răbdătoare⁴¹ ale țăranilor, pedepsind pe „cei pentru care țăranii se revoltă⁴², spre a evita în viitor un nou 1907 pentru țărani.

Un nou 1907 în adevăr în perioada 1919—1921 nu a avut loc. Intrările forțate pe pămînturile moșierești au fost totuși destul de frecvente. A fost, de altfel, în această vreme în multe locuri un adevărat asalt al țărănimii, pentru cucerirea pămîntului, cu unealta sau petiția în mînă, neorganizat și neîndrumat, dar continuu, manifestat în toate formele îngăduite și neîngăduite de lege.

Ziarul *Patria* anunță la 23 septembrie 1920 tulburări în județul Tirnava Mică⁴³, *Voința* le făcea cunoscute la 12 februarie 1921 pe cele din Lăpușul Românesc, Suciul de Sus și cel de Jos⁴⁴, iar la 19 mai același an, pe cele din Lăpușul de Cîmpie⁴⁵.

Tot ziarul *Voința*, cu un an mai de vreme, în 1920 scria de țăranii din Albac, care au înlăturat brigadierul satului cînd acesta îi oprișe să taie lemne din pădurile statului și ale particularilor⁴⁶, de moșii din jurul Abrudului, care de asemenea nu au mai putut fi opriți de la tăierea pădurilor „de nici o amenințare a autorităților⁴⁷, agenții silvici și poliția devenind neputincioși „față de ciomagele țăranilor⁴⁸.

În același articol autorul explică cauza imediată a frămîntărilor țărănești, manifestate violent. „Țăranii care au ajuns înaintea urnei și și-au dat voturi pentru ei, văzînd că nu li se dă nimic din ceea ce li s-a promis, împart ei înșiși între ei ceea ce cred de bine, taie pădurile și pășunează vitele și pe acele locuri unde este oprit de lege, fără să se sinchisească mult de amenințările autorităților⁴⁹.

³⁸ *Dacia Traiană*, nr. 5 din 27 februarie 1920, p. 1.

³⁹ *Voința*, nr. 132 din 11 februarie 1921, p. 1.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Patria*, nr. 206 din 25 septembrie 1920, p. 1.

⁴⁴ *Voința*, nr. 133 din 12 februarie 1921, p. 3.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 207 din 19 mai 1921, p. 3.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 15 din 6 septembrie 1920, p. 2.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

Această idee este reluată de *Voința* două luni mai târziu, când într-un articol intitulat semnificativ „Ard pădurile”, recunoștea că „Rășina brazilor nu s-a aprins de arșița soarelui, nici din nebagare de seamă, nici pus de mâini dușmane țării. Țăranii-și fac / doar / dreptate așa cum cred ei...”⁵⁰.

Materialul prezentat în legătură cu frământările țărănești din anii 1919—1921, luat din presă, este departe de a fi sesizat sau analizat toate acțiunile din satele transilvănene și toate formele lor de manifestare. Cele semnalate ne îngăduie totuși să înțelegem o parte din cauzele luptei și tot în parte intensitatea acesteia. Cert este că reforma agrară a fost înscrisă în toate programele partidelor politice, în condițiile unui puternic avânt revoluționar, și a unor repetate „bătălii” electorale. În aceleași condiții s-a vorbit în presă și despre oportunitatea și necesitatea reformei agrare.

Pe cale petiționară, sau pe aceea a luptei directe, manifestată spontan și neorganizat, cu o intensitate neuniformă geografic și în timp, prin căi legale și nelegale, în general, pentru aplicarea legală a legislației agrare țăranii au menținut problema agrară mereu în atenția cercurilor conducătoare din România.

Pe de altă parte, interesul electoral a contribuit și el la înscrierea reformei agrare în programele de guvernare. Adunările preelectorale, foarte zgomotoase, constituiau un prilej de întâlnire — înțeles într-o largă accepțiune — a „cererii” și a „ofertei”. Evident, nu de mărfuri sau forțe de muncă, ci de dorinți exprimate sincer și promisiuni făcute ades demagogic.

Presa burgheză, „un ceasornic” al vremii sale, îngrămădea știrile unei zile într-un anumit fel, le filtra și înregistra în deplină conformitate cu interesele grupării politice pe care le reprezenta. Dezbrăcate de haina subiectivă, ele pot constitui totuși izvoare pentru cunoașterea realității contemporane burgheze.

În ce privește problemele analizate de noi — dincolo de unele pretenții neîntemeiate de absolută paternitate a inițiativei sau înfăptuirii reformei agrare, ori de înțelegere formală a necesității și oportunității acestei reforme — se desprinde și din persa vremii că reforma agrară din anii 1918—1921 era impusă de cauze economice, accelerată de frământări sociale, că necesitatea sa a fost în general înțeleasă de partidele politice burgheze, firește în forme deosebite. Reforma agrară avea menirea de a remedia, de fapt, parțial, în favoarea țăranilor, o nedreptate de ordin economic, dar trebuia să însemne în același timp și o întărire a burgheziei prin slăbirea vechilor latifundiari, economic și politic. Mersul înainte pe drumul dezvoltării capitaliste a României impune această reformă. Aici — în interesul de clasă — își are izvorul și atitudinea burgheziei față de reforma agrară din anii 1918—1921. Ceea ce era înțeles ca *necesar* pentru păturile largi de țărani fără pământ, trebuia să fie *util* și pentru o burghezie dornică a-și consolida puterea.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 66 din 14 noiembrie 1920, p. 1.

LA PRESSE ROUMAINE DE TRANSYLVANIE (1919—1921) ASPECTS DU PROBLÈME AGRAIRE

RÉSUMÉ

Partant de l'importante de la presse comme source pour connaître la situation socio-économique et politique de la Roumanie durant ses premières années d'histoire contemporaine et en considérant à la fois le caractère subjectif de la presse bourgeoise, instrument permanent des desseins politiques, l'auteur s'arrête sur la façon dont quelques journaux bourgeois roumains parus dans la Transylvanie historique entre 1919—1921, ont présenté les causes de la réforme agraire des années 1918—1921.

Au-delà de la revendication sans fondement de l'initiative absolue ou de la réalisation même de la réforme, nonobstant une compréhension formelle de la nécessité et de l'opportunité de cette réforme, la presse recherchée laisse voir que la réforme des années 1918—1921 a été imposée par des causes économiques, accélérée par des troubles sociaux que sa nécessité et son opportunité ont été bien que de façons différentes, comprises par tous les partis politiques bourgeois de Roumanie, à la fin de la première guerre mondiale.

En effet, la réforme agraire avait comme but à réparer, partiellement en faveur des paysans indifféremment de nationalité, une injustice économique à profondes implications sociales, mais aussi elle devait renforcer la position de la bourgeoisie en subminant par moyens économiques et politiques les propriétaires terriens. C'est donc l'intérêt de classe qui a déterminé la position de la bourgeoisie d'après-guerre envers la réforme agraire des années 1918—1921. Ce qui était considéré nécessaire pour la masse des paysans terre, ou possédant des petites surfaces, devait être concomitamment utile à une bourgeoisie désireuse à consolider son pouvoir.

La situation économique des larges couches paysannes leurs mouvements sociaux, l'intérêt politique et économique de la bourgeoisie, et des partis bourgeois, ainsi que l'intérêt économique du pays ont, dans le sens large, déterminé le gouvernement à légiférer la réforme agraire de 1918—1921. L'atmosphère européenne, favorable en principe aux réformes, évidemment conques et appliquées différemment en forme et en intensité, dans chaque pays, ne saurait être négligée elle non plus. Tout cela se détache de la presse recherchée. Il n'y manquent non plus les exagérations, surtout à l'égard de l'initiative et du rôle joué par les différents partis dans l'accomplissement de la réforme.

Dans le cadre des débats concernant la réforme agraire l'on remarque, dans la presse bourgeoise, aussi bien des attitudes réalistes (entre les limites de l'idéologie bourgeoise et à l'appui de celle-ci) que des attitudes qui ne tenaient pas compte des réalités, une polémique objective et sincère et une autre, à un évident caractère démagogique, issue de mesquins intérêts politiques.

DESPRE PROBLEMA AGRARĂ ÎN SATELE DISPERSATE ALE MUNȚILOR APUSENI (1919—1940)

DE

GH. HRISTODOL

Multiple considerente ne determină a îmbrățișa, în cele ce urmează o problemă mai puțin spectaculoasă ce se urmărește cu mai multă greutate și se scrie cu migală, cu sentimentul reținut al lucrurilor nu întotdeauna împlinite, căci regimul politic din perioada la care ne referim, confruntat cu realitatea, n-a izbutit să asaneze integral situația, ci a venit doar cu paleative care au creat iluzii, speranțe și puține înfăptuiri.

Relevarea aspectelor economice și sociale ale anumitor zone geografice ale României interbelice vine în sprijinul ideii de a atesta o situație de fapt care pricinuia o preocupare în dublu sens — de la guvernați la guvernanți și invers. Zona satelor răzlețite din Munții Apuseni, căci despre aceasta este vorba, prin caracteristicile ce le întrunea, a polarizat atenția unui cerc mai larg din opinia publică și a cunoscut, în consecință, ecouri în presă, preocupări ale oamenilor politici, ale guvernelor, atrăgând atenția și unor publiciști, mai ales din Transilvania, care s-au aplecat cu solicitudine asupra situației existente, încercînd să releve realitatea și să dea soluții de îndreptare. Zbaterile lor au reușit să înmănuncheze fasciculele de lumină care, menținute cu mai mult sau mai puțină vigoare, un timp mai scurt sau mai lung, au proiectat în conștiința contemporaneității așa-zisa „Problemă a moșilor”.

Istoricului de astăzi îi este foarte dificil însă a depista cu rigurozitate mobilul zbaterilor la toți cei ce s-au ocupat de această problemă, căci viața politică interbelică, cu lupta dintre diferitele partide, grupări, în spatele cărora se ascundea diverse interese, și-a pus de multe ori amprenta.

Dacă pentru unii îndreptarea situației grele a maselor muncitoare din Munții Apuseni a constituit singurul mobil al luptei la care s-au angajat, pentru alții problema moșilor a fost doar o platformă de lansare, o posibilitate de a exploata în propriul lor interes politic doleanțele

juste ale localnicilor. Un criteriu îl constituie consecvența. Într-adevăr, vom găsi, cu prilejul investigațiilor, persoane care de la bun început și pînă la sfîrșitul perioadei tratate de noi (1940) au militat cu consecvență în susținerea cauzei miștilor și cu fiecare guvern venit la cîrma țării își amplificau speranțele în reușita acțiunii lor, ca apoi, la plecarea aceluiași guverne, să-și declare deschis nemulțumirea pentru cele realizate.

Un alt criteriu este acela al investigațiilor științifice, la fața locului, făcute de intelectuali înaintați ai timpului, care cu un ochi atent la tot complexul de probleme reușesc să prezinte opiniei publice adevărata față a lucrurilor, dar nu depășesc în propunerile lor limita unor reforme în cadrul unei societăți burgheze. Or, evoluția problemei a arătat că rezolvarea situației era în strînsă relație cu schimbarea ordinii sociale.

Apărarea în cauza miștilor nu pornea însă numai din considerentele economice ale timpului, ci mai mult ca în alte zone, aceasta solicita să repare multe nedreptăți din trecut. Iar trecutul oamenilor de pe aceste meleaguri, aproape în întregime locuite de români, era extrem de viforos și zbuciumat. Localități ca Albac, Abrud, Zlatna, Brad, Cîmpeni, Vidra, Fintînele, Tebea au căpătat puternice rezonanțe în istoria neamului românesc, iar eroii de aici și-au trecut numele din istorie în legendă și din legendă în istorie, pătrunzînd pînă dincolo de hotarele țării. Pe aceste meleaguri s-au născut și au luptat Horea, Cloșca, Crișan, Avram Iancu, Amos Frîncu, luptători neînfricați care s-au situat în fruntea maselor și, cu arma în mînă, s-au repezit să spulbere iobăgia, nedreptățile sociale și asuprirea națională.

Un alt considerent care reclamă abordarea acestei probleme, este prezentul. Regimul nou, instaurat după 23 August 1944, a purces la transformarea radicală a tuturor regiunilor țării, iar configurația complexelor industriale în aria geografică a țării a cunoscut o mai justă repartitie. De acest criteriu a beneficiat și regiunea Munților Apuseni. Cu toate acestea însă moștenirea trecutului a fost, față de alte regiuni ale țării, mult mai grea, iar specificul de aici cu satele răzlețite, ba mai mult aș spune cu a caselor răzlețite, a impietat asupra dezvoltării, lăsînd călătorului autohton sau străin prilejul de a vedea multe realizări noi, dar și prelungiri ale trecutului, care ici și colo distonează cu mersul înainte al societății noastre. Or, relevînd contextul economic, social din perioada interbelică, dăm posibilitatea celui care pătrunde în această zonă plină de frumuseți, să aibă termeni de comparație între trecut și prezent, să constate fazele ridicării acestei zone și să aprecieze la justa valoare saltul din ultima vreme.

•

Regiunea Munților Apuseni cuprinde corpul munților și văilor din partea de vest a Transilvaniei. Încercînd să delimităm această zonă, o vom găsi mărginită la nord de riul Crișul Repede și șoseaua națională care vine dinspre Oradea—Huedin—Gilău—Cluj; la est cu șoseaua Cluj—Turda—Buru, apoi linia care unește localitățile Buru—Trascău și orașul Aiud, continuînd mai departe cu șoseaua Teiuș—Ighiu—Alba Iulia și

de aici, pe malul drept al râului Mureș, pînă la granița județului Hunedoara; la sud se mărginește cu Mureș, pînă la Ilia, iar în vest cu marginea de apus a fostelor plăși Ilia, Hălmăgiu, Vașcău, continuînd cu șoseaua Beiuș—Ighișel—Oradea.

Este necesar să subliniem că această zonă reprezintă aria cea mai întinsă asupra căreia s-au făcut studii și s-au luat măsuri în așa-zisa problemă a moșilor. Limitele ei n-au fost precizate de la început, ci numai după 15 ani de la Unire, adică în 1933, cînd s-a văzut că întreaga regiune a Munților Apuseni prezintă similitudini economice și sociale ce necesită urgente intervenții din partea statului.

Aria aparținînd acestei zone se ridica la circa 8000 km², iar din punct de vedere administrativ, ea cuprindea porțiuni din 6 județe (nici unul nu intra integral), și anume din județele Alba, Hunedoara, Arad, Bihor, Cluj și Turda. Astfel, din județul Turda intrau în această zonă plășile Valea de Arieș (14)*, Cîmpeni (12), Iara (23);

Din județul Cluj intrau plășile Gilău (22), Huedin (57).

Din județul Bihor făceau parte plășile: Beiuș (64), Vașcău (43), Ceica (47), Aleșd (39);

Din jud. Arad făcea parte o singură plasă, Hălmăgiu (45);

Județul Alba era reprezentat de plășile Abrud (8), Aiud (14), Zlatna (29), Teiuș (10), Alba Iulia (6), iar județul Hunedoara de plășile Avram Iancu (34), Brad (29), Geoagiu (25), Ilia (74), Deva (32)¹.

Cu alte cuvinte, întreaga regiune a Munților Apuseni cuprindea un număr de 636 de comune. Este necesar să subliniem faptul că alți autori s-au împotrivit acestei tendințe de a mări aria geografică, deoarece cuprinderea unor zone de dealuri mai fertile, exterioare Munților Apuseni, schimba caracterul cercetării și diminuea aspectele deosebit de revelatoare ale grelelor condiții de viață cu care erau confrunțați muntenii².

Deși la început am fi tentați să credem că problema moșilor era cu precădere o problemă limitată la Cîmpeni, Abrud și încă cîteva centre, din tabelul înfățișat mai înainte se desprinde clar că această idee este eronată și că ponderea cea mai mare a comunelor care intrau în zona Munților Apuseni o deținea Bihorul, cu 202 comune, urmat de Hunedoara cu 194, Cluj cu 79, Alba cu 67, Turda cu 49 și la urmă Aradul cu 45 comune.

În privința întinderii zonei moșilor au existat mai multe păreri. După o călătorie întreprinsă în 1921, Tache Papahagi considera că Munții Apuseni nu înseamnă Țara moșilor, căci ultima e mult mai redusă ca teritoriu și își are centrul la Cîmpeni³. Confruntînd părerile lui Sterca Sulu-

* În paranteză, numărul comunelor ce intrau în componența plășii.

¹ Arhiva Consiliului popular județean Cluj, fond Comisariatul Munților Apuseni, dos. nr. 2/1934, nenumărat. În continuare prescurtat Arh. Cluj F.C.M.A.

² Ciomac Al. Ioan, Popa-Necșa Valeriu, Munții Apuseni: *Cercetări asupra stărilor economice din Munții Apuseni*, București. Tip. Universul, 1936, 310 p. (Acești autori rețin pentru cercetare 276 comune cu o populație de 286.475, asupra cărora fac serioase investigații la care ne vom referi și noi.).

³ Papahagi Tache, *Cercetări în Munții Apuseni*, București, 1925, p. 5.

tiu, Candrea, Frincu și T. Papahagi, Ion Rusu Abrudeanu admite că locuitorii Munților Apuseni sînt moți și mocani, iar ținuturile de existență a acestora cad în extremitățile județelor Alba, Turda, Hunedoara, Cluj, Arad și Bihor⁴.

Desigur că au existat și tendințe de a mări aria de răspîndire a populației din Munții Apuseni, încercînd să se cuprindă și locuitorii din partea exterioară, limitrofă acestui masiv muntos, ajungînd a se considera că această zonă are 15.000 km² ⁵.

După mai multe cercetări și studii care s-au făcut în perioada interbelică, s-a stabilit că populația din regiunea Munților Apuseni se întinde pe o arie de circa 8.000 km², circumscrisă mai înainte de noi, și la care rămîne să se refere și cercetarea noastră, deși e destul de dificil a limita în granițe fixe o cercetare de natură social-economică.

Această zonă e locuită de o populație compactă de români care, apărați din toate părțile de munți și dealuri ca de o cetate inexpugnabilă, a rezistat în fața năvălirilor și a vicisitudinilor de tot felul la care a fost supus teritoriul țării noastre.

Izolarea a ferit populația de influențe străine majore, și existența ei de azi oferă o probă indubitabilă de continuitate, în schimb a dezavantajat-o, deoarece lipsa căilor de comunicație, a legăturilor mai strînse cu comunități mai avansate din jur a contribuit la o dezvoltare economică mai lentă.

În opinia publică și chiar și în istorie cei de sălășluiesc pe aceste meleaguri au primit numele de „moți“, chiar dacă între ei există multe deosebiri. În general se consideră că moții sînt în jurul Cîmpenilor și a Abrudului, iar mocanii ocupă dealurile din jurul așezărilor de moți. Cum însă la marile evenimente istorice (răscoala lui Horea, 1848, 1918) a participat întreaga populație a munților, ei au intrat în conștiința poporului cu numele de moți. Această denumire o găsim și în literatura interbelică și este dată întregii populații din zona Munților Apuseni, chiar dacă există evidente deosebiri de preocupări, de mod de viață, de caracter și psihologie.

Locuitorii Munților Apuseni, luptînd cu greutățile specifice unei regiuni muntoase, unei clime neprietenoase și unor împrejurări vitrege, au trebuit să se adapteze acestora și în încheștarea cu natura au reușit s-o răzbească cu prețul unui efort și a unor lipsuri greu de imaginat. Lupta s-a dat cu codrul, cu stîncă, și acolo unde era puțin pămînt de arat, l-a obligat să-i cedeze, după multă trudă, piinea. Iar în poienile și pășunile dintre codri și văi, și-au făurit o altă preocupare care-i ajută să supraviețuiască: creșterea vitelor.

Contrastînd evident cu frumusețile naturii, traiul moților era însă extrem de aspru și toate aceste preocupări nu reușeau să amelioreze

⁴ Rusu-Abrudeanu Ion, *Moții, calvarul unui popor eroic dar neîndreptățit*, București, 1928, p. 130.

⁵ Hoiescu N., *Problema populației din Munții Apuseni din punctul de vedere al căilor de comunicație*, Societatea de mîine, 1927, IV, p. 477.

starea lor. Din acest motiv, după Unire, a început să se facă apel la intervenția statului pentru asanarea situației. Se impunea deci o cunoaștere temeinică a întregului complex de probleme social-economice-culturale a regiunii Munților Apuseni. Deși la prima vedere întreaga regiune pare a fi avind multe similitudini, studii mai atente au delimitat o serie de condiții de trai diferite în regiunea alpină de la izvoarele Arieșului și Someșului, unde masivele de rășinoase și pășunile formează singurul izvor de câștig, față de regiunile miniere din zona Băiței, Băii de Criș, Roșiei Montane, Băii de Arieș, sau față de ținutul Hălmaგიului și al Vascăului, unde agricultura timidă, pomăritul, olăritul, îl diferențiau de primele două.

Relevarea întregii problematice cu care era confruntată această zonă ar necesita un spațiu foarte larg, de aceea, în articolul de față ne vom referi numai la aspectul problemei agrare din satele răzlețite ale Munților Apuseni.

În pofida terenului muntos și deluros, agricultura cu anexele ei, dar mai ales cu creșterea vitelor, era ramura principală de ocupație a locuitorilor din zona Munților Apuseni. Munca cea mai răspândită o forma cositul, aranjatul și păstratul finului. Pe anumite porțiuni se cultiva grâu de primăvară, secară, ovăz, orz, porumb, cartofi etc.⁶. Pentru însămințare erau preferate locurile mai joase, așezate pe văi și la poalele dealurilor pe care era cultivat mai ales porumbul și cartoful. În dorința de a avea propria-i producție de cereale, se cultiva chiar și la o altitudine de 1000—1200 m, bineînțeles, folosindu-se, de data asta, mai mult sapa decât plugul. În general, această agricultură purta puternic amprenta rămănerii în urmă, avind un caracter rudimentar. Constatările la fața locului arătau că lucrările agricole pe aceste terenuri „se fac în condițiuni foarte grele, fără spor și cu eforturi de muncă, cari nu asigură producția în raport cu munca depusă. În foarte multe cazuri, populația nu scoate nici sămînța din semănăturile de grâu și secară”⁷. Pe de altă parte se întîmpla de multe ori ca populația de aici să nu beneficieze nici de propriile lor semănături, căci din cauza unor condiții climatice neprielnice, în anumiți ani, recoltele nu ajungeau în faza de coacere pentru a fi recoltate și utilizate conform scopului inițial, așa cum s-a întîmplat în 1933, cînd semănăturile „în majoritatea lor nu au ajuns la coacere”, obligînd pe localnici să facă apel la autorități pentru a fi ajutați⁸. Nici chiar plasa cu o configurație mai propice pentru semănături, cea a Hălmaგიului, nu reușea să-și asigure necesarul de cereale, din cauză că suprafața arabilă era puțin întinsă și nu permitea „o forțare a producției în cantitate”⁹. Ea a produs, de exemplu în 1926, circa 12.574 măji (quin-

⁶ Sava Iustin, *Problema salvării moșilor din mizeria trecutului*, Societatea de mîine, 1939, XVI, p. 52.

⁷ *Ibid.*,

⁸ Arh. Cluj F.C.M.A., dos. nr. 1/1934.

⁹ Mager Traian, *Cercetarea ținutului Hălmaგიu*, Societatea de mîine, 1927, IV, p. 475.

tale) grâu, deși consumul anual al populației era de circa 72.000 măji. Lipsa de pământ și de alte surse de a-și agonisi traiul a creat un surplus aproape permanent de brațe de muncă care s-a orientat tot către munca agricolă, dar nu în propria gospodărie, ci coborînd spre șesurile întinse din Banat și Bihor. Din Munții Apuseni se recrutau la muncile agricole pentru aceste cîmpii muncitori agricoli, angajați cu ziua sau pe perioade mai lungi, care formau cete de cîte 10—12 oameni sau grupuri de 20—30 de persoane, ce se utilizau în perioadele de vîrf ale muncilor agricole, adică la vremea seceratului și a cositului. Ei lucrau pentru cereale, dar citeodată primeau și plata în bani. Numărul acestora era apreciat la cifra de 47.981, adică 23,3% din populația Munților Apuseni care se ocupa cu agricultura¹⁰. (Cifra aceasta este greu de controlat, deoarece autorul nu indică sursa, ci o dă după o cercetare proprie, adăugînd chiar că din acest număr 17.470 erau bărbați și 30.511 femei). Procentul poate fi considerat cu aproximație plauzibil, căci altă sursă ne spune că „aproape o treime din țărani sînt împrăstiați pe la cules în împrejurimile Orășii, Salontei, Sînt-Anei în schimbul plății cu ziua”¹¹. Condițiile de muncă și de trai ale acestor proletari agricoli nu erau ușoare. De obicei la secerat ei primeau numai 1/10—1/14 din totalul lucrat, ceea ce era destul de puțin. Aceasta a făcut să se ajungă la constatarea că este necesară ca o măsură umană „ocrotirea miilor de lucrători cari pleacă la cîmpie pentru săptămîni de zile, fiind expuși la privațiuni, la lipsă de adăpost și hrană, la promiscuitate și îmbolnăviri. Exista o legiuire care impunea patronatului agricol obligațiuni severe pentru toată această perioadă de cosit, prășit și secerat. Cu atît mai mult ea trebuie aplicată, reinnoită și perfecționată” acum în 1939¹². Nu toți cei ce coborau la cîmpie erau angajați, iar proprietarii, la oferta mare a brațelor de muncă, răs-pundeau prin scăderea prețurilor de lucru.

O preocupare importantă, legată de existența numeroaselor pășuni și fînațe din această zonă, o forma creșterea și exploatarea vitelor. În această privință se poate observa că aproape toți cei ce s-au ocupat îndeaproape au ajuns la concluzia că această ramură e nesatisfăcător dezvoltată, deși prezența condițiilor pentru creșterea vitelor e cît se poate de evidentă, dacă ne referim la bogatele pășuni și fînațe de pe aceste locuri. Creșterea vitelor se practica în toate comunele, dar existau și zone unde această preocupare devenea însemnată ca în valea Ampoiului, în împrejurimile Mogoșului¹³, sau zone unde această ramură se situa pe locul doi sau trei, ca în Brad, Zlatna, Abrud, Huedin, Gilău, Hălmagiu etc.¹⁴.

¹⁰ Ciomac Ion, *Indeletniciri și aspecte din viața locuitorilor din Munții Apuseni*, Observatorul social-economic, 1936, VI, nr. 2, p. 168.

¹¹ Clopoțel Ion, Bejenia bihoreană. *Posibilitățile de muncă ale țăranilor bihoneri*. Societatea de mîine, 1927, IV, p. 464.

¹² Clopoțel Ion, *Aplicațiuni sociologice*, Societatea de mîine, 1939, XVI, p. 46.

¹³ Papahagi T., op. cit., p. 7.

¹⁴ Arh. Cluj F.C.M.A., dos. 2/1934.

Aproape în întreaga regiune a Munților Apuseni pășunatul vitelor era supravegheat mai mult individual și mai ales de copii și fete, neexistând acel sistem ca în satele de șes sau în mărginime (Sibiu) unde vitele se adunau în turme mari, păstorite de bărbați. O altă caracteristică o constituie faptul că de creșterea vitelor se ocupau mai mult femeile. Concluzionând rezultatele celor care s-au ocupat de aspectul creșterii vitelor aici se ajunge la constatarea dureroasă dar reală că această ramură era sub nivelul oricărei regiuni din țară cu asemenea posibilități. Vitele nu se îngrijeau suficient, nu se hrăneau rațional, iar produsele rezultate din exploatarea lor erau de calitate inferioară și necompetitive nici pe piața internă. În această perioadă nu au existat nici preocupări mai stăruitoare de ameliorare a raselor, deși camerele de agricultură au încercat să intervină în această direcție.

O altă sursă de venituri se realiza din pomicultură. Datorită condițiilor specifice de climă și sol, nu se făcea pomicultură din soiuri alese (nobile). Ținutul Hălmagiului era patria pomilor fructiferi, iar pomăritul constituia principalul izvor de câștig, apreciindu-se producția de fructe la 40—50 mii de măji anual în condiții climatice normale¹⁵. Aceste cantități mari de fructe erau vehiculate către cîmpie, în schimbul lor obținându-se cereale.

Dar ramura de activitate care a făcut vestit întregul ținut al Munților Apuseni, nu numai în țară ci și dincolo de hotare, a fost prelucrarea lemnului. Practicînd-o din timpuri străvechi, imemoriale, transmisă din generație în generație, moșii au manifestat atîta dexteritate și pricepere încît au înălțat această îndeletnicire la un nivel superior de perfecțiune, dacă nu de artă, și au direcționat-o către o diversitate rar întîlnită.

Dar despre lemnărit, minerit, olărit și alte meșteșuguri, vom vorbi într-un articol viitor. Acum ne vom referi la stăruitoarea perseverență a moșilor de a cultiva pămîntul, în dorința de a-și asigura o mică parte din alimentația familiei lor, la condițiile în care practicau această agricultură, la relația dintre reforma agrară și ținuturile muntoase, la încercările de a coloniza pe moși.

Deși majoritatea populației era cuprinsă în agricultură, zona Munților Apuseni nu reușea să acopere necesarul de alimente și mai cu seamă cel de cereale, căci pămîntul pentru semănături era redus.

Investigînd plasa Cîmpeni, la care a adăugat și comuna Sohodol ce aparținea județului Alba, profesorul P. Suci, într-un dens articol din anul 1928, releva repartizarea proprietății agrare pe categorii economice, în urma căreia se vedea limpede puținătatea pămîntului arabil.

Din cele 152.072 de jugăre cadastrale ce formau întreaga suprafață a comunelor respective înainte de reforma agrară, pămîntul arabil ocupa 26.784 iug., grădinile 949 iug., fînațele 25.839 iug., pășunile 16.810 iug., pădurile 78.246., iar mai mult de 2.500 iug. erau declarate loc neproduc-tiv¹⁶. În această situație, se putea cultiva o suprafață de 26.784 jugăre

¹⁵ Mager Traian, op. cit., p. 475.

¹⁶ Suci P., *Țara moșilor*, Societatea de mîine, 1928, V, p. 377.

care urma să asigure hrana la o populație de 41.175 de suflete ce trăia în raza plasei Cîmpeni și a comunei Sohodol¹⁷.

Raportînd numărul de locuitori la numărul iugărilor pentru semănături, se constată că pentru această zonă revenea 0,65 iug. pe cap de locuitor. Și aici existau diferențieri, căci erau sate cu un procentaj de teren arabil și mai mic. Bunăoară, dacă ne referim la comuna Avram Iancu, vom găsi că 3.880 persoane avînd 771 de gospodării¹⁸ dețineau doar 1.030 iugăre¹⁹ pentru semănături, deci revenea pe cap de locuitor 0,26 iug. Dar să nu ne limităm la cazuri speciale, ci să privim o arie mult mai largă în ideea de a atesta convingător stringenta necesitate a locuitorilor de a face apel la resursele cerealiere limitrofe zonei lor.

După cercetări personale, avînd și mandatul guvernului în întreprinderea lor, doi autori preocupați statornic de soarta moșilor ajung la concluzia că e bine să circumscrie investigația la un număr de 276 comune, disiminate pe o suprafață de 1.325.466 iug., adică 2,59% din întreaga arie geografică a României anului 1933²⁰. În urma totalizării datelor din tabelele primite de la comune, reiese că repartiția pămîntului pe categorii economice se prezintă astfel:

pămînt arabil	234.140 iug.
vii, pomi	8.653 „
finățe naturale	183.187 „
pășuni statornice	233.109 „
păduri fără goluri	608.372 „
pămînt neagricol	58.005 „
Total	1.325.466 iugăre ²¹ .

Este cît se poate de evident că procentul pămîntului arabil pentru toată zona era mic și în cazul de față ajungea la 17,66%, revenind pe cap de locuitor doar 0,81 iugăre.

Pentru a întregi imaginea reală a potențialului agrar de aici, este necesar să adăugăm cîteva cuvinte referitoare la calitatea acestui pămînt. Se știe că, datorită condițiilor geografice specifice zonei muntoase, producția și calitatea unui iugăr la pămîntul de aici este mult sub nivelul unui iugăr de la șes. Pe de altă parte, proporția pămînturilor arabile îmbunătățite prin îngrășăminte naturale și chimice era redusă, practicîndu-se mai mult o agricultură extensivă decît intensivă, cu mijloace și cu-

¹⁷ Recensămîntul general al populației României, 1930, vol. I, București, Impr. națională, 1938, p. 527 și 767.

¹⁸ *Ibid.*, p. 767.

¹⁹ Suciu P., op. cit., p. 377.

²⁰ Cionac I., Popa Necșa Valeriu, op. cit., p. 55.

²¹ *Ibid.*

noștințe agrare rămase în urmă²². Autorii care s-au ocupat îndeaproape de acest aspect al problemei au ajuns la constatarea că producția de grâu, pe un astfel de teren și cu mijloacele arătate mai sus, oscila între 200—400 kg la un iugăr, în condițiile unui an climatic favorabil.

Cu toate că producția era mică și pentru obținerea ei era necesară, pe lângă multă trudă, și o cantitate de cca 120 kg sămînță de grâu, muntenii se îndirjeau în practicarea semănăturilor, smulgînd pădurii, pășunii și înălțimii dealurilor terenuri agricole în dorința de a-și avea asigurată o parte din cereale prin munca lor proprie, dar și pentru paisele necesare creșterii animalelor.

După toate acestea ajungem la concluzia că în spatele cifrelor și a constatărilor de mai sus rezidă argumentul hotărîtor care-i obliga pe moși la îndelungi, istovitoare și puțin rentabile călătorii către șesurile mănoase, de unde, prin schimb și muncă, încercau să-și completeze necesarul în alimentația familiilor lor.

S-a căutat a se da fel de fel de explicații acestui fenomen destul de răspîndit, mergînd pînă acolo încît să se afirme că el s-ar datora unor caracteristici sufletești, specifice acestor locuitori. Fără a ignora tradiția și anumite impulsuri către drumetie, trebuie subliniat că această pendulare se datora în primul rînd faptului că, neavînd piețe de desfacere și aprovizionare în centrele regiunii Munților Apuseni, acești oameni s-au văzut siliți să parcurgă lungi distanțe către centre cu o economie diferențiată și complementară zonei lor, unde au putut vinde obiectele de lemn și achiziționa cantități de cereale necesare traiului. Distanțele enorme parcurse de ei se făceau în timp îndelungat, căci tracțiunea animală, povara grea, ca și căile de comunicație extrem de anevoioase lungeau timpul de deplasare, determinînd pe acești moși să-și petreacă viața mai mult pe drum decît în familie. Aceste drumuri se dovedeau de multe ori extrem de istovitoare, căci se iroseau și forțe și timp prea mare față de cîștigul realizat. În perioada analizată de noi, călătorii ce veneau în spre Munții Apuseni se întîlneau mereu cu șiruri lungi de căruțe cu coviltir sau caravane de cai mărunți, încărcăți cu vase de diferite mărimi și utilizări. Șirurile lor se ramificau în toate direcțiile și străbăteau zi și noapte distanțe variînd între 300—400 km pe lună.

Dacă pentru alte ținuturi exploatarea moșierească sau a burgheziei agrare avea o influență negativă asupra condițiilor de muncă și de viață ale țărănimii, pentru zona Munților Apuseni relevarea acestui aspect întrunește caracteristici specifice prin faptul că ponderea exploatarelor în agricultura de aici era fără prea mare însemnătate practică. Exploatarea oamenilor muncii de această zonă se realiza în domeniul forestier, minier, comercial, în foarfeca prețurilor, în impozite, amezzi etc.

Repartiția proprietății funciare ne indică clar faptul că aria geografică la care ne referim era punctată de o puzderie de mici gospodării

²² Flicheux Robert, Munții Apuseni în „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureș”, 1918—1928, vol. I, București, Cultura națională 1929, p. 173.

țărănești și că întinsele moșii erau o raritate aici. În anul 1933 acest tablou se înfățișa astfel²³.

până la 1 iug.	—	16.437	proprietari
1—2 iug.	—	12.610	"
2—3 iug.	—	10.961	"
3—5 iug.	—	11.984	"
5—10 iug.	—	12.162	"
10—20 iug.	—	5.661	"
20—50 iug.	—	1.507	"
50—100 iug.	—	186	"
100—200 iug.	—	15	"
200—500 iug.	—	5	"
peste 500 iug.	—	2	"
Total Munții Apuseni		71.530	proprietari

Cu alte cuvinte, din 71.530 de proprietari 51.992 stăpîneau suprafețe de la mai puțin de 1 iug. la 5 iugăre, 17.823 posedau între 5—20 iug., 1.507 dețineau între 20—50 iug. Mica gospodărie, care în condițiile reliefului geografic muntos își micșorează eficiența economică, poate atinge limita celor 10 iug. În acest caz procentul micii proprietăți de aici, adică de la mai puțin de 1 iug. la 10 iug., forma 89% din totalitatea gospodăriilor existente. Coroborînd aceste date cu alt tablou referitor la plasa Cîmpeni, găsim similitudini evidente, ce îndreptătesc constatarea noastră cu privire la ponderea majoră a micilor gospodării din Munții Apuseni față de proprietățile mari. Astfel, pentru plasa Cîmpeni și comuna Sohodol, tabloul este următorul²⁴:

de la 1—10 iug.	—	7.156	proprietari
10—50 "	—	1.056	"
50—100 "	—	26	"
peste 100 "	—	9	"
Total		8.245	proprietari

Deci și aici procentajul micilor gospodării de la 1 la 10 iug. ajungea la 87% din numărul total al proprietăților. Comparativ cu situația marilor gospodării pe întreaga țară, în cele 276 de sate, aparținînd zonei Munților Apuseni, existau 5 proprietari cu suprafețe de la 200 la 500 iug., și 2 cu întinderi ce depășeau 500 iug., în timp ce în România anilor 1930 numărul proprietarilor cu întinderi agricole mai mari de 500 ha se ridica la 2.700, avînd în posesiune 3.375.000 ha²⁵.

²³ Ciomac I., Popa Necșa V., op. cit., p. 72.

²⁴ Suciu P., *Țara moșilor*, Societatea de Mîine, 1928, V, p. 379.

²⁵ Hristodol Gh., *Despre repartitia proprietății agrare și lupta pentru pămînt a țărănimii din jud. Cluj* (1929—1933), Anuarul Institutului de istorie Cluj, 1970, XIII, p. 320.

Existența minusculilor proprietăți agrare nu era un fenomen nou în această parte a țării, căci ea era caracteristică și pentru perioada dinaintea primului război mondial.

Reforma agrară, legiferată în anul 1921, și aplicată în următorii ani, a schimbat mult repartitia proprietății agrare din România postbelică și a pulverizat majoritatea marilor latifundii în sute de mii de proprietăți țărănești. Cu acest prilej, țărănimea muncitoare de la noi a fost împroprietărită cu 3.464.082 de ha, din cele 6.125.663 ha expropriate (restul suprafețelor au fost destinate islazurilor și pădurilor comunale)²⁶.

Din păcate, aici, în zona Munților Apuseni, n-au existat terenuri agricole întinse, care se pretau exproprierii, și astfel motii n-au avut posibilitatea avantajului oferit de reforma agrară în obținerea pământului arabil. Dintr-o situație a exproprierilor din jud. Turda, se constată că pînă la sfîrșitul anului 1928 s-au expropriat în plășile muntoase următoarele suprafețe²⁷:

plasa Iara 756 iug. pămînt arabil
plasa Baia de Arieș 131 iug. pămînt arabil
plasa Cîmpeni 7 iug. pămînt arabil

Deși, conform legii de reformă agrară, un număr de 6.530 capi de familie întruneau condițiile de împroprietărire și erau înscrși de oficialități pe listele celor îndreptățiți, cererile lor n-au putut fi satisfăcute. Un tablou mai complex asupra aplicării legii de reformă agrară în Munții Apuseni ne este oferit de agronomul Ioan Luca Ciomac și Popa Necșa Valeriu, care, utilizînd datele oferite de cele 276 comune din zona cercetată, creează o imagine apropiată de realitate, dacă o coroborăm cu date de arhivă și presă referitoare la acest aspect. Pînă în 1933 aici s-a expropriat o suprafață de 204.234 iugăre, deci 15,41% din întreaga suprafață de 1.325.466 iug., cît măsura zona Munților Apuseni. Exproprierile s-au făcut atît de la particulari (107.521) cît și de la stat (96.713)²⁸. Dar din toată această suprafață s-a oferit, în mod individual, unui număr de 4.158 capi de familie, din 71.530 cîți existau în 1933, o întindere de numai 8.354 iug. teren arabil, finețe, pășuni, păduri etc. în timp ce 193.766 iug. au fost destinate comunelor, 1.462 iug. bisericilor, 350 iug. pentru școli și 302 iug. cu destinație specială²⁹. Este necesar să subliniem că totalul pămîntului arabil expropriat abia atingea cifra de 3.406 iug., adică 1,67% din totalul terenurilor expropriate.

În fața acestor realități, iluzia țăranilor în îmbunătățirea soartei lor a început să se destrame. Localnicii își puseseră nădejdea în reforma agrară. Nu se așteptau la obținerea de pămînt arabil, căci nu existau nici proprietari cu moșii întinse, nici statul nu avea rezerve. Nădejdea

²⁶ Ibid.

²⁷ Suciu P., *Județul Turda*, Turda, Ed. Astra, 1929, p. 18—19.

²⁸ Ciomac I., Popa Necșa V., op. cit., p. 161.

²⁹ Ibid.

moșilor se îndrepta către obținerea de pășuni comunale și individuale, către păduri cu caracteristici care să permită defrișarea și transformarea lor în pășuni, și eventuale mici porțiuni pentru semănături. Cu simțul lor realist și practic, țăranii n-au conceput reforma agrară ca o simplă reîmpărțire a pământului. În condițiile geografice din munți, cu masive păduroase și stinci, cu regiuni de dealuri înalte, reci și sărace, improprii pentru agricultură, reforma agrară pentru ei însemna o nouă distribuire a pădurilor și pășunilor, acțiune ce putea contribui la îmbunătățirea soartei lor.

Prin reforma agrară s-au expropriat întinse suprafețe de păduri și pășuni. O parte din acestea a intrat în posesiunea obștească a comunelor. Dar multe mii de iugăre au încăput și pe mîna unor particulari, constituiți în societăți forestiere de exploatare, care au eludat dispozițiile legii agrare și au frustat pe localnici de drepturile lor. Ambiguitatea articolelor din lege, ca și influența de care se bucurau acești particulari, a creat o situație confuză în ce privește exproprierile și improprietările cu păduri și pășuni în Munții Apuseni.

De-a lungul anilor postbelici, ziarele și documentele de arhivă relevă abuzurile săvîrșite în această direcție și oferă o imagine concludentă a modului în care au fost dezavantajați localnicii. „Reforma agrară în ce privește ținuturile muntoase — scria „Patria“, ziarul Partidului național — s-a împotmolit. Pe alocuri, de ani de zile populația din regiuni întregi se frîmintă în procese istovitoare, cu deținătorii ilegali a celui mai străvechi avut românesc a munților noștri”³⁰. Dar chiar ziarul liberal „Înfrățirea“, în timp ce la cîrma țării era un guvern liberal, însera știrea că în urma anchetei întreprinse de G. Cipăianu și G. Tătărescu „relativ la unele nereguli comise cu ocazia improprietării sătenilor în Ardeal, și mai ales a locuitorilor din Munții Apuseni...“, s-a stabilit, de comun acord cu parlamentarii din jud. Cojocna, Alba Inferioară, Turda-Arieș și Bihor să se cerceteze abuzurile semnalate și să se ia măsuri pentru soluționarea echitabilă a conflictului dintre țărani și societățile forestiere³¹. Astfel de informații abundă în presa vremii de toate nuanțele politice, dar lipsa de eficiență a măsurilor preconizate a dus la nemulțumirea celor îndreptățiți.

În fața acestor stări de lucruri nu este de mirare că țăranii trec la acțiuni directe, ocupînd suprafețe de păduri și pășuni, alungînd pe cei care vin să le taie pădurile și amenințînd autoritățile cu răzvrătirea³².

Pe baza legii de reformă agrară, însemnate suprafețe de păduri s-au destinat pentru înființarea și completarea pășunilor comunale, reclamate cu insistență de necesitatea creșterii vitelor. Dar deși trecuseră mulți ani de la aceste hotărîri, Casa Autonomă a Pădurilor Statului n-a ridicat, de peste tot, materialul lemnos care-i aparținea conform legii, ba mai

³⁰ Patria, 1925, VII, nr. 265 din 5 dec., p. 1.

³¹ Înfrățirea, 1924, IV, nr. 1070 din 3 mai, p. 3.

³² Patria, 1924, VI, nr. 17 din 27 ian, p. 2; Clujul, 1924, II, nr. 12 din 23 martie, p. 3.

mult, ea a apelat în continuu hotărârile de expropriere la instanțele superioare și astfel nici pînă în 1933 numeroși țărani din zona Munților Apuseni nu aveau avizul Comitetului Agrar pentru a transforma în pășune partea ce li se cuvenea. Pe de altă parte se recunoaște faptul că prețurile fixate pentru pădurile expropriate erau exagerate și astfel multe comune nu l-au putut achita³³.

Într-o notă din septembrie 1933, înaintată „Comisariatului guvernial pentru Munții Apuseni“, inspectoratul silvic Cluj recunoaște că „este neterminată procedura de reformă agrară pentru aprovizionarea cu pădure comună a comunelor Poiana Ampoiului, Trîmpoalele, Presaca, Zlatna, Valea Dosului, Almașul Mare, Nădăștie, Glodiș și Gib. De asemenea nu se pot împroprietări comunele cu pădurile primite prin reforma agrară din cauză că serviciul cadastral nu a executat măsurătorile“³⁴. Și în alte plăși de pe cuprinsul Munților Apuseni se semnalau nemulțumiri provocate de tergiversarea aplicării pe teren a reformei agrare. Același inspectorat silvic Cluj menționa, într-un alt raport, că împroprietărirea cu păduri a unor comune din plasa Brad „nu se poate face, nefiind măsurate de serviciul cadastral suprafețele expropriate. Împroprietărirea nu se va face curînd, deoarece taxele de măsurătoare sînt prea mari și greu de suportat de localnici (120 lei/iug.)“³⁵.

În comunele Mogoș și Bucium Poieni din plasa Abrud, C.A.P.S., nu și-a ridicat încă (26 august 1933) materialul lemnos de pe suprafețele împărțite țăranilor și astfel aceste terenuri „nu se pot folosi încă de pășune din care cauză — spun locuitorii — sînt așa de numeroase delictele silvice de pășunat“. La fel se petrec lucrurile în plasa Cîmpeni, unde „pădurile expropriate nu sînt măsurate de cadastru“, iar prețurile pentru măsurători sînt prea mari³⁶. Referindu-se la plășile Huedin și Gilău, aceeași notă menționează că pentru 17 comune nu s-a dat încă avizul Comitetului Agrar pentru transformarea pădurii în pășune, și cu toate că au trecut 12 ani de la promulgarea legii de reformă agrară, nu toate pădurile expropriate au fost măsurate de cadastru pentru a se da posibilitate împroprietării comunelor cu suprafețele distribuite prin lege³⁷. Prolungirea acestui provizorat crea o nesiguranță și o atmosferă de tensiune, iar pe de altă parte obliga pe locuitori să comită delictes silvice atît pentru obținerea de lemne cît și pentru a-și pășuna vitele.

Discutînd pe marginea modului de aplicare a reformei agrare în Munții Apuseni, o conferință a intelectualilor, convocată la Beiuș în 14 septembrie 1927 din inițiativa „Societății de miine“ constata: „Confuzia întinsă și asupra terenurilor păduroase, în urma căreia o seamă de întreprinderi forestiere exploatează de-a valma pădurile statului, ca și al

³³ Arh. Cluj, F.C.M.A., dos. nr. 2/1934.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*

comunelor pe temeiul unor vechi contracte și pe preț derizoriu³⁸. Aceleași publicație nota faptul că „53 de sate din jurul Beiușului jud. Bihor, așteaptă cu nerăbdare de ani îndelungați să fie odată împroprietărite pe pământul la care au dreptul. . . Anii trec și țăranii au rămas cu o dureroasă iluzie. În sufletul lor clocotește o adâncă revoltă și față de cei care i-au amestecat cu promisiunea, dar și față de slujbașii care n-au fost la înălțimea datoriei lor³⁹. Că lucrurile în acest sens erau reale și convingătoare ne-o demonstrează și înțelegerea intervenită la conferința de la Beiuș între cei trei șefi ai organizațiilor politice locale (național-țăranist, liberal și partidul poporului), care își însușesc deficiențele semnalate și cad de acord asupra următoarelor soluții care să îndrepte neajunsurile criticate. În primul rînd se considera necesar să se stabilească efectivul de împroprietărire și apoi acesta să se măsoare, prin trecerea rezervelor de stat, la acest efectiv. Urma apoi ca organele de execuție ale reformei agrare să se contopească cu administrațiile județene, pentru a se putea efectua un control mai eficient asupra executorilor legii. Pornindu-se de la faptul unanim recunoscut că s-au făcut omisiuni arbitrare, urma să se revizuiască tabelele îndreptățitorilor, în spiritul unei drepte judecări, iar pentru a repara nedreptățile semnalate, se preconiza deschiderea unei anchete de către Ministerul agriculturii și domeniilor în vederea sancționării celor vinovați⁴⁰.

Nu cunoaștem efectele acestor intervenții. Constatarea pe care o face conferința de la Beiuș aruncă însă o lumină asupra stării de spirit din acele vremi și dezvăluie dorința unui mănunchi de intelectuali de a veni în sprijinul îmbunătățirii condițiilor de viață ale țăranimii din această parte a țării.

Privind în ansamblu mersul lucrărilor de reformă agrară, trebuie să subliniem că în zona Munților Apuseni acest proces a urmat o cale lentă, sinuoasă, cu multe opintiri și frământări. Rezultanta acestui proces n-a avut darul să dea o soluție pozitivă pentru toți oamenii muncii de aici. În această situație, „problema moșilor“ a continuat să existe, angajînd și pe mai departe atenția opiniei publice din țara noastră și factorii de răspundere de atunci.

Ca urmare a unor demersuri stăruitoare, în 1933 se înființează Comisariatul Munților Apuseni, atașat Președenției Consiliului de Miniștri, cu misiunea de a se ocupa de refacerea economică, sanitară și culturală din această zonă. În 21 decembrie 1934 acest Comisariat înaintează un memoriu Ministerului agriculturii, cerînd să dirijeze o parte a brațelor de muncă disponibile, înspre ținuturi cu pămînturi mai fertile. Cu alte cuvinte, inițiază o nouă etapă de colonizări⁴¹. Această soluție se încercase și mai înainte, dar din 1800 de familii colonizate pînă în 1924, au rămas în noile locuri numai 531, căci fără sprijin masiv din partea statului, au

³⁸ Societatea de mîine, 1927, IV, p. 441.

³⁹ *Ibid.*, p. 440.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 441.

⁴¹ Arh. Cluj, F.C.M.A., dos. nr. 2/1934.,

fost alungați de sărăcia și neadaptarea la noul mediu⁴². O altă constatare din 1933, referitor la colonizări, potența lipsa de inventar viu și mort, anevoia despărțirii de munți și greutatea acomodării cu șesul a noilor coloniști, socotind că această acțiune n-a dat rezultatele scontate⁴³. Cu toate acestea, văzându-și nesatisfăcute doleanțele și neavînd perspectiva redresării în cadrele regiunii Munților Apuseni, moții se înscriu în număr mare la noua rundă de colonizări. Se întocmesc cereri și tabele pe comune, adresate Ministerului agriculturii, sau Oficiului național al colonizării. Din zecile de cereri colective pe care le-am răsfoit, reiese cu pregnanță starea de zbucium provocată de lipsurile cu care erau confrunțați sătenii. În formulări simple dar deosebit de impresionante, ei își descriau sărăcia și necazurile ca și nenumăratele lor demersuri, adresate tuturor guvernelor care sau perindat la cîrma țării și care au făcut multe promisiuni dar puține îndepliniri. Iată, transcrisă pe scurt, o astfel de cerere care ni se pare revelatoare pentru a arunca o lumină asupra genezei problemei moților din perioada interbelică: „Subsemnații locuitori în tabelul aici anexat, din comuna Mărișel, județul Cluj... venim a vă ruga să ne ascultați durerea noastră. Mijloace de existență nu mai găsim, căci pădurile sînt aproape pe sfîrșite... Dările de stat nu le mai putem plăti, sîntem vesnic în contradicție cu legea silvică, căci trebuie să trăim; copiii noștri sînt lipsiți de lumina binefăcătoare a școalei, căci sînt dezbrăcați, fără cărți și fără pîine. Dovezi am dat de vrednicia noastră și mai putem da cînd vom fi chemați. Muncim și alergăm din zori și pînă-n noapte, puterea ni se pierde alergînd după o bucată de pîine... Nu avem unde munci, căci e munte, e coastă, e piatră... Cu un ban cîștigat cu multă trudă și mult chin mergem 50—60 km, după bucate, prin locuri fără drum, la Cluj sau la Huedin. Viața se face din ce în ce mai grea. Sîntem descurajați! Am voit să părăsim aceste locuri cu toate că ne leagă de ele părinții, frații și surori, morți aici, dar n-avem ce face. Ni s-a aprobat odată să fim colonizați în comuna Clara, jud. Bihor, dar nu știm din ce cauză s-a revenit. Astăzi, cînd sîntem în situația care v-am arătat-o fără exagerări, spunînd numai adevărul adevărat, vă rugăm pe această cale ascultați-ne durerea și găsiți și pentru noi un locușor unde să ne putem îndulci zilele prea chinuite pînă acum, un locușor mai aproape de noi, căci sîntem prea sărăciți pentru a merge în loc îndepărtat...“⁴⁴.

Petiției îi este anexat un tabel cu 199 de persoane, care și-au exprimat dorința de a fi colonizați și întrunesc condițiile prevăzute de lege. Dar din frazele ce motivează cererea reiese clar conflictul interior între nostalgia după ținutul natal, și necesitatea presantă de a ajunge în locul care să le ofere posibilități de muncă și de trai mai bun.

În perioada crizei economice dintre anii 1929—1933, se observă o înrăutățire a situației locuitorilor din Munții Apuseni. Într-o petiție adre-

⁴² Suciu P., Țara moților, Societatea de mîine, 1929, VI, p. 90.

⁴³ Ciomac I., Popa Necșa V., op. cit., p. 228.

⁴⁴ Arh. Cluj F.C.M.A., dos. nr. 2/1934.

sată Oficiului național de colonizări, 200 de locuitori din comuna Arada, jud. Turda (după recensământul general din 1930 această comună avea 3.460 suflete), arătau că nu mai au „nici o putință de trai și nici ocazie de muncă de cînd a început să-și producă efectele criza economică, atît de distrugătoare pentru noi”⁴⁵. Cauzele trebuiesc căutate atît în consecințele generale, declanșate de acest fenomen social-economic, dar și în faptul că măsurile de asanare pentru această zonă erau departe de a fi eficiente, cu toate că statul încercase să ajute populația de aici cu sute de vagoane de grîu sau porumb, trimise gratuit sau cu plata mereu amînată⁴⁶.

Se impune precizarea că, tratînd o parte a problemelor cu care erau confrunțați locuitorii acestor ținuturi, este neapărată nevoie de o descriere nuanțată a diferitelor categorii sociale. Trebuie avută grijă cînd prezentăm gradul de dezvoltare social-economică a populației de aici, deoa-rece și în această zonă, ca pretutindeni în condițiile societății capitaliste, exista o gamă destul de largă în ceea ce privește posibilitățile materiale ale familiilor. Nu trebuie să uităm că și aici erau proprietari de păduri și mine, comercianți și negustori, o serie de politicieni și acționari, intelectuali, meseriași înstăriți, că și aici existau centre urbane și rurale destul de concentrate, care-și aveau o ierarhie pe scara socială bine conturată. Diferențierea mergea pînă acolo încît existau deosebiri chiar în interiorul „breslei” cărbunarilor. În același sens se poate constata că moșii de pe Valea Arieșului superior, în majoritatea cazurilor, cotați ca cei mai săraci, își vindeau donițele și ciuberele la Vidra, căci nu aveau cai și căruțe. Ei dădeau marfa pe o cantitate mică de cereale, iar cumpărătorii nu erau „alții decît moșii din Vidra, oameni cu puțină stare, proprietari de cai și căruțe”⁴⁷.

Bineînțeles, atenția opiniei publice din perioada cercetată nu a fost atrasă de aceste categorii sociale, ci de majoritatea populației de aici care, trăind în condițiile arătate pînă acum, dădea alarmă permanentă pentru a se elibera de ele. Aceste stări de lucruri erau recunoscute în presa de toate nuanțele, pe largul evantai de la stînga la dreapta, subliniindu-se mai ales situația precară din punct de vedere economic, social și cultural al populației de aici, răminerea ei în urmă față de un ușor progres realizat de locuitorii țării noastre în perioada interbelică. Se poate spune cu certitudine că nici un alt ținut al țării nu a fost reflectat mai mult în publicațiile vremii ca această regiune a Munților Apuseni și că problema moșilor a fost mereu trează în conștiința contemporaneității și a format, de asemenea, obiect de dezbatere în parlament, preocupări ale guvernanților, cal de bătaie a politicienilor demagogi etc.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Națiunea, 1927, I, nr. 170 din 13 august, p. 3 și nr. 175 din 20 aug., p. 4; Ciomac I., Popa Necșa V., op. cit., p. 69.

⁴⁷ Birna Vlaicu, *Aspecte din Țara moșilor*, Societatea de mîine, 1938, XV, p. 96.

Din păcate însă, rezultatul a fost de mică importanță pentru localnici, căci și în anul 1941 chestiunea moșilor era considerată „călcâiul lui Achille” al României⁴⁸, evident exagerat dacă ținem seama de contextul de atunci, dar nu prea departe de realitate.

SUR LE PROBLÈME AGRAIRE DANS LES VILLAGES DISPERSÉS DES MONTAGNES D'OUEST (1918—1940)

R É S U M É

La région des villages épars des Montagnes d'Ouest a retenu, par ses caractéristiques, l'attention de l'opinion publique, fournissant ainsi des sujets à la presse, des objets de préoccupation à certains politiques et, parfois, aux cabinets roumains d'entre-deux-guerres.

Les habitants de cette contrée du pays, connus sous le nom de „Moți”, en lutte permanente avec les difficultés spécifiques aux régions montagneuses, associées à un état arriéré, hérité d'un passé historique défavorable, étaient dans l'impossibilité de gagner leur vie sans quitter leur aire géographique, soumis à une situation économique retardataire par rapport au progrès que la Roumanie a fait la période durant.

Les nombreux problèmes de cette zone géographique vaudraient un ouvrage plus ample. C'est pourquoi cet article aborde l'aspect agraire seulement en soulignant que malgré toutes les vicissitudes l'agriculture et l'élevage du bétail restent les principales occupations des „Moți”.

A l'encontre de l'idée soutenue auparavant, qui expliquait les déplacements exténuants et peu rentables de certains habitants de ces contrées par des raisons spirituelles, l'auteur démontre que les causes du phénomène doivent être cherchées tout premièrement dans le fait que les Montagnes d'Ouest manquaient de marchés suffisants où ces hommes puissent vendre leurs produits et s'approvisionner. Par suite, ils se voyaient obligés à parcourir de longues distances vers des centres à économie différenciée qui complétait la leur.

⁴⁸ Clopoțel Ion, *Chestiunea moșilor* — „Călcâiul lui Achille” al României, Societatea de mîine, 1941, XVIII, p. 5.

AGITAȚIA ANTIFASCISTĂ DESFĂȘURATĂ ÎN BANAT DE FORȚELE PATRIOTICE CONDUSE DE P.C.R. (1940—1944)

DE

Dr. IOAN CICALĂ

Istoria de 50 de ani a Partidului Comunist Român, îndisolubil legată de înfăptuirea de astăzi a celor mai fierbinți năzuințe ale întregului nostru popor, vine să confirme și un alt adevăr istoric de necontestat, acela că firul neîntrerupt al visurilor de progres social, libertate și independență națională făurite de înaintași, a trecut în epoca contemporană în mina unor demni urmași.

Acest adevăr îl scoate la iveală însăși desfășurarea evenimentelor din istoria contemporană și îndeosebi din anii când asupra poporului român s-au abătut cele mai grele lovituri. Profund atașat idealurilor de libertate, independență națională și progres social, Partidul Comunist Român s-a manifestat ca principala forță antifascistă din România, într-o perioadă când fascismul, această plagă a istoriei contemporane, amenința însăși ființa națională a poporului român.

Desfășurarea evenimentelor internaționale la sfârșitul deceniului al patrulea spre dezlănțuirea de către hitlerismul german a celui de al doilea război mondial, a apropiat tot mai mult pericolul de încălcare a suveranității naționale și integrității teritoriale a României.

Strădaniile guvernului român de consolidare a alianțelor tradiționale și pentru asigurarea unui sprijin al puterilor occidentale în fața pericolului hitlerist, au suferit un eșec datorită politicii cercurilor conducătoare engleze de cedare în fața agresorului, politică căreia, cu toate nemulțumirile ei, s-a alăturat și Franța. Ca urmare și cercurile guvernante din România, în frunte cu Carol al II-lea, se văd nevoite să adopte poziții mai concesive față de Germania și pretențiile acesteia. Izbucnirea războiului și în general evoluția evenimentelor internaționale, favorabilă la început puterilor fasciste, au slăbit și mai mult posibilitățile guvernului român de rezistență în fața presiunilor Reichului, fapt care a determinat o activizare a celor mai reacționare cercuri politice interne,

profasciste, care încercau să orienteze politica externă a României spre o apropiere de puterile Axei.

În fața pericolului intern de ridicare la suprafața vieții politice din țară, în ultima fază a dictaturii regale, a elementelor profasciste, cît și a amenințării tot mai vădite pe plan extern a independenței și suveranității naționale a României, forțele sănătoase ale națiunii își strîng rîndurile. În fruntea lor s-au situat comuniștii, cei mai devotați și consecvenți apărători ai intereselor fundamentale, sociale și naționale, ale poporului român.

Acest adevăr este confirmat și de evenimentele care au loc în această perioadă în Banat și care fac obiectul studiului de față. Încă în vara anului 1940, cînd presiunile exercitate de statele fasciste asupra României s-au intensificat, autoritățile locale din Banat consemnează nu numai o stare de îngrijorare pentru soarta țării manifestată de opinia publică dar și o intensificare a organizării unei rezistențe în fața pericolului fascist, rezistență în fruntea căreia se situau comuniștii. Astfel, un raport al rezidentului Ținutului Timiș, adresat Ministerului de Interne, consemnează pentru județul Severin că: „Singuri comuniștii sînt pe cale de organizare, ce se face prin propagandă de la om la om... îndeosebi de tineretul de ambele sexe din orașul Lugoj”¹. De asemenea un raport pe luna aprilie 1940 al autorităților polițienești din Oravița, vorbind de starea de spirit îngrijorată a populației, consideră că intensificarea activității comuniste ce se constată reprezintă o reacție împotriva hitlerismului și subliniază că într-adevăr „... actualmente hitlerismul este prea avansat la noi și se impun măsuri severe pentru stăvilirea acestui rău”². Un alt buletin informativ al Inspectoratului de poliție și siguranță din Timișoara, din luna iulie 1940, constată: „Față de luna trecută starea de spirit în special la populația de pe frontiera de vest mult îngrijorată și cu tendințe de alarmare”³. Același raport consemnează că: „Din cauza evenimentelor și nemulțumirilor în pătura muncitorească se întrevede o creștere a agitațiilor comuniste în special în Valea Jiului, la Reșița, Timișoara și celelalte regiuni industriale”⁴. Într-adevăr în aceeași lună la Timișoara au și fost răspîndite „manifeste comuniste” care chemau populația la organizarea rezistenței în fața pericolului fascist⁵. Că elementele comuniste din Banat s-au orientat just în mersul evenimentelor o dovedește un raport din 27 august 1940 al autorităților polițienești adresat rezidentului Ținutului Timiș în care se arată că, după informația poliției reșițene „... cercurile comuniste din acel oraș sînt foarte îngrijorate de ascensiunea mișcării hitleriste din acea localitate și în urma unei consfătuiri secrete a celor mai de încredere comuniști, s-a ajuns la concluzia că guvernul român a scăpat frînele din mînă,

¹ Arhivele Statului — Timișoara, fond nr. 120 dosar nr. 31/1940, f. 1

² *Idem*, f. 399.

³ *Idem*, f. 792.

⁴ *Idem*, f. 795.

⁵ *Idem*.

lăsînd țara la discreția puterilor axei"⁶. Această apreciere a comuniștilor reșițeni a fost confirmată de însăși mersul evenimentelor.

Într-adevăr, în momentele extrem de critice prin care trecea țara, cercurile conducătoare în frunte cu Carol al II-lea n-au reușit să-și unească eforturile pentru întîmpinarea pericolului fascist. Constituirea guvernului Gigurtu și măsurile adoptate de acesta pe plan intern și extern au dus la o continuă ascuțire a contradicțiilor sociale și, totodată, la adîncirea dezacordului și a contradicțiilor dintre diferitele forțe și personalități politice burgheze. Refuzînd să revină la regimul parlamentar constituțional, Carol al II-lea a respins colaborarea pînă și cu cei mai reprezentativi oameni politici burghezi, care, prin influența puternică pe care o aveau în opinia publică, puteau contribui la realizarea unei coalezări a forțelor politice în jurul regelui și la o întărire a spiritului de rezistență a poporului român.

În aceste condiții Carol al II-lea, izolat de cercurile politice burgheze și avînd împotriva sa ostilitatea întregii opinii publice din țară, nu mai are nici o bază de rezistență față de pericolul fascist nici în interior nici în exterior. Sub presiunile directe ale Germaniei hitleriste s-au început negocierile cu guvernul hortyst, iar după eșecul acestora a fost acceptat dictatul de la Viena, prin care a fost încălcată deschis independența și suveranitatea statului român, iar teritoriul său trunchiat. Prin manifestații și demonstrații impresionante la București, Cluj, Brașov, Sibiu, Timișoara, Arad, Oradea, Alba Iulia, Sighișoara etc. mase de oameni ai muncii, intelectuali, soldați și ofițeri și-au exprimat hotărîrea fermă de a apăra independența și integritatea teritorială a patriei. Cu toate că s-au pronunțat împotriva acceptării arbitrajului de la Viena, nici una dintre personalitățile politice burgheze nu s-a hotărît să ia inițiativa organizării rezistenței armate a poporului. Regele Carol al II-lea abdică în favoarea fiului său Mihai, astfel că la 6 sept. 1940 este instaurată dictatura legionară-antonesciană, în sprijinul căreia au sosit trupele germane, în luna octombrie, iar în luna noiembrie România este împinsă în blocul politico-militar al statelor fasciste.

Pentru poporul român a început una din cele mai grele perioade din zbuciumata sa istorie. Sub titlul „Schimbarea dictatorilor și garanțiile germane“, ziarul *Scînteia* comentează situația grea a României după dictatul de la Viena, arătînd că „garanțiile“ germane înseamnă de fapt „... acapararea bogățiilor țării de către imperialismul german și robirea colonială a poporului muncitor din România, ... ocuparea militară a României și prefacerea ei într-un cîmp de război antisovietic... extinderea jugului dictaturii nemiloase a imperialismului german și asupra poporului muncitor din România“⁷. În fața unei asemenea situații critice ziarul indică și calea de urmat, subliniind că: „Salvarea poporului din România de robie și măcel, nu poate veni decît prin lupta revoluționară

⁶ *Idem*, f. 876.

⁷ *Scînteia*, an, X, nr. 5 din 17 septembrie 1940.

a muncitorilor, țăranilor și soldaților într-un puternic front popular, pentru doborîrea dictaturii militarogardiste și instaurarea unui guvern popular, care să reprezinte poporul muncitor și interesele lui"⁸. Partidul Comunist Român a dat dovadă de înțelegerea justă a mersului evenimentelor, situîndu-se astfel în fruntea forțelor patriotice pentru salvarea ființei naționale a poporului român.

Urmînd linia trasată de Partidul Comunist Român și forțele patriotice din Banat au folosit toate mijloacele pentru a crea o largă opinie de masă antifascistă și antirăzboinică. În acest scop a fost desfășurată o vastă activitate propagandistică prin publicații ilegale, manifeste sau foi volante cu caracter democratic, antifascist. *Presa Liberă* (1942—1944), *România Liberă* (1942—1944), organul Uniunii patrioților din Banat, *Apărarea* ș.a., cit și numeroasele manifeste ale Comitetului regional din Banat al Partidului Comunist Român, au constituit un principal mijloc propagandistic pentru demascarea regimului fascist și pentru mobilizarea maselor la lupta antifascistă organizată.

În condițiile grele ale teroarei și cenzurii fasciste, publicațiile ilegale constituiau principalul mijloc de informare veridică a maselor populare. Analizînd cauzele fenomenelor prezente în viața societății românești din acei ani, publicațiile ilegale indicau și căile de ieșire din situația grea în care dictatura militară-fascistă a adus țara și poporul român. Popularizînd larg obiectivele mișcării de rezistență din România, în fruntea căreia se situa Partidul Comunist, publicațiile ilegale arătau oamenilor muncii din Banat necesitatea de a se alătura luptei tuturor forțelor patriotice din țară pentru răsturnarea dictaturii militarofasciste, ieșirea din războiul hitlerist, și alungarea cu arma în mînă a cotropitorilor hitleriști din România.

Prin conținutul lor publicațiile ilegale constituiau un important mijloc propagandistic de mobilizare a maselor la lupta patriotică de rezistență în fața cotropitorilor hitleriști și a regimului antonescian subordonat lor.

Căutînd să oglindească cu fidelitate situația deosebit de complexă și grea în care se aflau atunci țara și poporul nostru, publicațiile ilegale nu neglijau nici un aspect cît de mărunț din viața cotidiană, care dezvăluia înrăutățirea situației materiale și creșterea nemulțumirilor. Astfel, comentînd situația grea a angajaților comerciali, care lucrau 10—12 și chiar 13—14 ore zilnic pentru același salariu pe care-l aveau în 1938, deși între timp prețurile s-au urcat cu 100%, fapt care a determinat această categorie de salariați din Timișoara să întreprindă o acțiune comună pentru ridicarea salariilor, *Presa Liberă* consideră că aceste încercări izolate pentru mărirea salariilor trebuie să ducă la o luptă unitară „fără deosebire de naționalitate”⁹.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Presa Liberă*, nr. 6 din 29 mai 1941.

Această preocupare pentru unitatea de acțiune a tuturor categoriilor de oameni ai muncii din Banat stătea mereu în atenția publicațiilor ilegale. În articolul „Cum știe Hitler să înșele popoarele“, *Presa Liberă* demască acțiunile hitleriștilor de dezbinare a popoarelor arătând, în cazul românilor și ungurilor, că ațîțarea lor reciprocă „poate să împiedice unirea forțelor popoarelor asuprite de dinșii (germani, n.a.) și să zădărnicească lupta lor comună pentru pace, piine, libertate”¹⁰. Pentru a zădărnici acțiunea hitleristă, ziarul cheamă pe toți oamenii muncii, români și de alte naționalități din Banat și Ardeal, să se unească și să se ridice „la luptă prin orice mijloace pentru distrugerea fascismului german...”, cerind „desființarea ocupației germane, evacuarea țării de armata germană, să se termine odată cu jecmănirea nemțească! Să cerem pace și libertate! Să smulgem armele din mîna dușmanului... Să împiedicăm transportarea alimentelor, să sabotăm producția”¹¹.

Aceeași publicație făcea cunoscute opiniei publice cauzele care în mod obiectiv duceau la intensificarea acțiunilor antifasciste pe întreg cuprinsul țării. Sub titlul „Crește rezistența și lupta națiunii române contra înrobirii și înfometării fasciste germane” se arată că: „Foamea, mizeria, teroarea ce se înăspresc de la o zi la alta, singele românesc care curge șuvoi, aduc noi nemulțumiri în sinul poporului român și spiritul de revoltă în contra ocupațiilor germani fasciști crește văzînd cu ochii”¹². Descriind apoi diferite acțiuni muncitorești care au avut loc în Banat și în alte colțuri ale țării și arătînd că „nici țărani nu se mai supun nemților și guvernanților trădători”, *Presa Liberă* contribuia la întărirea încrederii patrioților în victoria luptei lor dusă împotriva fascismului.

O vastă activitate propagandistică, menită să contribuie la intensificarea rezistenței antifasciste, a depus-o și *România Liberă* organul Uniunii Patrioților din Banat. În primul său număr această publicație face un amplu bilanț al anului 1941, an „cum n-a mai fost în istoria mult încercatului nostru popor românesc” scriînd: „Țara noastră, ajunsă în focul aprins de Hitler, s-a trezit într-o bună zi cotropită de puhoiul nemțesc. România, așa cum a mai rămas după odiosul dictat de la Viena, și-a trăit în 1941 cel mai dureros an și cel mai rușinos an din istoria ei. Independența țării a fost călcată și strivită de cizmele ocupanților străini. Economia națională distrusă, bogățiile solului și subsolului românesc furate de dușmanul german. În fruntea țării un guvern de paie, format din trădătorii și călăii neamului, unealtă în mîna lui Hitler, servindu-i spre îndeplinirea încătușării, înfometării și stîrpirii oricărei rezistențe naționale”¹³. Dovedind o încredere nețărmurită în victoria forțelor antifasciste, ziarul subliniază efemeritatea „succeselor” armate ale Germaniei hitleriste, arătînd că: „Popoarele lumii, în parte subjugate, în parte amenințate cu subjugarea de hidra fascistă, s-au trezit, și au pornit la lupta

¹⁰ *Idem*, din 4 noiembrie 1941.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Idem*, din 24 noiembrie 1941.

¹³ *România Liberă*, an. I, din 1 ianuarie 1942.

pentru apărarea vieții și libertății lor, pentru nimicirea totală și definitivă a fiarei hitleriste... Rezistența națiunilor subjugate ia formele unui adevărat război patriotic, din Jugoslavia pînă în Franța, din Varșovia pînă-n Grecia¹⁴. Prezentînd o amplă analiză a situației de pe fronturi, ca și din spatele frontului din țările subjugate, inclusiv România, ziarul își exprimă convingerea că anul 1942 va fi „anul istoric al luptei pe viață și pe moarte al luptei care va aduce moartea hitlerismului și viața liberă a națiunilor pașnice”¹⁵. Considerînd că armata română, care a fost tîrîtă „într-un război care nu este al ei și n-are nici o șansă de izbîndă”, are datoria „să îndrepte armele în contra hoardelor lui Hitler, să dea afară din țară pe nemți, răspunzînd astfel la adevărata ei chemare, apărînd țara și nevoile și neamul”, *România Liberă* își exprimă convingerea că întreg poporul român „nu va lipsi nu poate să lipsească nici el din marea bătălie care se desfășoară acum împotriva barbarei fasciste”¹⁶. Arătînd că nu mai poate exista nici un fel de „deosebiri între român și român”, căci „toți deopotrivă indiferent de convingeri politice, indiferent de pături sociale” suferă „apăsarea aceluiași jug nemțesc”, că toți deopotrivă „aveau aceeași neîmpăcată ură pentru asupritorii noștri hitleriști”, ziarul adresează un vibrant apel poporului român să pornească în pragul anului 1942 „cu puteri unite, într-un larg front patriotic al tuturor forțelor naționale, la lupta cea sfîntă și dreaptă, pentru pace, pentru pîine, pentru libertate”¹⁷.

Înțelegînd că mișcarea de rezistență antifascistă din România, încă-tușată de regimul fascist care se sprijinea pe armatele hitleriste, are nevoie de o bază nu numai în rîndul populației civile, dar și în rîndurile armatei, forțele patriotice din Banat se adresează în repetate rînduri soldaților pentru mobilizarea lor la lupta antifascistă. Analizînd într-unul din numerele sale succesele luptei de partizani din Jugoslavia, *România Liberă* adresează soldaților români un apel să urmeze exemplul eroic al partizanilor jugoslavi: „Soldați români! Urmați deci și voi exemplul fraților voștri partizani. Nu vă prezentați la unități, dacă vă cheamă să fiți trimiși la moarte! Ascundeți-vă unde puteți, uniți-vă în grupuri armate sub comanda celui mai destoinic dintre voi pornind la lupta pentru nimicirea nemților asupritori. Distrugeți căile ferate, scoțînd șinele și incendiind vagoanele! Nimiciți transporturile de aprovizionare destinate armatei fasciste! Loviți în dușman așa cum puteți, acolo unde puteți și atunci cînd puteți. Fiți demni de numele de român, de amintirea atîtor generații românești cari au știut să-și apere libertatea față de cotropitori”¹⁸. Presa ilegală din Banat făcea cunoscute opiniei publice românești succesele obținute pe plan internațional de mișcarea antifascistă, indemnînd pe toți patrioții români să urmeze „pilda luptei eroice a patrioților so-

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *România Liberă*, an. I, nr. 1 din 1 ianuarie 1942.

vietici, jugoslavi, polonezi, francezi, norvegieni și a celorlalte popoare pentru eliberarea patriei și zdrobirea tiraniei fasciste¹⁹. Asemenea relații constituiau un stimulent moral, întărind încrederea patrioților români în victoria luptei lor antifasciste.

Considerînd mișcarea de rezistență antifascistă drept o continuare a tradițiilor revoluționare de luptă ale poporului român, forțele patriotice din Banat au acordat o atenție deosebită comemorării unor momente cruciale în lupta poporului român pentru făurirea României moderne. Sub titlul „24 ianuarie 1859 — 24 ianuarie 1942“, *România Liberă*, apreciind că această zi însemna în „istoria luptelor poporului român pentru libertate și independență... o mare piatră de hotar“, subliniază semnificația pe care această sărbătoare națională o avea în condițiile subordonării României hitlerismului german: „Astăzi în împrejurările cotropirii țării de asupritorii germani, cînd libertatea noastră națională și independența țării e strivită și călcată în picioare..., cînd hitlerismul sîngeros și banda lui de trădători pămînteni ai țării, în frunte cu Antonescu... ne lipsește de orice drepturi ne jefuiește avutul național, ne înfometează și ne măcelărește într-un război criminal, străin de interesele neamului — sfînta și tradiționala zi de 24 ianuarie, reactualizînd scumpe datine, și învățăminte de luptă este un îndreptar simbolic... un indemn la *unirea* tuturor forțelor patriotice din România înrobite de fascismul german într-un *front unic național* al poporului pentru zdrobirea și alungarea cotropitorilor străini, pentru făurirea unei Românie libere și independente“²⁰. Descriind în continuare situația deosebit de grea și critică în care a ajuns poporul și țara datorită „jugului hitlerist“, *România Liberă* consideră că „drumul eliberării naționale, drumul cîștigării independenței țării“ nu poate fi altul decît cel al „luptelor naționale ce au pregătit ziua de 24 ianuarie 1859“ și anume: „*Unirea* tuturor forțelor patriotice ale țării într-un *front unic național* al poporului român pentru alungarea cotropitorilor hitleriști, a ciracilor lor trădători în frunte cu Antonescu, pentru înscăunarea unui guvern de eliberare și neatîrnare națională cu participarea tuturor forțelor patriotice ale țării — iată sfînta poruncă a ceasului de față“²¹.

În ciuda situației deosebit de grele, încrederea forțelor patriotice din Banat în victoria cauzei drepte a luptei antifasciste era neclintită, fără a uita însă că pentru această victorie era necesară o luptă neînfrîcată. Considerînd că „ziua dreptății se apropie“, dar că „această dreptate trebuie să ne-o făurim noi înșine, luîndu-ne în sfîrșit soarta în mîini“, gazeta *România Liberă* adresa un vibrant apel către toți românii „fără deosebire de poziție socială, fără deosebire de vîrstă, sex, de ocupație, de convingeri politice... în unire frățească cu toate naționalitățile asuprite din țară“ pentru a făuri „un larg front patriotic“, arătînd că numai „o rezistență activă, dîră și neînfrîcată, numai sabotajul popular

¹⁹ Idem, nr. 5 din septembrie 1942.

²⁰ Idem, nr. 2 din 24 ianuarie 1942.

²¹ *Ibidem*.

antihitlerist în masă, lupta contra scumpetei și înfometării, nesupunerea la ordinele de mobilizare, zădărnicierea tuturor amănuntelor planului lui Hitler de a ne înrobi și extermina — numai această luptă de zi cu zi îl va slăbi pe dușman aici în dosul frontului. Dușmanul german cotropitor să simtă la fiecare pas că toată suflarea românească îl urășete și îl dușmănește²².

Înțelegînd necesitatea de a crea o largă opinie de masă antifascistă, forțele patriotice din Banat și-au intensificat activitatea propagandistică și la sate prin intermediul unui comitet țărănesc patriotic din Banat. În august 1942 acest comitet a editat și răspîndit manifestul intitulat „Țărani! Români!”²³, în care se face o temeinică analiză a urmărilor nefaste pentru țara și poporul român din cauza alianței guvernului fascist din România cu Germania și participarea la războiul hitlerist. „Alianța germană nu ne aduce victoria ci pieirea — se spune în acest manifest — zi de zi vedem cu tristețe că țara noastră este pradă pluto-craților fasciști, cari ne-au răpit Ardealul, ne iau grîul, petrolul și vitele! Ei ne-au aruncat într-un război lung și antiromănesc!”²⁴. Demonstrînd cu fapte că Germania va fi înfrîntă, datorită eroismului armatei roșii, a faptului că Uniunea Sovietică, Anglia și Statele Unite sînt „urmate de toate popoarele cotropite de nemți, apărîndu-și libertatea patriei lor”, manifestul indică pentru țărănimea română, pentru întreg poporul nostru calea pentru a salva țara „de o catastrofă națională”. Este vorba — spune manifestul — de calea indicată de Partidul Comunist din România: ieșirea din războiul hitlerist, refuzul de a mai pleca pe front și de a sprijini războiul hitlerist, organizarea la sate a unor gărzi înarmate de apărare țărănești, într-un cuvînt întărirea rezistenței antifasciste cu arma în mînă „pentru apărarea libertății, a vetrelor familiare, pentru împiedicarea pieirii noastre a tuturor”²⁵. Manifestul se adresează în același timp tuturor patrioților, ofițerilor și soldaților, care sînt chemați să întoarcă armata română din Rusia „pentru salvarea Ardealului și pentru nimicirea tuturor cotropitorilor fasciști din țară”²⁶.

Dat fiindcă mișcarea de rezistență din România se dezvoltă nu numai ca o luptă împotriva trupelor hitleriste, ci și ca o luptă împotriva guvernului român fascist, agitația antifascistă desfășurată de forțele patriotice din Banat era într-o strînsă conexiune cu multiplele evenimente și fenomene ale vieții economice, sociale și politice, cu situația concretă din țară în timpul dictaturii fasciste. Presa ilegală din Banat demasca caracterul antipopular, antinațional al tuturor măsurilor luate de guvernul antonescian, pus în slujba Germaniei hitleriste. Astfel de exemplu, sub titlul „Un nou decret de infometare și jaf”, *România*

²² *România Liberă* din 24 ianuarie 1942.

²³ Anhivele Institutului de științe istorice și social — politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (A.I.S.I.S.P.), cota K., XXXI—3/1942.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

Liberă scria în legătură cu legea promulgată de guvernul fascist care interzicea vânzarea liberă a cerealelor: „Scopul acestor măsuri de jefuire totală a agriculturii românești și de înfometare a populației țării este de a pune la dispoziția armatei germane cantitățile uriașe de aprovizionare de care are nevoie pentru continuarea războiului”²⁷. În consecință, gazeta arată că: „Toată suflarea românească trebuie să lupte pentru revocarea decretului lege... decret de jaf și înfometare totală” iar țărănimea era îndrumată să ascundă cerealele și să nu dea „nici un bob de grâu pentru dușmanii țării noastre”²⁸. Aceste relatări contribuiau la creșterea îndrjirii și a voinții de luptă a țărănimii muncitoare.

Pentru a contribui la intensificarea rezistenței antifasciste în rîndurile poporului, presa ilegală făcea periodic ample analize a rezultatelor dezastruoase ale guvernării fasciste. Într-un asemenea articol, intitulat „Doi ani de trădare”, *România Liberă* prezintă foarte documentat toate consecințele nefaste pentru poporul român pe care i le-au adus primii doi ani ai dictaturii militare-fasciste, care s-au soldat cu încălcarea independenței naționale și ciuntirea integrității teritoriale a patriei, iar pentru masele populare cu mizerie și teroare²⁹. Cu altă ocazie, un articol intitulat, „Raportul dintre salarii și scumpete”, redă viața deosebit de grea a salariaților, publicînd date statistice referitoare la evoluția prețurilor și a salariilor în 1943 față de 1938. Astfel, în timp ce salariile au crescut în perioada respectivă abea de 3—4 ori prețurile la articolele de primă necesitate au întregit de 9 ori³⁰. Ziarul arată însă că profitul realizat din exploatarea poporului muncitor mergea ca impozit în bugetul de război și în buzunarele fabricanților furnizori de război, căcrca guvernul fascist le asigură un profit de 50—100%. Prin aceste relatări presa ilegală contribuia la o continuă radicalizare și o întărire a spiritului de luptă al maselor muncitoare.

Și în Banat, ca pretutindeni în țară, organizațiile de partid căutau să informeze prin toate mijloacele opinia publică asupra mersului evenimentelor interne și internaționale, îndeosebi asupra situației de pe front, înfrîngînd restricțiile asprei cenzuri prin care autoritățile fasciste urmăreau să dezinformeze masele populare. Astfel, în februarie 1943, Comitetul regional din Banat al Partidului Comunist Român a lansat un manifest, intitulat „Români! Patrioți! Cetățeni iubitori de pace și libertate”³², în care este amplu comentată situația de pe front și din țară. Făcînd cunoscute opiniei publice succesele armatei sovietice, care „a spart frontul din răsărit în toată lungimea lui”, fapt care a grăbit și acțiunea militară a aliaților pe frontul de vest, cît și intensificarea luptei de eliberare a popoarelor subjugate din Europa, manifestul subli-

²⁷ *România Liberă*, nr. 1 din 1 ianuarie 1942.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Idem*, nr. 5, din septembrie 1942.

³⁰ *Idem*, nr. 8, din iulie 1943.

³¹ *Ibidem*.

³² A.I.S.I.S.P., cota A XXVII — nr. inv. 1642/1943.

niază concluzia că aceste forțe „vor mătura domnia odioasă bazată pe teroarea armatelor bandiților hitleriști”³³. Vorbind de situația deosebit de grea în care se afla țara noastră datorită subordonării ei Germaniei hitleriste și apreciind drept o crimă a nu trece la fapte atunci, „cînd viața sau moartea unei națiuni este în joc”, manifestul se adresează „tuturor partidelor și organizațiilor interzise și prigonite de dictatura fascistă, ca și Partidului Național Țărănesc, Partidului Liberal și Partidului Social Democrat, tuturor refugiaților din nordul Ardealului”, arătîndu-le că: „Țara nu poate fi salvată de la prăbușirea totală decît prin lupta unită a întregului neam într-un singur Front Patriotic împotriva lui Hitler și Antonescu”³⁴.

Consecvent liniei partidului, Comitetul regional din Banat subliniază în acest manifest rolul hotărîtor, în făurirea Frontului patriotic anti-hitlerist, al unității clasei muncitoare: „Frontul patriotic trebuie bazat fără nici o deosebire socială pe întreg poporul asuprit. Partidul Comunist Român este însă conștient de faptul că Frontul Patriotic al întregului popor nu se poate realiza fără Frontul Unic al muncitorilor. Muncitorimea din România și între ei muncitorii bănățeni luptă în primele rînduri, cu riscul vieții lor, pentru eliberarea națională a poporului român: Partidul nostru, avangarda maselor muncitoare din România lucrează fără încetare pentru făurirea atît a Frontului Patriotic, cît și a Frontului Unic antihitlerist al muncitorilor”³⁵.

Insistînd asupra necesității de a se uni în lupta comună toți antifasciștii din Banat indiferent de naționalitate, manifestul cheamă toate partidele și organizațiile democratice să formeze imediat comitetele patriotice comune pe uzine și cartiere, pe localități și județe, „pentru conducerea luptei de eliberare a poporului” și totodată să se formeze „grupuri de partizani și gărzi înarmate de apărare împotriva hoardelor hitleriste înspăimîntate ce-și simt sfîrșitul”³⁶. Subliniind că țelul luptei forțelor patriotice trebuie să fie eliberarea țării, prin alungarea cîmpitorilor hitleriști și doborîrea guvernului fascist, manifestul arată necesitatea de a se forma un guvern al „tuturor forțelor de independență națională”, care să denunțe dictatul de la Viena și să încheie pace separată cu Uniunea Sovietică și ceilalți aliați³⁷.

Într-un alt manifest din august 1943, intitulat „Români!” Secretariatul Regional din Banat al Partidului Comunist Român insistă de asemenea asupra necesității stringente că: „Poporul român trebuie să-și ia soarta în mîinile sale proprii și să se ridice la lupta hotărîtoare pentru salvarea sa de la catastrofa națională iminentă”³⁸. Manifestul expune

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Idem, cota A XXVII — 6 nr. inv. 1143 — 1943.

punct cu punct conținutul platformei din sept. 1941 a Partidului Comunist Român, care avea să stea la baza „luptei unitare de eliberare a patrioților antihitleriști”³⁹.

Această linie politică a P.C.R., de coalizare și unire a tuturor forțelor patriotice într-un singur front antihitlerist, a fost larg popularizată în rîndul maselor de presa ilegală din Banat. Astfel, *România Liberă* publică un amplu articol, intitulat semnificativ „Ceasul al 12-lea a sunat”⁴⁰. Considerînd că a sosit momentul cînd în fața poporului român se pune problema să aleagă între „a pieri pentru Hitler și împreună cu fascismul german... sau a se salva prin retragerea armatei române de pe frontul sovietic, prin încheierea imediată a păcii cu Uniunea Sovietică, Anglia și America...”, *România Liberă* își exprima convingerea fermă că „poporul român nu vrea și nu trebuie să piară pentru interesele baronilor și bancherilor germani”, ci se va ridica „la lupta împotriva ocupanților germani și a slugilor lor trădătoare de neam, în frunte cu Antonescu”, dat fiindcă „numai prin lupta unită a întregului popor, numai prin intrarea tuturor românilor într-un singur front patriotic... poate fi salvată țara de pieire”⁴¹. Gazeta arată că în acest scop: „Partidul Comunist din România reînnoiește, pe baza platformei din 6 septembrie 1941, propunerea sa către partidele politice, toate organizațiile antihitleriste, către toți patrioții iubitori de țară: crearea frontului unic național al întregului popor, pentru încetarea războiului și eliberarea patriei de sub ocupația germană”⁴².

Făcînd în continuare cunoscute obiectivele mișcării de rezistență din România, apelul se adresează clasei muncitoare — cea mai fermă forță antifascistă — să lupte activ pentru încetarea războiului prin sabotarea producției de război, a transporturilor și prin făurirea frontului unic să se situeze „în primele rînduri ale frontului național împotriva fascismului”⁴³. Și țărănimea este chemată să se unească „cu muncitorii de la orașe în frontul național al poporului”, ajutînd pe dezertori și partizani, ascunzînd cerealele, distrugînd produsele și provocînd deraierea trenurilor destinate frontului. Tineretul român, care era obligat „să lucreze ca robii” și era trimis „drept carne de tun pe front”, este îndemnat să nu-și făurească „singur lanțurile sclaviei”, ci să saboteze producția, să refuze a pleca pe front, înrolîndu-se „în frontul patriotic al tineretului pentru salvarea vieții, culturii, libertății și independenței întregului popor”. Și femeile muncitoare sînt chemate să împiedice plecarea soldaților pe front, să protesteze împotriva înfometării și să ia cu asalt magazinele de alimente. Soldaților li se cere să înceteze războiul, refuzînd să plece pe front pentru a lupta împotriva Uniunii Sovietice, să dezerteze cu arma în mînă pentru a se constitui în grupuri de partizani, și a trece astfel „de

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *România Liberă*, nr. 8 din iulie 1943.

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² *Ibidem.*

⁴³ *Ibidem.*

partea poporului, în frontul național, pentru alungarea din țară a ocupanților germani și doborîrea guvernului trădător de țară al lui Antonescu“. Articolul cheamă pe toți patrioții să apere viața celor aflați în lagăre și închisori, să lupte pentru eliberarea lor, unindu-și astfel cu toții forțele în lupta împotriva teroarei fasciste⁴⁴.

Presa ilegală a constituit în mîna patrioților bănățeni un important mijloc de activizare a tuturor forțelor patriotice antifasciste în jurul clasei muncitoare. Este semnificativ în acest sens articolul „Partidele patriotice din Banat trebuie să înceapă lupta lor comună împotriva cotropitorilor hitleriști“, apărut în *România Liberă*. Arătînd că „în multe alte părți ale țării organizațiile național-țărăniști și liberale s-au încadrat în mod activ în Frontul Patriotic antihitlerist al poporului român“, în Banat se constată „o lîncezeală și o dezorganizare a cadrelor acestor partide“, fapt care, după părerea gazetei, s-ar datora conducătorilor locali. În condițiile ofensivei victorioase a aliaților, cînd în România Antonescu pregătea rezistența care însemna „transformarea țării noastre în teatru de război“ și cînd „Gestapoul a preluat conducerea siguranței“, gazeta consideră că „orice compromis sau act de oportunism față de guvernul trădător sau a clicii fasciste din jurul trădătorului Antonescu este un act de trădare a națiunii“⁴⁵. Arătînd că nu există decît o singură cale de salvare „calea luptei unite în Frontul Patriotic al poporului român împotriva hitleriștilor cotropitori și a slugilor lor din țară, pentru doborîrea regimului de trădare și dezarmare a lui Antonescu și a guvernului său, pentru ieșirea noastră imediată din război...“, gazeta cere „unirea tuturor energiilor naționale într-un singur front de luptă antihitleristă în care partidele național-țărănesc, liberal, comunist, social-democrat trebuie să meargă împreună“⁴⁶. Considerînd că muncitorii conștienți din Arad, Reșița, Timișoara „au arătat calea de urmat“, gazeta cerea ca „toate partidele adevărat patriotice din Banat să-și mobilizeze forțele împotriva dușmanilor țării“, căci „viitorul poporului român nu putea fi asigurat decît luptînd strîns uniți împotriva ocupanților hitleriști și a slugilor lor din țară“⁴⁷.

Străduindu-se să dea un caracter organizat acțiunilor potrivnice dictaturii militare fasciste, presa ilegală se adresează și maselor țărănești din Banat cerîndu-le să organizeze comitete satești formate prin unirea tuturor sătenilor, „fără deosebire de politică, de neam sau de avere“, ca să lupte împotriva comitetelor agricole comunale preconizate de guvernul fascist în vederea rechiziționării cerealelor, să lupte împotriva mobilizării agricole, a mobilizărilor la oaste, pentru a împiedica „tot ce slujește războiul tălhăresc pe care Hitler nu poate decît cel mult

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem.*

să-l prelungească nici cum să-l cîștige⁴⁸. Arătînd că la tribunalul din Timișoara se judecă zilnic cîte 20 de procese de așa zis sabotaj „condamnînd sutele de oameni nevoiași la închisoare și lagăre“, gazeta cere țărănimii să se ridice împotriva acestei terori fasciste, pentru a scutura „jugul hitlerist de pe gît“⁴⁹.

Într-un alt articol, intitulat „Țărani! Să nu ne mai dăm nici viața, nici avutul nostru războiului tilhăresc al lui Hitler“, gazeta *România Liberă* cheamă de asemenea țărănimea la rezistența organizată împotriva fascismului, pentru eliberare: „Țărani! Uitînd toate vrăjbele dintre noi să alcătuim... fără deosebire de credință și neam, grupe de patrioți, care, conduse de un comitet patriotic sătesc, să ducă lupta pentru apărarea vieții și avutului nostru“⁵⁰. Aceste grupuri de patrioți, formate după străzi, avînd în frunte comitetul patriotic sătesc, erau cheamate să organizeze împotrivirea țăranilor față de rechiziții, mobilizări, să organizeze sabotaje, să ascundă pe dezertori, sprijinînd organizarea acestora și a tuturor „oamenilor curajoși“ în „datașamente de partizani“. Chemînd țărănimea la „lupta deschisă“ împotriva fascismului „pentru salvarea patriei“, gazeta își exprimă ferma convingere că: „Poporul unit în lupta sa, va doborî pe trădători și va pune un guvern cu adevărat național care să încheie pace separată cu națiunile unite, care luptă pentru libertatea lumii“⁵¹. Această muncă de propagandă desfășurată de forțele patriotice, în frunte cu comuniștii, a contribuit la creșterea îndîrjirii și a spiritului de rezistență antifascistă în rîndurile țărănimii din satele bănățene.

O importantă latură a activității publicisticii ilegale din Banat o constituie preocuparea pentru unitatea în luptă împotriva dușmanului comun, fascismul, a tuturor oamenilor muncii români, sîrbi, germani, maghiari. Vorbînd de sarcinile Uniunii Patrioților, un apel al acestei organizații scria: „Una dintre sarcinile politice ale secției bănățene a Uniunii Patrioților este lupta împotriva învrăjbirii popoarelor oprite de bandiții hitleriști, cari vreau să ne dezbine în lupta noastră de eliberare“⁵². Forțele patriotice din Banat, profund atașate idealurilor de libertate și progres social, înțelegeau să privească cu sentimente frățești pe toți aceia din rîndurile naționalităților conlocuitoare care se declarau împotriva fascismului.

Pe măsură ce evenimentele internaționale și situația de pe fronturi se pricipitau, conturîndu-se înfrîngerea Germaniei hitleriste, forțelor patriotice din Banat își intensifică agitația antifascistă conform cu linia trasată de Partidul comunist, pentru salvarea țării de la dezastrul spre care o țira guvernul fascist. În articolul „Numai lupta unită a forțelor patriotice ne poate salva de la pieirea sigură. Noul apel al Partidului

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 1 din octombrie 1943.

⁵¹ *Idem*, nr. 5 din septembrie 1942.

⁵² *Idem*, nr. 11 din octombrie 1943,

Comunist, — partidul muncitorilor“, gazeta *România Liberă* arată că în timp ce, sub loviturile concentrate ale Națiunilor Unite regimul hitlerist „urît de lumea întreagă se găsește în toată Europa în fața prăbușirii“, regimul fascist antonescian face declarații de fidelitate față de Hitler. Considerînd că o asemenea politică reprezintă un deosebit pericol pentru însăși existența națională a României și că pericolul nu poate fi evitat decît prin „lupta unită neîmpăcată a întregului popor împotriva bandiților hitleriști și a complicilor lor“, *România Liberă* scria: „Este de datoria supremă a fiecărui patriot, a fiecărui om cinstit, ca să ia parte prin toate mijloacele la subminarea mașinei de război hitleriste, și la doborîrea guvernului vinovat“⁵³.

Forțele patriotice din Banat recunoșteau în Partidul Comunist Român forța conducătoare a rezistenței antifasciste din România, dînd o înaltă apreciere legăturilor indestructibile ale partidului cu poporul și cu năzuințele sale de a-și vedea patria liberă și independentă. Sînt edificatoare în acest sens aprecierile făcute de *România Liberă*, care scria: „Partidul comunist, partidul muncitorilor, care de la începutul robiei noastre naționale luptă pentru înfăptuirea *Frontului patriotic antihitlerist al poporului român și al minorităților naționale*, și care duce singur dintre toate partidele țării de la început o luptă hotărîtă pentru eliberarea noastră națională, apelează din nou la poporul țării“⁵⁴. Este vorba de apelul adresat tuturor forțelor patriotice din țară pentru formarea unui „Comitet Național de luptă“, care „să mobilizeze și să unească toate forțele vii ale țării, fără deosebire de clasă și religie“⁵⁵. Cu această ocazie sînt popularizate din nou obiectivele mișcării de rezistență din *România* fixate de P.C.R.: încetarea trimiterii de trupe în războiul hitlerist, oprirea oricărui livrări de petrol, cereale, alimente și material de război pentru hitleriști; subminarea mașinii de război fasciste prin sabotarea și distrugerea producției și a transporturilor de război; ieșirea imediată din războiul hitlerist și încheierea păcii separate cu Uniunea Sovietică, Anglia și Statele Unite; răsturnarea guvernului prohitlerist al lui Antonescu și constituirea unui guvern „cu adevărat național“, format din reprezentanții tuturor partidelor și organizațiilor patriotice; recucerirea independenței naționale și aderarea țării la blocul antifascist; eliberarea nordului Transilvaniei prin anularea dictatului de la Viena; eliberarea tuturor victimelor terorii fasciste și pedepsirea criminalilor de război; restabilirea libertăților de asociere, de presă și de organizare, a tuturor libertăților cetățenești și dizolvarea organizațiilor fasciste; drepturi egale pentru minoritățile naționale; asigurarea existenței poporului muncitor de la orașe, ajutorarea substanțială de către stat a invalizilor, orfanilor și văduvelor de război⁵⁶. Un asemenea program, după cum arată *România Liberă*, reprezenta pentru fiecare patriot o garanție că Partidul Comunist

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

Român își puneă întreaga sa capacitate de luptă „în slujba păcii și a libertății poporului întreg din țară“, motiv pentru care, arată în concluzie *România Liberă*: „Atît poporul român, cit și minoritățile naționale subjugate împreună cu el, toată lumea căreia îi este drag viitorul neamului său, trebuie să adereze cu toate forțele sale la lupta aceasta de eliberare“⁵⁷.

Străduindu-se să dea un caracter organizat acțiunilor potrivnice dictaturii militare fasciste și cotropitorilor hitleriști, publicațiile ilegale din Banat militau pentru „organizarea luptei unite a poporului sub conducerea *Comitetelor Patriotice*“, care să aplice în practică directivele din apelul Partidului Comunist Român. Considerînd că libertatea trebuie cucerită „cu arma în mînă“, așa cum ne învață „cele mai sfinte tradiții istorice ale poporului nostru“, *România Liberă* militează pentru organizarea unui Comitet de luptă din Banat, format din reprezentanții tuturor partidelor și organizațiilor patriotice, antihitleriste, ai Partidului Național Țărănesc, Partidului Liberal, Partidului Comunist, Partidului Social Democrat, Frontului Plugarilor, Uniunii muncitorilor și țăranilor maghiari (MADOSZ), ai sîrbilor, evreilor și șvabilor antihitleriști⁵⁸. Sarcina acestui comitet bănațean era aceea de a uni lupta patrioților bănațeni cu lupta întregului popor român „împotriva cotropitorilor nemți și ai complicilor lor“. Apelul îndeamnă populația Banatului să treacă la acțiune, organizînd sabotaje, greve, manifestații și luptînd „cu arma în mînă pentru a se salva de la piele“⁵⁹.

Obiectivele fixate pentru mișcarea de rezistență din România de către Partidul Comunist Român au fost popularizate în Banat și de publicația ilegală *Apărarea*. Exprîmîndu-și deplină sa solidaritate cu programul trasat în apelul P.C.R. această publicație scria: „Ziarul nostru care luptă împotriva teroarei sîngeroase hitleriste și pentru unirea tuturor forțelor patriotice, salută cu bucurie noul apel al partidului muncitorilor — al Partidului Comunist — prin care acesta cheamă toate partidele și organizațiile antihitleriste să întrunească toate forțele patriotice fără deosebire de clasă, religie sau naționalitate, în Frontul Unic Patriotic Antihitlerist și să organizeze în comun lupta de eliberare a patriei“⁶⁰.

Pentru a influența starea de spirit a maselor populare și așa potrivnică războiului antinațional, forțele patriotice se străduiau să facă cunoscute loviturile pe care Germania hitleristă le primea pe front, îndeosebi pe frontul de răsărit, care se apropia de granițele României, amenințînd să transforme țara într-un teatru de război. Astfel, *România Liberă* a publicat un amplu articol, intitulat „Să ne salvăm armata! Să întoarcem armele împotriva cotropitorilor nemți!“, în care sînt comentate succesele armatelor sovietice, fiind demascată și planul lui Antonescu „de a sacrifica întreaga noastră armată pe frontul de răsărit pentru a prelungi ultimele

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Apărarea* din octombrie 1943.

zile ale taberei hitleriste⁶¹. Arătînd că în timp ce pe front armata este trimisă să lupte alături de hitleriști, în țară trupele S.S. trag în poporul muncitor, cum a fost cazul la Ploiești, *România Liberă* se adresează soldaților și ofițerilor să-și ia soarta în propriile lor mîini, formînd pe companii și regimente comitete patriotice ostășești care „să organizeze nesupunerea față de instructorii germani, refuzul colectiv de a pleca pe front, reîntoarcerea cu arma în mînă a celor de pe front, constituirea detașamentelor de partizani, care, după exemplul eroicei armate populare din Jugoslavia, vechea noastră aliată, să ducă lupta necruțătoare împotriva cotropitorilor hitleriști și trădătorilor”⁶².

Pe măsură ce situația țării devenea tot mai critică, ca urmare a politicii guvernărilor fasciști de colaborare cu Germania hitleristă, forțele patriotice se străduiesc să aplice în viață directivele Partidului Comunist Român, care apăra cu consecvență interesele fundamentale ale poporului, ale țării. *Apărarea* publică, sub titlul „A sosit momentul să ne decidem. Cu arma în mînă să rupem imediat cîrdășia cu nemții, care vertiginos ne împing spre dezastru”, un apel al Partidului comunist în care se arată că armata roșie se apropia vertiginos de granițele țării. Demascînd planurile antonesciene de continuare a sprijinirii Germaniei hitleriste, chiar și în pragul prăbușirii, ceea ce ar însemna transformarea țării într-un teatru de război pustiitor, apelul arăta și calea pentru înlăturarea unui asemenea pericol național: „Dacă vrem ca țara noastră să nu fie transformată în teatru de război trebuie să luăm în mîna noastră conducerea destinului nostru. Trebuie să distrugem fără milă regimul banditesc al criminalilor hitleriști care ne-au orpimat și distrus pînă acum, înainte de a fi nimiciți noi cu familiile și căminele noastre. *Să formăm pretutindeni grupe de patrioți, cari să organizeze lupta de eliberare a poporului*”⁶³. Arătînd în continuare că mișcarea de rezistență din România are ca obiective doborîrea guvernului antonescian, întoarcerea armatelor de pe front, ieșirea din războiul hitlerist, alungarea armatelor hitleriste din România și încheierea păcii separate cu Uniunea Sovietică, Anglia și Statele Unite, gazeta cere populației să nu mai acorde nici un sprijin fasciștilor ci să treacă la lupta armată, considerînd că: „Numai cu arma în mînă vom putea cuceri pacea și libertatea noastră”⁶⁴.

Munca de propagandă, desfășurată de forțele patriotice din Banat în frunte cu comuniștii, împletită cu măsurile organizatorice corespunzătoare, a dat roade și s-a concretizat într-o continuă radicalizare și întărire a spiritului de luptă antifascistă a maselor populare. Într-un articol, intitulat „La teroarea lui Antonescu patrioții răspund prin pedepsirea trădătorilor și distrugerea mașinei de război hitleriste”, *România Liberă* constată că arestările și schingiuirile la care sînt supuși comuniștii

⁶¹ *România Liberă*, din octombrie 1943.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Apărarea* din octombrie 1943.

⁶⁴ *Ibidem*.

și patrioții nu au reușit să înăbușe voința lor de luptă, ci, dimpotrivă, aceste măsuri de teroare n-au făcut „decît să oțelească lupta populației din toate clasele sociale și să unească forțele lor pentru a înfrînge teroarea nemțească⁶⁵. Acest fapt este ilustrat și în Banat de roadele pe care le-a dat politica Partidului Comunist de coalizare a tuturor forțelor patriotice, indiferent de apartenența lor socială sau națională. Apreciind activitatea depusă de Uniunea Patriotică în Banat, *România Liberă* scria: „Grupele secrete ale secției bănățene a «Uniunii Patrioților» se înmulțesc din ce în ce mai mult. Ele sînt conduse de Comitetul bănățean al Uniunii Patrioților, care este alcătuit din cei mai de seamă fii ai Banatului, de la muncitori și țărani pînă la distinși intelectuali, indiferent de convingerea lor politică⁶⁶. Precizînd că țelurile activității Uniunii Patrioților sînt cele fixate de Partidul Comunist Român prin platforma sa din septembrie 1941, gazeta indica drept sarcină imediată pentru comitetul bănățean al acestei organizații: „... formarea de grupe de patrioți între muncitori, țărani, funcționari, comercianți, avocați, medici, profesori, studenți etc., și mai ales între soldați și ofițeri și de a duce lupta concretă prin manifestații pentru pace, împotriva terorii hitleriste, prin sabotarea producției de război și a transporturilor nemțești și prin formarea de detașamente de partizani, care să lupte cu arma în mînă împotriva ocupanților germani și a trădătorilor de țară⁶⁷.

Paralel cu intensificarea acțiunilor de organizare a rezistenței antifasciste, forțele patriotice din Banat își intensifică acțiunea de demascare a teroarei fasciste. În articolul, intitulat „La noul val de teroare hitleristă să răspundem cu solidaritatea de luptă a întregului popor!” opinia publică este informată că, în urma înaintării vertiginoase a armatei roșii care a aruncat armatele hitleriste peste Prut, guvernul fascist român, la ordinele hitleriștilor, și-a intensificat măsurile de teroare împotriva forțelor patriotice. Arătînd că s-au făcut numeroase arestări la Timișoara, Arad, Sibiu, București și „în toate colțurile țării“, este apreciată importanța acțiunilor patriotice întreprinse de profesorii universitari din Sibiu, a acțiunii demonstrative din București pentru eliberarea celor arestați. Îndemnînd populația bănățeană să urmeze aceste exemple, gazeta *Apărarea* scria: „Bănățeni! Să pornim și la demonstrații în masă pentru apărarea victimelor terorii hitleriste și la pedepsirea trădătorilor! Să apărăm /pe/ vajnicii luptători ai libertății noastre naționale!⁶⁸. Forțele patriotice cereau „eliberarea imediată a tuturor victimelor teroarei hitleriste din închisori și lagăre⁶⁹.

Tot în luna aprilie la Timișoara au fost răspîndite manifeste care chemau mesele la lupta pentru răsturnarea dictaturii militare fasciste,

⁶⁵ *România Liberă* din octombrie 1943.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Apărarea* din aprilie 1944.

⁶⁹ *Ibidem*.

pentru scoaterea României din războiul antisovietic și pentru alungarea hitleriștilor din țară⁷⁰. Un alt manifest din mai 1944, lansat de Comitetul bănățean de luptă patriotică, prevenind populația asupra măsurilor teroriste și a jafului la care se vor deda armatele hitleriste în retragerea lor peste teritoriul patriei, cheamă pe toți patrioții să treacă la dezorganizarea spatelui frontului fascist prin sabotaj și să se alăture partizanilor din munți⁷¹. În iulie 1944 Comitetul bănățean de luptă patriotică lansează un manifest prin care condamnă acțiunea singeroasă întreprinsă de jandarmeria fascistă împotriva partizanilor din regiunea Reșița-Oravița⁷². Apreciind că în tot decursul istoriei noastre „munții au fost acei care au ocrotit națiunea noastră de furia hoardelor barbare și de acolo au pornit luptele noastre de eliberare”, manifestul arată că și de data aceasta patrioții s-au retras în munți pentru a lupta cu arma în mână împotriva guvernanților fasciști și a cotropitorilor hitleriști, care amenințau însăși existența națională a poporului român. Dând o înaltă apreciere luptei de partizani, manifestul scria: „În fața iminentei catastrofe naționale mai mulți patrioți bănățeni, în dragostea lor nemărginită față de poporul nostru și ura neîmpăcată față de cotropitorii nemți, au trecut în munți cu arma în mână pentru adevărata apărare a gliei strămoșești, dovedind în fața lumii civilizate că merităm să trăim ca națiune”⁷³. Demascînd atacul pe care jandarmeria fascistă l-a întreprins la ordinul hitlerist împotriva partizanilor și schingiuirile la care au fost supuși cei prinși, Comitetul bănățean de luptă patriotică cheamă prin acest manifest „toate partidele politice, toate personalitățile, orice bun patriot, indiferent de clasă socială, ideologie, naționalitate sau religie, să se alăture acțiunii de apărare a celor mai buni fii ai Banatului... pentru încetarea imediată a schingiuirilor și bătăii și eliberarea patrioților din beciurile jandarmeriei din Oravița”⁷⁴. Manifestul se încheie cu o vibrantă chemare la lupta împotriva cotropitorilor, fasciști, pentru „România liberă și independentă”⁷⁵. Această chemare de luptă pentru o țară liberă și independentă a răsunat în acei ani în toate colțurile țării, însuflind și ridicînd întreg poporul român la lupta împotriva cotropitorilor hitleriști pînă la alungarea lor definitivă din țară.

*

Analiza materialelor propagandistice, antifasciste, răspindite în condițiile deosebit de grele ale dictaturii militare-fasciste și a cotropirii țării de trupele hitleriste, confirmă odată în plus că forțele patriotice din țara noastră în frunte cu Partidul Comunist Român nu au abandonat nici

⁷⁰ *Studii*, tom. 17 (1964), nr. 4 p. 777.

⁷¹ A.I.S.I.S.P., cota K XXVIII—1, nr. inv. 1168/1944.

⁷² *Idem*, cota K XXVIII—11 nr. inv. 1178/1944.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

o clipă lupta pentru apărarea intereselor majore ale poporului, pentru cucerirea adevăratei independențe și suveranității naționale.

Publicațiile ilegale și manifestele răspândite în Banat, oglindind obiectivele fundamentale ale mișcării de rezistență antifascistă din România pe care le-a fixat Partidul Comunist Român încă de la instaurarea dictaturii militare-fasciste în țara noastră, vin să confirme adevărul istoric de necontestat că în fruntea tuturor forțelor patriotice se situau și în acei ani cei mai consecvenți patrioți: comuniștii.

Forțele patriotice din Banat, avînd în frunte pe comuniști, au desfășurat o vie agitație și propagandă antifascistă cu scopul ridicării la lupta împotriva dictaturii militare-fasciste și a cotropitorilor hitleriști a tuturor factorilor interesați dintr-un motiv sau altul împotriva fascismului și al unirii lor într-un singur Front patriotic antihitlerist, așa cum preconiza linia politică promovată de Partidul Comunist Român.

Rezultatele activității propagandistice, desfășurată de comuniști și alți patrioți din Banat, s-au concretizat într-o continuă radicalizare și o întărire a spiritului de luptă antifascistă a maselor și în acest colț patriei noastre. Prin intermediul publicațiilor ilegale, al manifestelor și al agitației de la om la om forțele patriotice au căutat să canalizeze pe un drum just nemulțumirea și revolta maselor provocate de guvernarea fascistă. Prin această activitate propagandistică s-a reușit să se activeze în jurul celor mai ferme forțe antifasciste — clasa muncitoare în frunte cu partidul său comunist — masele țărănești, intelectualitatea progresistă, funcționăria și alte păături nevoiașе, creîndu-se o largă opinie de masă antifascistă și antirăzboinică. Pe această cale lupta forțelor patriotice antifasciste din Banat s-a putut încadra alături de toate forțele patriotice antifasciste din întreaga țară, care, sub conducerea P.C.R., aveau să răstoarne dictatura militar-fascistă prin insurecția armată din august 1944.

LA PROPAGANDE ANTIFASCISTE DÉPLOYÉE PAR LES FORCES PATRIOTIQUES DU BANAT DIRIGÉES PAR LE P.C.R. (1940—1944)

RÉSUMÉ

Quand le fascisme, ce fléau de l'histoire contemporaine, menaçait son existence nationale, le peuple roumain a trouvé les ressources nécessaires pour organiser une active résistance antifasciste dont le dirigeant a été la Parti Communiste Roumain.

Pour créer un front national unique contre le fascisme le P.C.R. a déployé une intense action de propagande et d'organisation en couvrant toute l'étendue du pays. Sous sa conduite les forces patriotiques du Banat ont édité les journaux „La presse libre“, „La défense“, „La Roumanie Libre“, ont diffusé des tracts antifascistes et ont entrepris un travail déchaînement d'homme à

homme. L'analyse des matériaux et de l'action de propagande déployée par les forces patriotiques du Banat prouvent la vérité historique que le Parti Communiste a réussi à trouver les moyens et la tactique nécessaires pour enfreindre le terrorisme de la dictature militaire fasciste et pour réunir autour de soi tous les éléments sociaux qui, par différentes raisons, étaient contre le fascisme. Sur cette base s'est formé par paliers un front patriotique antihitlérien de tout le pays qui a renversé la dictature militaire fasciste et chassé les envahisseurs allemands de Roumanie.

Cependant l'analyse de l'activité antifasciste du Banat, ainsi que des autres régions du pays, montre, une fois de plus, que les membres du Parti Communiste n'ont pas abandonné, ni même dans les graves conditions du temps de la dictature militaire fasciste, la lutte pour la défense des intérêts fondamentaux du peuple roumain, pour reconquérir l'indépendance et la souveraineté nationales violées par les armées nazies.

DIN ACTIVITATEA FRONTULUI UNIC MUNCITORESC DIN JUDEȚUL CLUJ, 1944—1947

DE

TROFIN HĂGAN și BUJOR SURDU

O privire retrospectivă asupra activității desfășurate de Frontul Unic Muncitoresc, fie și limitată la dimensiunile unui județ, prezintă avantajul de a evidenția în mod concret complexul de relații sociale și politice, care au acționat cu atita hotărîre într-o perioadă de adînci prefaceri revoluționare.

Din perspectiva unui sfert de veac, care ne desparte de acea „epocă eroică“, tot mai pregnant se desprinde semnificația relațiilor politice dintre organizațiile comuniste și social-democrate, respectiv dintre P.C.R. și P.S.D.

Măiestria politică a comuniștilor rezultă și din creația istorică a F.U.M., care s-a dovedit a fi un nucleu de polarizare a forțelor vii ale poporului, în lupta lui împotriva forțelor și tradițiilor vechii societăți românești.

Tendința spre unitate a clasei muncitoare, privită nu ca o problemă de tactică sau de conjunctură, ci ca o necesitate obiectivă izvorită din legile generale ale dezvoltării proletariatului, din cerințele luptei sale revoluționare pentru doborîrea capitalismului și construirea orînduirii socialiste, are puternice tradiții istorice în mișcarea muncitorească din România. F.U.M. a apărut în toată plinătatea sa într-o perioadă de adînci frămîntări sociale și politice — la răscrucile istoriei —, în procesul de pregătire și înlăptuire a insurecției armate, respectiv la sfîrșitul lunii aprilie 1944, ca un rezultat al înțelegerii și perfectării unui front unic de acțiune între P.C.R. și P.S.D.

În plin război, în condițiile extrem de complexe izvorîte din înclăștarea decisivă cu forțele fasciste, una din coordonatele activității politice a P.C.R. a constituit-o lupta pentru realizarea unității clasei muncitoare, unitate concepută ca principală forță revoluționară a societății. Prin caracterul consecvent al luptei clasei muncitoare, prin gradul său înalt de

organizare și combativitate, ca și prin rolul pe care îl avea de îndeplinit în procesul istoric de raliere a celor mai largi forțe sociale, democratice și progresiste ale poporului, F.U.M. s-a dovedit a fi nu numai formula ideală a acțiunii comune, ci și instrumentul politic fundamental în realizarea practică a marilor prefaceri revoluționare din țara noastră în anii 1944—1947.

Activitatea revoluționară desfășurată de P.C.R. și încadrarea în lupta împotriva dictaturii fasciste și a războiului hitlerist a muncitorilor social-democrați și a altor oameni ai muncii, creșterea stării de spirit antihitleriste a întregului popor, au influențat pozitiv și asupra poziției conducerii P.S.D. față de politica de front unic, promovată de P.C.R. Înțelegând din ce în ce mai mult că salvarea țării este posibilă numai prin lupta alături de comuniști, pe drumul trasat de P.C.R., un șir întreg de organizații locale ale P.S.D. din principalele centre muncitorești, au sprijinit activ în perioada războiului politica partidului comunist¹.

După definitivarea înțelegerii de front unic, în a doua jumătate a lunii aprilie 1944, printr-o hotărâre luată de comun acord de reprezentanții celor două partide, manifestul F.U.M. a fost dat publicității la 1 mai 1944, ziua solidarității internaționale a celor ce muncesc, zi în care clasa muncitoare din România își manifesta în mod deosebit hotărârea sa de unitate. Pe baza platformei comune exprimate în manifestul F.U.M., cele două partide muncitorești s-au angajat să lupte unite și să mobilizeze întreaga clasa muncitoare, întregul popor, pentru îndeplinirea obiectivelor istorice: răsturnarea guvernului Antonescu și formarea unui guvern național din reprezentanții tuturor forțelor antihitleriste, scoaterea țării din războiul hitlerist și lupta alături de Națiunile Unite pentru eliberarea întregului teritoriu al României copleșit de fasciști; asigurarea independenței și suveranității naționale a țării; demilitarizarea întreprinderilor; asigurarea dreptului de liberă organizare sindicală și politică etc.².

Manifestul F.U.M. a fost larg răspândit de militanții comuniști și socialiști în întreaga țară, inclusiv în nordul Transilvaniei, teritoriu aflat vremelnic sub ocupația horthistă. Ca un rezultat imediat al răspîndirii obiectivelor concrete cuprinse în manifestul F.U.M., s-au intensificat legăturile dintre comuniști și social-democrați la atelierele C.F.R. din Cluj, „Dermata“, „Oțelul“ etc. Elaborarea unor măsuri comune de rezistență împotriva terorii horthiste a constituit un important pas pe linia realizării unității de acțiune a muncitorilor clujeni, indiferent de vederile lor politice, comuniste sau social-democrate. Aceste acțiuni sînt atestate de presa muncitorească a vremii, de conținutul unor arhive a Procuraturii din Cluj³, precum și de relațiile verbale ale unor militanți de seamă ai mișcării muncitorești. Sînt consemnate ca fapte crearea și organizarea

¹ C. Pîrvulescu, *Unitatea de acțiune a clasei muncitoare — un factor esențial al victoriei insurecției din august 1944*, în *Scînteia*, 1964 august 6, nr. 3640.

² *Scînteia*, 1945 ianuarie 1, nr. 99

³ *Arhiva Procuraturii Cluj*, acțiuni de sabotaj, anul 1944.

unor pichete de apărare în întreprinderi, precum și a unor comitete de rezistență și de întrajutorare, formate din muncitori de pe raza județului Cluj, indiferent de naționalitate sau de apartenență politică⁴.

În perioada de retragere a trupelor horthiste și hitleriste din toamna anului 1944 au fost salvate de către muncitori importante obiective economice strategice și de cultură, fapte care confirmă existența unor acțiuni unite ale oamenilor muncii, ale comuniștilor și social-democraților în primul rînd.

Oficial, pe raza județului Cluj, F.U.M., s-a constituit în perioada imediat următoare eliberării teritoriului de către trupele române și sovietice. Îndată după eliberarea orașului Cluj (12 octombrie 1944), din inițiativa organizației de partid a comuniștilor de la Atelierele căilor ferate, s-a convocat o adunare a tuturor lucrătorilor feroviari aparținînd Direcției Regionale Cluj, în care s-a hotărît crearea F.U.M., și reorganizarea sindicatului pe baza unității de acțiune a celor ce muncesc. Muncitorii de la întreprinderea „Dermata” întruniți în ziua de 14 octombrie într-o mare adunare populară, au hotărît să treacă neîntîrziat la crearea F.U.M. și a sindicatului revoluționar. Astfel de adunări, cu participarea tuturor muncitorilor, pentru realizarea F.U.M., au avut loc la fabrica de ciment Turda, Atelierele C.F.R. Dej, precum și la alte întreprinderi clujene.

Caracteristica acestor acțiuni politice, de creare a F.U.M., o constituie faptul că ele nu s-au născut numai ca un rezultat al unor înțelegeri și hotărîri luate la nivelul conducerii organizațiilor de partid, comuniste și social-democrate din întreprinderi, ci și ca urmare a participării active a tuturor salariaților din întreprinderilor respective. Formele de atragere a muncitorilor în mod direct, deschis, la crearea F.U.M., la reorganizarea sindicatelor pe baza unor principii noi, revoluționare, a constituit cea mai bună școală politică, de călire și oțelire revoluționară a maselor de muncitori.

La 21 octombrie 1944 a luat ființă Comitetul județean al F.U.M. Cluj. Platforma de constituire a F.U.M., în județul Cluj reproducea în preambul sarcinile principale generale ale forțelor democratice îndreptate spre realizarea următoarelor obiective: „Totul pentru front, totul pentru victorie”, „Instaurarea guvernului democratic”, „Înfăptuirea reformei agrare”, „Refacerea economiei naționale” etc. Pentru expunerea de față o importanță deosebită prezintă obiectivele regionale stabilite de platforma mai sus amintită. Printre cele mai de seamă pot fi menționate refacerea căilor ferate și a șoselelor de pe raza județului Cluj, intrarea grăbnică în funcțiune a întreprinderilor care au avut de suferit de pe urma războiului, construirea podului peste Someș, ajutorarea văduvelor și a orfanilor de război etc. Toate acestea constituie nu numai o platformă realistă dictată de anumite condiții concrete, dar și un plan extrem de

⁴ *Ibid.*

mobilizator, capabil să ridice la o activitate creatoare cele mai largi mase de oameni ai muncii de pe întreg cuprinsul județului.

În retragerea lor, trupele hitleriste, acționînd potrivit tacticii pămîntului pîrjolit au transformat regiuni întregi ale țării în mormane de ruină. În această situație au căzut pradă căile ferate, unele întreprinderi economice, numeroase așezăminte culturale.

În raza Direcției Regionale C.F.R. Cluj, care cuprindea în acea perioadă o rețea de transporturi mai vastă decît în prezent, trupele hitleriste și horthiste în retragere au nimicit fără considerație tot ce le-a căzut în cale, și în primul rînd căile ferate și mijloacele de transport. Au fost distruse peste 350 km de linii curente de cale ferată, aproximativ 450 de poduri, podețe, 70 de localuri de gări, magazii, clădiri ale căilor ferate⁵. La cele de mai sus se adaugă distrugerile masive ale unor ateliere C.F.R., depouri, linii de tranzit, tuneluri, viaducte etc. Mari pagube au avut de suferit Atelierele principale C.F.R. Cluj, unde cazangeria, coloanele de susținere de beton armat, macaralele, strungăria, instalațiile electrice și de apă, precum și magazinele de materiale au fost în cea mai mare parte aruncate în aer⁶. Aceleași distrugerile le-au suferit și depourile C.F.R. din Cluj și Dej, precum și triajele respective. N-au fost cruțate nici viaductele și nici tunelurile. Risipite pe diferite artere de circulație, tunelurile distruse formau obstacole greu de învins pentru restabilirea liniilor în scopul asigurării unei rapide mobilități a trupelor și a aprovizionării lor cu cele necesare. Un obstacol greu în calea restabilirii circulației feroviare l-a constituit distrugerea celor 8 tuneluri de pe linia dublă Războieni—Cluj, precum și a celui de la Stana, în lungime de 218 m, de pe linia Cluj—Oradea. Explozibilul introdus în găurile de mină și în cele două vagoane așezate în interiorul tunelului Stana, au provocat năruirea totală a lucrării.

Cea mai mare parte din echipamentul necesar bunei funcționări a transporturilor pe căile ferate (piese de schimb, centrale telefonice etc.) au fost, de asemenea, distruse. Locomotivele și vagoanele staționate în gări sau în depouri au fost minate și aruncate în aer. Din zecile de vagoane și locomotive aflate în incinta Ateliereilor C.F.R. Cluj în luna octombrie 1944, s-a găsit o singură locomotivă intactă, de tip foarte vechi, bună numai pentru remorcări și manevrări⁷.

În fața acestui dezastru, la chemarea Comitetului județean al P.C.R. Cluj și în numele F.U.M., oamenii muncii, indiferent de naționalitate, au trecut cu hotărîre la refacerea grabnică a căilor ferate, pentru sprijinirea frontului antihitlerist. Acest imperativ al vremii: „Totul pentru front, totul pentru victorie” a devenit în împrejurările respective unul

⁵ Arhiva Direcțiunii Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul I, dosar cuprinzînd: Distrugerile la C.F.R. nr. 1/1944, f. 1—8. Vezi și Trofin Hăgan, *Lupta ceferiștilor din regionala Cluj și Oradea pentru refacerea căilor ferate și sprijinirea frontului antihitlerist*, în *Studii*, 1964 t. 17, nr. 5, p. 1057—1075.

⁶ *Lupta C.F.R.*, 1945 iunie 10, nr. 30.

⁷ *Ibid.*,

din obiectivele fundamentale ale revoluției. În platforma F.N.D. elaborată de P.C.R., în septembrie 1944, adresată tuturor oamenilor muncii, se sublinia necesitatea subordonării întregii activități a maselor populare în vederea obținerii victoriei asupra fascismului. „Trebuie să avem în vedere — se spunea în platformă — că, pentru a ajunge cât mai repede la un sfârșit victorios al războiului, e necesar să punem totul în slujba frontului, contra Germaniei hitleriste. Toate forțele naționale... trebuie să sprijine prin toate mijloacele, eforturile războiului nostru de eliberare și consolidare a independenței țării”⁸. La chemarea partidului, muncitorimea ceferistă și-a asumat una din cele mai grele sarcini, refacerea grabnică a căilor ferate. Această sarcina s-a transformat într-o voință hotărâtă unică a tuturor muncitorilor feroviari, asigurând conducerea partidului că „...noi răspundem cu fermitate la îndeplinirea acestei sarcini, luîndu-ne angajamentul de a depune eforturile noastre, de a ne face pe deplin datoria, pentru a reface căile ferate în cel mai scurt timp posibil”⁹.

Întreaga rețea feroviară s-a transformat într-un șantier imens, în care zeci de mii de oameni ai muncii și-au adus o contribuție de seamă la refacerea căilor ferate.

Cercetînd fenomenele sociale ale perioadei respective, desprindem cu multă claritate procesul de sudură a inițiativelor politice cu munca de refacere, cu activitatea de reconstrucție. Se realiza cu multă operativitate o concordanță între imperativele politice și nevoile strigente, zilnice, ale maselor populare. Comuniștii, social-democrații, se găseau în mijlocul maselor, le însuflau bărbăție și optimism, iar prin activitatea lor concretă, nemijlocită, prin eroismul și sacrificiul lor, pus în slujba cauzei mărețe a victoriei pe front și a refacerii economiei în interior, au constituit motorul acțiunilor umane, catalizatorul care a grupat toate forțele poporului nostru în jurul acestor oameni. Astfel, la chemarea organizației de partid comuniste din cadrul Regionalei C.F.R. Cluj din ziua de 13 octombrie 1944 (a doua zi după eliberarea orașului), cei peste 1.000 de muncitori feroviari chemați să decidă asupra creării F.U.M., și a sindicatului revoluționar, au luat hotărîrea de a trece imediat la muncă de reconstrucție, acceptînd cu entuziasm schița de plan elaborată de celula de partid a muncitorilor ceferiști. Schița de plan cuprindea îndeplinirea unor importante obiective, pentru realizarea cărora puteau fi atrase mase largi de oameni ai muncii, nu numai din Cluj, dar și din satele apropiate orașului. Se prevedea: restabilirea podului peste Someș, deblocarea pasajului inferior de rămășițele podului distrus pentru deschiderea drumului Chin-tăului; restabilirea pasarelei minate și căzute peste linii; deblocarea pasajului superior din fața Atelierelor principale; restabilirea liniilor din stație, depou și ateliere; punerea în funcțiune a locomotivelor și vagoanelor mai puțin avariate; construcția podului peste canalul morii dinspre

⁸ *Scinteia*, 1944 septembrie 21, nr. 1.

⁹ *Lupta C.F.R.*, 1944 noiembrie 16, nr. 1.

Someșeni; restabilirea încăperilor necesare pentru funcționarea stației cu anexele ei; restabilirea rețelei de apă și canal, lumină electrică și rețeaua telefonică¹⁰. Cei peste 1.000 de muncitori, mecanici de locomotive, fochiști, maiștri din atelier, meseriași din toate serviciile căilor ferate, personalul de birou, impiegații de mișcare au trecut în aceeași zi la curățirea terenului. S-au adunat mari cantități de trotil, fitil, capse și bombe neexploatate. Numai pe linia dintre Cluj și Someșeni s-au dezgropat peste 200 de astfel de bombe, precum și mari cantități de exploziv¹¹.

La stabilirea liniilor din stația Cluj, depou, Atelierele principale, linia spre Baciul, au participat la munca voluntară peste 3.000 de muncitori nespecialiști, repartizați în echipe, sub îndrumarea muncitorilor ceferiști. Cu tirnăcoape și lopeți muncitorii din Cluj, de diferite naționalități, în lupta lor înfrățită pentru sprijinirea frontului antihitlerist „... au lucrat săptămîni de-arîndul fără mîncare suficientă, fără plată, lipsiți de îmbrăcămîntea și încălțămîntea necesară”¹².

O lucrare de mari proporții a constituit-o construcția estacadei (pod de lemn) în lungime de 235 m și cu o înălțime de 7 m, de pe linia Cluj—Huedin, ridicată pe un teren foarte accidentat¹³. La executarea lucrării au luat parte muncitori din numeroase centre orășenești și sate ale județului Cluj, bucurîndu-se de concursul neprecupețit al localnicilor care i-au găzduit și adăpostit. Plănuită pe linia magistrală, estacada trebuia executată într-un timp record. Comitetul județean al F.U.M. — Cluj a mobilizat în acest scop aproape 25.000 de oameni ai muncii, care, printr-o muncă eroică, au dat linia în circulație cu o lună de zile mai de vreme, la data de 24 decembrie 1944. Pentru a veni în sprijinul acestor mase de oameni, organizațiile sindicale au colectat și transportat peste 100.000 kg pîine, 50.000 kg făină de porumb, 15.000 kg de cartofi, 10.000 kg de fasole și alte produse alimentare¹⁴.

Lucrările la majoritatea tunelurilor s-au executat în trei schimburi, pentru a le da cit mai grabnic în funcțiune. Cerințele militare și economice impuneau ca linia Războieni — Cluj să fie terminată pînă în 15 decembrie 1944. „Cei 5.000 de ceferiști și oameni ai muncii au putut raporta partidului comunist terminarea artei respective cu 15 zile mai devreme”¹⁵. Munca a fost extrem de grea, ținîndu-se seama de faptul că se lucra pe frig și de termenul scurt de execuție cerut de necesitățile frontului, la care se adauga faptul că „... muncitorii ceferiști din Cluj au mers zeci de kilometri pe jos, cu traista în spate unde aveau

¹⁰ Arhiva Direcțiunii Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L. Dosar special, nr. 3/1944, f. 9.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Lupta C.F.R.*, 1945 mai 6, nr. 25.

¹³ *Tunelul Stana*, București, C.F.R., 1947, p. 6.

¹⁴ Arhiva Direcțiunii Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L. Dosar special, 1944—1945, p. 7.

¹⁵ *Ibid.*

cîtiva cartofi și o bucată de pîine neagră, pînă la locul de muncă (Cojocna) neavînd nici un mijloc de locomoție la dispoziție¹⁶.

În urma muncii neprecupețite, efectuată luni de zile, în condiții extrem de grele, de către zeci de mii de oameni ai muncii, au fost reconstruite principalele artere de cale ferată din raza județului Cluj și date în circulație mult înainte de termenele fixate.

Ca o consecință a schimbărilor politice-sociale petrecute în țara noastră după 23 august 1944, munca de reconstrucție în general primește un conținut și o semnificație cu totul noi, deosebite. Pe lîngă o participare masivă a oamenilor muncii cu miile și zecile de mii, la refacerea economiei distrusă de război, se manifestă în toată plenitudinea sa forța creatoare a poporului muncitor, inițiativa și spiritul său de sacrificiu. Aceiași muncitori care înainte de 23 august 1944 sabotau mașina de război hitleristă, după eliberare, la chemarea P.C.R., sînt prezenți în primele rînduri ale operei de reconstrucție a țării. Spiritul inventiv al maselor populare găsește noi forme de activitate pentru ridicarea materială și morală a celor ce muncesc. Nu este mai puțin adevărat că P.C.R., prin intermediul F.U.M., a făurit instrumentul politic deosebit de elastic, suplu și eficient în mobilizarea maselor muncitoare. Oglindirea cea mai fidelă a valorii politice a F.U.M. s-a concretizat îndeosebi în formele de organizare a muncii voluntare și a întrecerilor patriotice în producție, în opera de redresare a economiei naționale. Numai la refacerea liniei ferate Cîmpia Turzii — Cluj — Oradea au luat parte 50.000 de oameni ai muncii efectuînd sute de mii de ore de muncă voluntară¹⁷. Darea în circulație a liniei ferate Apahida — Dej — Jibou a fost „rezultatul unei munci încordate a 40 de mii de lucrători, care au prestat săptămîni și luni de zile muncă gratuită¹⁸.

Numeroase colective de muncitori asigurau conducerea partidului de participarea lor hotărîtă la munca voluntară, considerînd „o datorie patriotică de a încorda toate energiile întru mărirea producției, pentru a grăbi victoria definitivă asupra fascismului, pentru refacerea economică a țării, pentru o mai bună aprovizionare a populației de la orașe și a țărănimii cu produse industriale¹⁹.

Aceasta se datorește faptului că organizațiile de partid, elementele conducătoare ale F.U.M., fiind permanent în mijlocul muncitorilor, n-au încetat nici o clipă să convingă masele de necesitatea îndeplinirii sarcinilor izvorîte din noile condiții istorice, fiindcă din punct de vedere politic cel mai important lucru este tocmai pregătirea maselor, convingerea lor, determinarea acțiunilor conștiente.

În condițiile în care forțele democratice luptau pentru realizarea obiectivelor cuprinse în platforma F.N.D., clasele exploatatoare și parti-

¹⁶ *Lupta C.F.R.*, 1945 mai 6, nr. 25.

¹⁷ *Viața Nouă*, Oradea, 1945 februarie 2, nr. 15.

¹⁸ *Arhiva Direcțiunii Regionale C.F.R. Cluj*, Serviciul L. Dosar cuprinzînd refacerea liniei Apahida—Dej—Jibou, 1945, f. 27.

¹⁹ *Lupta C.F.R.* 1945 ianuarie 21, nr. 10.

dele lor încercau în diferite rînduri să compromită efortul maselor, să saboteze procesul de refacere a economiei naționale, să oprească valul revoluționar din țara noastră. Ele aveau sprijinul elementelor reacționare din guvernele Sănătescu și Rădescu. În scopul desăvîrșirii revoluției, unul din obiectivele strategice fundamentale l-a constituit răsturnarea guvernelor cu majoritate reacționară și instaurarea unui guvern democratic.

În primele luni ale anului 1945, lupta maselor pentru instaurarea unui guvern democratic va cunoaște o amploare și un avînt deosebit. Puternicele manifestații ale oamenilor muncii, desfășurate pe întreg cuprinsul țării, organizate sub conducerea Frontului Unic Muncitoresc, au făcut să răsunе hotărîrea fermă a oamenilor muncii pentru instaurarea unui guvern democratic capabil să îndeplinească obiectivele social-politice ale revoluției.

F.U.M., în aceste împrejurări, s-a dovedit a fi nu numai un factor politic de grupare și mobilizare a maselor, dar și o înaltă școală politică de educare, formare și dezvoltare a calităților de luptători revoluționari a zecilor de mii de oameni ai muncii intrați de curînd în vîltoarea luptelor de clasă. Demonstrațiile, manifestațiile de largă amploare, organizate de clasa muncitoare pe baza F.U.M., au ridicat la o viață politică creatoare, clase, straturi și grupuri sociale care multă vreme au fost mai mult sau mai puțin antrenate în activitatea social-politică. La chemarea F.U.M. masele de oameni ai muncii, întruniți în mari demonstrații publice, la Cluj, Dej, Huedin, Turda și Cîmpia Turzii în luna februarie 1945, au cerut cu hotărîre instaurarea unui guvern al F.N.D., singurul în măsură să îndeplinească sarcinile revoluției.

Încercările cercurilor reacționare de a slăbi avîntul revoluționar al maselor populare prin forță s-a soldat cu un eșec lamentabil. Raportul de forțe era net în favoarea maselor populare, care prin voința și hotărîrea lor au impus instaurarea la 6 martie 1945 guvernul de largă concentrare democratică condus de Dr. Petru Groza, guvern în care clasa muncitoare avea rol precumpănitor.

Instaurarea guvernului Petru Groza a marcat o importantă victorie a luptei unite a clasei muncitoare. Folosind puterea de stat, în noile condiții istorice, ca instrument al prefacerilor revoluționare, guvernul, la indicațiile C.C. al F.U.M., a căutat să pună în aplicare o serie de măsuri menite să contribuie la refacerea economică a țării, la extinderea administrației și legislației democratice asupra întregii țări, judecarea criminalilor de război, desăvîrșirea reformei agrare etc.²⁰. Traducerea în viață a ansamblului de măsuri cu caracter social-economic și politic necesita întărirea capacității organizatorice și de luptă a clasei muncitoare, pentru mobilizarea maselor populare la îndeplinirea acestor sarcini.

²⁰ Vezi lucrarea: Gh. Țuțui și A. Petric, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1968.

Împlinirea unui an de la crearea F.U.M. a prilejuit apariția în presa democratică a unor articole care subliniau importanța realizărilor clasei muncitoare unite în toate domeniile de activitate.

Cu ocazia zilei de 1 mai 1945 Frontul Unic Muncitoresc din Cluj a dat publicității un manifest în care se arăta că: „F.U.M. a fost inițiatorul și mobilizatorul tuturor realizărilor obținute de oamenii muncii: ridicarea producției, realizarea reformei agrare, democratizarea aparatului de stat”²¹. Manifestul conchide că toate aceste realizări istorice au putut fi înfăptuite numai datorită încrederii maselor în partidele F.U.M., în justetea liniei lor politice pe care au elaborat-o de comun acord.

Sub semnul voinței de a întări F.U.M., de a susține guvernul democratic în munca de reconstrucție, s-au desfășurat lucrările Conferinței regionale a P.C.R. din Cluj între 13—15 august 1945. În documentele Conferinței se arăta că: „pozițiile cucerite pînă acum de clasa muncitoare nu ar fi fost posibile dacă unitatea clasei muncitoare nu ar fi fost încheagată pe baza F.U.M., dacă n-ar fi existat raporturi de prietenie, conlucrare și activitate comună cu P.S.D.”²².

Un moment de mare importanță istorică și politică pentru țara noastră l-a constituit desfășurarea lucrărilor Conferinței Naționale a P.C.R. din octombrie 1945. Deși Conferința a avut ca obiectiv principal dezbateră problemelor privind refacerea economică a țării, s-au trasat totuși liniile de perspectivă în privința întăririi luptei pentru unitatea proletariatului, chemînd pe membrii P.S.D. să desfășoare o activitate comună cu comuniștii pentru „înăfăptuirea unității depline a clasei muncitoare printr-un mare partid unic muncitoresc”²³.

Lucrările Conferinței Naționale au fost urmărite cu mult interes de păturile largi ale oamenilor muncii, comuniști, social-democrați și fără de partid. Telegramele și noțiunile de salut adresate Conferinței Naționale de oamenii muncii din întreaga țară atestă adevărată deplină de a lupta pentru realizarea unității clasei muncitoare. Organizațiile P.C.R. și P.S.D. din județul Cluj au trimis Conferinței următoarea telegramă: „F.U.M. din Cluj salută declarațiile Conferinței care au accentuat necesitatea realizării Partidului Unic Muncitoresc”²⁴.

La sfîrșitul anului 1945 și începutul anului 1946 problema principală în relațiile dintre P.C.R. și P.S.D. a fost aceea a pregătirii pentru alegerile parlamentare, care urmau să aibă loc în toamna anului 1946. Importanța alegerilor parlamentare și sarcinile F.U.M. au fost subliniate și precizate încă la Conferința Națională din octombrie 1945: Alegerile care vor avea loc vor însemna o mare bătălie între forțele democratice și reacțiune, și în această bătălie reacțiunea va trebui zdrobită²⁵. Pentru

²¹ *Adevărul Ardealului*, 1945 mai 1, nr. 9.

²² *Făclia*, 1945 august 16, nr. 102.

²³ *Rezoluția Conferinței Naționale a P.C.R. din octombrie 1945*, în *Cînteia*, 1945 noiembrie 1, nr. 367.

²⁴ *Scînteia*, 1945 octombrie 21, nr. 358.

²⁵ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, El. IV, București, E.S.E.L.P., 1959, p. 38.

aceasta se impunea ca o sarcină nemijlocită și imediată intensificarea colaborării în F.U.M., trebuia acționat în direcția de a ajuta pe toți membrii P.S.D. și P.C.R. să înțeleagă că lupta pentru victorie în alegerile generale înseamnă salvarea cuceririlor revoluționare și zdrobirea definitivă a forțelor reacționare din România.

O verificare practică a trăinicieii unității de acțiune dintre P.C.R. și P.S.D., în lunile premergătoare alegerilor generale, s-a realizat cu ocazia procesului de constituire a noilor comitete de întreprindere din mișcarea sindicală. Problema alegerilor sindicale din primăvara anului 1946 a fost apreciată ca o repetiție a alegerilor generale, a acțiunii unite dintre cele două partide muncitorești, avînd o valoare politică deosebită. Cele mai bune elemente ale clasei muncitoare au fost alese în comitetele de fabrică, întreprindere și instituții și din „rezultatele acestor alegeri sindicale — scria ziarul *Lumina* organul P.S.D. Cluj — s-a văzut că tăria Frontului unic muncitoresc este tăria clasei muncitoare, iar unitatea mișcărilor sindicale trebuie să se sprijine cu necesitate pe F.U.M.”²⁶.

Activitatea social-politică din cursul anului 1946 a reliefat noi forme de colaborare între P.C.R. și P.S.D. în cadrul F.U.M., cum au fost: participarea comună a delegaților comuniști și social-democrați la marile mitinguri și manifestații prilejuite de campaniile electorale; demascarea comună în presă a elementelor de dreaptă din P.S.D.; Frontul comun de luptă împotriva partidelor „istorice”; o conlucrare zi de zi în cadrul mișcării muncitorești pentru asigurarea unor condiții mai bune de viață și de muncă clasei muncitoare. În 24 octombrie 1946, la ședința comună a comitetelor județene ale P.C.R. și P.S.D. din Cluj, făcîndu-se un bilanț al activității unite dintre cele două partide muncitorești s-a ajuns la concluzia că: „Consolidarea F.U.M., ca rezultat al colaborării fructuoase între comuniști și social-democrați este un succes al democrației în general, creînd condiții favorabile pentru asigurarea victoriei în alegeri a P.S.D.”²⁷.

Victoria în alegerile generale din noiembrie 1946 a forțelor democratice a constituit în fond o verificare a liniei politice a F.U.M., a capacității sale organizatorice de a ridica la o viață politică nouă cele mai largi mase de oameni ai muncii.

În anul 1946, „anul bunei speranțe”, după cum îl caracterizează ziarul *Lupta Ardealului*, activitatea politică a clasei muncitoare în cadrul F.U.M., va cunoaște o treaptă superioară de dezvoltare. Clasa muncitoare va trece de la luptă pentru întărirea unității de acțiune la realizarea partidului său unic, desăvîrșindu-și astfel procesul unității sale ideologice, organizatorice și politice.

Partidul comunist pornea de la ideea că făurirea partidului Unic al clasei muncitoare nu putea fi rezultatul unei contopiri mecanice a celor două partide, ci corolarul unei munci sistematice de lămurire ideo-

²⁶ *Lumina*, 1946 aprilie 14, nr. 4.

²⁷ *Lupta Ardealului*, 1944 noiembrie 3, nr. 72.

logică și principală a membrilor P.S.D., a convingerilor lor politice despre viabilitatea învățaturii marxist-leniniste.

Trecerea la acțiuni concrete de făurire a unității politice a clasei muncitoare l-a reprezentat publicarea comunicatului birourilor politice ale P.C.R. și P.S.D. din 27 septembrie 1947²⁸, care sublinia că sînt coapte toate condițiile pentru „înfăptuirea unității politice, organizatorice și ideologice a mișcării noastre muncitorești”²⁹.

În adunările care au avut loc în întreaga țară, membrii celor două partide muncitorești și-au manifestat entuziasmul față de acest comunicat exprimîndu-și totodată hotărîrea de a lupta pentru înfăptuirea unității depline muncitorești. Astfel într-o ședință comună a celor două comitete de partid P.C.R. și P.S.D. de la Atelierele C.F.R. Cluj din 5 octombrie 1947 și-au exprimat dorința „de a vedea cît mai repede înfăptuită unitatea politică a clasei muncitoare”³⁰. Aceeași adeziunea au exprimat-o și adunările F.U.M. de la Fabrica de tutun, Cluj, fabrica de ciment Turda, Atelierele C.F.R. Dej, Fabrica de încălțăminte “Dermata” etc., care s-au ținut la începutul lunii octombrie 1947³¹.

Publicarea la începutul lui noiembrie 1947 a platformei F.U.M. de către C. C. al acestui organism politic, a constituit fundamentul principal pe care s-a realizat unitatea deplină a clasei muncitoare din România în cadrul unei singur partid marxist-leninist.

Pornind de la analiza stadiului de dezvoltare a procesului revoluționar din țara noastră și a raportului forțelor de clasă platforma subliniază că, în lupta pentru dezvoltarea ulterioară a României spre socialism, simpla unitate de acțiune a clasei muncitoare nu mai era suficientă, impunîndu-se crearea unui singur partid muncitoresc”. Crearea partidului unic muncitoresc, chestiune vitală pentru clasa muncitoare din România — se arăta în platformă — asigură nu numai unitatea deplină a clasei muncitoare dar și alianța cu țărănimea muncitoare, cu masele populare ale naționalităților conlocuitoare, cu intelectualitatea progresistă, precum și mobilizarea maselor largi populare pentru înfăptuirea celor mai mărețe sarcini istorice care stau în fața poporului român”³².

La începutul lui decembrie 1947 au avut loc adunări comune pe întreg cuprinsul țării ale P.S.D. și P.C.R. pentru formarea comisiilor mixte menite să pregătească sub raport organizatoric desfășurarea congresului de unificare. Organele de presă clujene semnalau pe larg atmosfera în care se desfășurau adunările de constituire a comisiilor mixte în uzine, fabrici, instituții și sectoare de pe raza județului. Totodată au apărut o serie de articole teoretice, care aveau menirea să clarifice ideo-

²⁸ *Scinteia*, 1947 septembrie 29, nr. 935.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*, 1947 octombrie 8, nr. 942.

³¹ *Lupta Ardealului*, 1947 octombrie 6, nr. 344.

³² *Scinteia*, 1947 noiembrie 14, nr. 974.

logic sensurile și direcțiile de dezvoltare ale procesului de unificare politică a clasei muncitoare³³.

O nouă fază în pregătirea unificării celor două partide a constituit-o alegerea organelor de conducere ale noului partid: a birourilor organizațiilor de bază, a comitetelor de sector, de plasă și județene, care au avut loc la începutul lunii ianuarie 1948. Cu ocazia constituirii comitetului de partid la Atelierele C.F.R. Cluj, vorbitorii subliniau în cuvinte calde și de un profund patriotism acest fapt măreț de realizare a unității politice: „Zidim astăzi un partid care va rămîne tare ca o stîncă de granit, constituind pentru întregul popor muncitor cheazășia unui viitor mai bun, certitudinea înfăptuirii socialismului în România”³⁴. Data de 25 ianuarie 1948, cînd a avut loc adunarea județeană comună a celor două partide muncitorești, a fost apreciată ca: „ziua unui măreț eveniment pentru orașul Cluj” scria ziarul *Lupta Ardealului*. „Oamenii muncii animați de aceleași năzuințe au clădit, cu mintea și mîinile lor, cea mai puternică forță politică a zilelor noastre, avangarda revoluționară a proletariatului -- Partidul Unic Muncitoresc”³⁵.

Între 21—23 februarie 1948 s-au desfășurat lucrările Congresului al VI-lea, cunoscut în istoria mișcării românești din România sub numele de Congresul de unificare „un eveniment de seamă în viața politică a țării, în istoria clasei noastre muncitoare”³⁶.

Din perspectiva celor două decenii și mai bine, care s-au scurs de la Congresul al VI-lea astăzi putem aprecia semnificația profundă a relațiilor politice în toată complexitatea lor, care au dus spre unificarea celor două partide muncitorești din țara noastră. Experiența conlucrării, colaborării și formelor concrete de activitate, realizate de P.C.R. și P.S.D. în anii tumultuoși ai revoluției se înscrie ca o contribuție de seamă la îmbogățirea experienței mișcării muncitorești. Multe delegații ale partidelor comuniste și muncitorești din țările nesocialiste care ne vizitează țara manifestă un viu interes în cunoașterea acestei experiențe, fapt explicabil de altfel, deoarece realizarea unității de acțiune și politice a clasei muncitoare din țările capitaliste rămîne la ordinea zilei ca una din cele mai importante probleme politice.

Clădirea unor relații politice trainice, zi cu zi, între P.C.R. și P.S.D. și atragerea majorității covârșitoare a social-democraților pe platforma ideologică marxist-leninistă a constituit un proces de mare valoare poli-

³³ În acest scop la Cluj și în principalele orașe ale județului au fost organizate conferințe cu tema „Unitatea politică a clasei muncitoare”, iar organele de presă *Lupta Ardealului*, *Lumina*, *Tribuna Nouă* au publicat numeroase articole pe aceasta temă: „Partidul Unic muncitoresc”, „Realizarea Partidului Unic Muncitoresc”, „Ce va trebui să fie P.U.M.”, „P.U.M. — o nouă victorie pe calea progresului” (vezi ziarele de mai sus din luna decembrie 1947).

³⁴ *Lupta Ardealului*, 1948 ianuarie 28, nr. 432.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ N. Ceaușescu, P.C.R. — continuator al luptei revoluționare și democratice al poporului român al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, București, Ed. Politică, 1966, p. 59.

tică pentru destinele mișcării muncitorești și a socialismului în România. Principialitatea, combativitatea și spiritul revoluționar au devenit astfel trăsăturile fundamentale ale noului partid unificat, a P.C.R. în perspectiva anilor construcției societății socialiste în România, îndeplinindu-și cu cinste rolul conducător în sistemul relațiilor politice din țara noastră.

DE L'ACTIVÉ DU FRONT UNIQUE OUVRIER DANS LE DÉPARTEMENT DE CLUJ, 1944—1947

RÉSUMÉ

La tendance de la classe ouvrière vers son unité politique, considérée comme une nécessité objective déterminée par les lois générales du développement du prolétariat, par les exigences de sa lutte révolutionnaire pour la construction de la société socialiste, et non comme un problème tactique, a de puissantes traditions historiques dans le mouvement ouvrier de Roumanie.

Le F.U.O. est apparu, avec toute sa force, dans une période de profonds troubles sociaux et politiques, aux carrefours de l'histoire, dans le processus de préparation et d'accomplissement de l'insurrection armée, c'est-à-dire à la fin du mois d'avril 1944, à la suite de l'entente et du parachèvement d'un front unique d'action entre le Parti Communiste Roumain, et le Parti Social-Démocrate.

Dans le département de Cluj le F.U.O. a été créé officiellement aussitôt après la libération du territoire par les troupes roumaines et soviétiques. Le 21 octobre le Comité départemental du F.U.O. Cluj a prit naissance. Immédiatement après la création, l'on a commencée à mobiliser les masses en vue de la reconstruction des entreprises économiques, surtout des voies ferrées détruites par les troupes hitlériennes durant leur retraite. Ensuite, le F.U.O a continué de déployer une soutenue activité politique afin de réaliser l'unité idéologique, d'organisation et politique de la classe ouvrière. D'après le journal *Lupta Ardealului* (La lutte de la Transylvanie) la date de 25 janvier 1943, quand l'assemblée départementale du Parti Unique de Cluj a eu lieu, a été „le jour d'un grandiose événement pour la ville de Cluj”. Ainsi le respect des principes, la combativité et l'esprit révolutionnaire, sont devenus les caractéristiques fondamentales du nouveau parti unifié, du P.C.R. dans la perspective des années de construction socialiste en Roumanie, qui a accompli avec honneur son rôle dirigeant dans le système des relations politiques de notre pays.

M I S C E L L A N E A

DESPRE „IERDAȘ“ ÎN ESTIMAREA SESIEI IOBĂGEȘTI

DE

AUREL RĂDUȚIU

Termenul de *ierdaș* (*iertăș* sau *irtăș*) vine din ungurescul *irtás*, cu sensul inițial de *stîrpitură*, *laz*, dobîndind apoi și sensul de *iugăr* și forma ca atare (*ierdaș*) din cuvîntul german *Erdjoch*, probabil, prin filieră săsească¹.

Prima atestare documentară cunoscută a termenului într-un context românesc o întîlnim la sfîrșitul sec. al XVII-lea: la 16 aprilie 1694 Radul Vlad din *Bungaar* (Bungard, lingă Sibiu) vinde pentru 12 florini lui Banu Oluh „ispravnicul cumpanii neguțitorilor ot Sibiiu“, „un loc ci să cheamă aice într-această țară *erdasu*, de aice de în sat de în *Bungaar*, ca să fii pre seama sfintei besereaci cei de peatră care iaste aice în *Bungaar*, ... care locu iaste în hotarul la Ruptori și iaste locul latu stînji 13 și în lungu stînji 70 ...“².

Suprafața locului, 910 stînji pătări, presupunînd o geometrie regulată, ne arată că aici *erdasu* nu era egal cu iugărul cadastral de 1 600 de stînji pătări (= 0,5755 ha), așa cum îl cunoaștem în Transilvania mai tîrziu³. Suprafața locului numit *ierdaș* putea deci să varieze, altminteri nu s-ar fi specificat lățimea și lungimea lui în stînji. Locul se chema *erdasu*, avînd în vedere proveniența sa, prin despădurire. Poate că nu întîmplător hotarul în care se găsește se numește *La Ruptori*, putînd include nu numai ideea de surpătură ci și de loc curățat prin tăiere, curătură deci. De altfel, sinonimia cuvîntului *curătură* este extrem

¹ Tamás Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, p. 463.

² N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XII, București, 1906, p. 5.

³ Ștefan Pop, *Măsurile metrice. Măsurarea și calcularea cu măsurile cele noi metrice, asemănarea lor cu cele vechi* (...), Blaj, 1875, p. 38.

de bogată, cuprinzând printre cele de origine latină și *ruptura, rupturile*, preluate apoi și ca toponimice⁴.

Sensul de loc defrișat *ierdașul* îl păstrează și după ce începe să fie socotit ca o unitate de suprafață. În *Urbariumul* de după 1791, cu text românesc, în paragraful care reglementează regimul proprietății acestor locuri defrișate și al sarcinilor care le incumbă în cazul în care ele sînt urbariale, termenul cu care sînt numite este de *stîrpituri (iertasurile sau lazurile)*⁵.

Ca unitate de suprafață egală cu un iugăr, *ierdașul* se întîlnește în textele conscripțiilor urbariale din 1785 și 1819—1820. Se întîlnește în materialul celor două conscripții, pentru că însăși una din întrebările conscripțiilor îl cuprinde, pentru a fi estimată cu această măsură întinderea sesiei iobăgești.

Ierdașul apare în textul întrebării a cincia din cele nouă întrebări (*Novem puncta examinis*) ale conscripției urbariale din 1785. În limba română întrebarea era formulată astfel: „Kyte schi tse feljyuri de jerdase de arat schi de finatze are o gazde intriage? schi kite ferdyele ku ferdyele Szibijului poate szemena intrun jerdas de areture? de atsela felj isz riturele, un schi de doae ori szele poate koszi?”⁶.

Întrebarea, se vede, se referă întîi la întinderea sesiei iobăgești, a sesiei întregi, mai exact la întinderea suprafețelor arătoare și de finatze ale sesiei, la ceea ce țaranii numesc *locurile dinafară, pămînturile, moșiile, locurile de arat, riturele, finatele* etc. Întinderea acestei suprafețe întrebarea o cere exprimată în *ierdase*, atît partea arătoare cît și locurile de fin. Din prima parte a întrebării rezultă că *ierdașul* este o unitate de suprafață? Nu rezultă explicit. Întîi rezultă că *ierdașul* este unul din locurile care compun sesia; rezultă de asemenea că el poate fi de mai multe feluri, desigur, ca întindere și productivitate. Partea a doua a întrebării ne apropie de sensul *ierdașului* ca unitate de suprafață, echivalată în unități de capacitate — ferdele de Sibiu — pe care le poate cuprinde ca semănătură.

În textul românesc al aceleiași întrebări din conscripția lui Cziráky din 1919/20, al cărui chestionar (*Puctumuri de entrebare*) este aproape identic cu cel din 1785⁷, termenul de *ierdaș* nu mai apare; a fost înlocuit cu cel de *pămînturi; pămînt* din textul acestei întrebări preia funcția termenului de *ieradș* din întrebarea similară la 1785. Întrebarea, acum, este formulată astfel: „On lekuitorj (kolon) a unii sessii entrese kete si tse felj de pementuri sau returi are? un pement kete mertze de Bets

⁴ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Edit. Acad., București, 1963, p. 23.

⁵ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istoria*, t. II, Sibiu, 1897, p. 112.

⁶ Acad. R.S.R. Filiala Cluj, Arh. istorică, Colecția Mike Sándor, *Urbarium*, vol. 1770—1848, p. 87.

⁷ Cîteva date și bibliografia de bază privind cele două conscripții urbariale, la Csetri Eleck, *Conscripțiile urbariale ale satului Chiochiș din anii 1785 și 1820*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj“, VII (1964), p. 239 ș. u.

kuprinde si au nu sze poate de pe ret si rogoz a sze koszi ?"⁸. Mai e de reținut și faptul că, dacă în cazul conscripției iosefine echivalența în măsuri de capacitate se raporta la *ferdela de Sibiu*, de această dată se raportează la *mertze de Bets*.

În cele ce urmează vom stărui asupra acestor raporturi, încercînd o explicare a termenului de *ierdaș*, implicat, așa cum vom vedea, în estimarea sesiei iobăgești ca suprafață cultivată și de finaț. Pentru aceasta ne vom adresa materialului celor două conscripții, mai întii, firește, răspunsurilor pe care acestea le cuprind la întrebările de mai sus⁹.

O primă categorie de răspunsuri se sustrage întrebărilor. Unele sînt total negative, ca cel care urmează: „Noi nu putyem apreat peminturilye nosztre in jerdáse szokoti ke inke nu sintem invetzatzi ku jerdáse, inkes mai anevoje om invetza mnyertzile helye szibijesty“ (Sînmihai, 1785). Altele, chiar dacă nu resping termenul atît de direct, se eschivează de la un răspuns, motivînd cu o realitate care nu cunoaște sesia întreagă și subdiviziunile ei, jumătatea, pătimea și optimea sesiei: „Noi răspungye pe ajaszta intrebetsunye nu stim pintru ke tsej lok intreg, zsumetate, a patra și a opta nu stim, numiturj gya jaszte pe la noi nu szau auzit“ (Traniș, 1785). Și într-o formă asemănătoare răspund la 1785 și cei din Ciglean, Galați, Husia, Jac, Mirișd, Soimuș, sau din alte locuri.

Dificultatea, alta, se menține însă și acolo unde se cunosc sesia întreagă și subdiviziunile acesteia. Pentru că în cadrul aceleiași categorii de sesie, sesia întreagă sau submultiplii ei, suprafața nu este aceeași, poate să varieze de la caz la caz. Frecvent, răspunsurile suspendă chestiunea numărului *ierdașelor* care constituie sesia, motivînd cu această diversitate de situație în ce privește mărimea ei: „Aitsa la noj nu je obitseju hoterit kette mosie de kemp sze ajbe o gazde intriage, unu are maj mult, altu maj putzin precum szau si empertiet mosia csa putzinike entre fratz si szau trasz de la un hej la altu“ (Holbav, 1785). Faptul este exprimat aproape stereotip prin formulele: „oamenii din satul acesta, pămînturile n-au la o măsură“ (Galați, 1785); „neavînd noi locuri arătore și fînețe, tot unul ca altul“ (Sînmărgăhita, 1785); la noi locuitorii pămîn-

⁸ *Urbarium*, vol. 1770—1848 (din colecția citată la n. 6), p. 429.

⁹ Materialul celor două conscripții este aproape în întregime inedit. Din materialul conscripției iosefine cunoaștem doar datele conscripției pentru Toplița într-o prelucrare analitică a lui D. Prodan, *Toplița la 1785*, Cluj, 1947; textul conscripției pentru satul Chiochiș, publicat de Csetri Elek, *op. cit.*, și datele conscripției orașului Deva, prezentate de M. Valea și R. Schilling, *Conscripția urbarială a orașului Deva din anul 1785*, în *Sargetia* (VI), 1969, p. 87—91; textele inedite din conscripția iosefină, citate în lucrare (numele localității conscrise și anul) le avem în microfilm; asupra conscripției din 1785 vom mai reveni.

Din conscripția lui Cziráky, rămasă și aceasta în cea mai mare parte inedită, s-au publicat doar părți pentru unele localități din Transilvania de către Șt. Meteș, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I (1508—1820), București, 1921 (citată de noi: Meteș, nr. paginii); materialul conscripției a fost însă folosit în mai multe lucrări privind raporturile agrare în epocă, dintre care o amintim, ca model: Trócsányi Zsolt, *Az északi Partium 1820—ban (A conscripția czirákiana adatai)*, Budapesta, 1966.

turi nu țin într-un chip (Luduș, 1785) etc. În toate aceste cazuri răspunsurile precizează însă că sesiile vor fi arătate la sfârșit în tabelele speciale ale conscripției: „fără cînd s-or întrebă gazdele, ei or ști și mai bine care cît are și or spune“ (Biia, 1785); „pe întrebarea aceasta om răspunde întrebîndu-ne de moșiile tuturor chilnește“ (Rîciu, 1785); „dacă s-au întreba, pe rînd s-a vede puterea acar cui“ (Galaț, 1785); „pentru aceea om spune numele tuturor care cît ierdaș are“ (Luduș, 1783); „luîndu-se sama tot de-arîndul om spune biruința noastră“ (Sînmărghita, 1785); „dacă s-a arăta *tabule hel de portie*“ (Merisor, 1785); „cîte pămînturi biruie, *summa* om spune în *conscriptio*“ (Petea, 1785) ș.a.m.d.

Uneori răspunsurile motivează această diversitate cu divizarea și micșorarea sesiei prin moștenire ca în cazul celor din Holbav, menționat mai sus. Cu atît mai puțin se poate declara întinderea sesiei în cazurile, e drept, destul de rare, cînd pămînturile se redistribuie periodic, ca la *Pusztá Szent Miklós* (îngă Săușa), unde jelerii declarau, la 1785, că: „jerdase nytse noi kare segyen aitse tyilinyeste nu biruim, fere nye de arendasu pe ungyevre si kit vre“. O altă explicație a diversității întinderii sesiilor și a greutății de a putea fi apreciată în *ierdase* global o reprezintă stăpînirile numeroase în același sat, situație care favorizează neuniformitatea sesiei: „Szatul nosztru biruje multz possessorj si pintru atseje si peminturile nu gjirujesz k vominyi intrunkip — *tam arabilis quam falcabilis terrae diversam possident quantitatem* — Petea, 1785).

Există totuși cazuri cînd *ierdasul* e cunoscut indiferent de mărimea sesiei, indiferent dacă se cunosc sau nu categoriile sesiei întregi și ale subdiviziunilor acvasteia: „Aci la noi nu se știe ce este o gazdă întreagă, că unul are mai mult altul mai puțin, iară o *ierdase* se știe că se seamănă cu opt ferdele, cu ferdela Sibiului“ (Recea Nouă, 1785). În traducerea latinească a textului românesc, echivalentul pentru *ierdas* este *jugerum*. *Ierdasul* ca măsură de suprafață identică cu iugărul și echivalentă cu suprafața pe care se pot semăna 8 ferdele de Sibiu, îl întîlnim în unele răspunsuri pentru locurile unde sesia întreagă este aceeași, egală, unde stăpînirea pămîntului de către iobagi este deci uniformă. La Păucea (1785) partea arătoare este de 5 *ierdase*: „o gazde intrage pe hotaru atseszta potye szemina tett tsints jerdesz“. La Blăjel (1783), de 9 *ierdase*: „o gazde intrage are ajtsa lok gye areture gye nave jerdesz“. La Lechința (1785), de 12 *ierdase*: „În szatu noszt o gazde intage in hotaru tet czinye lok aretor 12 gye jerdasurj“. Peste tot în textul românesc *ierdasul* este suprafața care se însemîntează cu 8 ferdele de Sibiu, după cum consecvent textul latin traduce termenul de *ierdas* cu *jugerum*.

Ne găsim în aceste cazuri în situația care corespunde ideal întrebării conscripției iosefine, căci răspunsurile exprimă exact conținutul pe care îl cere întrebarea, referindu-se inclusiv la partea de fînaț a sesiei, pe care noi am omis-o, pentru a ne ocupa separat de aceasta din urmă.

Din răspunsurile conscripției de la Chiherul de Sus aflăm la 1785 și productivitatea locului pentru un *ierdas*: „dake in *jerdasu* binye lukrat o mnyertze de gru a szemana, rogyestye 2 klej“. Ceea ce înseamnă: 16 clăi

pentru un *ierdaș*; obișnuit, fiecare claie dă 2 mierțe, total 32 de mierțe, adică o productivitate de 1/4, desigur în condiții climatice favorabile.

Ierdașul nu are însă întotdeauna înțelesul de unitate de suprafață. *Ierdaș* poate fi numit și orice loc arător care compune sesia, având o suprafață variabilă. Cu acest înțeles îl întâlnim la Cetatea de Baltă (1785): „La tett jobbatsu szint a szemine si peminturile si koszeturile; un iobbats are patru jerdasur, intru una merg ku feldera dela Szibij sasze feldere, in tri jerdaszur, merg kite tri feldere adeka pote szemina un jobbats in patru jerdasur 13 feldere; un zseller pote szemina intra ale patru jerdasa sapte feldere si zumetate“. Este clar că aci *ierdașul* reprezintă ceea ce în limbajul popular se numește *pământ* în sens nedeterminat ca întindere, sau *dărab*. De altfel, când se ocupă de locurile de fin ale sesiei, răspunsul din același loc nu mai folosește termenul de *ierdas* ci de *dărab*: „si are un iobbats sapte deraburi“. Iar textul latin nu mai traduce pe *ierdas* cu *jugerum* ci cu *frustum*.

Așa cum am arătat de la început, *ierdașul* ca unitate de suprafață chemat să exprime mărimea sesiei iobăgești nu este cunoscut peste tot în Transilvania. Răspunsurile ocoleau în cazurile citate întrebarea privind întinderea sesiei, socotită în *ierdașe*, lăsau pe seama tabelelor speciale această socoteală, exprimând-o acolo, în stinjeni pătrați. Înregistrarea în rubricile stinjenilor pătrați ai suprafeței sesiilor era însă rezultatul măsurătorilor și al calculelor conscriptorilor. Țăranii, când răspund, nu socotesc sesia în stinjeni patrați. Acolo unde nu folosesc în răspunsuri *ierdașul*, înlocuiesc această măsură cu găleata și cu ferdela. Se înțelege, suprafața de atitea gălete sau atitea ferdele. De altfel, acesta este uzul aproape general. *Ierdasul* însuși, în textul întrebării conscripției din 1785, era evaluat în ferdele de Sibiu. Așa încît multe răspunsuri la întrebarea: cîte *ierdașe* de arat are o gazdă întreagă, se construiește nu cu termenul de *ierdaș* ci cu termenul de *găleată* sau de *ferdelă*. În cazurile în care sesia nu este uniformă, procedeul rămîne identic, ca și în cazul *ierdașului*; se trimite la statistica din tablele conscripției: „Pe aicea nu putem oblu răspunde pentru că unul din noi are mai multe pămînturi, altul mai puținele, dar cînd s-au întreba or spune care de cîte gălete are“ (Orșova, 1785); „... om spune tot omul cîte ferdele și gălete are pe un fordulaș“ (Toplița, 1785). La Toplița de exemplu, din cele 208 sesii 77 sînt sub un iugăr, 100 variază între 1—3 iugăre, iar 31 trec de 3 iugăre. Cele două extreme fiind de 0,2—6,6 iugăre¹⁰. Iată cîteva cazuri, la 1785, în care sesia uniformă se exprimă în ferdele sau în gălete, care înlocuiesc *ierdașul*: 64 de ferdele suprafață de arat la Săusa de Cîmpie, 86 de ferdele suprafață de arat la Șomoștelnic, 10 gălete la Săcal, 11 gălete la Căpilna, 16 gălete la Oarba, 10 gălete și 3 ferdele la Hundorf, 20 de gălete la Iclănzul. Este vorba despre ferdela și găleata de Sibiu, exprimînd peste tot sesia întreagă, situată, după precizările din răspunsuri, în amîndouă părțile de hotar, adică în amîndouă cîmpurile de cultură, fiind vorba de asolamentul bienal.

¹⁰ D. Prodan, *op. cit.*, p. 6.

Să vedem acum ce putem afla despre *ierdaș* în textele conscripției din 1819—1820. Din răspunsurile la aceeași întrebare privitoare la întinderea sesiei, constatăm mai întâi că în unele locuri termenul de *ierdaș* trebuie să fi figurat totuși în întrebarea la care ne referim. În Sohodol de pildă, răspunsul este următorul: „Cît să fie un *ierdaș* (= hold) de pămînt și o măsură de Beci nu știm” (Meteș, 154). Prezența termenului *ierdaș* în răspuns indică aproape sigur existența acestuia mai întâi în întrebare. Țăranii însă nu-l cunosc. Textele cuprind însă și alți termeni care indică măsurile de suprafață, necesare pentru exprimarea întinderii sesiei. Îl întîlnim mai ales în locurile unde sesia nu este uniformă. Îi subliniem în contextul în care apar: „Aici n-a fost obiceiul locului caselor să se numească pentru aceea nici nu se numească pentru aceea nici nu se știe cîte *holde* de pămînt ar fi după casele lor, pentru că numele acesta este necunoscut între noi” (Poiana, 1820; Meteș, 140); „mărimea unui *telteș* (!) întreg a hotărî nu putem pentru că pînă acum unii au avut mai mult unii mai puțin loc și moșie, nici aceea nu știm un *pămînt* sau *holdă* de cîte măsuri de a Beciului să fie fiindcă pînă acum n-am trăit cu acele măsuri” (Lemniu, 1820; Meteș, 237); „pînă acum n-au fost rupt după o moșie cît loc arător și cosîștini să fie, ... o măsură de Beciu și o *faltse* de loc cît se cuprind și să fie nu știm că n-am trăit cu ele” (Ciocman, 1820, Meteș, 228). Termeni ca: *holdă*, *pămînt*, *falce*, întrebuițați cu aceleași rosturi ca și *ierdașul*, trebuie reținuți chiar dacă îi întîlnim în astfel de răspunsuri, unele negative. Necunoscute în unele locuri, vor apărea în uz în altele, alături de alții pe care-i vom numi mai jos. La Lemniu, unde apar *pămîntul* și *holda*, exprimarea lor se face nu cu *măsura de Beci* ci cu *falcea Băii (Mari) și Ardealului*. La Ciocman, unde nu se cunoaște falcea, se cunoaște *mierța Ardealului care îi de 16 cupe*. La Finteușul Mare, unde nu se obișnuiește *holda* și *măsura de Beci*, se cunoaște *falcea* și *mierța Băii și a Ardealului* (Meteș, 232—233).

În cazul sesiei uniforme, a sesiei întregi, înlocuită adesea în text cu variante ca „slujbă întreagă”, „gazdă de frunte”, în răspunsurile care arată întinderea pămîntului arător n-am întîlnit încă *ierdașul* ca unitate de suprafață. De cele mai multe ori întinderea sesiei se măsoară în gălete. La Drăguș, „un iobag care face slujbă întreagă așa gîndim să aibă loc de arat de 12 gălete” (Meteș, 275); la Simbăta de Sus „o gazdă de frunte biruiește loc de arătură de 16 gălete” (Meteș, 296); la Herseni, de 20 de gălete și de 44 de gălete (Meteș, 282—283) etc. La Berivoi Mari, „după conscripție ... cum ne-am înțeleptit”, se precizează că sesia întreagă de 20 de gălete locuri de arat exprimată în măsuri de Viena (Beci) este de 30 de asemenea măsuri (Meteș, 261). Dacă un iugăr este suprafața de 2 gălete, înseamnă că iugărul, în măsuri de Viena, este suprafața de 3 măsuri de Viena.

Așa cum am arătat la început, *ierdașul* este o măsură de suprafață nu numai pentru partea arătoare a sesiei, ci și pentru locurile de fîn (*fînațe* — în sens general, *cosituri*, *cosăștine*, *locuri de coasă*, *l. de cosit* etc.).

Acolo unde sesia este uniformă, aceasta este uniformă nu numai în ce privește partea ei arătoare, ci și locurile de coasă. La Păucea (1785), „o gazde intrage ... finatz are peszte tott dave *jerdesz*“ (*pratorum, duo jugera*); la Lechința (1785) „finatze de 10 kare de portzie, adeka 2,5 *jer-dás*“ (2,1/2 *jugera*); la Berivoi Mari (1820) „un iobag fiscusec ... care locuiește pe un heiu întreg ... biruiește și hăznuiește în amîndouă hotare ale noastre ... livezi de coase 11 *ierdase*, care fac măsuri de Beciu 33“ (Meteș, 261) etc.

Ierdasul este cunoscut pentru locurile de fin și acolo unde sesia nu este uniformă. Fără a face aici o statistică riguroasă, putem anticipa că este o măsură de suprafață care estimează mai mult locurile de fin decît cele arătoare. Îl întîlnim de aceea pentru locurile de fin și acolo unde partea arătoare este estimată în alte măsuri decît *ierdasul*. La *Berivoi Mari* (1820), unde locurile de arat se dau în gălete, livezile se dau în *ierdase* (Meteș, 261). Îl întîlnim frecvent pentru a exprima productivitatea locurilor de fin, chiar dacă estimarea sesiei nu se făcuse în *ierdase*. Productivitatea unui *ierdas* (*iugerum*) de cositură variază în conscripțiile văzute de noi între 1 car și 4 care de fin, în funcție de natura și calitatea locului, dar și în funcție de cele două categorii ale locurilor de cosit, *ritul* (*pratium*) și *finașul* (*foenetum*), în cadrul cărora operează criteriile de mai sus¹¹.

Iată un exemplu din cele multe care se pot cita pentru *ierdas*, ca unitate de suprafață în exprimarea productivității locului de fin: „Ritur nusz, numa funatzile unde sze fatse fun de herenit vitele bun și gyintre o *ierdase* gye funatz iesz doi kare gye fun porties adeka sásze maes“ (*In una foeneti jugero duo currus ordinarii id est sex centenaria perveniunt*; Rîciu, 1785).

Ca și în cazul pămînturilor arătoare, *ierdasul* nu este singura măsură de suprafață pentru locurile de fin. Îl substituie altele, cel mai adesea numărul carelor de fin recoltate; *carul de fin recoltă* este, de fapt, criteriul obișnuit de estimare a suprafețelor de finat. În 1785, la Blăjel, o gazdă întreagă are de cosit de 6 care, tot atîta la Săușa de Cîmpie, cite 3 într-un *fordulás*, la Săcel de 8 care, la Căpîlna de 9 care, la Iclânzel de 12 care etc.

În funcție de productivitatea locului, a *ritului* sau a *finașului*, locul de 4 care poate fi egal cu 1/2 sau cu 1 iugăr. Dar îl substituie, ca și în

¹¹ Cele două categorii *ritul* și *finașul* se disting cu claritate în răspunsurile țăranilor. *Ritul* este de obicei situat lîngă un curs de apă, care îl poate inunda; poate fi arat și însemînat în cazuri speciale. (Ți-am scos plugul din ocol / Și ți-am arat *ritul gol*“; cf. Virgil Medan, *1000 chiuituri de pe Someș*, Cluj, 1969, p. 339; nr. 956; *chiuitură* culeasă de autor la Mînăstirea). Are o productivitate mai ridicată, de obicei 4 care de fin pe un *ierdas*. *Finașul* dimpotrivă este situat de regulă pe dealuri, nu se ară niciodată, iar productivitatea lui e mai scăzută decît a *ritului*. La un *ierdas* de *finaș*, în medie, 2 care de fin. Se deosebesc apoi și prin faptul că *ritul* poate fi cosit mai ușor de două ori pe ani decît *finașul*. Excepții pot apărea în condiții locale, unde productivitatea *ierdasului* de *finaș* să o egaleze pe cea a *ritului* din alt loc decît hotarul satului respectiv.

cazul pământului arător, aceleași unități de suprafață care-l înlocuiau în aceste cazuri: găleata și ferdela de Sibiu. Adică, locul de două gălete sau de 8 mierțe egal cu un iugăr. De obicei, aceste unități se folosesc pentru a exprima productivitatea locurilor de fin: cât se face (care de fin, măji) pe un loc de 2 gălete sau de 8 mierțe. Întîlnim însă și *falcea* ca unitate de suprafață pentru locurile de fin. La Turbuța, în 1785, pe rîturi „gye un faltse gye lok sze fatse 10 mes gye fun“ (*unum iugerum dat 10 centenar. foeni*).

*

Din cele arătate mai sus rezultă: inițial *ierdasul* a însemnat loc defrișat, despădurit, folosit ca loc de fin sau de arătură, fără să aibă o suprafață determinată. În textele celor două conscripții, din 1785, și din 1819—1820, *ierdasul* se întîlnește și cu sensul mai general, ca mai sus, de *pămînt*, *loc*, dar și cu acela, în unele locuri, introdus chiar prin executarea conscripției, de iugăr, ca unitate de suprafață. Cu acest înțeles este menționat în răspunsurile privind întinderea sesiei iobăgești, atît a locurilor de semănat cît și a locurilor de fin; îl menționează de asemenea și răspunsurile privind productivitatea pământului. Acolo unde *ierdasul* ca *iugerum*, nu se cunoaște, întinderea sesiei este exprinată în locul de două gălete sau de opt ferdele de Sibiu, holdă, falce, egale cu un *ierdas*; în cazul locurilor de fin, după numărul carelor de fin recoltate, locul de fin de 2 sau de 4 care, după productivitate, fiind egal cu un *ierdas*.

O SCRISOARE A LUI ALECU RUSSO DIN VARA LUI 1848*

DE

G. CIPĂIANU

Prezența patriotului moldovean în Transilvania răscolită de suflul revoluției pașoptiste a făcut obiectul mai multor studii, unele foarte documentate și competente¹. Dintre documentele utilizate de autorii lor lipsește unul, important credem noi, de a cărui existență se știa dar care nu a putut fi găsit. Este vorba de un autograf al lui Alecu Russo, în ordinea descoperirii al doilea dintre cele cu referire la petrecerea sa în Transilvania anului 1848, primul care a ajuns la îndemîna cercetătorilor fiind protestul în limba franceză înaintat baronului Vay, comisar regal, în 31 iulie 1848². Scrisoarea ce o publicăm acum este un protest adresat ministrului președinte ungar, prin intermediul comisarului Vay, în care refugiatul liberal condamnă procedura căreia a fost supus la Dej și Cluj, cerînd din partea guvernului reparație, reabilitare totală. A fost expediat de Vay din Cluj în 17 august 1848 iar înregistrarea lui la Pesta s-a făcut

* Documentul se află în Arhivele de Stat Budapesta, fondul *Arhivei ministerelor din anul 1848*, între actele Ministerului de interne, dos. 880, prezidențial. (Fotocopia în fototeca Institutului de istorie și arheologie Cluj).

Deși adresată ministrului președinte, scrisoarea a ajuns și s-a păstrat în Arhiva Ministerului de interne, îndreptată aici de funcționarii președinției consiliului, pentru tratarea cazului pe linie ierarhică de resort. A fost depistată de prof. Victor Chereșteșiu în timpul cercetărilor întreprinse în arhivele budapestane.

¹ G. Bogdan Duică, *Alecu Russo în Ardeal*, în *Națiunea*, IV (1930), nr. 106; Ioan Breazu, *Alecu Russo în Ardealul revoluționar, la 1848*, în *Transilvania*, Sibiu, 1941, nr. 1; Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, vol. V; M. Magyarodi, *Date noi în legătură cu călătoria lui Alecu Russo în Transilvania*, în *Limbă și literatură*, nr. 11 din 1966 și idem, *Contribuții documentare la cunoașterea vieții și activității revoluționare a lui Alecu Russo în Transilvania anului 1848*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, s. Philologia, fasc. 2 din 1966.

² Magyarodi M., *Contribuții documentare...*, p. 138.

sub nr. 521 care poate fi văzut pe ultima pagină a documentului, la mijlocul ei³.

Sîntem, în afară de orice îndoială, în prezența originalului căutat cu insistență, dar în zadar, de neuitatul Silviu Dragomir⁴ și, dintre cercetătorii mai noi, de Maria Magyarodi. Afirmatia se sprijină pe argumente suficiente: identificarea scrisului lui Alecu Russo, conținutul de idei, calitățile literare și limba documentului și în al doilea rînd, prezența numărului de înregistrare, aplicat de cancelaria pestană pe dosarul expedit de Vay sub nr. 579, care conținea memoriul patriotului moldovean⁴. În ce privește data cînd a fost scris, sîntem obligați a rămîne la presupuneri. Documentul nu poartă nici o dată. Foarte probabil a fost întocmit de Alecu Russo între 14 și 17 august 1848, nu mai degrabă. Conținutul său ne informează că întemnițarea autorului se terminase cînd l-a alcătuit, ori Vay ordonase punerea acestuia în libertate numai în 14 august⁵. Deși președinția consiliului îl anunța pe Vay deja la 9 august că nu are nimic împotriva eliberării arestatului moldovean, cele cîteva zile trebuie socotite ca timp de drum pentru curier între Pesta și Cluj, așa că era imposibil ca Russo să fi bănuît sau aflat ceva în legătură cu apropiata sa eliberare înainte de 14, poate chiar 15 august. Procedura comisarului regal a fost de altfel foarte rapidă. De asemenea, președinția consiliului răspunde prompt (în 22 august) adresei lui Vay din 17 august și protestului înaintat tot atunci de fostul întemnițat, cerînd cercetarea atentă și o rezolvare cît mai potrivită a cazului. Pe lîngă intervenția lui Jászay în numele președinției, și cam în același timp, Szemere se adresează lui Vay trimițîndu-i textul protestului lui Russo probabil în vederea anchetei, iar în 28 august documentul este remis de comisarul regal ministrului de interne. Autoritățile încercau astfel repararea unei gafe politice, întemnițarea unui intelectual distins, cetățean străin, liberal cu relații numeroase în apusul intelectual și politic, și român pe deasupra, om cu serioase perspective politice în țara sa. Rămîne de văzut dacă expeditivitatea cam tardivă și interesată⁶ a autorităților maghiare poate șterge atitudinea nedreaptă a organelor subalterne. Odată mai mult nedreaptă, dacă nu trecem cu vederea serioasele temeieri de a crede că prezența lui Russo în Transilvania, și acțiunile sale, cel puțin cele din Banat, erau bine cunoscute, încuviințate chiar, de cei de la putere.

Ziarul *Kossuth Hirlapja* relatînd declarațiile lui Russo la anchetă, arată că acesta a făcut o călătorie de la Lugoj, unde-l vizitase pe Murgu, la Budapesta, de unde s-a întors la Lugoj⁷. Să fi făcut acest drum în-țimplător, și tot în-țimplător să se fi întors la omul despre care însuși Szemere se lăuda că l-a cîștigat pentru cauza revoluției maghiare⁸? F.

³ Dragomir, o. c., vol. III, p. 24.

⁴ *Ibid.*, vol. V, p. 316, nota 1.

⁵ *Ibid.*, vol. III, p. 24.

⁶ Magyarodi, o. c., p. 139.

⁷ *Ibid.*, adresa din 7 august a lui Szemere către Vay.

⁸ *Idem*, *Date noi în legătură cu călătoria lui Alecu Russo în Transilvania în Limbă și literatură*, 11, 1866, p. 228.

drept că la anchetă Alecu Russo nu face declarații deslușite despre vreo legătură directă a lui Szemere, sau a altui personaj influent, cu speranțele tinerilor moldoveni de a obține oameni înarmați de la Murgu. În-lănțuirea faptelor ne-o sugerează însă, și documentul în discuție ne lasă să presupunem existența unor legături necomunicate pînă acum de nici o sursă documentară. Dar înaintea analizei propriu-zise a scrisorii lui Russo, încă o precizare. Descoperirea memoriului expediat la Pesta în 17 august îndreptățește pe deplin bănuiala lui Silviu Dragomir că versiunea publicată de I. Breazu în *Transilvania*, nr. 1 din 1941, p. 130, este o refacere tîrzie⁹ chiar dacă acum argumentul nu mai este conținutul ironic, prea ironic pentru a fi autentic, al acestui act pentru că originalul găsit în arhivele budapestane este și mai incisiv. Refacere ulterioară și nu fals, căci unele idei, turnura unor fraze, sau expresii întregi, se repetă. Actul publicat de I. Breazu e cu mult mai scurt. El începe cu „Domnule conte“ nu cu „Domnule ministru“ ca celălalt. Să fi fost adresat lui Mikó în lipsa lui Vay? Puțin probabil. Vay revenise încă în 26 iulie la Cluj, ori documentul lui Breazu vorbește despre răstimpul de 3 luni petrecut deja de autor în Ungaria. Știm datorită memoriului recent descoperit că Russo a petrecut 3 luni în Ungaria, aceasta pînă în momentul întocmirii actului. Mai pledează pentru redactarea ulterioară, poate din memorie, sau după vreo ciornă, a documentului publicat în *Transilvania* și neconcordanța din propriul lui text între afirmația de la început privitoare la răstimpul petrecut de Russo în *Transilvania* și *Ungaria* și cea din a doua parte a documentului, conform căreia acesta ar fi stat 8 săptămîni în închisoare, ceea ce nu corespunde realității. O știm acum cu certitudine. Russo însuși o declară în protestul întocmit de el între 15—17 august, expediat ministrului președinte.

Documentul, redactat în limba franceză, cu scrisul ordonat caracteristic autorului său, este o caldă pledoarie, un omagiu vibrant adus principiilor eterne ale libertății, ale onestității legale, ale democratismului adevărat și bine înțeles, una din cele mai frumoase pagini de acest fel din istoria și istoria noastră literară. Au concurat la întocmirea lui un talent literar desăvîrșit, un deosebit simț critic, cunoașterea perfectă a drepturilor omului liber, a cerințelor ospitalității și a realităților din *Ungaria* și *Transilvania* vremii, un remarcabil simț politic și cultura rafinată a unui om de mare talie intelectuală, cultură acumulată de un spirit sarcastic original și fin. Este bine cunoscută atitudinea demnă a lui Russo din timpul anchetei și detențiunii, remarcată de autorități și subliniată de ziarele maghiare. Orgoliul libertății încălcate se răzvrătește împotriva bănuielilor meschine, care l-au împins pe nedrept în temniță. Arătînd că destinul l-a determinat să ceară adăpost într-o țară unde a fost proclamată zgomotos libertatea, și că a plătit scump ospitalitatea maghiară, cu 6 săptămîni de închisoare, Russo face o afirmație interesantă menționînd că șederea sa de o lună și jumătate la Lugoj, informa-

⁹ Dragomir, o. c., vol. V, p. 348, 349, 350.

¹⁰ *Ibid.*, vol. V, p. 316, nota 1.

ție ea însăși prețioasă, a avut ca scop „...certaines affaires que vous connaissez...”. Se naște firesc întrebarea: ce înțeles putem da acestor cuvinte? Să fie acela anticipat de noi în prezentarea de față? Este sigur că orice ajutor militar românesc din Ungaria sau Transilvania pentru revoluționarii moldoveni transfugi era o pură utopie, din punctul de vedere al executării, și o idee din capul locului contrară intențiilor conducătorilor Ungariei. Atitudinea ulterioară a guvernului maghiar față de refugiații români ne-o dovedește din plin. Dar și aceea este sigur că pentru atragerea românilor sau a unor șefi ai lor, pentru anihilarea acestui factor de opoziție, Szemere, și nu numai el, a făcut promisiuni sau a întreținut voit speranțe pe care nu s-a gândit nici odată să le îplinească. Putem admite vreo legătură între petrecerea de 6 săptămîni a lui Alecu Russo și a doi tovarăși ai săi în Banat, călătoria sa la Pesta, reîntoarcerea la Murgu și speranțele sale și ale celorlalți exilați români? Răspunsul poate fi dat numai după cercetări mai amănunțite.

Înșirîndu-și pătaniile, de la arestare, făcută în ciuda actelor în regulă care le avea, pînă în momentul cînd autoritățile erau pe cale de a-i pune în vînzare publică lucrurile pentru a recupera cheltuielile de întreținere, Russo se revoltă cu indignare împotriva amplexurilor din Dej și Cluj, a procedurii lor, a detențiunii nejustificate de 6 săptămîni. Vestește pe aceia care l-au arestat sub bănuiala de a fi spion rus, instigator român, conspirator împotriva revoluției ungare și care l-au eliberat tot după... bănuieli, anume aceea de a fi... nevinovat! Cere dreptate în numele libertății încălcate și al dreptului ginților nesocotit, manifestîndu-și atașamentul nețărmurit față de partida liberală din țara sa și față de dreptate în general. Respinge intransigența naționalistă, obtuză, excesul de zel inadmisibil al măsurilor extremiste, menite, în concepția unora, a sprijini „libertatea” prin întreprinderi dure, represive. Deplînge pe supușii a căror conducere „veut étayer la liberté par la potence, l'inquisition et les cachots” și-și manifestă regretul pentru zădărnicia speranței că în Ungaria sistemul lui Metternich ar fi fost definitiv înlăturat. Socotindu-se perfect îndreptățit, Alecu Russo pretinde cu hotărîre reparație, satisfacție pentru nedreptatea îndurată, reabilitare, și încă în scurt timp, declarînd că de nu-i va fi acordată o va cere public în fața lumii civilizate. Cere primului ministru să intervină personal pentru rezolvarea cazului său, exprimîndu-și credința în simțul de dreptate al acestui înalt personaj.

Documentul ne spune cîte ceva în plus despre lumea gîndurilor unui mare om, a cărui viață o cunoaștem destul de puțin. Ne convinge mai mult de consecvența credinței acestuia în principiile liberale, de iubirea de țară ce i-o știam și pînă acum, ne ajută a cunoaște mai bine cîmpul larg al vederilor politice și înalta capacitate a lui Russo de a înțelege atmosfera vremii în care a trăit. Ne furnizează informații noi cu privire la șederea și acțiunile scriitorului moldovean în Transilvania și Ungaria în anul 1848. Îl dăm publicității în speranța utilității sale.

Monsieur le Ministre!

Des événements indépendants de ma volonté m'ont forcé il y a trois mois de me réfugier en Hongrie, espérant y trouver l'hospitalité et un refuge; ayant à m'occuper de mes propres affaires, j'ai été simple spectateur de ce qui se passe chez vous, sans m'en mêler en aucune façon, en annonçant partout aux autorités, et n'entamant avec les habitants que des relations fort réservées. De ces trois mois j'en ai passé une moitié à Lugos en Hongrie proprement dite pour certaines affaires que vous connaissez, et dans ce laps de temps aucune plainte ne s'est élevée, aucune accusation n'a été portée, et l'autre moitié en prison...! Il coûte cher, Monsieur le ministre, l'hospitalité dans votre pays et vous me permettrez d'entrer dans quelques détails.

Les affaires ayant changé de force dans mon pays, après avoir fait viser mon passeport par un commissaire royal je me mis en route pour rentrer dans mes foyers, choisissant la plus directe, mais il paraît, Monsieur le ministre, qu'en Hongrie le chemin le plus droit n'est pas le plus court ni le meilleur. Arrêté au moment de passer la frontière dans une bourgade de la Transylvanie appelée Dézs malgré mon passeport en règle visé par le commissaire royal, interrogé, fouillé jusqu'à la peau, je me suis vu jeté en prison, puis renvoyé à Clausenbourg, où également l'on m'a enfermé! ici comme à Dézs j'ai eu beau demander la raison de ce qui arrivait; tenu au secret, l'on ne s'est pas donné la peine de m'en instruire, et après six semaines de détention, l'on m'ouvre les portes de ma prison sans se donner la peine de me dire pourquoi l'on m'avait enfermé...! Serait-ce toujours de l'hospitalité!

Monsieur le ministre! ou j'ai été coupable d'un délit quelconque, et alors on a dû non me tenir en prison, mais donner un nom à mon crime, instruire mon procès, me juger et me condamner, ou si rien de cela n'est arrivé, on a usé envers moi d'arbitraire, de violence et d'injustice... Si j'eusse été coupable d'un délit quelconque l'on m'eût dénoncé soit à Lugos où j'ai séjourné, soit à Clausenbourg où siègent les autorités supérieures de la Transylvanie... si j'eusse été coupable l'on m'eût jugé... si l'on ne m'a pas arrêté là où j'ai séjourné, si l'on ne m'a pas jugé après m'avoir arrêté, c'est une preuve que je n'étais pas coupable, que l'on n'avait rien à me reprocher et ma détention, Monsieur le ministre, est une flagrante violation de la loi, de la liberté individuelle et du droit des gens. Mais, me direz-vous peut-être, comme on a eu déjà la bonté de me le dire, nous sommes à une époque d'agitation, et l'on pouvait avoir contre vous des soupçons; d'accord; mais pourquoi l'on n'a pas eu ces soupçons là où j'ai demeuré un mois, pourquoi ces soupçons n'ont-ils pas été dénoncé (sic!) aux autorités compétentes, pourquoi n'a-t-on pas informé et donné suite? et l'on m'arrête justement quand je quitte le pays, dans une bourgade, où je passe, où je ne suis pas connu, où je ne connais personne...? Et une fois vérification faite de mon passeport, de mes effets, de quel droit me retient-on...? toujours

d'après des soupçons... ! Ou si l'enquête a justifié le soupçon, pourquoi me relâche-t-on sans jugement préalable, et sans me faire porter la preuve de mon délit... me relâche-t-on parce qu'on me soupçonne d'être innocent... ! Permettez moi, Monsieur le ministre, de croire, qu'un soupçon n'est pas une raison raisonnable, quand rien ne le justifie, et que c'est une excuse un peu hasardée. Vous êtes, Monsieur le ministre, trop éclairé, trop intelligent et trop instruit pour ne pas prévoir les conséquences du système (sic!) des soupçons; avec des raisons de cette force, il y a lieu de s'étonner, qu'on n'emprisonne pas tout le monde; les juges et les autorités qui m'ont arrêté sur de si graves motifs, en montreraient à Monsieur de Metternich et je ne soupçonne pas, moi, qu'on veuille en Hongrie revenir à Monsieur de Metternich ou à son système.

Monsieur le ministre! j'ai été arrêté en route, et sur la grande route, pourrais-je dire, dépouillé, fouillé, jeté et retenu en prison six semaines, sans être accusé ni dénoncé, sans être surpris en flagrant délit, par des autorités responsables qui ont des cas prévus pour servir la loi pour juger et les principes de l'équité, de la justice et devrais-je ajouter, de la liberté pour guides; elles ont transgressé en moi la loi et le droit des gens en ma qualité d'étranger, et je demande, Monsieur, réparation; je la demande au nom de la justice méconnue, au nom de la liberté violée et de l'hospitalité outragée; je la demande, Monsieur, parce que mon arrestation a été arbitraire, illégale, et que l'arbitraire, à ce que l'on dit, est aboli dans votre pays; je la demande, parce que j'ai été sans cause ni raison enfermé six semaines, que j'ai dépensé mon temps et mon argent, et que la captivité est pour les délinquants et pas pour les innocents; je la demande parce que les journaux m'ont qualifié d'espion et d'émissaire, et que je ne suis ni l'un, ni l'autre; je la demande parce que vous avez proclamé la liberté et la justice, et la justice et la liberté sont incompatibles avec la prison sans motif, l'arbitraire, le secret et l'inquisition, et je la demande, parce que c'est une tâche qui retombe sur votre pays et sur votre nation. Les autorités de Dézs m'ont-elles arrêté parce que j'étais simplement étranger, parce que nos pays sont voisins et doivent vivre en bonne intelligence, ou pensent-elles conquérir la Moldo-Valachie en commençant par arrêter les moldo-romains (sic!) qui voyagent par ici, me soupçonnaient-elles de vouloir envahir la Hongrie, ou m'ont-elles arrêté, parce qu'elles m'ont fait l'honneur de me croire attaché au parti libéral de mon pays... ? je doute que les autorités aient quelque chose de meilleur à répondre.

Confiant, Monsieur le ministre, dans la justice et les principes qui dirigent le gouvernement dont vous êtes le président, j'attends de vous justice et réparation, et comme j'en ai le droit, je l'attends dans un court délai, car la justice qui se fait attendre est une injustice de plus; j'ai trop de confiance Monsieur, dans cette justice et votre impartialité pour faire intervenir dans mon affaire mon propre gouvernement, mais en même temps, Monsieur le ministre, vous me permettrez de vous annoncer, que si la réparation ne vient pas, j'aurai recours à la publicité

et l'opinion publique décidera; je dirai, Monsieur, que j'ai été en Hongrie, dans un pays qui vient d'inaugurer la liberté et la proclame fastueusement, victime de l'arbitraire le plus inoui; que des autorités cré[é]es par la liberté et pour la liberté m'ont enfermé, parce que j'ai fui la proscription, qu'elles m'ont enfermé parce qu'elles ne m'ont pas trouvé en faute, et parce que j'étais soupçonné de libéralisme; que les étrangers sont à la merci du moindre employé qui veut avancer ou qui veut les exploiter, qu'ils sont hors la loi, que la liberté n'est qu'une attrappe pour leurrer, que le gouvernement en prêtant la main ou en tolérant ces excès veut étayer la liberté par la potence, l'inquisition et les cachots. Je ne ferai pas la guerre à une puissante nation, car un homme ne fait pas la guerre à un peuple, mais je plaindrai ce peuple qui se laisse duper, et je dénoncerai au monde, ce que c'est que la liberté en Hongrie; je dirai, Monsieur le ministre, que l'arbitraire est du zèle, les vexations envers les étrangers du mérite, que la liberté et l'honneur des gens sont livrés à des imbéciles ou à d'ambitions fripons (sic!) comme les Unghvári de Dézs, que mettre le pied dans ce pays, c'est conspirer contre lui; que n'être pas Magyar et ultra magyar à la façon des juges de Dézs et d'autres respectables citoyens c'est un crime, tandis que c'est du patriotisme d'arrêter, d'enfermer et de jouer au tyran; que l'on est suspect fût-on chinois par cela même que l'on n'a pas le bonheur d'être Magyar fanatique ou employé, qu'un soupçon sans preuve vaut la prison en attendant la corde, que le peuple hongrois est bien malheureux d'avoir échappé des mains de Monsieur de Metternich pour tomber entre celles de ses écoliers, et de se voir tourmenté par ses spans, ses fibiros et ses faux patriotes, en attendant qu'il s'en débarrasse, ce qui arrivera indubitablement tôt ou tard, si Monsieur le ministre, vous n'y avisez pas.

En vous disant, Monsieur le ministre, que j'ignorais les causes de mon arrestation, je me suis mal exprimé; mais je ne sais vraiment pas, s'il ne serait pas mieux pour vous de les ignorer, ainsi que le public. 1° Une femme m'a vu faire des signes à Dézs que je vois pour la première fois de ma vie, à des gens suspects... et sur cela l'on m'arrête. 2° Soupçon — j'étais Romain (sic) et mon passeport était visé à Hermanstadt et à Cronstadt... l'on m'enferme. ma (sic!) correspondance est en français. 3° Soupçon! dans cette correspondance il s'agit des affaires de mon pays sans un mot du votre. 4° Soupçon... cela ne pouvait être qu'un sens figuré, car on soupçonne apparemment, que puisqu'on n'est pas de la Hongrie on n'a pas de patrie, que tout homme qui naît sous le soleil agit pour ou contre la Hongrie, et que la Hongrie est le pivot de l'univers...! On parle dans mes lettres des Russes qui menacent mon pays. 5° Soupçon, je dois être un émissaire russe...! on y parle d'une correspondance entre les réfugiés moldaves en Autriche et les patriotes moldaves en Moldavie. 6° Soupçon... c'est un comité Croato-Slovaquo-Serbo-Valaquo-Saxon, le tout à l'encontre de la Hongrie... On trouve une carte de voyage... plus de doute, je suis un espion [et] vite la prison et le secret...! Et sur cela ces juges se frottent les mains se souriant l'un à l'autre, froncent les

sourcils et ont sauvé la patrie en... m'enfermant...! C'est à n'y pas croire si cela n'était vrai. Autre preuve concluante: quelques dizaines d'exemplaires du compte rendu des délibérations d'une assemblée de 40.000 hommes en plein air reproduit dans les journaux allemands, dans les journaux du pays romains (sic!) et hongrois, imprimé et vendu publiquement dans toutes [les] villes, se trouvent parmi mes effets... Je tenais dans un sac de voyage les destinées de la Hongrie et (un cuvint indescriptible) ces Messieurs tout était perdu...! A quoi tient le salut des peuples...! Dans quel monde vivons nous, Monsieur le ministre? est-ce l'Europe, est-ce le 19me siècle, est-ce la sainte inquisition de la liberté...? Monsieur Ungvár de Dézs en est le St. Dominique et les juges de l'endroit le saint tribunal...! je fuis les Russes, et je suis leur émissaire... je parle Moldavie, on me répond Hongrie. Je suis en Autriche et l'on m'enferme à Clausenbourg; je ne connais ni le Croate ni le Slovaque, ni le Saxon, qui peuvent être honnêtes gens et de force l'on me met en relation avec eux... je dis blanc, on veut que ça soit noir... Monsieur le ministre, quelle langue est-ce là? Serait-ce le système des interprétations de Béranger... et enfin qu'est-ce l'équité, le droit des gens, la justice, la liberté, la loi? Serait-ce la captivité et l'arbitraire...? Je fais plus que soupçonner, je le crois presque depuis quelque temps.

Dois-je continuer, Monsieur, à vous exposer toutes les raisons qui ont contraint les autorités de Dézs de m'arrêter et puis de m'emprisonner? mais vous trouvez celles-ci probablement suffisantes et vous me dispensez des autres; aussi bien ma lettre est un peu longue; mais vous pardonnerez, Monsieur, six semaines de captivité sont bien longues aussi et je les ai subies. Dois-je ajouter à cela que l'on m'a fait payer les frais de mon entretien en prison, et que si je n'avais pas eu la précaution d'écrire chez moi pour m'envoyer de l'argent on aurait vendu mes hardes pour défrayer les bêtises, les illégalités, les iniquités des honorables juges de Dézs, ou bien l'on m'aurait encore enfermé comme débiteur envers l'état (sic!); les comptes et les quittances sont présentes...!

Je vous laisse, Monsieur le ministre, juge de la chose, et je m'en rapporte à votre décision; je ne demande pas la destitution de ces messieurs qui ont cru travailler pour la plus grande gloire de la Hongrie, mais je demande une réhabilitation dans les journaux ministériels et un désaveu formel de la conduite des Dézsiens.

Dans la conviction où je suis de la justice et de l'impartialité de vos hautes fonctions, je vous prie de prendre en considération la présente et d'agréer en même temps la considération distinguée avec laquelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur le ministre,
Votre Serviteur
A. Rousso.

STEAGUL ROMÂNIEI — SIMBOL MOBILIZATOR ÎN LUPTA PENTRU UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA (1850—1918)

DE

AURELIA BUNEA

Dezvoltarea națiunii și constituirea statelor naționale, sînt însoțite pretutindeni în istorie de arborarea unor însemne externe menite să sublinieze legătura ce se realizează în sînul națiunii pe baza comunității de teritoriu, de limbă, de viață economică și de factură psihică. Tradiția comună a luptei pentru eliberarea socială și națională intervine de asemenea, ca element ce contribuie la cimentarea unității.

Națiunile ce erau supuse imperiului otoman și imperiului habsburgic, au avut un climat favorabil de manifestare în timpul revoluției burghezo-democratice din 1848—1849. Momentul prielnic a fost valorificat și de românii din Transilvania care, la Marea Adunare de pe Cîmpia Libertății, la Blaj, în 15—17 mai 1848, înalță un steag unic avînd culorile roșu, alb, albastru. „Flamura cea mare tricoloră a națiunii române” — cum o numește Alexandru Papiu-Ilarian¹ — purta mesajul de afirmare a națiunii române față de celelalte naționalități din Transilvania și în același timp exprima năzuințele de unire cu principatele române de peste Carpați².

Înăbușirea revoluției a adus o cădere a luptei pentru drepturi burghezo-democratice. Efectul nefavorabil s-a repercutat în toate domeniile activității sociale. În Transilvania, după un scurt reviriment în perioada „liberalismului”, cînd românii reînnoiesc postulatele progresiste cuprinse în programul din 1848, — cu nădejdiile sporite în urma constituirii, la graniță, a statului modern român sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, — evenimentele s-au precipitat într-un sens nefavorabil. Încheindu-se în anul 1867 „pactul dualist”, în fața maselor exploatare și a națiunilor asuprite din imperiu — puternic amenințate de înțelegerea realizată între

¹ Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, II, Viena, 1852, p. 221.

² A. Bunea, *Steagul românilor din Transilvania în revoluția din anii 1848—1849*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, XII, 1969, p. 37—51.

burghezia și moșierimea austriacă și maghiară —, s-a ridicat cu acuitate problema căutării unor forme de luptă adecvate noilor condiții. Ea s-a pus stringent și pentru românii din Transilvania. Situația politică a provinciei o reglementa acum legea din 1868, prin care se decreta anexarea Transilvaniei la Ungaria³. Atît compromisul austro-ungar cît și corolarul acestuia, uniunea Transilvaniei cu Ungaria, au fost respinse cu hotărîre de națiunea română din Transilvania⁴. O luptă dirză și perseverentă începe pentru a crea teren favorabil de afirmare legității istorice, care impunea desăvîrșirea unității politice a românilor, prin unirea Transilvaniei cu România.

Luptele împotriva uniunii cu Ungaria și pentru unirea cu România se împletesc astfel strîns, străbătînd întreaga perioadă a dualismului. Forma externă de manifestare a fost prin însemne: drapele, eșarfe, fanoane, cocarde, insigne, întrunind trei culori: albastru, galben și roșu. Erau culorile statului de dincolo de munți, din România, înscrise în Constituția promulgată în 1866⁵, cu unele precizări în ce privește ordinea așezării, aduse mai tîrziu în anii 1867 și 1872⁶. Plin de semnificații este faptul că revendicarea purtării acelorași culori în monarhia habsburgică a fost formulată de românii din Transilvania și Ungaria în același an în care ele au fost declarate drept culorile naționale ale României. Deputații români aleși în parlamentul Ungariei pentru sesiunea 1865—1868, au fixat între punctele programatice ale luptei: „dreptul de asociațiune a națiunii române cu reprezentanța și capul său național ...” și, izvorînd direct din acest drept, cerința ca: „Națiunea română să aibă în marca Ardealului însemnele sale, un vultur stînd pe o stîncă de piatră cu crucea în gură, [și] să-și aibă culorile sale, vînat, roșu și galben, sigilul, și steagul său”. Propunerea a fost cuprinsă în proiectul de lege din 1866 „pentru regularea și asigurarea naționalităților și a limbilor în Ungaria” redactat de Vincențiu Babeș și Iosif Hodoș, deputați români, împreună cu Miletici și Manoilovici, deputați sîrbi. Ei preconizează recunoașterea în Ungaria a șase naționalități politice: maghiarii, românii, sîrbii, slovacii, germanii și rutenii, și declară că fiecare este îndreptățită să poarte: „... stîndardul național, culorile naționale și portul național, ca expresie exterioară a naționalității”⁷. Legea naționalităților, promulgată în anul 1868, nu a reținut nimic din aceste propuneri. Însemnele externe, stemă, steag, trebuiau să fie cele ale statului ungar. În această privință o excepție se făcea la est de Leitha, doar pentru Croația, Slavonia și Dalmația

³ *Corpus Iuris Hungarici (1836—1868)*, Budapesta, 1896, p. 486.

⁴ Șt. Pascu, C. Göllner, *Lutte des roumains de la monarchie des habsbourgs contre le dualisme*, în *Revue Roumaine d'histoire*, Tome VII, nr. 1 din 1968, p. 39—54.

⁵ *Codul general al României (1856—1920)*, red. C. Hamagiu, vol. I, ed. a III-a, București, (f.a.), p. 20.

⁶ P. V. Năsturel, *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee*, București, 1903, p. 93.

⁷ T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 17 și p. 441.

căroră, prin legea XXX din același an, li se recunoaște dreptul de a arbora culorile și stemele proprii cu ocazia unor manifestări provinciale, de asemenea, de a ridica steagul sirbo-croato-slovean alături de cel al Ungariei în adunările de un caracter mai larg⁸.

În fața atacurilor statului dualist militanții pentru progres nu au dezarmat, dimpotrivă au căutat posibilități de afirmare potrivite noilor împrejurări.

Pentru români, o coincidență ce apărea ca întâmplătoare, a facilitat sublinierea evidentă — cu ajutorul insemnelor externe — a năzuinței de eliberare națională și desăvîrșire a unității statale: culorile albastru, galben, roșu, ale statului român, fuseseră înainte ale Transilvaniei autonome. Ele au fost consemnate ca atare și întărite prin Diploma de Mare Principat dată provinciei de Maria Tereza, în anul 1765⁹. Purtîndu-le, românii din monarhia habsburgică au exprimat simultan, atît dorința menținerii autonomiei Transilvaniei, deci rezistența împotriva integrării ei în statul ungar, cît și idealul de unire cu frații de dincolo de Carpați. George Barițiu, cercetător al istoriei Transilvaniei și militant neobosit pentru cauza românilor din imperiu va arăta — citind izvoarele documentare — caracterul legal al purtării celor trei culori de către românii din Transilvania, practică devenită imprescriptibilă, arată el, deoarece românii le-au adoptat din vremuri trecute și ele predomină în portul românesc, în pictura bisericilor și a icoanelor¹⁰. Avînd această platformă de apărare în fața acuzațiilor de „daco-românism“, românii din Austro-Ungaria și cei din statul devenit independent în 1877 vor sublinia țelurile luptei politice de eliberare și unire, prin arborarea celor trei culori care erau în același timp atît ale Transilvaniei supusă monarhiei habsburgice, cît și ale României libere.

o

Un flux de încredere cuprinsese popoarele din monarhia habsburgică în anul 1861, cînd au apărut „razele prime și mult promițătoare ale reînvierii constituționale“, cum se exprimă un contemporan. Bucuria pentru ștergerea absolutismului a fost exprimată la Lugoj prin împodobirea orașului cu steaguri tricolore, atît românești cît și maghiare, pe clădirea comitatului și pe casele fruntașilor „de tot neamul“¹¹. Încheierea compromisului dualist în anul 1867 a năruit pentru moment speranțele, dar exprimarea năzuințelor progresiste prin intermediul insemnelor externe va continua. În anul 1882, patru stindarde, două ale Ungariei și două ale Transilvaniei, împodobeau poarta de verdeață și flori ridicată la in-

⁸ *Corpus Iuris...*, p. 430.

⁹ I. Benkő, *Transilvania*, I, ed. II-a, Cluj, 1834, p. 36, 38, 40: vezi și I. Bèdeus, *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen*, Sibiu, 1838, p. 37.

¹⁰ G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe ultimii două sute de ani*, II, Sibiu, 1890, p. 140; Idem, *Culorile heraldice ale Transilvaniei*, în *Observatorul*, Sibiu, V, nr. 52, din 28 iulie / 9 aug. 1882, p. 234.

¹¹ Biblioteca Centrală de Stat, mss. 21811: *Istoria Reuniunii române de cîntări din Lugoj*.

trarea în orașul Hațeg pentru primirea episcopului Victor Mihaly, de la Lugoj. Poporul — arată Barițiu — le socotește „steagul unguresc“ pe cele ale Ungariei, și „steagul românesc“ pe ale Transilvaniei, dar situația nu se poate remedia, poporului „nu poți să-i astupi gura“, conchide sem-natarul, în articolul ce se publică în ziarul „Observatorul“ din Sibiu¹². Culorile albastru, galben, roșu, revin cu obstinație în cele mai diferite împrejurări; le poartă tinerii din comuna Măgoaja în anul 1913, dansînd pentru prima dată „Călușarii“ în părțile de pe valea Someșului¹³, de asemenea în anul 1898, invitații la o nuntă în „Țara Moților“¹⁴. Femeile și fetele le adaugă ca podoabă vestimentară: la Leșnic și la Cârjiți pe valea Mureșului bănățean¹⁵, în Munții Apuseni: la Cîmpeni, la Certeje și la Brad, în Țara Bârsei la Brașov și la Vilcele¹⁶. Purtarea „culorilor României“ de către fetele transilvane devine un fapt obișnuit. El va fi relevat și în incinta parlamentară, la București, în Senat de către D. A. Sturdza în anul 1894, în Cameră de către Principele Grigore Sturdza în anul 1896¹⁷. Portul popular, „național“, este socotit vestmînt de sărbătoare în rîndurilor transilvănenilor. El devine modalitate de protest împotriva politicii de desnaționalizare. Adoptă procedeul și alte naționalități conlocuitoare, sașii, spre exemplu, ilustrîndu-se printr-o campanie asiduă dusă în acest sens¹⁸. Încercărilor de interzicere a „culorilor străine“ în Munții Apuseni, pe motiv că ar produce agitație între naționalități, le răspunde un corespondent din Cîmpeni al „Tribunei“ sibiene, arătînd că „moațele umblă îmbrăcate ca mamele și bunicile lor și nu ațîță pe nimeni, căci în munți nu este altă naționalitate decît români“¹⁹.

Elementul cel mai important prin care purtarea culorilor României în Transilvania se generalizează îl constituie școlarii și tineretul. Elevii școlilor române din Blaj și din Brașov²⁰ poartă cocarde tricolore, iar la

¹² *Observatorul*, V, nr. 62 din 7/19 august, 1882, p. 245.

¹³ Arhivele Statului, Dej, *Fondul școlii confesionale Măgoaja*, dosar 83. În completare, relatarea personală a avocatului pensionar Emil Prigoană, fiul învățătorului din comuna Măgoaja.

¹⁴ *Revista Orăștiei*, IV, nr. 24 din 13/25 iunie 1898, p. 90.

¹⁵ Biblioteca Universității din Cluj (în continuare B.U.C.) mss., *fond Fr. Hossu-Longin*, sertar 251/2.

¹⁶ *Tribuna*, XV, nr. 46 din 28 febr./12 martie 1898, p. 181; *Ibidem*, nr. 115 din 27 mai/8 iunie 1898, p. 453—54; *Tribuna Poporului*, II, nr. 206 din 19 oct./1 nov. 1898, p. 1006; *Revista Orăștiei*, IV, nr. 3 din 17/29 ian. 1898, p. 31; *Foaia Poporului*, VI, nr. 32 din 2/14 aug. 1898, p. 374. Despre cercetarea făcută de emisarii statului dualist pentru purtarea tricolorului românesc în Munții Apuseni cu ocazia unei manifestații cultural-artistice, vezi *Tribuna*, XV, nr. 52 din 17/29 martie 1898.

¹⁷ *Dezbaterile Senatului 1894/95*, nr. 17 din 22 dec. 1894, p. 82; *Dezbaterile Adunării Deputaților 1896/97*, nr. 15 din 21 dec. 1896, p. 110.

¹⁸ *Tribuna Poporului*, II, nr. 40 din 28 febr./12 martie 1898, p. 192; ziarul *Epoca* publică la 3/15 mai 1898 fotografia lui I. Rațiu, președintele Partidului Național Român în costum național. Cf. *Tribuna*, XV, nr. 97 din 5/17 mai 1898, p. 390; *Kronstädter Zeitung*, cf. *Tribuna*, XV, nr. 56 din 12/24 martie 1898, p. 221.

¹⁹ *Tribuna*, XV, nr. 140 din 28 iunie/10 iulie 1898, p. 562.

²⁰ Z. Păclișanu, *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a românilor din Ardeal* (IV), în *Revista Fundațiilor*, an I, nr. 6, iunie 1934, p. 90; *Foaia Poporului*, I, nr. 41 din 20/22 oct. 1893, p. 449.

școlile române din Teiuș vor fi arborate drapele cu culorile albastru, galben și roșu²¹. Tineretul universitar se încolonează în aceeași acțiune de luptă; un contemporan relatează că studenții din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș aflați la studii la Viena, purtau la rever culorile roșu, auriu, albastru²². Capitala Austriei va fi din acest punct de vedere martora unui rezultat îmbucurător: în anul 1875, în Statutul Societății Academice a studenților români, aprobat atunci, se recunoaște în mod legal adoptarea acestor culori. Cinci ani mai târziu, condeiul inspirat al lui Ciprian Porumbescu, va crea în vers și muzică „Tricolorul” ce, cîntînd aceleași culori și răspîndindu-se în imperiu și în vechea Românie, va duce pretutindeni chemarea de desăvîrșire a unirii politice a națiunii române.

Pentru a zădărnici urmărirea din partea organelor de reprimare ale statului austro-ungar și a nu justifica acuzația de manifestare subversivă prin purtarea culorilor unui stat străin, se găsesc cele mai ingenioase și variate metode. Cu ocazia aniversării, la 3/15 mai 1898, a Adunării Naționale de pe Câmpia Libertății, tinerii din Schei — cartier al Brașovului locuit de români — își pun la pălării panglici: unii albastre, alții galbene, alții roșii; școlărilor participanți la diferite manifestații li se distribuie stegulețe unicolore sau flori²³ dar fie roșii, fie galbene, fie albastre, iar apoi purtătorii sînt așezați astfel încît să alterneze culorile steagului românesc. Șezătorile culturale au fost de asemenea folosite pentru exprimarea năzuințelor politic-naționale prin intermediul tricolorului românesc. Purtarea lui pe scenă se justifica în fața emisarilor statului asupritor, ca fiind cerută de specificul dansului ce se executa, sau de conținutul istoric al piesei ce era jucată²⁴. S-a profitat, cu același scop național-politic, și de împrejurarea că biserica era autonomă. La Cermeiu — lângă Arad, la Săn-Mihai în comitatul Turda—Arieș, se păstra cîte un prapor în cele trei culori „românești”; cu el au ieșit în anul 1898 poporenii din Cermeiu la sfințirea de primăvară a semănăturilor, iar la Săn-Mihai pentru a întîmpina, la intrarea în sat, pe noul preot ce venea²⁵.

Arborarea tricolorului se generalizează ca mijloc de exprimare a unor idei avansate, a unor sentimente înălțătoare. Purtînd recunoștința luptătorilor pentru cauza socială și națională a poporului român, contemporanii le aduc un omagiu prin intermediul steagului ca simbol. La Sibiu,

²¹ V. Cheresteșiu, C. Bodea, B. Surdu, C. Mureșan, C. Nuțu, A. Egyed, V. Curticăpeanu, *Din istoria Transilvaniei*, II, ed. II-a, Ed. Acad. R.P.R., București, 1963, p. 388.

²² I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1850, 1899*, p. 4.

²³ *Gazeta Transilvaniei*, LXI, nr. 100 din 7/19 mai 1898; B.U.C. mss., fond. Fr. Hossu-Longin, sertar 248/3; Bárányffy D., *Magyar nemzetiségi politika*, Budapesta, 1902, p. 127; Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, univ. Babeș-Bolyai — Cluj, 1968, p. 205.

²⁴ *Tribuna Poporului*, II, nr. 52 din 17/29 martie 1898.

²⁵ *Foaia Poporului*, VI, nr. 22 și 23 din mai și iunie 1898, p. 256 și 267; *Tribuna Poporului*, II, nr. 123 din 11/23 iulie 1898, p. 601/602.

acuzărilor în procesul memorandist li se oferă flori legate cu eșarfă tricoloră, iar în gara din Cluj mulțimea îi așteaptă cu flori în cele trei culori românești²⁶. Drumul conducătorilor Partidului Național Român, care pleacă la judecată din Sibiu, Bistrița, Chișineu-Criș și din alte centre, devine triumfal prin manifestația de solidarizare ce o face poporul pe tot parcursul, cu toate măsurile preventive pe care autoritățile de Stat le luaseră încă la 1 mai 1894²⁷.

Aniversarea momentelor importante din istoria românilor sînt ocazii de afirmare a solidarității și idealului de unire, iar mijloc de exprimare a năzuinței, sînt culorile steagului României. La 15 mai 1894, drapelul tricolor se înalță pe casa învățătorului și pe turnul bisericii din Vidra de Jos, în amintirea Adunării Naționale de la Blaj din 1848²⁸. Semicentenarul Adunării, la 3/15 mai 1898 va prilejui sărbătorirea evenimentului concomitent, de către românii din monarhie și de către cei din statul independent. Înțelesul profund al manifestației a fost întărit prin intermediul tricolorului. La Săliște, steagurile cu culorile României au fluturat atunci pe două coline din apropiere și pe pavilionul din centrul comunei. Au rămas acolo pînă seara „privite cu drag de toți românii ca semn al unui viitor de aur“. Cei șase tineri care le arboraseră tainic în timpul nopții, au fost descoperiți și chemați în fața justiției. Ei au acceptat cu mîndrie sentința de pedepsire, consemnează contemporanii²⁹. Ziarul „Tribuna“ a trimis de asemenea un mesaj simbolic, ce s-a răspîndit pe o arie largă, dat fiind numărul mare al cititorilor lui. Redacția foii a hotărît să tipărească prima pagină a numărului festiv închinat jubileului revoluției din 1848, în culorile naționale românești: sub titlul ziarului scris cu galben, a fost așternut textul cu litere roșii al „Răsunetului“ lui Andrei Mureșianu, într-un cadru ornamental, desenat cu albastru³⁰.

Prin tricolorul cu culorile României se exprimă și cinstirea luptătorilor căzuți pentru libertate și progres. La Arad, Aurel Suciu, unul din condamnații în procesul memorandist din 1894, va fi condus în februarie 1898 pe ultimul său drum, cu nenumărate eșarfe tricolore prinse de prapori sau legînd buchetele de flori³¹. Aceleași culori se află pe coroanele de pe mormintele lui Alexandru Papiu-Ilarian și George Barițiu la Sibiu, pe cel al lui Vasile Moldovan în cimitirul din Boziaș, depuse din grija

²⁶ R. Patiția, *Amintiri din timpul Memorandului*, în *Transilvania*, an. 75, nr. 4—5, 1944, p. 286; I. Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu 1828—1902*, Sibiu, 1928, p. 78.

²⁷ Șt. Pascu, *Din răsunetul procesului memorandist în masele populare*, Sibiu, 1944, p. 7—10; Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 88.

²⁸ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională...*, p. 189.

²⁹ *Foaia Poporului*, VI, nr. 21 din 17/29 mai 1898, p. 242 și nr. 23 din 31 mai/12 iunie 1898, p. 274; *Revista Orăștiei*, IV, nr. 25 din 20 iunie v./2 iulie n. 1898, p. 99.

³⁰ *Tribuna*, XV, nr. 96 din 3/15 mai 1898, p. 384; A. Bunea, „1848—1898“ — o aniversare cu semnificație național-politică, *Sargetia*, VIII, 1971.

³¹ *Tribuna Poporului*, II, nr. 25 din 7/19 febr. 1898, p. 121, nr. 28 din 11/23 febr. 1898; faptul este relevat și în parlamentul României, *Dezb. Senatului 1897—98*, nr. 36 din 3 martie 1898, p. 371 (interpelarea lui C. Costescu-Comăneanu); discursul publicat în *Tribuna*, XV, nr. 48 din 3/15 martie 1898, p. 189.

Reuniunii femeilor române din Sibiu sau din inițiativă particulară locală³². Ele vor împodobi „Cununa lui Iancu“ așezată pe mormîntul de la Țebea al luptătorului revoluționar-democrat din 1848, de delegații ale tineretului universitar ardelean în iarna anului 1898 și în vara anului 1902³³. Mai târziu, în toamna anului 1916, căpitanul poet N. Vulcovici, căzut la atacul de la Miercurea-Ciuc în primele zile ale războiului României pentru eliberarea Transilvaniei, va fi înfășurat în „pînză tricoloră“ așa cum dorise în versurile sale vitejești³⁴.

o

De cealaltă parte a lanțului Carpaților, în statul român independent, au loc manifestații cu același conținut, ele constituind un permanent sprijin moral pentru românii din imperiu. În anul 1885, un grup de ofițeri și civili, cu ocazia unei excursii în munți, la Sinaia, așează steagul tricolor pe cel mai înalt pisc din împrejurimi. Un participant le urează, cu acest prilej, să împlinte cit mai curînd tricolorul românesc și în munții Transilvaniei³⁵.

În anul 1906, din inițiativa Ligii pentru unitatea culturală a Românilor, se va deschide o nouă posibilitate de arborare a culorilor României în Transilvania. La 1 iunie se supune aprobării corpurilor legiuitoare din România, Statutul Ligii. În el se prevedea pentru steagul organizației și al secțiunilor ei, culorile roșu, galben, albastru, avînd imprimat sigilul Ligii și două inscripții cu un conținut semnificativ: „Unirea face tăria“ și „In hoc signo vinces“. Membri aveau ca semn distinctiv o insignă din aceleași culori și cu inscripția „Liga Românilor“³⁶. Secțiunile urmînd să fie organizate nu numai în țară ci și în străinătate, cele trei culori din steagul României vor fi arborate de românii de peste hotare, deci și de cei din Transilvania, în calitate de membri ai Ligii Culturale. Ardeleni, bănățeni, maramureșeni, le vor purta în vara aceluiași an, ca oaspeți la expoziția jubiliară organizată în România³⁷. Întorși acasă ei vor păstra amintirea tricolorului fluturînd în țara liberă, ca pe un vis „care nu se uită niciodată“, cum declară unul din participanți³⁸.

o

Lupta națiunii române din Transilvania pentru drepturi burghezo-democratice, pentru autonomia Transilvaniei și unirea ei cu România, a

³² *Tribuna*, XV, nr. 97 din 5/17 mai 1898, p. 390; *Foaia Poporului*, VI, nr. 21 din 17/29 mai 1898, p. 249; *Gazeta Transilvaniei*, LXI, nr. 104 din 12/24 mai 1898.

³³ B.U.C., mss., fond. Fr. Hossu-Longin, sertar 248/3.

³⁴ C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, I, București, 1922, p. 152.

³⁵ Al. Lapedatu, *Un episod revoluționar acum o jumătate de veac în luptele naționale ale românilor de peste munți*, București, 1937, p. 14, 42—43.

³⁶ *Dezb. Ad. Dep.*, 1906, sesiune extraordinară nr. 3 din 20 oct. 1906, p. 48.

³⁷ *Libertatea*, Orăștie, nr. 37 din 2/15 sept. 1906.

³⁸ *Ibidem*, nr. 38 din 9/22 sept. 1906.

înscris un punct culminant în perioada dualismului, prin mișcarea memorandistă din anii 1892—1894³⁹. În această ambianță favorabilă a avut loc și manifestarea cea mai semnificativă a năzuințelor de desăvîrșire a unității statale a României, exprimată prin intermediul steagului ca simbol. În zilele de 23—25 iulie 1893 se ține la Sibiu Conferința Națională a Partidului Național Român, în Rezoluția căreia Memorandul adresat Curții din Viena și opiniei publice democratice europene în anul 1892, este declarat nu al unui grup sau partid, ci al întregii națiuni⁴⁰. Sala în care are loc adunarea a fost frumos împodobită cu crengi de brad și flori. Un steag alb cu inscripția: „Uniți-vă în cuget, uniți-vă în simțiri“, unul roșu pe care era scris: „Totul pentru națiune“, alături de care erau așezate un steag galben și altul albastru, primul cu urarea „Trăiască poporul român“, al doilea cu legământul tinerimii române „Pe voi vă urmărm“⁴¹, completeau decorul sărbătoresc în care conferința trebuia să-și desfășoare lucrările. La intervenția poliției însă, steagul albastru a fost scos „ca să nu fie reprezentat în sală stindardul român prin cele trei culori din urmă“ — arată corresponsentul ziarului *Gazeta Transilvaniei*⁴². El a fost arborat afară, deasupra intrării⁴³. Gheorghe Cantacuzino, redactor al ziarului *Voința Națională* din România, participant la manifestația de solidarizare cu mișcarea memorandistă, propune ca steagul albastru să fie predat tinerimii din România independentă „să plece cu acel steag din oraș în oraș, din sat în sat, din cătun în cătun, pînă cînd toată suflarea românească îl va subscrie“⁴⁴, aderînd la acțiune.

Această solemnitate a predării steagului va avea loc la Predeal sub auspiciile Ligii Culturale, în prima duminică următoare Conferinței. Delegația tineretului român din Transilvania sosește în stațiunea de frontieră la 30 iulie 1893, aducînd două din cele trei părți ale tricolorului, cea de culoare albastră pentru studenții din București, cea de culoare roșie pentru studenții din Iași, în timp ce stindardul auriu rămîne în Transilvania⁴⁵. Primind cele două părți ale steagului, președintele Ligii Culturale, profesorul universitar V. A. Urechia, amintește în vorbirea sa basmul popular plin de înțeles pentru momentul respectiv, al împăratului care dăruind fiilor săi la plecarea în lumea largă o năframă, unuia roșie, altuia galbenă, celui de al treilea albastră, rupte dintr-o singură bucată, promitea să le dea întreaga împărăție cînd năfrămile vor fi din nou reunite⁴⁶. Studenții din București aveau să păstreze steagul albastru

³⁹ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională...*, p. 145—210.

⁴⁰ V. Vesa, *Conferința extraordinară a Partidului Național Român din Transilvania (23—24 iulie 1893)*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 604—605.

⁴¹ *Gazeta Transilvaniei*, LVI, nr. 159 din 22 iulie/3 august 1893.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Tribuna*, X, nr. 154 din 14/26 iulie 1893, p. 613.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 614.

⁴⁵ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată, 1885—1901*, II, București, 1928, p. 156.

⁴⁶ *Tribuna*, X, nr. 161 din 23 iulie/4 august 1893, p. 641.

la sediul societății „Unirea”⁴⁷ constituită în același an, cu scopul limpede exprimat în numele pe care l-a adoptat⁴⁸.

Festivitatea s-a desfășurat la Predeal în prezența unui public numeros, delegați și popor din București, Ploiești, Sinaia, Bușteni, și din localitate. Reprezentanți ai vieții cultural-politice din România și Transilvania: V. A. Urechia, Ionaș Grădișteanu, Ioan Russu-Șirianul, Ioan Slavici, participă la manifestație. Drumul de întoarcere la Ploiești și la București a delegațiilor, a prilejuit exprimarea adevărului locuitorilor, trenul fiind întâmpinat sărbătorește pe întreg parcursul⁴⁹. Opinia publică din România și din imperiul habsburgic a fost informată asupra solemnității cu caracter politic, ziarele *Voința Națională*, a național-liberalilor, *L'Indépendance Roumaine*, *Tribuna* și *Foaia Poporului*, din Sibiu, *Gazeta Transilvaniei* din Brașov, de asemenea *Pesti Napló* din Budapesta, înserind în paginile lor ample relatări⁵⁰.

În cursul mișcării de solidarizare cu cauza memorandiștilor ce a avut în anii 1892—1894 un caracter de masă, adunările desfășurate la București, la Cîmpulung, la Pitești⁵¹ și în alte localități, fie sub steagul albastru fie sub steagul roșu — primite din Transilvania — concretizau grăitor ideea că națiunea română încă nu și-a desăvîrșit unitatea politică, deci că lupta trebuie continuată pînă la împlinirea visului. Comemorarea an de an în ziua de 8 aprilie a morții luptătorului democrat C. A. Rosetti⁵², a 50-a aniversare a revoluției din 1848, vor constitui prilejuri de amintire a aceleiași probleme, Comitetul Național Studentesc prezentîndu-se în asemenea ocazii cu steagul albastru primit din Transilvania⁵³.

Ocazia reunirii pe aceeași hampă a celor trei culori, se va ivi chiar în toamna anului 1893 cînd are loc la Buzău, Congresul studentesc⁵⁴ și apoi în anul următor, în 1894, cu prilejul Congresului de la Constanța⁵⁵. Se aplica astfel îndrumarea dată de președintele Ligii Culturale la Predeal, ca steagul să apară întreg acolo „unde unitatea celor trei culori se împlinește”⁵⁶. Congresele erau binevenite, deoarece la ele participau stu-

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 160 din 22 iulie/4 august 1898, p. 638.

⁴⁸ Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, mss. rom., fond. V. A. Urechia, V, 19.

⁴⁹ *Tribuna*, X, nr. 162 din 24 iulie/5 aug. 1893, p. 646.

⁵⁰ *Ibidem*, X, nr. 160 din 22 iulie/3 august 1893, p. 638; nr. 164 din 27 iulie/8 aug. 1893, p. 654; nr. 166 din 29 iulie/10 aug. 1893, p. 662; *Foaia Poporului*, I, nr. 30 din 25 iulie/6 aug. 1893, p. 316—317; nr. 31 din 1/13 august 1893, p. 325—326.

⁵¹ *Tribuna*, X, nr. 154 din 14/26 iulie 1893, p. 614; nr. 168 din 31 iulie/12 aug. 1893, p. 670; nr. 181 din 17/29 august 1893, p. 722; nr. 186, din 22 aug./3 sept. 1893, p. 742.

⁵² T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 314—315.

⁵³ *Liga Română*, III, nr. 18—19 din 10 mai 1898, p. 274.

⁵⁴ *Tribuna*, X, nr. 208 din 19 sept./1 oct. 1893, p. 830 publică prima corespondență, continuată de următoarele în nr. 209, nr. 210, nr. 211 și nr. 212 din 23 sept./5 octombrie, pp. 834—846.

⁵⁵ *Almanahul Societății academice Pentru Maior*, Cluj, 1929, p. XVI; despre congres și manifestații ale tinerimii cu acest prilej, *Dezb. Adun. Deput. 1894/95*, nr. 4 din 24 nov. 1894, p. 51—52 (interpelarea lui I. Grădișteanu).

⁵⁶ *Foaia Poporului*, I, nr. 30 din 25 iulie/6 aug. 1893, p. 317.

denți români din toate provinciile. Asemenea ocazii sărbătorești au fost folosite pentru angajamente solemne, pentru afirmarea unei credințe progresiste. Reprezentantul studențimii ardelenе arată la Congresul de la Constanța, hotărîrea de a continua lupta „pînă cînd tricolorul va triumfa peste întreg pămîntul românesc“, iar cu prilejul serbărilor de la Putna, la 2 iulie 1904 cînd se împlineau 400, de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, un român ardelean, Horea Petra-Petrescu, declară că „întruchiparea visurilor noastre ale tuturor“ o vede „în pinza cu culorile neamului“⁵⁷. În mod plastic, folosind imaginea steagului, se formula astfel idealul unirii care era al întregii națiuni.

Manifestarea năzuinței de independență și unire prin intermediul tricolorului are, în perioada dualismului, un caracter general și permanent. Metoda a fost practică și de celelalte popoare din imperiu. În anul 1889 un grup de patrioți unguri distrugeau steagurile împărătești⁵⁸, arătînd tendința de eliberare a Ungariei de sub egida Austriei și, într-un mod asemănător se afirmă, în condițiile prielnice ale destrămării monarhiei habsburgice, în octombrie 1918, italienii la Trieste⁵⁹, sîrbii în diferite porturi ale Austro-Ungariei, la Marea Adriatică⁶⁰. În rîndurile românilor din Transilvania afirmarea idealului de eliberare națională și unire prin intermediul însemnelor externe: steaguri, cocarde, eșarfe purtînd culorile României, are un caracter de masă. O recunosc — deși desaprobativ — deputați maghiari în parlamentul Ungariei în toamna anului 1893, în primăvara anului 1914⁶¹ și o declară — conștienți de semnificația politică a manifestării — deputați și senatori în parlamentul României⁶². Fenomenul va fi semnalat între argumentele ce demonstrează aspirațiile de unire ale românilor din Transilvania, de profesorul Toma Stelian, președintele coloniei române din Paris, în memoriul pe care-l adresează la 9 februarie 1918, președintelui S.U.A., Woodrow Wilson⁶³.

Unele excese sau aprecieri răuvoitoare în legătură cu steagul ridicat ca simbol al unirii, au fost reprobate în parlamentul din București, fie că ele au avut loc în România, fie că s-au manifestat în Austro-Ungaria⁶⁴.

o

⁵⁷ *Almanahul Societății academice...*, p. XVI; *Luceafărul*, III, nr. 12—13 din 1 iulie (s.v.), 1904, p. 242.

⁵⁸ I. Slavici, *Românii din regatul ungar*, București, 1892, p. 38, text și notă.

⁵⁹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 331.

⁶⁰ V. Seredan, *Garda națională română a marinărilor din Pola și descompunerea marinei austro-ungare*, București, 1922, p. 18.

⁶¹ *Az 1892/97 évi Képviseletőházy Napló*, vol. XIII șed. 5 oct. 1893, p. 73 (intervenția lui Thály Kalmán); *Az 1910—évi június hó 21-ére hírdetett, országgyűlés képviselőházának Naplója*, vol. XIII, Budapesta, 1914, p. 65 (interpelarea lui Hollo Lajos).

⁶² Vezi mai sus nota 17.

⁶³ *La Roumanie*, Paris, I, nr. 33 din 29 august 1918.

⁶⁴ *Dezb. Ad. Deputaților 1897/98*, nr. 18 din 30 dec. 1897, p. 137 (interpelarea lui N. Fleva); *Dezbaterile Senatului 1897/98*, nr. 14 din 21 dec. 1897, p. 117 (interpelarea lui I. Budișteanu). *Ibidem*, 1894/95, nr. 16 din 16 dec. 1894, p. 62 (discursul lui V. A. Urechia).

Aportul cel mai prețios pentru orientarea justă a luptei, pentru relevarea caracterului său progresist și pentru înzestrarea ei cu conținut democratic, l-a adus proletariatul. Afirmarea pe arena istoriei a clasei muncitoare „purătoare consecventă a idealului de progres, de eliberare socială și națională a poporului român”⁶⁵, a determinat intensificarea mișcării pentru unitatea politică. Aria preocupărilor în problema românilor din Transilvania a căpătat un conținut mai concret începând cu anul 1893, al înființării Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România. Socialiștii orientează mișcarea pe calea justă, preconizând lupta nu numai pentru dezrobirea politică a românilor de peste munți ci și pentru dezrobirea economică și socială a maselor muncitoare, garanția victoriei aflându-se în înregimentarea tuturor, sub conducerea partidului clasei muncitoare, „sub steagul roșu al socialismului” — cum lansează chemarea ziarul *Munca* încă la 6 ianuarie 1891⁶⁶. Evenimentele evoluind pe linia progresului, posibilitatea manifestărilor în această lumină va câștiga un cîmp tot mai larg; participarea clasei muncitoare la lupta de eliberare națională a Transilvaniei și pentru unire, se va înscrie ca o garanție a caracterului profund democratic al mișcării.

o

După izbucnirea primului război mondial, purtarea steagului României în Transilvania va cunoaște sensuri noi, determinate de noua conjunctură politică. La 7 noiembrie 1914 se recunoaște prin ordonanță ministerială dreptul cetățenilor de sub autoritatea guvernului Ungariei „să facă uz de acele culori, care s-au format ca expresiune a caracterului lor etnografic pe baza tradițiilor și datinilor lor populare”⁶⁷. Purtarea tricolorului român în Transilvania devenea astfel legală. Dispoziția va fi însă de multe ori călcată prin abuzul autorităților de stat locale⁶⁸. Ea era de altfel tardivă și se știa că a fost dată „pentru a încuraja pe ostași să meargă la luptă pentru Monarhia dualistă”, cum se precizează în Memorul amintit mai sus, adresat președintelui Wilson⁶⁹.

Intrarea României în război în tabăra Antantei unde-și vedea mai bine asigurat idealul desăvîrșirii unității statale, va marca potențarea luptei pentru unire, cu valori noi. Arborarea steagului României în Transilvania apare acum ca semn al eliberării ce se apropie. Acesta este simbolul drapelului ridicat la Făgăraș⁷⁰ și în alte sate și orașe de la poalele

⁶⁵ N. Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Ed. politică, București, 1966, p. 13.

⁶⁶ C. Corbu, *Socialiștii din România și desăvîrșirea unității politice*, în „Unitate și continuitate în istoria poporului român” sub red. D. Berciu, Ed. acad. R.S.R., București, 1968, p. 319.

⁶⁷ Textul ordonanței în *Drapelul*, Lugoj, XIV, nr. 122 din 28 oct./10 nov. 1914.

⁶⁸ *Din istoria Transilvaniei...*, pp. 388—389.

⁶⁹ Vezi nota nr. 63.

⁷⁰ Arhiva istorică a Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, fond. *Iacob Popa*, doc. nr. 8073.

arcului interior al Carpaților în fața ostașilor români sosiți în Transilvania, în toamna anului 1916. În numele aceluiasi ideal va fi arborat, în continuare, în cursul anului 1917, când rapoartele oficiale semnaleză purtarea de „cocarde românești” în comitatul Arad⁷¹ și în alte regiuni ale Transilvaniei. Steagul tricolor al României va constitui de asemenea un fir de legătură între fiii națiunii române din afara monarhiei, cetățeni ai altor state, prizonieri de război sau refugiați politici, dar luptând pentru împlinirea idealului de eliberare și unire a Transilvaniei cu România, în condițiile favorabile ale destrămării monarhiei habsburgice⁷². În Austro-Ungaria oamenii muncii în fața cărora victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie apărea ca exemplu mobilizator, vor ridica steaguri roșii, alături de steagurile naționale. Ele au fluturat în octombrie 1918 pe navele de război din Marea Adriatică, arborate de marinarii din armata austro-ungară, italieni, cehi, sirbi și în număr mare români⁷³, și, cu același mesaj progresist au fost purtate de soldații germani sau de marinarii răsculați în portul Kiel⁷⁴.

Lupta dusă cu perseverență în numele unui ideal înalt va avea în-cununarea sa în toamna anului 1918. La 2 noiembrie 1918 apelul lansat de Consiliul Național Român Central cu sediul la Arad, adresat națiunii române, înscrie pentru prima dată în istoria Transilvaniei, dreptul fiecărui soldat încolonat în gărzile naționale, „să poarte simbolul mîndru al suveranității lui naționale, și a gărzilor naționale, culorile roșu, galben, albastru”⁷⁵. Constituirea noilor organe politico-administrative, și alegerea delegaților pentru Adunarea Națională de la Alba-Iulia, au fost momente solemne, a căror caracter sărbătoresc a fost subliniat prin steagul tricolor, iar mărturie stau nenumăratele scrisori de adeziune și protocoalele încheiate cu ocazia acestor momente istorice. În partea de nord, în Maramureș⁷⁶ și la Bistrița⁷⁷, în partea centrală a Transilvaniei la Cluj⁷⁸ și la Blaj⁷⁹, în răsărit la Reghin și în împrejurimi⁸⁰, în părțile sudice în Țara Făgărașului⁸¹ și la Sibiu⁸², în Munții Apuseni la Cîmpeni, la Abrud⁸³,

⁷¹ *Din istoria Transilvaniei...*, p. 388—389.

⁷² E. Campus, *La lutte pour l'achèvement de l'unité nationale roumaine* (1914—1918), în *Revue Roumaine d'histoire*, tom. IV, nr. 4, 1965, p. 778—781.

⁷³ V. Seredan, *op. cit.*, p. 14—15.

⁷⁴ I. B. Duroselle, *Les armistices de 1918*, în *Le Monde*, an 25, nr. 7412 din 12 nov. 1968.

⁷⁵ Apelul publicat în *Românul*, VII, nr. 1 din 26 oct./8 nov. 1918, în *Telegraful Român*, LXVI, nr. 115 din 30 oct./12 nov. 1918.

⁷⁶ *Sfatul*, I, nr. 1 din 7/20 dec. 1918 și nr. 2 din 14/27 dec. 1918.

⁷⁷ *Glasul vremii*, organ ocazional, Bistrița, nr. 1 din 7 nov. 1918.

⁷⁸ Arh. ist. a Fil. Cluj a Acad. R.S.R., fond. *Consiliul Național Român 1918*; vezi și *Telegraful Român*, LXVI, nr. 114 din 27 oct./9 nov. 1918.

⁷⁹ *Unirea*, XXVIII, nr. 69 din 9 nov. 1918; *Ibidem*, număr de propagandă, nr. 6 din 19 nov. 1918.

⁸⁰ Arh. ist. a Fil. Cluj a Acad. R.S.R., fond. *Consiliul Național Român 1918*, dosar Reghin.

⁸¹ *Glasul Ardealului*, I, nr. 8 din 6/19 nov. 1918.

⁸² *Telegraful Român*, XVI, nr. 114 din 27 oct./9 nov. 1918.

⁸³ *Românul*, VII, nr. 19 din 18 nov./1 dec. 1918.

la Vidra și la Zlatna⁸⁴, în părțile de vest și de sud-vest la Oradea⁸⁵, la Arad⁸⁶ și Caransebeș⁸⁷, steagul purtînd culorile statului român arăta hotărîrea maselor populare de unire a Transilvaniei cu România. Consfințirea ei s-a făcut la 1 Decembrie 1918, de către Marea Adunare Națională, la Alba-Iulia. Pe platoul de lîngă cetate „E o pădure de steaguri ce pare că au crescut din pămînt”⁸⁸ — arată un contemporan. Au fost aduse din toate colțurile Transilvaniei, drapele tricolore și steaguri roșii⁸⁹, expresie a hotărîrii de desăvîrșire a unității statale a României sub semnul transformărilor cu caracter burghezo-democratic pentru care milita clasa muncitoare, țărănimea și intelectualitatea progresistă.

o

Arborarea însemnelor externe: steag, eșarfe, cocarde avînd culorile albastru, galben și roșu ale statului român independent, de către românii din Transilvania, a fost forma externă a protestului împotriva compromisului dualist încheiat în anul 1867, și totodată un mijloc de afirmare a idealului de unire cu România. Prin caracterul său general și continuu, acțiunea ce se desfășoară atît în imperiul habsburgic cît și în România, a contribuit la consolidarea bazei unității politice a națiunii române.

Purtarea tricolorului României, de către românii din Transilvania, se înscrie în șirul a numeroase manifestări, care constituie tot atîtea acumulări cantitative ce aveau să aducă saltul calitativ, prin împlinirea legității istorice de desăvîrșire a statului național unitar român, la 1 decembrie 1918.

LE DRAPEAU DE LA ROUMANIE, SYMBOLE DE L'UNITÉ DE LA TRANSYLVANIE AVEC LA ROUMAINE AU TEMPS DU DUALISME

RESUMÉ

En utilisant des matériaux inédits des archives, la presse et informations des ouvrages publiés, l'étude révèle l'emploi général et permanent du „Tricolore” par les Roumains de l'empire des Habsbourg dans la période entre 1850—1918. Les trois couleurs étaient le bleu, le jaune et le rouge. Appartenant autant à la Transylvanie autonome qu'à l'Etat roumain, elles ont servi aux Roumains pour exprimer, en les utilisant, leur protestation contre le compromis dualiste, la tendance de libération et d'union avec la Roumanie. Dans la lutte pour les idéaux progressistes, l'emploi du Tricolore de Roumanie en Transylvanie représente l'une des formes extérieures d'affirmation, ayant comme résultat le parachèvement de l'unité politique de la Roumanie, le 1—er décembre 1918.

⁸⁴ *Unirea*, XXVIII, număr de propagandă, nr. 10 din 24 nov. 1918.

⁸⁵ R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 164, 171—173.

⁸⁶ *Românul*, VII, nr. 15 din 13/26 nov. 1918.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 4 din 31 oct./13 nov. 1918.

⁸⁸ *Alba Iulia*, organ al proclamării unității naționale, nr. 1 din 17/30 nov. 1918.

⁸⁹ S. Dragomir, *Un sfert de veac de la unire*, Sibiu, 1944, p. 28.

R E C E N Z I I

MIRON CONSTANTINESCU, CONSTANTIN DAICOVICIU, ȘTEFAN PASCU, *Istoria României. Compendiu*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1969, 727, p. (fig. + 15 h.)

A cerceta istoria poporului român și a o prezenta în mod obiectiv — încredutată bine în contextul general uman — a constituit și va constitui mereu pentru istoricii marxiști din țara noastră o datorie înscrisă la un superlativ ce nu îngăduie comparație. Realizările istoriografiei românești din ultimul pătrar de veac sînt o mărturie a înțelegerii misiunii avute și stau, în același timp, chezașe activității istoricilor români de viitor.

Ca un bilanț deosebit de rodnic — rezultat al cercetărilor îndelungate întreprinse de autori, a istoriografiei românești în general, prin tot ceea ce a dat nou și sigur — se înscrie *Istoria României*, semnată, la loc de frunte, de Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu¹.

Concepută ca o expunere „succintă,

cu caracter sintetic a istoriei patriei noastre“, autorii și-au propus să înfățișeze „cititorilor o autentică și nealterată realitate istorică“ într-o formă „instructivă și educativă“².

Sînt aici cîteva din profesiunile de credință ce au călăuzit, de fapt, pe autori în întreaga lor activitate științifică. Compendiul, scris cu multă căldură și deplină competență, este un nou prilej de afirmare și confirmare a unor dezeritate permanente, a științei istorice autentice, mereu preconizată și realizată de autorii lui.

Folosind izvoare sigure și rezultatul unor cercetări izbutite, Compendiul devine el însuși un autorizat izvor de cunoaștere a istoriei poporului român din vremi îndepărtate, începînd cu preistoria sa pînă în zilele noastre. El se adresează deopotrivă specialiștilor și nespecialiștilor.

Istoria României este o invitație de mult așteptată la o imaginară incursiune în veacurile de îndelung zbucium al poporului român, ca și în deceniile de împlinire sau de reală afirmare din epoca construirii socialismului. Se fac popasuri în fața oamenilor și a locurilor în care, neînterupt, cei dintîi, dovedind după împrejurări neîntrecute calități militare sau bogate însușiri sufletești, au clădit continuu, cu mîini de harnici și pricepuți gospodari, propria lor viață, propria lor istorie. Cu o personalitate distinctă

1. Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, *Istoria României Compendiu*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1969. Cei alți autori: Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Aron Petric, Alexandru Porțeanu, Gheorghe Smarandache.

2. Idem. Curînd înainte, p. 5. (În continuare trimiterea în text.)

au știut să primească noul, și în același timp să-l transmită. Și-au îmbogățit neîncetat patrimoniul național și au adus mereu contribuții celui universal.

Cu alte cuvinte, oameni și locuri își primesc în *Istoria României* fiecare locul cuvenit, stabilit prin judecăți obiective, de certă valoare științifică, iar atunci când stadiul cercetărilor nu îngăduia încă aceasta, capitole speciale înfățișează problemele „în litigiu“.

*

Autorii se opresc mai întâi la izvoarele *Istoriei României*, analizând succint, pentru fiecare epocă în parte, izvoarele caracteristice. Urmează apoi materialul grupat pe epoci istorice, așezat după o nouă periodizare, considerată „mai justă și mai potrivită cu realitățile din țara noastră“ (p. 6).

Cea dintâi epocă — epoca străveche sau comuna primitivă (circa 600.000—100 î.e.n.) — își are ca piatră de temelie și în țara noastră epoca pietrei, urmată de cea a bronzului și a fierului, cu cele două vârste ale sale. Apariția omului pe pământul țării noastre, viața acestuia, formarea relațiilor sclavagiste începătoare și nașterea statului dac, sînt cîteva din problemele asupra cărora se oprește Compendiul la început de drum.

A doua epocă, cea veche, sclavagistă (circa 100 î.e.n. — 271 e.n., în Dobrogea pînă în sec. VI e.n.) îngăduie un alt popas deosebit de fructuos în hotarele statului dac. Cunoaștem aici cultura materială și spirituală a dacilor, de la Burebista la Decebal, apoi rînd pe rînd, ce a urmat după cele două războaie romane împotriva dacilor: cucerirea, stăpînirea și retragerea romană, viața politică, economică, socială și culturală a autohtonilor și coloniștilor, romanizarea dacilor, viața dacilor rămași liberi. Ne este prezentată și istoria podișului dobrogean în secolele I—VI.

Urmează lunga epocă de trecere la feudalism, numită convențional prefeudalism (271- sec. X e.n.), caracterizată prin existența obștiilor sătești autohtone, „o formă de organizare social-politică ancestrală, la care se revine în absența unei autorități de stat“ (p. 89).

În cadrul acestei epoci fac obiectul unei judicioase analize: continuitatea daco-romană pe teritoriul fostei provincii

Dacia, popasurile vremelnice ale popoarelor migratoare. Printr-o analiză critică, competentă, a datelor arheologice, istorice și lingvistice, se răspunde științific — în luptă cu neștiința altora sau cu reaua lor credință — la întrebările de covîrșitoare importanță: *cînd, unde și cum s-a desfășurat și s-a încheiat procesul de formare a poporului român și a limbii române.*

Epoca medie sau epoca feudalismului (veacul al IX-lea — sfîrșitul celui de-al 3-lea păttrar al veacului al XVIII-lea) este istoria a două mari categorii sociale, conturate și separate treptat ca interese și idealuri de viață, a producătorilor de bunuri materiale și a privilegiaților.

Este vremea cnezatelor și voivodatelor, a celor din urmă migrații străine de pe teritoriul țării noastre, a formării statelor feudale: Transilvania, Țara Românească și Moldova, a tendințelor de centralizare și a unirii politice a țărilor române, a regimului habsburgic în Transilvania și fanariot în Moldova și Țara Românească, a neîncetatei lupte purtate pentru emancipare politică și socială. Este vremea lui Glad și Menu-mur, a lui Gelu și „jupan Dimitrie“, a lui Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazu, Inocenție Micu, pentru a-i cita numai pe cîțiva din oamenii epocii, a puternicii răscoale de la Bobilna și a războiului țărănesc de la 1514.

Asupra tuturor Compendiul se oprește, după dreptă cuviință și cu deplină probitate, reconstituind cu dibăcie întreaga epocă medie. Sînt redată frumusețea unor idealuri, asprimea unor realități, dreptatea și tăria frămîntărilor social-politice. Descrierea epocii are în ea portretul oamenilor săi.

Epoca modernă, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pînă la primul război mondial, bogat în aspirații și frămîntări, se bucură și ea în Compendiu de locul pe deplin meritat.

Pornindu-se mereu și analizîndu-se continuu situația economică, socială și politică, sînt urmărite: apariția relațiilor capitaliste în țările române, răscoala țărănilor din 1784, *Supplex Libellus Valachorum*, mișcarea revoluționară din 1821, formarea națiunii române, revoluțiile din 1848 în Moldova, Țara Românească și Transilvania, unirea Moldovei cu Țara Românească, reformele înfăptuite în timpul domniei lui Al. Ioan Cuza, Tran-

silvania înainte și după dualism, lupta de eliberare națională purtată aici, războiul pentru independența națională a României, răscoala țăranilor din 1888 și 1907, dezvoltarea mișcării muncitorești, România în timpul primului război mondial, unirea Transilvaniei cu România — încheierea procesului de formare a statului național unitar român.

Sînt subiecte pe care, în bună parte, și le-au ales sau le-au impus la vremea lor însuși poporul român și „scrise” mai întîi au fost astfel de el. Ne gîndim la 1784, la *Supplex Libellus Valachorum*, la 1821, la anii 1848, 1859 și 1877, la *Memo-randum*, la 1888 și 1907, la întîile mișcări muncitorești, la 1 decembrie 1918. Autorii Istoriei României au meritul de a fi „transcris” în volumul lor vrerile poporului, năzuințele lui, realizările și lipsurile unor oameni, a epocii în general.

Epocii contemporane, cu cele două perioade distincte ce aparțin unor orînduirii sociale deosebite, a capitalismului monopolist (1919—1944) pe de o parte, și a revoluției populare (august 1944) și socialiste (decembrie 1947) pe de altă parte, Istoria României îi face cea dintîi sinteză, apărută într-un volum de istorie cuprinzînd toate epocile.

Din perioada capitalismului monopolist sînt prezentate viața social-economică și politică, sub toate aspectele ei, creerea P.C.R. și rolul acestuia în bătăliile de clasă purtate în această vreme, desfășurarea luptelor, cauzele și efectul lor.

Insurecția națională din august 1944, participarea României la războiul anti-hitlerist, desfășurarea revoluției populare, actul de la 30 decembrie 1947, înfăptuirea unității politice, ideologice și organizatorice a clasei muncitoare, industrializarea socialistă și transformarea socialistă a agriculturii, politica internă și externă în general a țării Congresul al IX-lea și al X-lea al P.C.R. — sînt cîteva din subiectele tratate în ultima parte a „Istoriei României”.

Toate înfățișează imaginea unui popor în plin avînt creator, însumează împlinirea unor statornice idealuri, dovedesc un prestigiu al țării noastre, cunoscut și recunoscut peste hotarele sale.

Istoria României este, în totalitatea sa, documentată, scrisă într-o desăvîrșită ținută științifică. Fenomenele economice, sociale, politice și culturale sînt tratate

în complexitatea lor. Este urmărită în același timp evoluția paralelă a lumii înconjurătoare, în special a sud-estului european, și europene în general. Pentru fiecare epocă în parte este prezentată analitic și bibliografia problemelor majore.

Compediul mai dispune de cîteva anexe ce-i sporesc valoarea: lista domnilor Țării Românești și Moldovei, și a voievozilor, principilor și guvernatorilor din Transilvania... Tabelul cronologic privind Istoria României, Indicele general și 15 hărți ale României din diferite epoci istorice, marcînd fie granițele țării, fie evoluția unor evenimente interne.

*

Prin întregul conținut și forma aleasă, autorii Istoriei României au dat istoriografiei noastre o sinteză, așa cum au promis-o, așa cum cititorii o așteptau, dovadă epuizarea sa rapidă din librării și apariția, în acest an, a celei de a doua ediții. Rolul de operă instructivă și educativă, Compediul îl va îndeplini, fără îndoială, după cum un mesager apreciat se dovedește a fi peste hotarele țării, versiunea aceleiași istorii, apărută în limba franceză.

Marcel Știrban

BIBLIOGRAFIA ISTORICĂ A ROMÂNIEI, I. 1944—1969. Bibliografie selectivă. București, Editura Academiei R. S. România, 1970. XL + 386 pag.

Istoriografia patriei noastre, îndeosebi în ultimul pătrar de veac, a luat o amploare cu totul deosebită. Viața poporului român din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre a fost cercetată sub toate aspectele sale de o seamă de istorici din țara noastră. Ca urmare, între anii 1944-1969 a fost publicat un număr impresionant de valoroase tratate, monografii, lucrări și articole din domeniul istoriei la diferite edituri și reviste de specialitate. Din cauza producției deosebit de mari ce s-a realizat în acest domeniu, orientarea cercetătorilor veacurilor mai îndepărtate sau mai apropiate ale Istoriei României a devenit tot mai dificilă, mai anevoioasă.

Necesitatea documentării ample, ușoare și mai ales rapide a istoricilor interesați a impus întocmirea unei comprehensive lucrări bibliografice.

Oamenii de specialitate de la noi și de peste hotare, și în general toți mînuitorii de condei care în lucrările lor abordează sub orice aspect probleme istorice, nu mai puțin însă și bibliotecarii bibliotecilor științifice, care adesea dau informații cititorilor interesați în diferite probleme istorice, cu mare plăcere și justificată mîndrie au primit la sfîrșitul anului 1970 prestigioasa lucrare, *Bibliografia istorică a României*.¹⁾ Ea este debutul deplin reușit al unei serii de bibliografii istorice românești, preconizate să apară în colecția *Bibliographia Historica Romaniae* și este înfiul volum din această colecție, care — după cum sîntem informați — va apare în viitor din 5 în 5 ani. Este o inițiativă meritorie ce-și va dovedi pe deplin utilitatea.

Bibliografia istorică a României 1944—1969 începe cu un Cuvînt înainte al acad. C. Daicoviciu, directorul Institutului de istorie și arheologie din Cluj, în care își exprimă bucuria și satisfacția de a putea vedea strîns la un loc, cu „o muncă migăloasă, cinstită și competentă“ (p. 5) o prodigioasă activitate istoriografică ce s-a publicat la noi în ultimul sfert de veac.

Urmează o introducere semnată de Șt. Pascu, rectorul Universității Babeș-Bolyai, membru corespondent al Academiei R.S.R., un studiu vast scris cu condeiul istoricului desăvîrșit, înarmat cu știința și stăpînit de o deplină conștiință. Studiul introductiv urmărește cu obiectivitate succesele realizate de istoriografia românească marxistă atît pe plan național, cît și pe plan internațional. Cu multă competență analizează istoriografia fiecărei perioade istorice aparte, arată rezultatele obținute și perspectivele ce se deschid cercetării istorice în viitor.

Nota 1. *Bibliografia istorică a României*, I, 1944—1969. Comitetul de redacție: Ștefan Pascu, Ioachim Crăciun, Bujor Surdu; autori: Ioachim Crăciun, Gheorghe Hristodol, Marcel Știrban, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Gelu Neamțu, Gheorghe Dumitrașcu; colaboratori: T. Bugnariu, I. Domșa, L. Jorđáky, Mariana Pascu-Toader, Gh. Cipăianu, M. Maxim, I. Bratu.

La tratarea materiei, cele aproape 8000 de titluri de lucrări sînt împărțite în două părți mari: *Istoria României* și *Istoria universală*. Desigur, partea întâia este mult mai vastă. Materialul este împărțit apoi în grupe și subgrupe, urmîndu-se de fapt însăși epocile istorice, viața poporului român așa cum și-a urmat cursul. Două excepții, utile și firești, se fac la începutul și sfîrșitul primei părți. Ne referim la *Problemele generale* (A I—IV) și *Istoria unor științe înrudite* (C—F). Avînd în vedere logica generală a scheletului ales, ne îngăduim să-l reproducem, dar să și relevăm partea cu care nu sîntem de acord.

Partea întâia, *Istoria României*, cuprinde următoarele subîmpărțiri:

- A. Probleme generale
 - I. Probleme teoretice ale istoriei,
 - II. Izvoare istorice,
 - III. Științele auxiliare ale istoriei,
 - IV. Studii de sinteză.
- B. *Istoria României pe epoci*
 - I. Istoria străveche și veche,
 - II. Istoria medie,
 - III. Epoca modernă și contemporană.
 - IV. Istoria modernă,
 - V. Istoria contemporană.
- C. Istoria locală.
- D. Istoria statului și dreptului,
- E. Istoria bisericii.
- F. Istoria culturii.
 - I. Probleme generale,
 - II. Instituții de cultură,
 - III. Istoria învățămîntului,
 - IV. Istoria științelor,
 - V. Istoria artelor,
 - VI. Istoria scrisului și a cărții.

Partea doua, *Istoria universală*, cuprinde:

- I. Probleme generale,
- II. Istorie veche,
- III. Istorie medie,
- IV. Istorie modernă,
- V. Istorie contemporană.

Aceste grupe la rîndul lor au subdiviziuni și mai detaliate.

Se dă o listă a titlurilor de periodice prescurtate, în care sînt enumerate 225 de reviste în majoritate românești, dar conține și numeroase titluri de periodice din străinătate, în care au apărut lu-

crări ale istoricilor noștri. Bibliografia se încheie cu un indice alfabetic de autori, care ușurează mult consultarea lucrării.

Bibliografia istorică a României este selectivă în sensul că au fost reținute lucrările de certă valoare științifică, apărute independent sau în revistele de specialitate.

Pentru a fi accesibilă și cercetătorilor străini, dornici de a cunoaște istoria României, în bibliografie sînt date titlurile lucrărilor și în limba franceză, iar atunci cînd titlul lucrării este în altă limbă decît cea română, franceză sau altă limbă de circulație internațională, traducerea titlului este dată mai întîi în limba română și apoi în limba franceză.

Urmînd titlurile lucrărilor, impresionează amplexarea pe care au luat-o cercetările istorice în general în țara noastră, un proces firesc de altfel, realizările în domeniul istoriei încadrîndu-se în succesele științelor umaniste și exacte în general din țara noastră. Meritul Comitetului de redacție și al autorilor Bibliografiei istorice a României constă în faptul că au știut să prezinte materialul ținînd seamă de logica faptelor, de cerințele unui bun instrument de informare. Este rezultatul îmbinării reușite a istoricului cu bibliograful. Ne îngăduim totuși să facem cîteva mici observații.

La rubrica „Istoria scrisului și a cărții” a fost cuprinsă și tema: „Bibliografii, dicționare și enciclopedii”. Sîntem de părere că poate era mai bine dacă dicționarele și enciclopediile ar fi fost înglobate sub titlul „Probleme generale” aflate în fața lucrării, iar bibliografiile — pentru a fi de real ajutor cercetătorilor, al căror interes este de a găsi la un loc toată literatura ce-i interesează — să fi fost cuprinse fiecare la grupa respectivă. De ex. „Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc” la grupa „Științele auxiliare istoriei” subgrupa „Etnografie și folclor”, — sau Beu Nicolae: Bibliografia răscoalei lui Horia, la grupa „Istoria modernă” subgrupa „A doua jumătate a secolului XVIII — 1848”.

Partea generală cuprinde o grupă despre „Viața, activitatea și concepția unor istorici români”, unde în ordine alfabetică sînt enumerați marii istorici

români, cu lucrările scrise despre ei, de ex. N. Iorga cu 57 de lucrări, M. Kogălniceanu cu 37 lucrări, etc. Această grupare este foarte binevenită pentru că prin ea se rezolvă în bună parte lipsa unui indice despre personalitățile istorice marcante. Dar numai în parte, căci de ex. lucrarea lui Pervein I.: Gh. Barițiu 1812—1893. Contribuții biobibliografice, figurează numai la bibliografii (p. 339). Desigur însă, aceste mici observații nu pot cîtuși de puțin micșora marea valoare a acestei bibliografii.

Relevăm aici prezentarea aspectuoasă a lucrării: coperta cu gust, hîrtia de bună calitate și tipărirea îngrijită, toate asigurînd un aspect plăcut întregii lucrări.

Cu prezentarea ei frumoasă și conținutul bogat, Bibliografia istorică a României I. 1944—1969 a intrat în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj ca o impunătoare carte de vizită a istoricilor români pe de o parte pentru ce au scris în ultimii 25 de ani, iar pe de altă parte pentru Comitetul de redacție, autori și colaboratori avînd în vedere felul cum au conceput-o și au redactat-o. Ea este folosită util de profesori, cercetători și studenți.

Váczy Leona

Acad. D. PRODAN, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*

vol. I—III, Editura Academiei R.S.R., București, 1967—1968

Opera istorică a Acad. David Prodan, fidelă propriilor ei începuturi cu o consecvență îndărătnică, pe parcursul a mai bine de treizeci de ani, dobîndește astăzi privilegiul rar al marilor împliniri. Cunoscut din lucrările mai vechi ca un specialist al istoriei țărănimii pentru secolul al XVIII-lea, cînd raporturile feudale atinseseră în Transilvania forma lor cea mai gravă, Domnia Sa reia prin lucrarea de față problematica iobăgiei începînd cu secolul al XVI-lea, adică tocmai cu momentul inițial al acestui proces. Lucrarea pornește așadar dintr-o necesitate de clarificare ce parcurge pe scara cunoașterii, am zice, o dialectică inversă ca metodă, de altfel, specifică autorului; de la cunoașterea

etapelor târzii, când fenomenul cercetat își reliefează cu pregnanță esența și contururile și se lasă mai ușor studiat, spre momentele inițiale ale acestuia, de constituire, spre antecedentele și originile lui, în genere, mai nebuloase și mai greu de descifrat. Este de fapt o chestiune de oportunitate în alegerea punctului de plecare care, în cazul de față, s-a dovedit justificată. Să ne gândim numai la volumul și valoarea informației documentare privind iobăgia în Transilvania, pentru secolul al XVIII-lea în comparație cu aceeași informație pentru primele secole de iobăgie.

Având de înfruntat greutățile de început ale unei asemenea cercetări, lucrarea face o prezentare a iobăgiei mai înainte de a fi fost cercetate aspecte și situații locale ale acesteia în studii monografice. În consecință în structura cărții s-a simțit nevoia unui al doilea volum de analiză pe care să se întemeieze expunerea generală.

Partea *introdactivă* a lucrării (p. 1—183) pe care autorul o numește doar o „incursiune” este și aceasta de fapt o prezentare de ansamblu a raporturilor feudale în perioada dintre 1437 anul răscoalei de la Bobilna și 1514 anul răscoalei lui Gheorghe Doja. Este, de altfel, prima prezentare de acest fel clădită pe materialul documentar cunoscut până acum. Sînt analizate: *convențiile*, dintre țărani și nobili de la 1437, *sarcinile feudale*, *monopolurile senioriale*, *judecarea iobagului* — *moștenirea lui*, *dreptul de strămutare al iobagului*, *obligățiile militare ale iobagului*, urmate de *citeva considerații* și de *legiuirile din 1514*, moment de răscruce în evoluția iobăgiei în Transilvania.

Rezultatele la care ajunge autorul pe marginea acestui program de lucru înscrisu nu numai cumulativ tabloul iobăgiei între 1437—1514, ci și unele puncte de vedere noi în interpretarea fenomenului. Astfel convențiile din 1437 sînt considerate ca o expresie a tendinței țărănimii de a-și ușura situația în raporturile ei cu stăpînii prin așezarea acestor raporturi în domeniul dreptului public, scoțîndu-le din acela al dreptului privat. Punctul acesta de vedere obligă la o confruntare a sarcinilor feudale fixate în cele două convenții din 1437 cu sarcinile feudale desprinse din izvoa-

rele diplomatice ale epocii. În primul caz actele celor două convenții înregistrau raporturile mai mult sub forma îndreptării lor, în cel de al doilea, raporturile sînt cele care funcționau de fapt. Din această confruntare a rezultat că în ciuda diversității sarcinilor iobăgești, cu toate variațiile pe care le îmbracă de la caz la caz, în general ele consună cu cele ale convențiilor din 1437. Convențiile impun doar o simplificare și o reducere a acestora. Raporturile feudale corespund unei anumite evoluții a domeniului feudal, cînd acesta se susține mai ales prin renta în produse și bani și mult mai puțin pe seama rentei în muncă. Ne găsim numai în ajunul epocii serbiei. Iobăgia nu păsise încă în etapa agravării sale. Aceasta survine de abia după înfrîngerea răscoalei lui Doja, marcată fiind de legiuirile din 1514, după care raporturile feudale evoluează și în Transilvania în altă direcție decît în Apus, nu spre raporturi bănești aducînd cu sine slăbirea și dezlegarea legăturilor feudale ci spre așa numita a doua serbie (*Zweite Leibeigenschaft*), spre întărirea acesteia, perioadă care aici durează pînă la sfîrșitul feudalismului. Intitulată *Privire generală:*

1514—1600 (p. 185—592) partea a doua cuprinde considerații generale sistematizate în următoarele secțiuni: *cuprinsul uman al domeniilor feudale*, *sarcinile feudale*, *pămîntul aloidal*, *monopolurile senioriale*, *judecăți* — *gloabe* — *moșteniri*, *obligățiile publice ale iobagului*, *șerbia*, *evoluția domeniului feudal*, *economia domenală*, *producția țărănească de marfă*; o *încheiere*. Din tratarea acestor probleme se desprind trăsăturile caracteristice ale iobăgiei în veacul al XVI-lea: dreptul de liberă mutare al iobagului pe altă moșie este desființat; sarcinile feudale în pofida nesfîrșitelor variații apar mai stabile, mai ușor de încadrat în cele patru mari categorii: censul (*census*, *taxa legitima*, *dica*) daturile (*munera*), dijele (*decimae*), slujbele (*servitea*); ele sînt într-o creștere evidentă dar disproporționată, slujbele devansează cu mult în creșterea lor celeritate sarcini; din aducător de venituri domeniul feudal devine producător de venituri; se constituie treptat un pămînt aloidal (*allodium*, *allodiatura*, *curia allodialis*) — cum se numește în Transilvania rezerva seniorială. Mult simpli-

ficate în prezentarea noastră, aceste aspecte sînt însă insistenț retinute în analiza autorului. Acad. D. Prodan stăpînește secretul mecanismelor sociale, le descifrează mai ales dialectica interioară, contradicțiile interne care le alcătuiesc, le vede întotdeauna în relativismul impus de condițiile externe în care se manifestă. Astfel *legarea de glie* interpretată de obicei numai ca o monstruoasă socială, ca o revenire spre sclavia de altă dată își dezvăluie într-o interpretare nouă și un *revers* istoric. Stabilitatea pe care o impune, a omului în cadrul comunității sale, a legăturii irevocabile de propriile sale drepturi de proprietate sînt temeuri noi de care în ultimă instanță e legat însuși progresul tehnicii agricole, a agriculturii în general. Legarea de glie însăși vine în prelungirea unui proces, este consecința unei evoluții pe care înfringerea răscoalei din 1514 și legile care i-au urmat, ale dietei acelui an și *Tripartitul* lui Werböczy n-au făcut decît să o grăbească. Aceste legi „fruct al victoriei și răzbunării momentane a nobilimii” raportate la realitățile iobăgiei din Transilvania de după 1514 apar astfel ca o încercare nereușită de a impune în domeniul dreptului privat dispoziții din dreptul public pe care aceste realități nu le îngăduie. Chemate să răspundă, faptele arată că iobăgia în Transilvania se leagă mai degrabă de realitățile de dinaintea anului 1514 decît este o consecință, în etapa ei agravantă, a legilor acestui an. Nu legile introduc șerbă ci ele însele apar ca o consecință a noii etape. Semnificația lor rămîne să însemne doar momentul.

Autorul nu și-a propus să analizeze cauzele celei de a doua iobăgii, ce caracterizează de altfel întreaga Europă de la răsărit de Elba, și care are deja o literatură bogată. Introduce totuși în discuție elementele îngăduite de cercetarea proprie pe care abordarea viitoare a chestiunii va trebui să le ia în considerație, chiar dacă materialul pe care se sprijine aceste observații e „insuficient și unilateral”, cum avertizează autorul cu o precauțiune, poate exagerată. Față de tezele generale, în Transilvania va trebui să se țină seama de: 1. absența aproape totală a pieței externe din geneza producției proprii a domeniului feudal de aci și a rapor-

turilor feudale nou create: „Domeniul nu exportă nici grîne, nici vin, nu numai din producție proprie, dar nici din ansamblul veniturilor sale în asemenea produse, decît incidental și mai ales în preajma granițelor” ... „Doar vite vinde și stăpînul feudal și pe piața externă, dar, iarăși, prea puțin din producția proprie (p. 578); 2. excluderea rolului hotărîtor al pieței interne; pe această piață se vînd mai mult prisosuri peste nevoile de consumație, decît se produce direct și sistematic pentru vînzare (p. 579); 3. domeniul produce înainte de toate pentru nevoile proprii, pentru sporirea capacității sale economice: „partea covîrșitoare a produselor cumulate merge pentru nevoile diverse ale stăpînului și numai în *subsidiar* și pentru piață (p. 580). Domeniul produce pe seama muncii iobăgești și nu printr-o producție capitalistă pentru că în Transilvania altul e nivelul forțelor de producție, alta productivitatea muncii, altele posibilitățile de valorificare decît în apus; lipsește aci populația productivă și consumatoare mai deasă ș.a. În ultimă instanță, pentru că „sînt greu de conceput raporturi agrare cu un pas înaintea celor industriale” (p. 590). Concluzia este că în Transilvania ne găsim într-un paralelism de dezvoltare urmînd și pe plan local și pe plan european calea care duce spre raporturi capitaliste, dar pe o cale mult încetinită. Nu poate fi vorba deci de o întoarcere, ci de o dezvoltare lentă, mai redusă, corespunzătoare condițiilor interne locale, pe care nu le tulbură nici piața externă, nici capitalul străin.

Partea a III-a (= vol. II, 859 p.)* este o prezentare analitică a domeniilor feudale în sec. al XVI-lea. Sînt prezentate în ordinea cronologică a *urbariilor* care le descriu 32 de domenii dintre care se detașează ca întindere domeniul cetății *Soimuș*, cu 207 sate, *Hunedoara* cu 6 țîrguri (*oppida*) și 121 de sate, *Siria* cu 1 țîrg și 120 de sate ș.a.; domeniile totalizînd vreo 1200 de localități, sate și țîrguri. Informațiile din *urbarii* sînt întregite cu izvoare de altă natură: *inventare*, *socoteli*, *registre de dijme*, *registre de dare*, ale căror date sînt preluate în funcție de relativitatea inerentă fiecărei categorii de acte în

* Volumul III, *Indice general*, 135 p.

parte. Este o parte de valorificare a amănuntului, a detaliilor, a faptului divers și repetabil a cărui despuiere, clasificare și analiză dă temelia documentară a întregii lucrări. Este partea care prin excelență se adresează specialistului istoriei economice și care prin volumul masiv de informație invită la cercetări viitoare. Din această perspectivă cartea Acad. D. Prodan, pe lângă rezultatele cucerite, îndeplinește din plin condițiile pentru împlinirea dezideratului Domniei Sale raportat la istoriografia românească „de a deschide larg drumul unei specialități“.

Oricum, cu această lucrare istoriografia românească despre istoria țărânimii înscrie o lucrare fundamentală, alăturându-se la lucrările similare ale istoriografiei europene.

Aurel Răduțiu

KEIT HITCHINS-LIVIU MAIOR,
Correspondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu, 1861—1892. Ed. Dacia, Cluj, 1970, 253 p.

Lucrarea apărută sub îngrijirea redacției din Cluj constituie unul din valoroasele volume de documente publicate în ultimii ani privind istoria țării noastre în perioada modernă și contemporană. Interesul istoricilor față de astfel de publicații, care se manifestă prin rapida epuizare a lor din librării și folosirea ca documentație științifică a materialelor publicate în ele, este o mărturie evidentă a orientării juste a comitetului de redacție a Editurii Dacia.

Cu excepția istoriei medii, volume de documente editate în zilele noastre privind istoria Transilvaniei sînt puține, aproape rare, și această situație se referă în special la problema națională din secolul al XIX-lea și începutul secolului nostru, deși ea constituia centrul de greutate în dezvoltarea întregii națiuni române. Publicațiile vechi, între care amintim volumele de documente editate de T. V. Păcățian cu titlul „Cartea de aur“, sînt foarte prețioase și valoroase pentru cercetătorii problemei naționale, dar nu și îndestulătoare. În majoritatea lor, documentele publicate în volumele operei „Cartea de aur“ sînt

luate din ziarele vremii și din fondurile arhivelor de stat. Din cele particulare, atât de multe, autorul a reușit să publice mărturii mai puține referitoare la istoria poporului român din perioada respectivă. Pe lângă aceasta, corpusul amintit se referă aproape exclusiv la momentele principale ale acțiunilor politice, cele mici în aparență, dar semnificative, sînt neglijate în el, cu toate că ele deseori ar putea să ne dea posibilitatea să clarificăm nu numai probleme mici ci și majore, esențiale, cum ar fi de exemplu gîndirea reală a unor fruntași politici români asupra evenimentelor, gîndire ce nu putea fi împărtășită public din cauza cenzurii. Apoi, dacă volumele „Cărții de aur“ se referă mai puțin la problema conviețuirii pașnice în Transilvania a poporului român cu populația maghiară, germană, în aceste scrisori ale lui Rațiu găsim o serie de documente inedite și concludente privind această luptă comună împotriva exploatarei și asupririi moșieresti. Correspondența lui I. Rațiu cu G. Barițiu ne oferă multe documente grăitoare de acest fel. Ne referim doar la activitatea lui I. Rațiu ca avocat în problema susținerii drepturilor țărânimii române și maghiare din Transilvania asupra pămînturilor în fața judecătorilor urbariale. Într-o scrisoare datată la 12 noiembrie 1867 din Reghin, Rațiu scrie lui Barițiu „căci d-ta știi că io trebe să fug din un capăt de țară într-altul“ (p. 158) din cauza calamităților urbariale.

Am amintit doar cîteva probleme care subliniază necesitatea publicării a o serie de volume de documente din diferite fonduri de arhivă referitoare la problema națională din Transilvania.

Volumul pe care-l prezentăm conține 130 de scrisori trimise de către I. Rațiu lui G. Barițiu între 1861—1892. În general, adresele, în marea parte a lor, se referă la problemele ce frămîntau societatea transilvăneană în perioada respectivă. Părți cu caracter particular, semnificative exclusiv pentru completarea biografiei lui Ioan Rațiu sau a lui George Barițiu sînt foarte puține, două-trei propoziții la fiecare scrisoare. Astfel, cele 208 pagini ce cuprind cele 130 de scrisori tipărite în acest volum, sînt referiri, analize multilaterale ale activității și manifestării luptei poporului

român din Transilvania pentru liber-tate, o istorie scrisă de un contemporan care în tot cuprinsul vieții sale mature se afla în fruntea mișcării naționale.

Primele sale scrisori, numerotate de autori I—XIII, se referă la perioada re-organizării administrative a Transilva-niei pe baza Diplomei imperiale din 20 octombrie 1860 și a Patentei imperiale din 26 februarie 1861, care încercau, după prăbușirea sistemului Bach, în 1859, un compromis între constituționa-lismul imperial centralist și autonomia locală. Rațiu îl informează pe Barițiu despre călătoriile lui împreună cu alți fruntași români din Transilvania la Viena, întâlnirile lor cu mai mulți mi-niștri, activitatea lor în vederea convo-cării unui congres național al tuturor românilor din monarhia habsburgică, împotrivirea cercurilor aulice și a aris-tocrației maghiare în problema reorga-nizării Transilvaniei. Unele scrisori din această parte a volumului, în primul rând cele referitoare la evenimentele din anul 1861, au fost publicate de Zenovie Păclișanu cu titlul „Din co-respondența doctorului Ioan Rațiu”, în volumul comemorativ „În amintirea lui Constantin Giurescu”, București, 1944, p. 373—385. Republicarea lor este bine-venită, deoarece astfel, studiind și cele-lalte scrisori pînă în prezent inedite, privind perioada 1861—1865, cercetătorul primește o vedere generală despre con-cepția lui Rațiu și despre unele eveni-mente importante ce au avut loc în acea vreme.

Scrisorile numerotate de autori XIV—LVIII, între paginile 77—153, sînt o vie oglindire a protestelor fruntașilor politici români și a maselor împotriva măsurilor luate de Curtea de la Viena prin dizolvarea dietei transilvănene de la Sibiu, în august 1865 și prin consim-țirea în principiu — prin convocarea unei diete la Cluj — la uniunea Tran-silvaniei cu Ungaria. La 15 septembrie 1865 scria Rațiu lui Barițiu: „Prin mine ești provocat... a apăra programa noastră mai departe — a vă spune curat că noi nu putem lua parte la dieta care ne nimicește cu totul trecutul și intro-duce o stare în contra căreia românul s-a luptat cu arma în mînă etc. (p. 79). Ia aceste scrisori date între anii 1865—1867, Rațiu dă posibilitate cerce-tătorului să pătrundă în atmosfera de

toate zilele a acelor vremuri. În rindu-rile sale scrise cu îngrijorare, el vor-bește despre diferite forme de luptă împotriva măsurilor luate, despre ile-galitatea convocării unei diete la Cluj, pe baza unui cens ridicat, întocmirea unui memorandum, conținînd reafirmarea poziției românilor pe baza hotărîrilor constituționale aduse la dieta de la Sibiu, condamnarea dualismului etc.

Scrisorile numerotate LIX—LXXXV ating, pe de o parte, activitatea de toate zilele a avocatului Rațiu, preocupările lui în problema apărării țărânimii față de silniciile moșierilor în fața instanțe-lor, iar pe de altă parte se referă la pregătirile elaborării unui memorand de protest împotriva măsurilor luate de Viena, și care să fie semnat apoi de toți românii. Despre acest document, denumit Pronunciament, Rațiu face re-feriri ample în șapte adrese ale lui, trimise lui Barițiu, scoțînd în evidență condițiile redactării, prezentării și re-zultatele Pronunciamentului. Aceste scrisori ne dezvăluie legăturile lui Rațiu cu unii fruntași politici din România și ne informează despre ecoul Pronuncia-mentului în străinătate și necesitatea luptei împotriva situației create prin metoda pasivismului.

Ultimele 45 de scrisori publicate se referă la o perioadă lungă de 23 de ani, între 1869—1892. Ele ating multe probleme ale luptei politice din Tran-silvania acelor ani, totuși cele mai im-portante se referă pe de o parte la în-ființarea Partidului național din Banat și Ungaria, și la înființarea Partidului Național din Transilvania, la necesitatea susținerii pasivismului, la legăturile lui Rațiu cu vechea Românie, la calamită-țile provocate de sentințele judecători-ilor urbariale, iar pe de altă parte, la condițiile întocmirii Memorandului din 1892.

Datorită sănătății sale subrede, în ur-ma unei activități multilaterale și pli-ne cu greutăți, emoții, dureri sufletești din cauza unor eșecuri pe tărîmul luptei de eliberare, scrisorile din această perioadă ale lui Rațiu devin tot mai scurte, totuși pline cu conținut. El va rămîne pînă la moarte un luptător activ și neobosit pentru cauza poporului ro-mân din Transilvania.

Volumul de documente cuprinde o biografie cuprinzătoare și bine docu-

mentată — datorită istoricilor Keith Hitchins și Liviu Maior — care completează și adâncește biografia lui Ioan Georgescu: „Dr. Ioan Rațiu (1828—1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni“, Sibiu, 1928. Pe baza corespondenței din volum și a articolelor publicate în ziarele vremii, autorii au reușit să prezinte în mod just rolul personalității lui Ioan Rațiu în lupta de eliberare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum și activitatea lui pe tărîmul apărării țărănimii transilvane, indiferent de naționalitate, în fața instanțelor judecătorești, împotriva silnicilor moșierilor. Cu competență exigentă constată autorii: „Personalitatea și rolul său în mișcarea națională de-a lungul unei jumătăți de secol, ocupă un loc de importanță majoră, datorită deosebitului aport adus luptei pentru emanciparea socială și națională a poporului român“ (p. 43).

Dorim să întregim volumul publicat cu grijă de către Editura Dacia cu aceea că documentele publicate se află în Arhiva Istorică a Filialei Academiei din Cluj.

I. Kovács

AL. GH. SAVU, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, Ed. politică 1970, 486 p.

Lucrarea surprinde problemele majore interne și externe cu care a fost confruntată societatea românească în decursul anilor 1930—1940 și în special în intervalul 1938—1940.

Analiza diferențiată, nuanțată, a poziției partidelor politice, a grupărilor din diferite partide, a evoluției oamenilor politici, sesizarea cauzelor care au determinat un eveniment sau altul, disecarea pe orizontală și verticală a faptelor, studierea realității istorice ca un tot unitar, cu componente care se află într-o legătură dialectică, sînt calități indiscutabile ale cărții. Autorul s-a dovedit a fi un priceput arhitect. Conștient de faptul că fundamentul „construcției“ trebuie să fie atît de solid încît să susțină întregul „eșafodaj“ ulterior, perioada premergătoare instaurării dictaturii regale este analizată în

toată complexitatea ei, arătîndu-se factorii economici și politici, interni și externi, care au concurat la instaurarea regimului personal al regelui. Pe acest suport capitolele următoare se așează ca niște comportamente consistente, ce se intercondiționează, „luminate“ de puterea de analiză și sinteză, de interpretare a autorului și de fraza stilizată, opera, finalul, prezentîndu-se armonios și echilibrat.

Materialul informativ, utilizat de autor, este extrem de bogat. Documente din arhivele din țară, presa vremii, documente ale P.C.R., colecții de legi, memoriile unor oameni politici participanți direcți la evenimentele descrise, lucrări ale istoricilor români și străini, în marea lor majoritate inedite, dovedesc eforturile depuse de autor pentru a-și forma o imagine cît mai completă despre perioada tratată. Acest lucru îi permite ca în întreg cuprinsul lucrării o informație provenită dintr-o sursă să fie verificată, completată, nuanțată sau infirmată chiar, de informații din alte surse, și abia după elucidarea chestiunii în discuție intervine judecata viguroasă a autorului. Aceasta dă operei echilibrul, o ferește de aprecieri pripite, hazarde.

O constatare care rezultă de la lectura primelor pagini este concepția și metoda marxist-leninistă, în conformitate cu care autorul tratează evenimentele. Prezentarea dialectică a raporturilor dintre factorii economici și politici, dintre cei interni și externi, sublinierea rolului hotărîtor al maselor în evoluția istorică, sînt argumente — și nu singurele — care probează aserțiunea de mai sus.

Autorul acordînd prioritate factorilor interni în declanșarea unui fapt istoric, arată cu claritate că în condițiile unei situații internaționale deosebit de contradictorii, în special în perioada dictaturii regale, factorii externi au avut o înfrîurire puternică asupra politicii interne a României. Pe plan extern, România s-a văzut nevoită să adere la politica, Münchenului, a Angliei și Franței, „pentru a nu rămîne cu totul la discreția Germaniei“ (p. 225). Influența mereu crescîndă a Germaniei hitleriste, înfrîngerea Franței, izolarea Angliei, accentuarea politicii revizioniste, au făcut ca România să se găsească, la un moment dat, singură în fața Germaniei.

Aceasta a determinat, pe plan intern, o accentuare a activității elementelor fasciste, prohitleriste, ducând în ultimă instanță la dictatura militară fascistă.

Acțiunii revoluționare a clasei muncitoare, a țărănimii și a altor categorii sociale, în fruntea cărora s-au situat cu fermitate comuniștii, autorul îi acordă importanța cuvenită. În afara celor două capitole distincte, în cuprinsul celorlalte, opinia, acțiunea maselor e mereu prezentă. Încercările regimului de dictatură regală, de a suprima lupta revoluționară, recurgând chiar la „interzicerea” prin lege a luptei de clasă, dispoziție socotită pe bună dreptate de autor ca naivă și hilară, s-au dovedit cu totul zadarnice. Fie-ne permis, chiar cu prețul unei mici digresiuni, să menționăm că *zădărnicia* izvorită din incapacitatea, din lipsa unei baze de masă, din influența factorilor externi în rezolvarea sarcinilor interne și externe pe care și le-a propus dictatura regală, poate fi considerată una din caracteristicile definitorii ale acestui regim.

Din șirul ridicărilor la luptă a clasei muncitoare, a țărănimii, a intelectualității progresiste, prezentarea și analiza cărora constituie o valoroasă contribuție adusă la cunoașterea luptei revoluționare a poporului român pentru dreptate socială și independență națională, noi ne vom opri doar asupra câtorva secvențe. În perioada care a premers dictatului de la Viena autorul prezintă un eveniment cu semnificații deosebite. La 5—6 august 1940, la Mărășești au avut loc mari festivități populare. Mărășeștiul dobândise valoare de simbol, al eroismului, a demnității naționale. Festivitățile denotau cu elocvență starea de spirit a maselor, hotărârea lor fermă de a apăra granițele țării, grav primejduite în acele momente. Masele, în frunte cu comuniștii, sperau și credeau într-un nou Mărășești al anului 1940, pentru care erau gata de orice sacrificiu.

Dictatul de la Viena a fost impus României — afirmă categoric autorul. Maniera de tratare a acestui moment dureros din istoria României constituie o altă reușită a lucrării. Fără a urmări în detalii reacția maselor față de acest act odios, amplu prezentată în paginile cărții, noi ne mărginim să subliniem doar un aspect al acestui eveniment. Autorul utilizând cu măiestrie

antiteza, realizează două semnificative tablouri politice. Unul reprezentând consiliul de coroană care acceptă „arbitrajul”, iar celălalt acțiunea plebiscitară a maselor, de condamnare atât a „arbitrajului” cât și a celor care l-au acceptat. Se evidențiază o dată în plus patriotismul fierbinte al poporului.

Neintenționind o abordare exhaustivă a problematicii tratate de autor, vom urmări unul din firele roșii care străbate întreaga lucrare. Se are în vedere evoluția luptei dintre regele Carol al II-lea în încercarea de a institui, încă de la venirea lui la tron, a dictaturii personale, având sprijinul unei părți a elementelor de dreapta, nefasciste, și forțele politice potrivnice (clasa muncitoare în frunte cu P.C.R., țărănimea, intelectualitatea democratică, partide și grupări politice burgheze) unui asemenea regim, apărătoare a sistemului democrației parlamentare, a libertăților înscrise în Constituția burgheză. Acestea din urmă n-au alcătuit un bloc omogen, nu și-au sincronizat acțiunile, ceea ce a determinat, în ultima instanță, instaurarea dictaturii regale. Această luptă s-a complicat la un moment dat prin intrarea în acțiune a elementelor fasciste, în primul rând a Gărzii de fier, agentura hitlerismului în România, care căuta instaurarea unui regim de tip fascist. Lupta revoluționară a maselor a fost un factor de care Carol al II-lea a fost obligat să țină seama și care l-a determinat de multe ori să dea înapoi. „Drumul lui Carol al II-lea — arată autorul — spre dictatură, folosindu-se de guvernul Vaida-Voevod, a fost barat de eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie—februarie 1933” (p. 69). Asasinarea lui I. C. Duca a însemnat însă un pion câștigat de rege.

În această luptă acerbă, „momentul de răscruce” l-au constituit alegerile parlamentare din decembrie 1937, în care „votul a însemnat, în ultimă instanță, un vot pentru sau contra sistemului parlamentar, pentru sau contra dictaturii regale” (p. 116). Numirea guvernului Goga—Cuza era „un pas înainte spre statornicirea dictaturii personale” (p. 127). Demiterea acestui guvern (de 44 de zile) a însemnat în fapt „actul de deces al... sistemului parlamentar burghezo-moșieresc” (p. 148). La

10—11 februarie 1938 se instaura regimul de dictatură regală, definită de autor ca „un regim autoritar, al puterii personale al regelui, exprimând dictatura fătășă a unei părți a cercurilor burghezo-moșierești de dreapta, nefasciste, proanglo-franceze” (p. 156). Acest regim — subliniază autorul — a fost și un „antidot” împotriva extremei drepte fasciste, pe care trebuia s-o zdrobească ca să poată supraviețui” (p. 157).

Încercările regelui de a-și crea o bază de masă și o bază politică proprie, s-au soldat tot cu atâtea eșecuri, deoarece nici Frontul Renașterii Naționale, nici Partidul națiunii n-au fost forțe viabile, astfel că acestea au rămas „cîlcîiul lui Achile pentru regimul dictatorial” (p. 310). Acesta n-a avut o linie politică bine definită, n-a realizat o corelare între politică internă și externă, ci acțiunile sale s-au caracterizat prin oscilări, improvizații, cedări. Se pune accentul cînd pe una, cînd pe cealaltă, în funcție de conjunctura internă sau internațională. În condițiile răcoroselor ani tulburi, incosecvența, dezorientarea s-au plătit mult mai scump decît într-o perioadă relativ calmă.

Perioada dictaturii regale a cunoscut mai multe etape, faze, în dezvoltarea sa, bine creionate de autor. Prima fază se încheie odată cu asasinarea lui Armand Călinescu, a doua începe cu numirea guvernului Tătărescu, încheindu-se la venirea guvernului Ion Gigurtu. Conținutul principal al celei de-a doua etape s-a manifestat pe plan intern în politica de „reconciliere”, care a însemnat „apropierea de extrema dreaptă, fascistă” (p. 349), iar pe plan extern însemnînd o politică neutralistă în vederea salvării independenței și integrității țării. În etapa a treia, prin participarea la guvern și a reprezentanților Gărzii de fier, măsurile represive împotriva forțelor democratice s-au înăspriț, ceea ce a „adîncit și mai mult izolarea regimului” (p. 385). După Dictatul de la Viena, dictatura personală a regelui era în pragul prăbușirii, lovită atît de stînga cît și din dreapta. Autorul arată factorii interni și externi, ponderea lor, care au făcut ca locul dictaturii regale să fie luat de dictatura militară fascistă, cu unele trăsături comune dar și cu deosebiri fundamentale, inaugurîndu-se astfel cea mai ne-

gră pagină din istoria poporului român.

Tonul optimist care se degajă din paginile cărții, încrederea în forțele sănătoase ale poporului român, în fruntea cărora s-au situat întotdeauna comuniștii, ne face să întrezărim actul politic revoluționar din August 1944 și cele ce i-au urmat, să vedem că noninstaurarea unui guvern național democratic în momentul căderii dictaturii regale n-a fost decît o aminare. Evoluția obiectivă a societății românești reclama imperios acest lucru. Concentrarea tuturor forțelor patriotice în jurul Frontului unic muncitoresc va duce la obținerea în august 1944 a ceea ce nu se reușise în 1938 și, mai ales în 1940.

Concluziile finale precum și cele din cuprinsul capitolelor, logice, judicioase, conduc și ele la concluzia că o perioadă frămîntată din istoria contemporană a României și-a găsit în lucrarea recenzată o prezentare de înaltă ținută științifică.

Gheorghe Iancu

Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu, an I, 1969, 422 p.

Volumul apărut sub îngrijirea Muzeului memorial Nicolae Bălcescu din Bălcești, pe Topolog, vine să îmbogățească seria publicațiilor muzeale din patria noastră, care pun în lumină preocupările tot mai intense ale cercetătorilor din institute și muzee, rolul și locul pe care îl ocupă acestea în complexa activitate de cercetare științifică.

Volumul care este închinat memoriei lui Nicolae Bălcescu, de la a cărui moarte se împlinesc 150 de ani, însumează un mănunchi de articole referitoare la viața și activitatea revoluționarului român. Articolele poartă semnăturile unor istorici de prestigiu.

Studiul semnat de Dan Berindei „Nicolae Bălcescu — om de știință” (p. 15—23), îmbogățește seria studiile referitoare la această temă, prezentînd personalitatea revoluționarului român ca om de știință.

Prin intermediul studiului Corneliu Bodea „Bălcescu în 1849, 1851” (p. 25—37), se poate urmări șederea lui Bălcescu la Belgrad — relațiile pe care le în-

treținea aici cu consulul francez M. Fabre, cu Felix Gauthier, secretarul consulatului și cu soția sa, Tinca Bălăceanu — Gauthier. Sînt deasemeni prezentate eforturile făcute de Bălcescu în încercarea de împăcare româno-maghiară.

Paul Cernovodeanu și Horia Nestorescu — Bălcești fac o prezentare a casei (clădirii) familiei Bălcescu „*Casa Bălcescu din mahalaua Boteanu din București*” (p. 39—63), anexînd planul cu reconstituirea clădirii precum și 10 documente legate de istoricul ei.

Adrian Corbu se ocupă de „*Iconografia lui Bălcescu*” (p. 71—80).

Sub semnătura lui Ion Cojocaru, articolul „*Nicolae Bălcescu și furierismul*” (p. 63—69) încearcă să demonstreze influența ideologiei furieriste asupra concepției lui Bălcescu.

Studiul lui Alexandru Culcer „*Un revoluționar transilvănean în relații cu Bălcescu — Alexandru Buda*” (p. 80—86) prezintă încercările de conciliere româno-maghiare întreprinse de Alexandru Buda în Chioar și Solnocul de mijloc și prețuirea pe care i-a dat-o N. Bălcescu pentru activitatea sa. Studiul cuprinde o scrisoare inedită, nedată, a lui Bălcescu către Alexandru Buda.

Sub titlul „*Bălcescu și emigrația poloneză*” (p. 87—111), Al. Csetri aduce noi contribuții documentare la cunoașterea acestei probleme, folosind materiale din biblioteca Czartoryski de la muzeul Narodowe din Cracovia. Autorul subliniază activitatea diplomatică a printului Czartoryski pentru organizarea unui front comun antihabsburgic. De asemenea sînt prezentate date noi privitoare la întrevvedereea dintre Bălcescu și Kossuth. Studiul este completat prin publicarea a cinci scrisori inedite, aflate în copie la biblioteca Czartoryski.

Vasile Netea semnează un amplu studiu cu titlul „*Relațiile lui N. Bălcescu cu cărturarii și luptătorii români din Transilvania*” (p. 139—169). Pornind de la influența pe care „*Istoria pentru începutul românilor în Dacia*” a lui Petru Maior a avut-o asupra formării spiritului patriotic al generației pașoptiste, autorul trece în revistă relațiile lui Bălcescu cu cărturarii ardeleni, în diferite etape din viața și activitatea sa. Studiul prezintă relațiile dintre Barițiu și Bălcescu generate de apariția „*Magazi-*

nului istoric pentru Dacia”, călătoria lui Bălcescu la Sibiu, interesul pe care l-a manifestat față de revoluția transilvăneană și față de relațiile ei cu revoluția maghiară.

În articolul „*O familie de revoluționari și un pahar de frăție*” (p. 185—191) a lui Mihail C. Stephănescu, este prezentată familia Crețescu și relațiile fraților George și Alexandru Crețescu cu N. Bălcescu, colaborarea lui Alex. Crețescu la „*Foaia satului*” și editarea „*Reformei*”. Este prezentat „paharul frăției” care era un pahar din cristal de Boemia, dăruit de N. Bălcescu unuia din membrii familiei Crețescu.

Volumul mai cuprinde, purtînd semnătura lui I. D. Suciu, articolul „*Nicolae Bălcescu și Eftimie Murgu*” (p. 227—238), în care autorul face o paralelă istorică între cei doi revoluționari pașoptiști, relevînd conlucrarea lor în desfășurarea evenimentelor anului 1840, reactivarea legăturilor dintre cei doi în decursul anului revoluționar 1848. Autorul subliniază identitatea de vederi politice a celor doi revoluționari și înțelegerea pe care Bălcescu a dat-o sforțărilor lui Murgu pentru înființarea unei armate populare. Autorul insistă asupra întrevederii de la Făget dintre Bem și Murgu (14—15 august 1849) și a misiunii pe care a avut-o acesta din urmă.

Articolul Elenei G. Zane „*Tirajele Magazinului istoric pentru Dacia și problema editării operelor lui Nicolae Bălcescu*” (p. 249—256), readuce în discuție problema edițiilor Magazinului istoric, pentru a stabili care tiraj trebuie luat în considerare la editarea Operelor lui N. Bălcescu.

Volumul cuprinde și unele studii și articole care nu sînt în directă legătură cu viața și activitatea marelui revoluționar. Astfel, George D. Florescu semnează „*Steluța — cînt al dorului de patrie*” (p. 113—132), articol în care prezintă una din primele „înjghebări muzicale românești”, datorată lui Dimitrie G. Florescu.

Prof. Keit Hitchins de la Universitatea din Illinois (S.U.A.) semnează articolul „*Romanian opposition to Austro-Hungarian compromise of 1867*” (Opoziția română împotriva compromisului austro-ungar din 1867) (p. 133—137), în care autorul face o scurtă investiga-

ție asupra situației din Transilvania dintre anii 1860—1865, perioadă în care habsburgii încercau o „experiență constituțională”. Autorul relevă, în mod judicios că, Curtea din Viena a sacrificat pe români, avînd nevoie de sprijinul oligarhiei maghiare. În ce privește atitudinea românilor în legătură cu pretențiile reacțiunii maghiare de a încorpora Transilvania la regatul Ungariei, el constată, pe de o parte atitudinea protestatară prin intermediul unor memorii, ca la Ioan Rațiu, George Barițiu, iar pe de altă parte apelul la sprijinul maselor pe care îl fac reprezentanții aripei radicale, Avram Iancu, Axente Sever, Simion Balint, etc.

N. I. Simache semnează articolul „C. T. Grigorescu — un revoluționar piteștean pe malurile Prahovei, 1824—1903” (p. 171—175), în care înfățișează rolul acestuia în revoluția de la 1848, participarea sa la Divanul ad-hoc al Munteniei precum și atitudinea sa față de alegerea lui Cuza.

Al. Smochină prezintă „Ideile lui '48 în reformele lui Cuza” (p. 177—183), în care arată că, rămînînd credincios ideilor revoluției pentru care a luptat, Cuza, ca domn, le va aplica în practică, materializînd unele dintre ideile și reformele preconizate în timpul revoluției din Moldova și Țara Românească.

Studiul „Tabăra de la Rtureni” (p. 193—225) aparținînd lui Dragoș Sterian, prezintă activitatea desfășurată de Gheorghe Magheru pentru organizarea unei tabere militare. Sînt înfățișate punctele de vedere diferite, legate de organizarea taberei, a grupărilor Eliade și Bălcescu, precum și încercarea Locotenentei domnești de a înlătura pericolul intervenției turcești cu ajutorul armatei de la Refreni.

În articolul „Cîteva precizări cu privire la biserica de lemn de la Gîltofani” (p. 239—248), Nicolae Voicu face prezentarea bisericii — monument istoric — în a cărei pisanie se află Costache și Sevastița — fratele și sora lui Nicolae Bălcescu. Autorul prezintă de asemenea, cele 29 de cărți care au aparținut vechii biserici și care acum se află în biblioteca parohiei.

În partea rezervată prezentării documentelor, volumul cuprinde:

„Cîteva zapise ale moșnenilor din Corbi” (Gh. Comanescu) (p. 257—260), pre-

zentînd cinci documente aflate în colecțiile Muzeului memorial Nicolae Bălcescu, referitoare la vînzări de pămînt.

„Completări la biografia lui Dimitrie Bolintineanu” în care Petre Costinescu (p. 261—278) prezintă arborele genealogic al familiei Bolintineanu — Stirbești și cinci documente de reglementare a proprietății funciare între membrii familiei.

Nicolae Crăsnaru publică „Cinci scrisori de la Zoe Bălcescu — Mandrea” (p. 279—290), una din fiicele lui Barbu Bălcescu — fratele revoluționarului pașoptist. Sînt scrisori de familie adresate surorilor sale, care însă cuprind referiri la unele evenimente ale zilei (internarea lui M. Eminescu la Mărcuța, un spectacol de marionete organizat de I. L. Caragiale, înmormîntarea lui Th. Rosetti, etc.).

Sub titlul „Cenzura din Țara Românească după revoluția din 1848” (p. 291—300), Corneliu Dima — Drăgan publică 10 documente aflate în păstrarea Arhivelor Statului din București, din care rezultă accentuarea cenzurii după 1848 și extinderea ei asupra bibliotecilor publice.

George Potra pune în lumina tiparului, în „Scrisori inedite de la Ghiță Magheru către unchiul său generalul Gheorghe Magheru” (p. 301—328) un număr de 18 scrisori de familie în care sînt cuprinse și unele probleme care depășesc cadrul familial.

Prin publicarea a cinci documente din Arhivele Statului din Sibiu, Mircea Stoica, în „Date noi despre activitatea revoluționară a lui Cezar Bolliac în Transilvania” (p. 329—377), aduce noi contribuții la cunoașterea activității revoluționarului muntean.

Volumul înserează de asemenea cîteva articole evocatoare ale unor personalități. Pe această linie, Tea Crăsnaru — Mandrea semnează „Barbu Bălcescu și Pașa” (p. 339—340); Gabriel Culcer și Alex. Culcer evocă pe „Doctorul Dumitru D. Culcer” (p. 341—348); Pr. Ion Dumitrescu — Borșa publică „Din aducerile aminte” (p. 349—350); Cornelia Pilat semnează articolul „Popa Dima zugravul” (p. 353—363) iar Nicolae Vătămanu evocă pe „Doctorul Apostol Arsache” (p. 365—376).

Este publicat și un extras din lucra-

rea Zoei Bălcescu — Mandrea „*Icoane din trecut*“ (p. 350—351).

În sumarul volumului sînt cuprinse și mai multe recenzii.

Subliniem și existența unui indice în care sînt menționate toate documentele publicate în volum, cu indicarea paginei.

Volumul se încheie cu un indice alfabetic de persoane, localități, publicații.

Valoarea lucrărilor cuprinse precum și condițiile grafice îngrijite, recomandă volumul atenției specialiștilor. Dacă ar fi să menționăm și o scădere, poate o scăpare, ne oprim la neindicarea locului unde se păstrează unele documente sau scrisori folosite în volum. Socotim

că este necesar să se dea aceste indicații chiar dacă documentele respective se află în colecții particulare, sau care ulterior s-au pierdut. Așa de exemplu în articolul lui Alex. Culcer care cuprinde scrisoarea inedită a lui N. Bălcescu către Alex. Buda; numai în rezumatul francez se specifică distrugerea scrisorii în bombardamentul de la Sulina; aceeași remarcă pentru scrisorile Zoei Bălcescu — Mandrea, în articolul lui Nicolae Crăsnaru, care nu precizează locul unde se păstrează aceste scrisori.

Rodica Sofroni

VICTOR CHERESTEȘIU

1895—1971

În ziua de 27 mai 1971 s-a stins din viață istoricul V. Cheresteșiu. Născut la Dej, în 5 septembrie 1895, a urmat cursurile liceale în orașul natal, iar studiile le-a urmat la universitatea din Budapesta și Viena, unde în 1917 și-a luat titlul de doctor în istorie. Activitatea și-a început-o la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj.

Încă din anul 1930, atașându-se mișcării muncitorești, V. Cheresteșiu a desfășurat o activitate revoluționară, remarcându-se prin numeroase traduceri în limba română a unor lucrări marxiste și participând cu rol de conducere în activitatea unor organizații de masă îndrumate de Partidul Comunist Român.

Călit în activitatea revoluționară, pentru care în trecut a suportat persecuțiile aparatului represiv al regimului burghezo-moșieresc, Victor Cheresteșiu a îndeplinit după 1945 diferite funcții pe linie de partid și de stat, în calitate de director în cadrul M.A.E. însărcinat cu afaceri al țării noastre în Finlanda, deputat în Marea Adunare Națională și altele.

Dar Victor Cheresteșiu a fost nu numai un luptător, el a fost și un istoric care a știut să pătrundă în zbuciumata istorie a acestui popor cu o pioasă înțelegere, trăgându-și de aici seva întregii sale conduite și activități. Simțindu-se dator cu întru-aga lui ființă meleagurilor Transilvaniei, unde s-a născut, el s-a străduit să pună în lumină momentele cele mai semnificative din istorie acesteia, momente care să ducă la o mai bună cunoaștere a bogatelor noastre tradiții de luptă pentru libertate socială și națională.

Dintr-o bogată listă de lucrări amintim: Adunarea Națională de la Blaj; Românii și ungurii. Scurtă privire istorică asupra raporturilor româno-maghiare din Ardeal; Intemeierea presei românești din Transilvania și activitatea publicistică a lui G. Barițiu pînă la izbucnirea revoluției din 1848; Contribuții la istoria mișcărilor țărănești din Transilvania în

anul 1848; Luptătorul revoluționar Eftimie Murgu; ș.a. Merită subliniată participarea sa la elaborarea lucrărilor Istoria Transilvaniei, Tratatul de istorie a României, vol. IV. sau la volumul bibliografic „Lucrări și publicații în România despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie“, cit și la lucrarea de respirație internațională „Bibliografia monarhiei habsburgice“, care se află sub tipar.

Din anul 1957, odată cu numirea sa în calitate de director adjunct științific la Institutul de istorie și arheologie din Cluj, a inițiat, organizat și condus colectivul care a adunat una dintre cele mai bogate colecții de documente referitoare la revoluția din 1848, ce își așteaptă lumina tiparului.

Strălucit cărturar și remarcabil cercetător al istoriei, personalitate care îmbină în mod armonios omul și savantul, care nu numai că a fost animat de un vis generos, dar a și contribuit la realizarea lui, Victor Chereștesiu își ocupă locul binemeritat în memoria poporului pe care l-a slujit până în ultima clipă a vieții sale.

IOACHIM CRĂCIUN
1898—1971

S-a stins din viață pe neașteptate, după o rodnică viață în ogorul științei istorice românești, profesorul Ioachim Crăciun. Născut la 25 iunie 1898 la Dîrlos, a început școala primară românească în comuna natală, ca apoi să treacă la școala elementară de stat, pe atunci maghiară, și apoi la cea săsească din Mediaș, unde a urmat și prima clasă liceală. De aci a trecut la liceul din Dumbrăveni, iar în toamna anului 1914 se înscrie la secția pedagogică a Seminarului „Andreian” din Sibiu. După război își termină studiile liceale la Blaj, unde își susține și examenul de bacalaureat. În toamna anului 1920 Ioachim Crăciun se înscrie la Facultatea de Litere din București, secția istorie, răspunzînd unei sugestii a profesorului Nicolae Iorga.

În anii studenției ocupă un post la Biblioteca Academiei din București, în fruntea căreia se găsea Ion Bianu. După terminarea studiilor universitare, profesorul Alexandru Lapedatu îi propune un post de asistent la Cluj. Aci tînărul Ioachim Crăciun va pune bazele învățămîntului bibliologic universitar în țară. Este apoi trimis pentru specializare la Paris, unde a urmat cursuri de istoriografie la Sorbonne și științe auxiliare ale istoriei și bibliografiei la École des Chartes. Reîntors la Cluj a publicat un studiu intitulat *Bibliografia la români*, în care arată pe scurt ce s-a lucrat în domeniul bibliografiei în alte țări mai întii și apoi în România. Tot atunci a început colaborarea — ca reprezentant al României — la marea *International Bibliography of Historical Sciences* (Washington — Paris) pentru anii 1926—1939 și 1947.

Din anul 1932 ocupă la Facultatea de Litere din Cluj noua înființată *Conferință de bibliografie*, transformată apoi în 1943 în catedră, titularul fiind ridicat la rangul de profesor titular. Ca urmare a activității sale neobosite a luat naștere o „Școală bibliografică la Cluj”, a cărei activitate se concretizează prin introducerea și lansarea în țara noastră a unei metodologii bibliografice la nivel internațional, nu numai în bibliografiile „istorice”, dar și în alte specialități din Centrul Universitar Cluj: medicină,

biologie-geografie, politehnică, agronomie, arte plastice și muzică. Munca neobosită a profesorului Ioachim Crăciun în domeniul acestei discipline a fost încununată prin apariția, în ultimul an, a monumentalei lucrări *Bibliografia istorică a României, 1944—1969*, apărută în Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Dar profesorul Ioachim Crăciun a desfășurat o rodnică activitate și în domeniul istoriografiei române, începînd cu teza de doctorat: *Croni-carul Szamosközi și însemnările lui privitoare la români, 1566—1608*, continuă cu alte valoroase studii, din care trebuie menționată vasta lucrare (în colaborare): *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVII privind istoria României*, apreciată nu numai pe plan intern, dar și internațional. Numărul total al lucrărilor sale de specialitate publicate depășește 135.

Profesorul Ioachim Crăciun a fost prezent și în activități publice. Încă din tinerețe, în toamna anului 1918, a fost propus și ales într-o circumscripție electorală a Sibiului (Cristian), ca „cel mai tânăr deputat”, după cum reiese din lista celor 1228 de deputați de drept și aleși pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918). În calitatea sa de profesor a primit sarcini în legătură cu buna organizare a căminelor și cantinelor studentești, iar între 1946—1948 a îndeplinit funcția de decan al Facultății de Litere din Cluj. A fost un neobosit conferențiar, care a colindat toate centrele mai importante din Transilvania, străduindu-se neostenit să răspîndească în cercuri cît mai largi cultura românească.

Amintirea profesorului Ioachim Crăciun va rămîne neștearsă în mințile și inimile foștilor săi studenți, a colaboratorilor săi, a tuturor celor care l-au cunoscut mai îndeaproape.

Întreprinderea Poligrafică Cluj,
Str. Brassai 5—7, Comanda nr. 4461-1971.

La revue ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI AR-
HEOLOGIE CLUJ paraît une fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de: \$ 2; FF 10; DM 8. —

Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX,
Boîte postale 134—135 Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants
à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de
poste ou chez votre facteur.